

25503

İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yeni Türk Dili Anabilim Dalı

-Doktora-

Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre
17. YÜZYILDA SES DEĞİŞMELERİ

Tez danışmanı:
Prof. Dr. Mertol TULUM

Hazırlayan:
Musa Duman

-2001-

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul 1993

| | |
|--|-----------|
| İÇİNDEKİLER | |
| Ön Söz | VII |
| Bibliyografya | X |
| Transliterasyon İşaretleri | XV |
| Kısaltmalar | |
| Giriş | 1 |
| SES DEĞİŞMELERİ | 15 |
| I. SES DÜŞMESİ | 16 |
| A. ÜNSÜZLERİN DÜŞMESİ | 16 |
| 1. Damak Ünsüzlerinin Düşmesi | 16 |
| a) g > ø | 16 |
| b) k > ø | 17 |
| 2. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Düşmesi | 18 |
| a) ' (hemze) > ø | 19 |
| b) ' (ayn) > ø | 20 |
| 3. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Düşmesi | 21 |
| a) l > ø | 21 |
| b) r > ø | 23 |
| c) y > ø | 25 |
| ç) n > ø | 26 |
| 4. Başka Ünsüzlerin Düşmesi | 26 |
| a) h > ø | 27 |
| b) d > ø | 27 |
| c) f > ø | 28 |
| ç) v > ø | 28 |
| 5. Hece Sonundaki Çift Ünsüzlerden Birinin Düşmesi | 29 |
| a) b > ø | 29 |
| b) s > ø | 29 |
| c) t > ø | 29 |
| 6. Tekleşme | 30 |
| a) İç seste | 30 |
| b) Son seste | 31 |
| B. ÜNLÜLERİN DÜŞMESİ | 33 |
| 1. Orta Hece Düşmesi | 33 |
| a) Kalıcı düşme | 33 |
| aa) Türkçe Kelime Tabanlarında | 34 |
| ab) Eklerde | 36 |
| -alı / -eli + dan / den | 36 |

| | |
|---|----|
| ila / ile (Edat fonksiyonuyla) | 36 |
| ila / ile (zarf fonksiyonuyla) | 38 |
| i-mek Fiilinin Ekleşme Dolayısıyla Düşmesi | 42 |
| Görülen geçmiş zamanda (i-di) | 42 |
| 1. Fiil Çekiminde | 42 |
| 2. İsimlerde | 44 |
| Öğrenilen geçmiş zamanda (i-miş) | 44 |
| 1. Fiil Çekiminde | 44 |
| 2. İsimlerde | 45 |
| Şart (i-se) | 45 |
| 1. Fiillerde | 45 |
| 2. İsimlerde | 46 |
| iken gerundiumu (i-ken) | 47 |
| 1. Fiillerde | 47 |
| 2. İsimlerde | 48 |
| ac) Yabancı kelimelerde | 49 |
| b) Geçici Düşme (Eklemde düşme) | 51 |
| 2. Başka Ünlü Düşmeleri | 53 |
| a) Önde düşme (Önsesli düşmesi) | 53 |
| b) Hece Binişmesi | 54 |
| II. SES TÜREMESİ | 55 |
| A. ÜNSÜZ TÜREMESİ | 55 |
| 1. Ön türeme | 56 |
| a) v türemesi | 56 |
| b) h türemesi | 56 |
| 2. İç türeme | 56 |
| a) n türemesi | 56 |
| b) m türemesi | 57 |
| c) b türemesi | 58 |
| ç) y türemesi | 58 |
| d) İkizleşme | 64 |
| B. ÜNLÜ TÜREMESİ | 66 |
| 1. Ön Türeme | 67 |
| 2. Berkitme ve Küçültme Sifatlarında Türeme.. | 67 |
| 3. Yabancı Kelimelerde Çift-doruklu Bir Heceyi Bölmek | |
| İçin Türeme | 67 |
| a) Son Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek | |
| İçin Türeme | 67 |
| aa) Sonda Türeme | 67 |

| | |
|---------------------------------------|----|
| ab) İç Seste Türeme | 69 |
| aba) Müstakil İsim Olduğu Durumlarda. | 69 |

| | |
|--|----|
| abb) Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olduğu Durumlarda | 73 |
|--|----|

| | |
|--|----|
| b) Uzun Heceli veya Son Hecesi Çift Ünsüzlü Birleşik ve Türemiş Kelimelerde Türeme | 74 |
|--|----|

| | |
|--|----|
| c) Ön Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek İçin Meydana Gelen Türeme | 75 |
| ba) Önde Türeme | 76 |
| bb) İç Seste Türeme | 77 |

| | |
|---|-----|
| III. SES DEĞİŞMESİ | 77 |
| A. ÜNSÜZLERİN DEĞİŞMESİ | 78 |
| 1. Sedalılaştırma | 78 |
| a) f > v | 79 |
| b) ç > c | 80 |
| c) h > ğ | 86 |
| ç) q > G | 86 |
| d) k > g | 87 |
| e) p > b | 88 |
| 2. Sedasızlaştırma | 104 |
| a) b > p | 104 |
| b) c > ç | 110 |
| c) d > t | 113 |
| ç) G > H | 116 |
| d) G > Q | 117 |
| e) v > f | 118 |
| f) z > s | 119 |
| 3. Damak Ünsüzlerinin Değişmesi | 120 |
| a) q > x (~h-) (Süreklileşme) | 121 |
| b) x > q (Süreksizleşme) | 122 |
| c) G > v | 124 |
| ç) g > v | 124 |
| d) g > y | 125 |
| 4. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Değişmesi..... | 127 |
| a) ' (hemze) > v | 127 |
| b) '(ayın) > Ğ | 127 |
| 5. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Değişmesi | 128 |

| | | |
|--|-------|-----|
| a) r > l | | 128 |
| b) l > r | | 129 |
| c) r > n | | 129 |
| ç) y > r | | 129 |
| d) m > n | | 130 |
| e) n > m | | 130 |
| f) n > l | | 130 |
| g) l > n | | 131 |
| 6. Dudak Ünsüzlerinin Değişmesi | | 131 |
| a) b > m | | 131 |
| b) b > v | | 132 |
| c) v > b | | 132 |
| ç) f > p | | 133 |
| d) v > r | | 133 |
| e) v > y | | 133 |
| 7. Başka Ünsüzlerin Değişmesi | | 134 |
| a) ñ > n | | 134 |
| b) ñ > m | | 135 |
| 8. s, z, d, h, t ve k Sesleriyle İlgili Değişmeler | | 136 |
| a) s Sesıyla İlgili Değişmeler | | 137 |
| aa) ts > s | | 137 |
| ab) s > ts | | 137 |
| ac) ts > S | | 138 |
| aç) S > s | | 138 |
| ad) s > S | | 138 |
| b) z Sesıyla İlgili Değişmeler | | 141 |
| ba) z > d | | 142 |
| bb) Dz > T | | 142 |
| bc) Dz > Z | | 143 |
| bç) Z > Dz | | 143 |
| bd) z > Dz | | 144 |
| be) Dz > z | | 145 |
| bf) dz > Z | | 145 |
| bg) dz > z | | 145 |
| bğ) z > dz | | 147 |
| c) d Sesıyla İlgili Değişmeler | | 147 |
| ca) d > dz (~ z) | | 147 |
| ç) h Sesıyla İlgili Değişmeler | | 148 |
| ça) x > H | | 149 |
| çb) x > h | | 150 |
| çç) H > x | | 151 |

| | |
|---|-----|
| çd) h > x | 151 |
| çe) h > H | 151 |
| çf) H > h | 152 |
| d) t Sesiyle İlgili Değişmeler | 153 |
| da) t > T | 153 |
| db) T > t | 156 |
| e) k Sesiyle İlgili Değişmeler | 156 |
| Q > K | |
| 9. Gırtlak ünsüzlerinin birbirleriyle değişimleri | 157 |
| a) ' (hemze) > ' (ayın) | 157 |
| b) ' (ayın) > ' (hemze) | 158 |
| 10. Dağılma | 158 |
| a) s > ş | 158 |
| b) ş > s | 159 |
| c) s > ç | 159 |
| ç) ş > ç | 159 |
| d) ç > ş | 160 |
| e) j > z | 160 |
| 11. Ayrışma | 160 |
| a) t > k | 161 |
| b) k > l | 161 |
| c) f > k | 161 |
| ç) f > h | 161 |
| | |
| B. ÜNLÜLERİN DEĞİŞMESİ | 162 |
| 1. i/e meselesi | 162 |
| a) Fiiller | 165 |
| 1) de- | 165 |
| 2) dér- | 166 |
| 3) er- | 166 |
| 4) ét- | 167 |
| 5) giy- | 167 |
| 6) in- | 168 |
| 7) işit- | 169 |
| 8) ver- | 169 |
| 9) ye- | 170 |
| 10) yel- | 170 |
| 11) yet- yetiş- | 171 |
| b) İsimler | 171 |
| 1) bel | 171 |
| 2) beş | 171 |

| | |
|--|-----|
| 3) ertesı | 172 |
| 4)  l (memleket) | 172 |
| 5) elçi | 172 |
| 6) gece | 172 |
| 7) geri | 172 |
| 8) yedi (7) | 173 |
| 9) yel 'r zgar' | 173 |
| 10) yem, yemiş | 172 |
| 11) yer | 174 |
| 12) yetmiş (70) | 174 |
| 2. Darlaşma | 175 |
| 3. Düzleşme | 178 |
| 4. Genişleme | 180 |
| a) Düz ünlülerde ($i > a$, $i > e$) | 180 |
| b) Yuvarlak ünlülerde ($u > a$) | 181 |
| 5. Yuvarlaklaşma | 182 |
| 6. İncelme | 184 |
| a) Tam incelme | 184 |
| b) Yarı incelme | 184 |
| 7. Kalınlaşma | 185 |
| IV. SES DÖNÜŞMESİ | 193 |
| 1. Çatışma | 193 |
| 2. Toplanma | 194 |
| 3. Göçüşme | 194 |
| 4. Kaynaşma | 197 |
| İNDEKS | 198 |
| ÖZET | |

Ön Söz

Eski harfli metinlerimizden yola çıkarak Türkçenin tarihi fonetik yapısıyla ilgili tespitlerde bulunmanın oldukça zor ve bazen de imkânsız olduğu söylenebilir. Müellif hattı ve sanat endişesiyle yazılmamış eserlerden bu hususta sınırlı da olsa faydalanmak mümkündür. Ancak bu zorluğu esas, *transkripsiyon metinleri* diye bilinen ve Türkçenin ses sitemini büyük ölçüde gösteren alfabelerle yazılmış metinlerle yine aynı kategoride değerlendirilebilecek olan yabancılarca hazırlanmış Türkçe sözlük ve gramer kitaplarının yardımıyla kısmen aşmak mümkün olabilmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi ise yazılış özellikleri bakımından aynı devrenin kalıplaşmış imla geleneğine bağlı diğer Osmanlı metinlerinden ayrılmakta ve bize tarihî fonetik konusunda sağlam veriler sunmaktadır. Aynı şekilde bu devirde yabancılar tarafından hazırlanmış sözlük ve gramer kitapları da bu hususta yararlanılacak özellikte eserlerdir. Bunun için Evliya Çelebi Seyahatnamesinin ilk üç cildinden derlediğimiz, gelişme göstermiş veya bilinen imlâlarından farklı yazılmış kelimelerle, bu kelimelerin, Seyahatname ile aynı asırda telif edilmiş Molino, Parigi, Harsány ve Meninski'nin eserlerindeki şekilleri çalışma malzemesi olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma bir yanıyla, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Türkçenin fonetik durumunu tespit etme açısından değerini ortaya koymakta, öte yandan da, bu devir Türkçesinin fonetik yapısının ortaya konmasına katkıda bulunmuş olmaktadır.

Arkadaşım ve meslektaşım Hayati Develi'yle uzun ve yorucu bir hazırlık çalışmasından sonra derlemiş olduğumuz malzemeyi Hayati 'Ses Benzeşmeleri' açısından, ben de 'Ses Değişmeleri' açısından belli bir sistem içerisinde değerlendirmeye çalıştık.

Konuyu işlerken Tahsin Banguoğlu'nun 'Türkçenin Grameri' adlı eserinin planı esas alınmıştır. Ancak, derlediğimiz malzeme burada çizilen çerçeveye sığmadığından konunun bütünlüğünü bozmadan ilâveler yapılmıştır. Bunda, çalışmaya esas aldığımız eserlerdeki malzemenin çeşitliliğinin ve bolluğunun yanı sıra Türkçede gelişme göstermiş hemen hemen bütün kelimeleri almış olmamızın etkisi olmuştur. Sistem olarak Banguoğlu'nun grameri esas alınmakla beraber terimler konusunda Banguoğlu'na bağlı kalınmamış, genel kabul görmüş farklı terimler (msl. ünlü, ünsüz; sedalılaşıma, sedasızlaşma) tercih edilmiştir*.

Gelişme gösteren kelimeler alınırken daha çok Eski Anadolu Türkçesi devresinde istikrara kavuşmamış ikili veya daha çok yazılışı (ve belki söylenişi de) bulunan kelimeler alınmıştır. Onun için gelişmesini sözünü ettiğimiz bu devreye kadar tamamlamış kelimelere (msl. seksen-er vb.) bu çalışmada yer verilmemiştir. Aynı şekilde yabancı dillerden

* Dil bilgisi terimleri konusunda henüz bir birlik sağlanamadığı gibi bazı eksiklikler de bulunmaktadır. Son yayınlanan terim sözlükleri (Topaloğlu 1989, Korkmaz 1992) de bu konuda farklılıklar taşımaktadır. Topaloğlu'nun eserinde yer almamış olan 'gelişme (veya ses gelişmesi)' Korkmaz'ın sözlüğünde yer almış fakat 'ses değişmesi' ile karıştırılmıştır ('Gelişme' için edgü > eygü > eyü > iyi, 'değişme' için ise ked- > key- > géy- > giy-, adak > ayak vb. örnekler verilmiştir. Bunlar Topaloğlu'nda 'ses değişmesi' olarak verilmiştir.). Meselâ 'ses değişmeleri', Banguoğlu'nda ses türemesi, ses düşmesi, ses benzeşmesi ve ses dönüşmesi gibi ses hadiselerinin genel adı olduğu halde, Topaloğlu'nun sözlüğünde ses hadiseleri, ses düşmesi, ses türemesi ve ses değişmesi olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada Banguoğlu'nun adlandırması tercih edilmiş, yani dilde meydana gelen bütün fonetik değişmeler için 'ses değişmeleri' terimi kullanılmıştır. Öte yandan alt sınıflandırmada, Banguoğlu'nun 'ses benzeşmeleri' adı altında verdiği değişmeler için, Topaloğlu'nun ve Korkmaz'ın eserlerindeki gibi 'ses değişmeleri' terimi tercih edilmiştir. Aynı şekilde, Banguoğlu'nun 'ünlüleşme, ünsüzleşme', Topaloğlu'nun 'ötümlüleşme, ötümsüzleşme', Korkmaz'ın ise 'tonlulaşıma, tonsuzlaşma' diye verdiği hadiseler için Ergin'in 'sedalılaşıma, sedasızlaşma' terimleri tercih edilmiştir.

dilimize girmiş kelimeler için de aynı yol takip edilmiştir (msl. mercimek <Far. merdumek vb.). Ancak bu kelimelerden orijinal şekillerini de koruyan veya iki yahut daha çok şekilleri bulunanları varsa onlar, yazılışlardan hareketle kelimelerin telaffuzunu tespit etmek için, değerlendirmeye alınmıştır.

Örnekler standart Türkiye Türkçesindeki şekil, Seyahatname, Molino, Parigi, Harsány ve Meninski düzeninde verilmiştir. Kelimelerin Seyahatnamedeki şekilleri transliterasyon karşılıklarıyla verilmiş, gerektiği durumlarda diğer eserlerdeki şekiller için de aynı şey yapılmıştır. Yazılışlarında bir hususilik söz konusu olan kelimeler ise eserlerde geçtiği şekilde kopya edilmiştir.

Gramer çalışmalarında önceden bilinen kurallara uygun örnekler bulmanın kolaylığına karşın, dilin kullanımlarını açıklamak ve bu şekilleri dil bilgisi kuralları içinde değerlendirmenin zorluğu ortadadır. Bu zorluğu aşmada, birbirine yakın konularda çalışmış olmamız hasebiyle arkadaşım Hayati'nin de katkısı olmuştur. Kendisine burada teşekkür etmeyi bir borç addediyorum. Böyle bir çalışma yapmamızı tavsiye eden ve çalışmamızın her aşamasında bilgi ve tecrübesiyle yardımlarını esirgemeyen, bize istikamet veren değerli hocam Prof.Dr. A. Mertol Tulum'a teşekkürlerimi arz ederim.

Musa Duman

Tez'in Bibliyografyası:

- [Şevki] Abdo Shaban, Shawky Hassan Ahmed; Türkiye Türkçesi'nde Kullanılan Arapça Kelimeler Üzerinde Fonetik ve Morfolojik Bir İnceleme, (Basılmamış doktora tezi), İst. 1987.
- [Abdurrahman Şeref], **Tarih-i Devlet-i Osmâniyye**, İstanbul [1312 (1. cilt), 1318 (2. cilt)].
- [Arat], R. Rahmeti; **Atebetü'l-Hakâyık**, İst. 1951.
- ; "Türkçe metinlerde e/i meselesine dâir", **Makaleler**, cilt I (yayına hazırlayan: O. Fikri Sertkaya) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ank. 1987, sh. 334-341.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti**, "Elm" Neşriyatı, Bakı, 1980.
- [Azmun], Yusuf; **Ana Çizgileriyle Türkmençe Dilbilgisi**, I. c. Sesbilgisi, Ank. 1983.
- [Banguoğlu 1974], Tahsin; **Türkçenin Grameri**, İst. 1974.
- Barbera, D. Giuseppe; **Elementi Italo - Siculo - Veneziano - Genovesi nei Linguaggi Arabo e Turco**, Beyrut, 1640-XV11.
- [Baysun], Cavit; "Evliya Çelebi", **İA**.
- [Bazin], Louis; **Türkmençe** (Çeviri: Efrasiyab Gemalmaz), A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1987.
- [Behar], Cem; "Wojciech Bobowski (Ali Ufkî)'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler", **tarikh ve toplum**, Ekim 1991, sh.17-22.
- [Boeschoten], Hendrik; "The Seyahatname As A Source For Linguistic Investigation", **Evliya Çelebi in Diyarbekir** (Hazırlayanlar: Martin Van Bruinessen and Hendrik Boeschoten), Leiden 1988, sh. 81-103.
- [Bonelli], Liugi; **Lessico Italiano-Turco**, Roma 1952.
- [Cafeoğlu], Ahmet - Özden Tanerinç; "Yeniçağ Türk Dili Lügatleri", **TDED**, c. XIV, İst. 1966, sh. 9-52.

- [Car.] Carbognano, Cosimo Comidas de; **Primi Principi della Grammatica Turca**, Roma 1794 (telif, İstanbul, 12 Ağustos 1786).
- [Clauson], Sir Gerard; **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972.
- Dankoff, Robert; **An Evliya Çelebi Glossary**. Unusual, Dialectical and Foreign Words in the Seyahat-name. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations (Sources of Oriental Languages and Literatures, 14. Edited by Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin. *Turkisch Sources XII*) 1991.
- , Robert - Kreiser, Klaus; **Materialien zu Evliya Çelebi, II. A Guide to the Seyâhat-nâme of Evliya Çelebi Bibliographie raisonnée**, Wiesbaden 1992.
- [Demircan], Ömer; **Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni, Türkiye Türkçesinde Sesler**, TDK yayınları, Ank. 1979.
- [Deny 1941], Jean; **Türk Dili Grameri 'Osmanlı Lehçesi'** (terc: Ali Ulvi Elöve), İst. 1941.
- [Deny 1955], Jean; **Principes de Grammaire Turque**, Paris 1955.
- [Develi], Hayati; **Azeri Türkçesi Lügati** (Mezuniyet Tezi, 1983), (Gözden geçirilmiş 3. baskı), Erzurum 1992.
- Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ank. 1970.
- [Dilâçar 1966], Agop; "Orta İnanca-Türkçe İlişkileri" **XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, sh. 153-158, Ankara.
- [----- 1968], Agop; **Dil, Diller ve Dilcilik**, TDK yay. Ankara.
- [DLT] Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lügati't- Türk** (terc.: Besim Atalay) TDK yay. I-IV., Ank. 1985.
- [Doerfer], Gerhard; **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**, I-IV, Wiesbaden 1967.
- [Duman 1986], Musa; **Yapıları ve Kullanılışları Bakımından Arapça ve Farsça Tamlamalar**, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İst. 1986.

- [-----], Musa; "Türkmence'de Ünlü Uzunluklarıyla Birbirinden Ayrılan Kelimeler Üzerine", **Tür Dili**, sy. 477, Eylül 1991, sh. 212-218.
- [Eckmann], J.; "Kelime Ortasında Anorganik b, p, ve m'nin Türemesi", **TM**. c. X, 1951-1953, sh. 313-320, İstanbul.
- [----- 1953], J. ; "Türkçe'de -rak/-rek ekine dair", **TDAY Belleten 1953**, sh. 52.
- [----- 1955], J.; "Türkçe'de D, T ve N Seslerinin Türemesi", **TDAY Belleten 1955**, sh. 11-22, Ankara.
- [----- 1941], A. Cevat; "Türkçe'de Bulanık e (é) Fonemi", **TDB III**. sy. 6-7, 1941, sh. 487-497.
- [Ergenç], İclâl; "< Ğ > Üzerine" **Dilbilim Yazıları 1991**, Derleyenler: Ayhan Sezer - Sabri Koç, Usem Yayınları, Ank. 1991, sh. 51-56.
- [Ergin], Prof.Dr. Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İst. 1983.
- [SN] Evliya Çelebi; **Seyâhât-nâme**, I-III, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Bölümü nu.: 304 (c. 1+2), 305 (c. 3+4).
- [Fındıkoğlu 1936], Dr. Ziyaeddin F.; "İtalyanca-Türkçe Bir Lügat", **TM**, c. V (1935), İst. 1936, sh. 330-331.
- [Gabain], A. Von; **Eski Türkçenin Grameri** (terc.: Mehmet Akalın), TDK yay. Ank. 1988.
- [Guérin], Paul; **Dictionnaire des Dictionnaires**, Paris 1895.
- [Hacıeminoğlu], Dr. Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, MEB yayınları, İst. 1984.
- Harsanány, Jakab Nagy de; **Coloquia Familiaria Turcico Latina**, Köln 1672.
- [Hatemî], Prof. Dr. H. Hüsrev, "**Türk Aydını, Dünü-Bugünü**", İşaret yayınları, İst. 1991.
- [Hatiboğlu 1981], Vecihe; **Türkçenin Ekleri**, TDK yay., 2. baskı, Ank. 1981.
- [Hazai], G.; "Anadolu ve Rumeli Türkçesi'nin Bir Yadigârı Üstünde Jakob de Harsány'in Dil Klavuzu (1672)", **XI.TD Kurultayında Okunan Bilisel Bildiriler**, Ank. 1966, sh. 13-16.

- [Har.] Hazai, G.; **Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsány**, Budapest 1973.
- [İnalçık], Halil - Oğuz, Mevlûd (yayımlayanlar); **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân** (İzladi ve Varna Savaşları [1443-1444] Üzerinde Anonim Gazavâtnâme), Yayımlayanlar:, TTK Yayınları, Ank. 1989.
- İz, Fahir; "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler 7**, İst. 1979, sh. 61-79.
- [Kak.] Kakuk, Suzanne; **Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles**, Paris 1973.
- [Korkmaz], Prof. Dr. Zeynep; "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayımlında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", **Türkoloji Dergisi**, VIII. cilt, sh. 67-77.
- [----- 1953], Zeynep; "Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Vokal Uzunlukları Hakkında", **TDAY Belleten**, Ank. 1953, sh. 197-203.
- [----- 1991], Prof.Dr. Zeynep; "Türk Dili ve Arap Alfabeti", **Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ank. 1991, sh. 11-19.
- [----- 1992], Prof.Dr. Zeynep; **Grammer Terimleri Sözlüğü**, TDK yay. Ank. 1992.
- M. Muhyiddin; **Mufassal Münşeât ve Mu'âmelât-ı Askeriyye**, Kostantınıyye, 1318.
- [LO] Ahmed Vefik Paşa, **Lehçe-i Osmanî I-II**, 1306/1900.
- [Mansuroğlu], Mecdut; "Türkçe'de Zamir Çekimi", **TDED**, c. III, sy. 3-4, sh. 501-518.
- Megiser, Hieronmyus; **Institutionum Linguae Turcicae libri Quator**, Leipzig 1612.
- Meninski, François de Mesgnien; **Linguarum Orientalium, Tarcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu grammatica Turcica**, Vienná 1680.
- , François de Mesgnien; **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-**

- Persicum** (İndeks Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persici Quod Latina, Germanicâ), Viennâ 1687.
- [Men.] -----, François de Mesgnien; **Lexicon Arabico-Persico-Tvrcivm** (ikinci baskı), I-III, Viennâ 1780.
- [Mol.] Molino, Da Giovanni; **Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca**, Roma 1641.
- Mustafa b. Şemseddin el-Karahisarî el-Ahterî; **Ahterî-i Kebîr**, İst. 1322.
- Mütercim Asım; **el-Okyanusu'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kamus Tercümesi)**, I-IV, İst. 1304.
- Özön, Mustafa Nihat; **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İst. 1979.
- [Par.] Parigi, Bernardo da; **Vocabolario Italiano-Tvrchesco (Söz Kitabı)**, I-III, Roma 1665.
- [Perek], Faruk Zeki; **İzahlı Latince-Türkçe Sözlük**, (Bölüm I), İst. 1952.
- [Red.] Redhouse, Sir James W.; **Turkisch and English Lexicon**, Çağrı yay. İst. 1978 (orjinal baskı: Constantinople 1890).
- [Sertoğlu], Midhat; **Osmanlı Tarih Lügatı**, Düzeltilmiş ve ilaveli ikinci baskı, Enderun Kitabevi, İst. 1986.
- [Stein.] Steingass, F.; **A comprehensive Persian-English Dictionary** (ikinci baskı), London 1930.
- [KT] Şemseddin Sâmi; **Kâmûs-ı Türkî**, Enderun Yayınları, İst. 1989.
- [Tekin 1960], Talat; "Amca" ve "Teyze" Kelimeleri Hakkında, **TDAY Belleten 1960**, sh. 283-294.
- [----- 1971], Talat; "Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi", **Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, c. 3, sy. 1(Mart), sh. 1-8, Ankara.
- [----- 1975], Talat; **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, Ankara.
- [Timurtaş], Prof. Dr. Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, XV. Yüzyıl, Gramer, Metin Sözlük, (ikinci baskı) İ. Ü. Fed. Fak. Yay. no. 2157, İst. 1981.
- [Topaloğlu], Prof. Dr. Ahmet; **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İst. 1989.

- [Tulum 1983], Doç. Dr. Mertol; "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkidler", **Türk Dünyası Araştırmaları** (ayrı basım), Aralık.
- [----- 1991], Prof. Dr. Mertol; "Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine", **Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, sh. 23-27.
- Türkçe Sözlük**, Yeni Baskı, TDK yay. I-II, Ank. 1991.
- Yeni Tarama Sözlüğü** (Düzenleyen: Cem Dilçin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ank. 1983.
- [Zieme], Peter; "Meninski Sözlüğünün Dili Üzerine", **XI. TD Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, Ank. 1966, sh. 71-75.



Transliterasyon İşaretleri

| | | |
|----------|-------|----------------------------|
| A: - / - | a: آ | B: ب |
| C: ج | Ç: چ | D: د |
| Dz: ضی | dz: ذ | E: - ا , (ünlü değerinde)ه |
| F: ف | G: غ | H: ح |
| h: ه | J: ژ | K: ك |
| L: ل | M: م | N: ن |
| Ñ: ئ | P: پ | Q: ق |
| R: ر | S: ص | s: س |
| Ş: ش | T: ط | t: ت |
| ts: ث | V: و | Y: ی |
| X: خ | Z: ظ | z: ز |
| ع: | أ: | |

Kısaltmalar

| | |
|--------|----------------|
| Car. | Carbognano |
| Gaz. | Gazavâtnâme |
| Har. | Hansány |
| hlk. | halkça |
| KT | Kâmûs-ı Türkî |
| LO | Lehçe-i Osmânî |
| Men. | Meninski |
| Mol. | Molino |
| Par. | Parigi |
| Red. | Redhouse |
| SN | Seyâhatnâme |
| Stein. | Steingass |
| TS | Türkçe Sözlük |

Giriş

Türkçe, bilinen devirlerinden başlayarak her bakımdan bir takım değişiklik ve gelişmelere uğrayarak bu güne gelmiştir. Bu gelişme ve değişimleri yazılı metinlerin elverdiği ölçüde kısmen tespit etme imkânı bulunmaktadır. Bu da harekeli ve bazı hususî işaretlemelerle tespit edilmeye çalışılan imlâ sisteminden hareketle XV. asır ortalarına kadar olmaktadır. XVI. asırdan itibaren ise Osmanlı imlâsı çok defa telaffuzla bağlantısı bulunmayan bir hal almıştır (Korkmaz 1979, § 3). Eski imlâmın dilin seslerini tespit etme noktasındaki yetersizliğine ek olarak bir de kalıplaşmış imlâ geleneği yüzünden, eski metinlerimizden yola çıkarak Türkçe'nin zaman içinde sağladığı gelişme ve değişiklikleri tespit etmek oldukça güçleşmiştir. Hele Türkçe'deki p/b, k/g, t/d vb. ünsüzlerin ve o/u, ö/ü gibi ünlülerin tek bir harfle karşılanmaları söz konusu bu seslerin tespitini imkânsız hale getirmiştir. Bu gün dilde gelişmiş şekilleriyle kullanılan bir çok kelimenin tarihî gelişme seyrini imlânın elverişsizliği yüzünden takip etmek imkânsızdır. Söylenişleri değişmiş olduğu halde kalıplaşmış imlâlarıyla yazıya geçirilen kelimeleri gelişmiş şekillerini aksettiren yazılışlarıyla Seyahatname ve çağdaşı diğer transkripsiyon metinlerinde bulmamız mümkündür. Bu noktada başvuracağımız kaynak eserler, özellikle de İmparatorluğun siyasî ve coğrafi gelişmesine paralel olarak 17. asırdan itibaren, İtalyan ve Fransızların ihtiyaçları dolayısıyla ilgi alanına giren Türkçe'yi öğrenmek ve kendi insanlarına öğretmek maksadıyla hazırladıkları sözlük ve gramer kitaplarıdır. Bunlardan da öncelikle Latin hurufatıyla basılmış veya tanskribe edilmiş olanlardır. Bu eserlerden başka, müellif hattı yazmalarda veya halk türü eserlerde yer yer Türkçe'nin fonetik gelişmesinin tespitine ışık tutacak yazılışlara rastlanmaktadır. Bu hususta Seyahatnâme hem müellif hattı olması hem de dili ve üslubu açısından önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Çalışmamızın sınırlarını 17. yüzyıl olarak çerçevelemiş olduğumuz için Seyahatname ve aşağıda tanıtacağımız çağdaşı diğer eserler elbette bu hususta tek ve yalnız değildirler. Bunlardan başka özellikle yabancılar tarafından muhtelif tarihlerde telif edilmiş çok sayıda gramer ve sözlük

bulunmaktadır¹. Hem öncesi hem sonrası asırlarda sözünü ettiğimiz gelişme ve değişiklikleri gösteren yazılışların bulunduğu eserler mevcuttur. Bunlardan 15. asır metni olan Gazavâtnâme² ve 18. asırda transkribeli olarak hazırlanmış Carbognano³'nun grameri, biri çalışmamızın merkezi olan asrın öncesine, diğeri sonrasına ait olması dolayısıyla da önemlidirler. Bunlardan Gazavâtnâme fonetik değer taşıyan, ses düşmesi ve değişmelerini gösteren imlâsıyla Seyahatnâmeyle bir paralelik içindedir*. Carbognano'nun eseri ise Türkçe'nin tarihî bir grameri olmaktan başka, kalıplaşmış imlâyla yazılmış kelimeleri transkribe etme şekliyle dikkate değer. Burada harflerin ses değerlerine bağlı kalınmadan kelimelerin doğrudan telaffuzu verilmektedir. Bu şekliyle eser, imlâ kalıplaşması meselesini açıklamakta baş vurulacak önemli bir kaynaktır. Meselâ, 'vur-' ısrarla, bilinen imlâsıyla 'ur-' olarak yazıldığı halde 'vur-' şeklinde, bu kelimenin genişlemiş 'vur-ucu' da yine 'ur-ıcı' yazıldığı halde 'vurucu' olarak transkribe edilmiştir (sh. 25, 26, vb.). Aynı şekilde Seyahatname'de iki şekliyle de bulunan, Meninski'de ise 'selvi' şekli vul. (hlk.) olarak tespit edilen 'servi' kelimesi bu eserde (sh. 7) bilinen imlâsıyla 'servi' yazılıp 'selvi' şeklinde, 'umudunu' kelimesi 'ümîdini' yazılıp 'umudunú' şeklinde (sh. 711), 'mansıb' kelimesi de orjinal imlâsıyla yazılıp 'mansup' (sh. 713) olarak okunmuştur. Kelime Gazavatname'de de aynı okuyuşu verecek şekildedir (mansûbsız [:MNSVB] 28/20, 43a/13). Seyahatname'de her iki şekilde de yer alan "veda < Ar. vedâ" kelimesi Gazavatname'de de aynı şekilde hem aslî şekliyle hem ayın'sız olarak geçmektedir (47b/21). Bundan başka, yabancı kelimeler bile kelimenin Türkçe'deki telaffuzuna bağlı olarak ünsüzlerde bir çok kere değişiklikler yapılarak yazılmıştır**. Bütün bu eserler, bir kısmının

¹ Bu konuda yapılan çalışmalar için bk. Agop Dilâçar, *Dil, Diller ve Dilcilik*, TDK yay. Ank. 1968; ayrıca Ahmed Caferoğlu-Özden Tanerinc; "Yeniçağ Türk Dili Lügatleri", TDED, c. XIV, İst. 1966, sh. 9-52.

² *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân (İzladi ve Varna Savaşları [1443-1444] Üzerinde Anonim Gazavâtnâme)*, Yayınlayanlar: Halil İnalçık, Mevlûd Oğuz, TTK Yayınları, Ank. 1989

³ Cosimo Comidas de Carbognano, *Primi Principi della Grammatica Turca*, Roma 1794 (telif, İstanbul, 12 Ağustos 1786)

* Fonetik değişme ve gelişmeleri gösteren yazılışlar yayınlayanlarca eserin sonuna imlâ "yanlışılar"ı olarak listelenmiştir.

** Bunlardan çalışmamız içersinde gerektiğinde örnekler vereceğiz.

hakkında yazılmış tanıtma yazılarının dışında dil bakımından incelenmiş değildirler¹. Halbuki Türkçe'nin tarihî durumu büyük ölçüde bu eserlerin değerlendirilmesinden sonra ortaya çıkabilecektir. Değilse bir çok tarihî metin neşirlerinde görüldüğü gibi klişeleşmiş imlâya aykırı fakat dilin gelişmesini aksettiren münferit örnekler "imlâ yanlışları" olarak değerlendirilmeye devam edilecektir. "... çeşitli konulardaki eski metinleri anlayabilmek için o metinlerin dilinin zaman içinde geçirdiği değişimleri bütün yönleriyle bilmek gerekecektir. Bu ise dilin tarihî gramerini bilmek demektir. Böylece, denilebilir ki, tarihî gramer bilgisi, eski metinlerin anlaşılmasını engelleyen ilk ve en mühim zorluğu ortadan kaldırmanın ilk şartıdır." (Tulum 1983, sh. 1-2)

Bu hususta kaynak kabul edilebilecek çalışmalar gereği kadar yapılmış değildir. 16. ve 17. asır Osmanlı Türkçesini esas alıp Macarca, Romence, Arnavutça, Bulgarca gibi Balkan dillerindeki şekilleriyle birlikte sıralanarak geniş bir kaynak taramasıyla Suzanne Kakuk tarafından derlenmiş olan çalışma² da sadece isimleri (çoklukla tarih terimi olabilecek isimleri) konu edindiği için yetersiz kalmaktadır. Bizim çalışmamız, Türkçe veya yabancı ayrımı yapmadan, dilin fonetik değişme ve gelişme gösteren bütün kelimelerini ihtiva etmektedir. Bunlar ses hadiseleri sistemi içinde değerlendirilmiş ve söz konusu değişme ve gelişmeler fonetik kurallar içersinde açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Seyahatname gibi 17. asrın en önemli eserlerinden birini çalışma zemini olarak almamız çalışmamıza başka bir farklılık ve zenginlik katmaktadır.

Burada, Seyahatname'yi, çalışmamıza esas almamızın sebebini ve 17. asır Türkçesinin fonetik durumunu ortaya koymadaki önemini anlamak için kısaca tanımakta yarar var.

¹ Harsány'nin eseri G. Hazai ve Seyahatname'nin Diyarbakır yöresinin anlatıldığı küçük bir kısmı çeşitli yönleriyle Martin Van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten tarafından incelenmiştir. (bk. Martin Van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, Evliya Çelebi in Diyarbakir, Leiden 1988. Bu çalışmada, ikisinden başka M. Kiel ["The Physical aspects of thi city ='Şehrin Fizikî Görünüşü', sh. 53-62] ve H. Lamers'in ["On Evliya's style ='Evliya'nın Üslûbu Üzerine' ", sh. 64-69] da yazıları yer almaktadır.) Bu iki çalışma bu konuda örnek alınacak çalışmalardır.

² Suzanne Kakuk, Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles, Paris 1973.

Seyahâtnâme (SN)¹:

Bilindiği gibi, Evliya Çelebi'nin (25 Mart 1611-1682) Seyahatname adlı eseri 17. asır Anadolu Türkçesinin en önemli eserlerinden biri sayılmaktadır. Böyle bir eserin, söz konusu devir Türkçesinin fonetik yapısı açısından önemi ise bu eserin anlatım tekniği ve üslûbu bakımından oldukça sade ve konuşma dilinin en güzel ve dikkate değer örneklerini veriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Evliya Çelebi, eserinde, böyle bir anlatım yolunu niçin seçtiğini bizzat şu ifadesiyle anlatıyor: "...hakîr ü pür-taksîr ü kalilü'l-bizâya edây-ı nazm u inşâda muntazamâne arz-ı ma'rifet için zevî'l-kadr suhanperdâzlık itmeğe kasd itmeyüp 'kellimü'n-nâse 'alâ kadari 'ukûlihîm' (insanlara akıllarının alacağı şekilde konuş) mazmûnunca beyne beyne (ne iyi ne kötü) sâde lisân ile tahrîr idüp ..." ² İlk bakışta SN'nin anlatım diliyle ilgili olduğu düşünülebilecek olan bu ifadeyle Evliya Çelebi, eserinde kullandığı dilin ses yapısı bakımından da anlaşılabilirliğini kastetmiş olmalıdır. Bunu göstermek için, çoğu zaman kelimelerin bilinen kalıplaşmış imlâlarını bozarak telaffuzu aksettirecek şekilde yazmaktadır. Bu şekilde seslerin asıl değerlerine işaret etmekte ve bilhassa yabancı kelimelerin dilde aldığı şekli vermeye çalışmaktadır.

Eserde genel anlamda, sanat kaygısından uzak konuşma diline oldukça yaklaşan ifadelerin yanında, gezip gördüğü yörelerin hususî anlatım ve telaffuz şekilleri de bulunmaktadır. SN aslında dört ayrı özellikte metinden oluşmaktadır. Bunlar, Evliya'nın anlatımında kullandığı kendi nesri, yer yer çeşitli münasebetlerle yazdığı beyitler ve tarih mısraları gibi şiirler, diğer yazılı kaynaklardan aktardığı pasajlar ve nihayet gezip gördüğü yörelerle ilgili ağız ve dil örnekleridir (Boeschoten, sh. 81). Bizim için bunlardan önemli olan, Evliya'nın her hangi bir etki

¹ Çalışmamızda, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Bölümü 304 (1+2. cilt) ve 305 (3[+4.] cilt) numaralarda kayıtlı müellif hattı nüshayı kullandık. Evliya Çelebi ve eseri üzerinde yerli ve yabancı bilim adamlarınca bir çok çalışma yapılmış, ancak kısmî neşirlerin dışında, bir kaç defa teşebbüs edilmiş olmasına rağmen eserin tamamını kapsayan ilmî bir neşri henüz yapılabilmemiş değildir. Bu konuda şimdiye kadar yapılmış çalışmalar, Seyâhatnâme'nin kısmî konu başlıkları indeksini de ihtiva eden bir kitap halinde neşredilmiştir. (bk. Robert Dankoff und Klaus Kreiser, Materialien zu Evliya Çelebi, II. A Guide to the Seyâhat-nâme of Evliya Çelebi Bibliographie raisonnée, Wiesbaden 1992.)

² SN. Bb, 56b/34-36

altında kalmadan anlatımda kullandığı kendi nesridir. Eserin bu özelliği, kendi ifadesiyle, "okuyucu anlasın diye" olmakla beraber, bize de o devir Türkçesinin fonetik yapısıyla ilgili çok önemli malzemeler vermektedir. Bunun gibi, SN'deki yazılışlar, orta derece bir alim olan¹ Evliya'nın cahilliğinden değil, dilde meydana gelen gelişmeleri gösteren yazılışlardır. Bunu da eserin bütünü içerisinde kullandığı imlâ sisteminden anlıyoruz. Kelimelerdeki gelişmeyi göstermek için, yabancı kökenli kelimelerin aslî imlâlarını bile değiştirmekte, bazen bunu kelimenin aslî yazılışıyla yanyana veya müteakip satırlarda vermek suretiyle, kelimenin aslî şeklini de bildiğini ama kelimenin okunuşunun öyle değil böyle olduğunu göstermek istemektedir. Bu tür kelimeleri çağdaşı diğer eserlerle karşılaştırdığımızda Evliya'nın bu tavrını anlamak daha da kolaylaşmaktadır.

Meselâ, tutmak'ın o zamanki şekli olan 'dutmak' kelimesi aynı zamanda 'dutmek' şeklinde(دوتك)², aynı şekilde 'çerkez' kelimesi de 'çerkez' ve 'çerkes' şeklinde müteaddit defalar geçtikten başka 'çekezistân' kelimesindeki z sesi hem z hem s okunacak şekilde yazılmışlardır(چرکزستان)³. Bu yazılışlar rast gele değil belli özellikleri aksettirecek fonetik değer taşıyan bilinçli işaretlemelerdir. Bunun gibi imlâsında okunuşuyla ilgili tereddüt doğuracak yazılışlar başka yerlerde de bulunmaktadır. Bunlardan bir kaç tanesini örnek olması bakımından sıralayalım:

divâzde ~ düvâzde (دوازده)⁴ (= 'on iki') dal'ın hem üstünde ötre, hem altında esre bulunmaktadır. Bunlardan 'dûvâzde' kelimenin Farsça'daki asıl şeklini, 'divâzde' ise kelimenin Türkçe'de kullanılan şeklini

¹ Evliyâ Çelebi, bizzat kendisi hattatlık, musiki, tilâvet vb. bir çok ilim dalında tahsil gördüğünü söylemektedir. Devrin ilim meclislerinde de bulunmuş olmalıdır. Macar siyaset ve ilim adamı Jean Kemenny ile görüştüğü, bu zatın Evliya'ya kendi resimlediği bir tabak hediye ettiği belirtilmektedir (Hatemi, sh. 24-25). Diğer taraftan, Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferi sonrasında yapılan barış antlaşması için Viyana'ya Kara Mehmed Paşa'nın yanında Evliya da gönderilmiş (Baysun) ve burada imparator I. Leopold ve Mohtekukulli ile görüşmeleri olmuştur. Önemli bir başka nokta da, Viyana'ya gönderilen elçilik heyetinde Meninski'nin de tercüman olarak bulunmasıdır (Abdurrahman Şeref, c. 2, sh. 91 [dipnot]). Bu yolculuk sırasında bu iki zat mutlaka görüşmüş olmalıdırlar.

² SN Bb,124b/16

³ SN Bb, 41a/8

⁴ SN Bc, 172a/5

göstermektedir. Aynı şekilde yazı (كَلْبًا)¹ (= 'düz ve boş alan' [Car. yazı (:YAZV) 567, 617]) kelimesi de hem kalıplaşmış imlâsını hem de gelişmiş şeklini gösterecek şekilde yazılmıştır. Bağlama edatı v'nin şu örneklerde 'u' (yuvarlak ünlü) değil, ilerleyici veya gerileyici benzeşmeyle i (~ı) (düz ünlü) olduğunu görüyoruz. Bu yazılışlar da v harfinin altına esre konmak suretiyle gösterilmiştir. evlâd ı (~u) kardaş (اولاد وقرداش)², tâb ı (~u) tûvân (تابي)³, hâs ı (~u) 'âm (غامس)⁴. Aynı şekilde 'getirüp' kelimesinin v'nin altına esre konmak suretiyle 'getirip' (كتوروب)⁵ [Car. getir (:KtVR) 670] şeklinde de söyleneceğine işaret edilmiş; hatta bu şekilde okunması gerektiği belirtilmek istenmiştir. 'yutdurur' (يوطرور)⁶ kelimesinin son hecesi de aynı şekilde hem ötre hem esre ile işaretlenmiştir. 'bodrum-ı' (بودورومي)⁷ kelimesi de dal'ın üzerine, kendisinden sonra v' harfi de olduğu halde cezim koyarak 'bodrum' okunacak şekilde yazılmıştır. Dikkat edildiği zaman bu farklı ve tereddütlü yazılışların Türkçenin fonetik yapısı içerisinde açıklamasını yapmak mümkündür. Esasta dudak benzeşmesi (düzlük yuvarlaklık uyumu, küçük ünlü uyumu) sonucu meydana gelen bu gibi değişikliklerden başka ses değişmesi hadisesinin de görüldüğü çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu hadise hem Türkçe, hem de yabancı kelimelerde görülmekte, Evliya bunları orijinal imlâda tasarrufta bulunmak suretiyle göstermeye çalışmaktadır. Öyle ki bazı yabancı kelimelerin Türkçe'deki gelişme macerasını SN'de izlemek mümkündür. Bunlardan bedesten (< Far. bezzâzistân) ve sarnıç (< Ar. sıhrîc) kelimeleri en ilginç olanlarındandır*. Her hangi bir açıklayıcı bilgi aktarmadan metin içinde normal anlatım sırasında imlâsıyla verdiği bu gibi kelimelerin yanında bir de aynı yerde veya müteakip satırlarda geçen açıklamalı kelimeler bulunmaktadır. Bu yazılışlar ise kelimelerin asıl

¹ SN Bc, 14b/8

² SN Bb, 142b/8

³ SN Bb, 133a/17

⁴ SN Bb, 63a/26

⁵ SN Bb, 78b/36

⁶ SN Bb, 84a/5

⁷ SN Ba, 85b/20

* Bu ve buna benzer örnekler çalışmamızda zaten incelendiğinden tekrar buraya almadık.

imlâlarını ve telaffuzu esas alan yazılışları göstermektedir. Bu hususta şu örnekler oldukça ilgi çekicidir:

Evsâf-ı kale-i Heleke. Hereke dahi dimişler¹; ... âb u hevâsının letafetinden hazzedüp bu şehrün ismine tarab-efzûn didiler. Hakkâ ki iyş u işret yeridir. Bir ismi dahi şehri Batumdur, ve bir ismi şehri Lazgidir, ve bir ismi Tarabzendir, galat-ı meşhûru Tarabzendir; ba'zılar Tarab-efsun dirler ve niçeler Tarabuzan dirler ammâ lugat-i sahîhi tarab-efzûndur²; diyâr-ı Rum'a karîb pâyitaht-ı Nemrûd olan Ruha şehrinde kiral kızı idi, yani Urfa şehrinde idi³; Esnâf-ı câme-şûyân, yani çamaşırcıyân⁴; ... Pir İlyas Amasyevî... niçe bin keşf ü kerâmetleri âşikâre olmuştur. Hatta merhum olduklarında cesed-i şerîfin gassâl gasl iderken teneşiri gassâl eğri kor, hemân azîz merhûm dest-i şerîfleriyle teneşûyü doğrıldılar.⁵

SN'den derlediğimiz örnekleri Molino⁶, Parigi⁷, Harsány⁸ ve Meninski⁹'nin eserlerindeki şekilleriyle karşılaştırarak inceledik¹⁰. Bazı kelimeler için gerektiğinde başka devirlere ait eserlerden de yararlanma yoluna gittik. Bu şekilde, aynı kelimenin o devir içinde çeşitli kaynaklardaki fonetik durumunu ortaya koyma ve genelde de Türkçe'nin sözü edilen asırdaki ses yapısını tespit etme amacını güttük. İncelememize konu edindiğimiz bu eserlerin her biri Türkçe'nin çeşitli problemlerine ışık tutacak ayrı değerlere sahiptirler. Parigi hariç diğerlerinin Latin hurufatıyla hazırlanmış olması, eski imlâda tespit imkânı olmayan seslerin (k, g, c, ç, o u, ö, ü vb.) ve buna bağlı

¹ SN Bb, 58a/14-16

² SN Bb, 29b/27-28

³ SN Ba, 7b/kenar 13

⁴ SN Ba, 193b/18

⁵ SN 63b/13, 14. Bb

⁶ Giovanni Molino, *Dittionario Della Lingua Italiana - Turchesca*, Roma 1941.

⁷ Bernardo da Parigi, *Vocabolario Italiano - Turchesco* (Söz Kitabı), Roma 1665.

⁸ Jakab Nagy de Harsány, *Colloquia Familiaria Turcico Latina*, Köln 1672.

⁹ Francisci a Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae*, I-III(6080 sh.), Viyana.

¹⁰ Seyahatname'deki imlânın çağdaşı Harsány'in, Megiser'in (Hieronimus Megiser, *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quator*, Leipzig 1612) Meninski'nin eserleriyle bir çok yönüyle benzerlik gösterdiği Boeschoten tarafından da belirtilmektedir (a.m. sh. 82).

gelişmelerin tespit edilmesine imkan sağlamaktadır. Bu eserleri kronolojik sırayla kısaca tanıtalım:

Molino (Mol.):

Dittionario Della Lingua Italiana - Tvrcjesca: Eserin müellifi Giovanni Molino hakkında bilgi sahibi değiliz. Eser 1641'de Roma'da basılmıştır. Küçük boy, iki sütun halinde 247 sahifelik İtalyanca-Türkçe bir sözlüktür. Türkçe'nin tarihî gelişmesini takip etmek için baş vurulacak önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Batı'da Latin hurufatıyla hazırlanmış ilk sözlüklerden olması hasebiyle de ayrı bir öneme sahiptir (Dilaçar 1968, sh. 195). Sözlük, kullanılan harf sistemiyle ilgili oldukça kısa bir girişle başlıyor, sonda Türkçe kelimelerin indeksiyle sona eriyor. Kullanılan harflerin Türkçe için eksik yanı ö, z, ı gibi bazı sesleri karşılayan harflerin kullanılmamış olmasıdır. Eserde ı ile i, o ile ö sesleri (bu günkü değerleri itibariyle) tek harfle (ı, o ile) karşılanmıştır. 304. sütunu örnek olması için aynen aktarıyoruz:

- Pianare] Rendelemek
- Pianella] Nallin
- Pianelletta] Nallingik (=nallincik)
- Pianellaro] Nalingi (=nalinci)
- Piano, pianura] Oua, Meidan (=ova, meydan)
- Pianta] Fidan
- Piantare] Dikmek
- Puantato] Dikilmisc (=dikilmiş)
- Piantatore] Dikigi (=dikici)
- Pianto, da fanciulli] Oghlangikler Aghlamasi (=oghlancikler aglamasi)
- Piastra, di metallo] Bakirden laslanmisc (=bakirden yaslanmiş)
- Piatto] Sahan, Tepisi, Tabak
- Piatticello] Sahangik (=sahancik)
- Piatello] Sahangighas (=sahancigas)
- Pietoso] Rahmili
- Piazza] Meydan

Picca, lacia] Srik, Msrak, Charghigida Kostaniza (=srik, msrak, xargicida)

Piccino] Ghiuciugek (=gücücek)

Picciolezza] Gniuciukmik (=gücüklik)

Piccione] Ghioghergin laurusi (=gögercin yavrusı)

Picciole] Ghiuciuk (=gücük)

Piccone, stromento da cauarsassi] Kiuskiu (=küşkü)

Pidocchieria, miseria] Kiehlelik, Szabunlik (=kehlelik, szaunlik)

Parigi (Par.):

Vocabolario Italiano - Türchesco (Söz Kitabı): Eserin müellifi Bernardo da Parigi hakkında bilgi sahibi değiliz¹. Üç cilt olarak hazırlanmış ve toplam 2458 sayfa² tutarında İtalyanca-Türkçe sözlüktür; 1665 yılında Roma'da basılmıştır. Büyük hacmiyle (her sayfa ortalama 12 satır) Türkçe'nin kelime hazinesini tespit bakımından son derece yararlı ve önemli olan bu eser aynı zamanda Türkçe ve Türkçe'de kullanılan yabancı kelimelerin gösterdiği gelişmeleri de tespitte elverişli özelliktedir. Müellif bunu, kelimeyi ve varsa onun gelişmiş şeklini aynı madde içinde vermek suretiyle göstermiştir. Kelime metinlerde farklı imlâlarla geçiyorsa onu da aynı sistemle bir madde içinde arka arkaya sıralayarak vermiştir. Devrin şartları içinde normal karşılanması gereken hareke hataları eserin bütünü içinde hemen farkedilebildiğinden önemli bir kusur değildir. Bu yönüyle ayrıca fonetik bakımdan da oldukça kıymetlidir. Öneminden dolayı olacak ki Meninski bu eseri kendi sözlüğünün kaynakları arasına almıştır. Örnek olması bakımından 1269 ve 1339. sayfaları Türkçe karşılıkları okuyarak aktarıyoruz:

Losinghe, vedi, lusinghe ohşamaklık

Loto, fango çamur, balçık, gil, tîn

Lotoso çamurlu, gillü

¹ Dr. Ziyaeddin Fındıkoğlu Münih yazmaları arasında bulunan İtalyanca - Türkçe bir lügati tanıttığı yazısında (Fındıkoğlu, sh. 335) bu eserden bahisle başka bir yazısında etraflıca bahsedeceğini belirtiyorsa da biz bu konuda bir yazıya rastlayamadık.

² 1. cilt 1-762 [A-D]; 2. cilt 763-1720 [E-Q]; 3. cilt 1721-2458 [R-Z]

Lotta güleş, güleşcilik, musâra'a, küştgîrlik, sur'a, sırâ'
 Lottamento güleşmeklik, güreşcilik, musâra'a itmeklik
 Lottare güleşmek, musâra'a itmek, küştgîrlik itmek
 Lottatore güleşçi, musâri', surâ', güreşici, küştgîr
 Bracche dei lottatori deri tommân, tommân-ı pehlevân
 * * *

Mazzerare bir kimesney çuvâl içinde bağlayup suya bırakmak,
 suya boğmak

Mazzicare topuz ile urmak

Mazziere topuzcu, döbbuscı

Mazzo di siori bir bâğ çiçek, bir tutam çiçek, 'akde-i vâhide zühr,
 yek deste şükûfe, deste-i behâr

Mazzo tutam, demed, deste

Mazzo di Rose güldeste

Mazzocchio boğçe

Mazzuolo di scarparo moste ?

Mazzone pesce kefal balığı

Harsány (Har.):

Colloquia Familiaria Turcico Latina: Eser, Jakab Nagy de Harsány¹ tarafından Latin hurufatıyla kaleme alınmış ve 1672'de Köln'de (Brandenburg) yayınlanmış bir Türkçe-Latince karşılıklı konuşma kitabıdır. Yazarın konuşmalar sırasında toplum hayatının her safhasına girip ilgili konuların vocabulerini kullanması, bunu yaparken de konuşma üslubuyla ve sıradan bir vatandaş tavrıyla Türkçe'nin o devir için fonetik özelliğini canlı biçimiyle aksettirmesi esere Türkçe açısından

¹ Müellif, 1615'te asil bir Macar ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Devrin muteber kolejlerinden olan Nagyvarad Koleji'nde eğitim gördü. Transilvanya hükümdarlığının Osmanlı imparatorluğu ile münasebetleri olduğundan bu kolejde diplomatik çalışmalar için tercüman yetiştirilmesine de önem veriliyordu. Harsány, hükümdar György Rákóczi'nin emriyle Doğu dilleri ve özellikle de Türkçeyle ilgilenmiştir. 1651'de Berlin'e gitmiş ve orada Brandenburg hükümdarı Friedrich Wilhelm'in kâtibi ve diplomatı olmuş, 1676'da da konsolos ünvanı alarak göreve devam etmiştir. Müellif Türkiye'de yedi yıl kaldı. Bu yıllarda gerek başkentte gerekse öteki bölgelerdeki tecrübesiyle çalışmamıza konu olan eserini yazdı. Müellifin ölümü hakkında bilgi sahibi değiliz, ancak 1677'de hayatta olduğu bilinmektedir (Hazai, sh. 13-16).

ayrı bir değer kazandırmaktadır. Yaklaşık on dört bin kelime haciminde olduğu düşünürse, kelime hazinesi bakımından da değeri daha iyi anlaşılır. Eserin amacı, Türkçe öğrenecekler için bir giriş yapmaktır. Bunu yaparken de, bilinen sistematik gramer yolunu değil, bir elçi ile mihmandarını konuşturarak canlı örnekler vermek yolunu tutmuştur. Bu yönüyle, bir yandan da, Osmanlı toplumunun çeşitli kesimleriyle ilgili sosyolojik bilgiler aktarmaktadır. Örnek olması bakımından eserden kısa bir bölüm veriyoruz: (Hal hatır sorulup nereden geldiğini, nasıl geldiğini öğrendikten sonra)

- Ne şekil gidebillersen, çünkü yoli bilmezsen.

- Allah kerimdür.

- Hoş buyledur, emma külli şeyün sebebi (aslı) var. Ol ecilden eger benüm nasihatüm tutarsen, bir kalavuz (delil, rehnümay, yol göstörücü) sana lazım olur. (p. 14) Zira yalinizsen, yoldaşün dahi yoktur. Bir deha yolda lazım olacak şey vardur.

- Nedür ol?

- Dildur ol, yani dili bilmek. Dilsiz hiç bir yere, yahod güçile varılır.

- Hangi dili anlarsen? Nemçe, Franza, Macar, Leh, Flemeng, İsveç, İnglis, Muskov dili mi sorarsen? (p.15)

- Yolda ve ol varacagünüz semte kullanmış, hem lazım olacak dili soal iderüm.

- Anam, babam vatam (silam) dilinden (lisaninden) gayri bilmem.

Şimdi görürüm ki, sen kardas (karindas) gibi ey öğüt (nasihat) verürsen.

- Zahir, hem buyle gerek. Biz dahi gavur (kafir) değiliz.

- Benüm katimde siz Otmanlıya benzersiniz. (p. 16)

- Hos, Otmanli vilayetinde dogmuşim, lakin anam ve babam Nasrani (Hristiyan) imiş.

- Sen buyle dersen. Nehayet yuregunüzde ne varise, ancak bir Allaha (Hüdaya) malumdur.

- Allah hakkı için olsun ki, seni aldatmam.

- Sag ol kardas (brazer, brader) daima. Şimdiden sonra inanürüm sana. İmdi bul bana bir kalavuz (p.17)

Macar Türkolog G. Hazai eseri dil yönüyle etraflıca incelemiş ve yayınlamıştır¹. Biz de çalışmamızda bu yayını kullandık.

Meninski (Men.):

Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae²: Meninski³'nin bu eseri sadece 17. asrın değil belki mevcut Türkçe sözlüklerin en hacimli ve fonetik gelişmeleri de tespit etmiş olması bakımından en değerli olanıdır.

Meninski, sözlüğü ve buna ek olarak hazırladığı Onomasticum'dan başka bir de Türkçe gramer hazırlamıştır⁴. Bu eserler, yazıldığından bu yana her bakımdan değerlerini korumuşlar ve kaynak eser olma özelliklerini kaybetmemişlerdir⁵.

Eserde madde başları eski imlâyla yazılmış ve her kelimenin telaffuzuyla birlikte Arapça ve Farsça karşılıklarından başka İtalyanca,

¹ G. Hazai, *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsány*, Budapest 1973.

² Eserin 1680'de Viyana'da üç cilt olarak yapılan ilk baskısından sonra (6080 sh.), 1780'de yine Viyana'da dört cilt olarak (1. cilt CLXIV+1660 s.[elif-be(p dahil)], 2. cilt 822 s.[te-dal], 3. cilt 1086 s. [re-kaf], 4. cilt 1207 s. [kef-ye] ikinci baskısı yapılmıştır. İkinci baskıda eserin adı şöyledir: *Lexicon Tvrcico-Arabico-Persicvm*. (Eserin ikinci baskısı Caferoğlu - Taner'in makalesinde müellifin ayrı bir eseri zannedilmiştir.) Çalışmamızda, birinci baskıyı temin edemediğimiz için ikinci baskıyı kullandık. Sözlükten aldığımız kelimeleri, arasında fark olduğu durumlarda, 1687'de Viyana'da basılmış ve sözlüğün indeksi mahiyetinde olan *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium*'la da karşılaştırmak suretiyle birinci baskıya ulaşmaya çalıştık. Bu eser ise Latince madde başıyla ve sözlükte bu kelimeye verilmiş Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer Avrupa dillerinden karşılıklar sıralanmak suretiyle düzenlenmiştir, 1998 sütun (her sayfada iki sütun)dur.

³ Müellif 1623'te Lorraine bölgesindeki Lothringen'de (Bu gün Fransa sınırları içinde) doğmuş, Roma'da tahsilini tamamlamış ve daha sonra Polonya'ya gitmiştir. 1653'te Polonya büyük elçisi ile birlikte İstanbul'a geldi ve burada kalarak bir kaç yılda Türkçe öğrendi. Meninski'nin Türkçe hocası, Polonyalı mühtedi Wojciech Bobowski (Bizde tanınan adıyla Ali Ufkî [1610?-1675]) idi (Behar, sh. 17-22). Daha sonra kendisine Polonya kralı Jan Sobieski tarafından asillik ünvanı verildi. 1661'de Avusturya imparatoru Leopold'un saray tercümanı oldu ve 1671'de Viyana'ya dönene kadar İstanbul'da Avusturya maslahatgüzarlığı görevinde bulundu. Bu tarihten sonra Viyana'ya yerleşti ve eserlerinin telifi ve basım işleriyle meşgul oldu, 1698'de burada öldü (Guérin).

⁴ *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu grammatica Turcica*, Viennaé 1680.

⁵ 1683 Viyana kuşatması sırasında çıkan bir yangında sözlüğün çoğu nüshalarının (ilk baskısının) yok olmasından dolayı nadir hale gelmiştir. Bir nüshasının 1776'da Londra'daki bir açık artırmada 900 sterline satıldığı rivayet edilmektedir. (Behar, a.m.)

Latince, Fransızca, Almanca ve bazen de Lehçesi verilmektedir (Zieme, sh. 72). Eserde ayrıca madde içinde kelimeyle ilgili çeşitli kaynaklardan derlenmiş deyim ve özel kullanışlar yer almaktadır. Türkçe'de kullanılan yabancı kökenli kelimeler orjinal şekilleriyle verildikten başka aynı kelimelerin gelişmiş (Türkçenin fonetik yapısına uymuş) şekilleri ayrıca sırası geldikçe t. (Türkçe) kaydıyla yeniden verilmektedir. Bu şekliyle eser kullanım bakımından elverişli hale gelmiştir. Sözlüğün, şüphesiz ki en önemli yanı bu kelimelerin dikkatli ve sistemli bir şekilde transkribe edilmiş olmasıdır. Kelimelerin klasik imlâsının yanı sıra vulg. (hık.) kısaltmasıyla konuşma dilindeki veya halk arasında yaygın kullanılışıyla tespit edilmiş olması da esere 17. asır (bütünüyle Osmanlı Türkçesi için) Türkçesinin fonetik durumunu tespit için ayrı bir önem kazandırmaktadır*. Ayrıca kelimenin metinlerdeki yazılışıyla okunuşları arasında transkripsiyon değerleri bakımından farklar bulunmaktadır. Meselâ, "doğan" kelimesi aynı madde başında TVGAN ve DVGAN olmak üzere iki şekilde yazıldığı halde tek bir şekilde, "doğan" olarak transkribe edilmiştir. Aynı şekilde "dümbek" kelimesi DNBLK şeklinde yazılıp "dümbek" olarak okunmuştur. Bu tür örnekleri bir hayli çoğaltmak mümkündür. Bütün bu yönleriyle eser, hem büyük hacmiyle kelime hazinesi bakımından, hem transkripsiyon uygulamasıyla Türkçe'nin ses yapısı (fonetik) bakımından (17. asır ve yakın asırlar itibariyle) Türk leksikolojisi alanında mümtaz bir yere sahiptir. Öyle ki Latin harflerine geçilmesinin arefesinde bile metinlerimizde orjinal imlâlarıyla yer alan kelimelerin bir çoğunu bu eserde, günümüzdeki kullanılışıyla bazen tamamen aynı bazen de ona çok yakın şekillerde buluyoruz. Aynı asırda telif edilmiş diğer sözlük ve transkripsiyon metinlerinde de rastladığımız bu çeşit örneklerin SN'de de aynı veya benzer şekillerde bulunması Türkçenin bir yönünü ortaya koymaktadır. O da yazı diliyle (özellikle edebî metinlerde) konuşma dilinin bir birinden büyük oranda ayrılmış olduğu gerçeği yanında, belki daha da önemlisi yabancı kelimelerin

* P. Zieme, (ondan naklen Boeschoten de, sh. 86) Meninski'nin eserinde kullandığı 'vulg.' kısaltmasının 'halk ağzı' anlamında olmadığı, kelimenin konuşma dilindeki yaygın kullanılışını göstermiş olabileceği kanaatindedir (Zieme). Çalışmamızda 'vulg' kısaltması için 'hık. (halkça)' kısaltmasını kullandık.

orjinal şekilleriyle yazıya geçirildikleri halde söyleyişte genellikle Türkçenin fonetik yapısına uydurulduğu ve hiç olmazsa büyük bir halk kitlesi tarafından bu şekliyle telaffuz edilmiştir.

Anadolu Türkçesinin teşekkülünü henüz tamamlamakta olduğu 13. asrı saymazsak, 14. ve 19. asırlar arasındaki devrenin tam ortasına rastlayan 17. asır Anadolu Türkçesinin fonetik değerlendirmesini temsil edecek olan bu çalışmamız, öncesi ve sonrası diğer asırlardaki ses yapısıyla ilgili değerlendirme imkânı da sağlayacaktır.





İNCELEME

Ses Değişmeleri

Dilin gelişmesini sağlayan dil hadiseleri çoğu zaman kendi kuralları dahilinde, bazen de raslantı sonucu meydana gelen değişmelerdir. Bu değişmeler anlamla ilgili olmadan kelime kökünde veya eklemeler esnasında bazı seslerin düşmesi, yeniden türemesi, yer değiştirmesi ya da başka sese dönüşmesi yoluyla olur. Bunların sebebi de kelimenin söyleyişini kolaylaştırmak, kökle eki kaynaştırmak, yabancı unsurları Türkçe'nin ses yapısına uydurmaktır (Banguoğlu, 1974, § 33). Kısaca bunlar, kelimelerin dilde yerleşmesini sağlayan ve gelişmesini zamanla tamamlayan fizikî ameliyelerdir. Dil bu ameliyeleri dış müdahaleye gerek duymadan kendi kuralları içersinde gerçekleştirir (Ergin, § 38). Bu hadiseler dilin kendi kelimelerinde olduğu gibi yabancı dillerden alınmış kelimelerde de cereyan etmektedir. Yabancı kelimelerdeki ana dilde karşılığı olmayan seslerde ve yapılarda daha çok görülen bu tür değişmeler, yabancı unsurların özümlemesi maksadıyla yapılır. Çeşitli sebeplerle meydana gelen bu değişmeler dilin bütün sesleri için geçerlidir. Özellikleri bakımından birbirine yakın sesler arasında birinden diğerine dönüşme olurken, düşme ve türeme hadiseleri belli şartlarda belli sesler için söz konusu olmaktadır.

Ses hadiseleri esas itibariyle kelime veya kelime gruplarının yapısında dilin fonetik özelliğine uygun olarak meydana gelen bir "oturuşma" hareketidir (Banguoğlu 1974, § 27). Bu sebeple dilde görülen her değişmenin bir sebebi ve açıklaması vardır. *Değişme* dediğimiz hadiselerin çoğu mevcut seslerin birbirleriyle ilgilerinden, etkileşimlerinden kaynaklanmaktadır (Banguoğlu 1974, § 29). Bu seseyledir ki bir yandan Türkçe kelimeler zaman içinde gelişmelerini sürdürürlerken diğer taraftan da dilimize yabancı dillerden geçmiş kelimeler aynı şekilde Türkçe'nin fonetik yapısına uygun duruma gelmektedirler. Öyle ki bu gün günlük dilde kullandığımız bir çok yabancı kelime asıl şekillerinden oldukça uzaklaşmış, fonetik bakımdan olduğu kadar bazen anlam ve diğer özellikler bakımından da değişikliğe uğramışlardır. Bu değişiklikler çoğu zaman yazı diline de geçmiş, bazen de mahallî kalmışlardır.

Dilin tabii gelişmesinin bir sonucu olan bu tür değişiklikler başlangıçta bazen *yanlış söyleyiş*, *yanlış imlâ* olarak değerlendirilmiş; bu sebeple de bir tarafta sanat endişesiyle telif edilmiş eserlerde aslî imlâsını koruyan kelimeler diğer koldan konuşma dilinde, bir çoğu bugünkü şekilleriyle mutabık olan gelişmiş şekilleriyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunu gerek SN'de gerekse çağdaşı olan

transkripsiyon metinlerinde rastladığımız örneklerden öğreniyoruz. *selvi*<*Far. serv*, *iskele*<*İt. scala*, *tulumba* <*İt. tromba* gibi bu günkü şekilleriyle gelişmesini tamamlamış kelimeler yanında o devirde henüz bu günkü şeklini almamış yahut asıl şekilleriyle kullanılan kelimeler de vardır. Bunun yanında SN'de, yukarda işaret ettiğimiz *mahallî* kalmış, yani örneklerine başka yerlerde rastlayamadığımız yazılışta kelimeler de bulunmaktadır. "ferâden ferâdâ<ferdan ferdâ='birer birer' " (vakâyi'âtları f... yazmadadır.)(Bb, 2b/32), "keremkârâlığı" (Bb, 115a/29) gibi kelimeler bu tür örneklerdendir.

I. SES DÜŞMESİ

A. ÜNSÜZLERİN DÜŞMESİ

1. Damak Ünsüzlerinin Düşmesi

Damak ünsüzlerinin düşmesi Eski Oğuzca'dan başlayıp hâla devam eden bir olaydır (Banguoğlu, 1974, § 34). İç ve son seste bulunan ön ve art (ince ve kalın) da mak ünsüzleri belli kullanım yoğunluğu bulunan kelimelerde zaman içinde düşmüşler ve bu düşme kelime bünyesinde kalıcı olmuştur. İç seste g ünsüzünün düşmesi g>ğ gelişmesinden sonra vuku bulmuş olmalıdır (Ergenç, 1991). Bu hadise Türkçenin diğer lehçe ve şivelerini de kapsamına alan bir gelişmedir (Dilaçar, 1966).

§ 1. a) g > ø

"kazan" kazan (:QZAN)(29); gazgan (:ĞAZĞAN) (1); kazgan (:QAZĞAN) (29)

[**Mol.** kasan, gasan (, gasancı); **Par.** kazan (:QZAN; QZN); (k.-cık :QZANCQ); kazgan (:QZĞAN); **Men.** kazan, kâzhân=**Ahenum**: kazan, kazgan; **Lebes**: kazan, kazgan, gazgan, tencere, tâncere, bakrac]

"kurşun" kuguşun (:QVĞVŞVN) (1); kurguşum (:QVRĞVŞVM) (3); kurguşun (:QVDĞVŞVN) (1); kurşum (:QVRŞVM)(209); kurşu ?(k. ve tüfenk)(:QVRŞV) (1)

[**Mol.** kurşin, kurşun, gurşin, gurgurşin; **Par.** kuşun; **Men.** kurşûm, kurşun]

"oğlan" olan (acemi o.-lar) (:EVLAN)(2)

[**Mol.** oğlan; o.-cikler, o.-lik; **Par.** oğlan (:EVĞLAN); **Har.**

oglan; **Men.** oğlan]

"sinagog < Yun. synagoge" sinago (:SYNAĞV)(4)

"tabakhane < debbâğhâne" tabahâne (:TBEXANE)(8); debbâğhâne (:DBAĞHANE)(2); tabbâğhâne (:TBBAĞXANE)(2)

"tuğla < Lat. tegula " tula (:TVLE) (24)

[**Mol.** tuğla; tuğle; **Par.** tuğla (:tVĞLE); tuwla (:TVVLE); tula (:tVLE); tu'la (:tV'LE); **Men.** tûğlá (:tVĞLE,TVĞLE); tuğla (:TVĞLE)]

Damak ünsüzlerinin düştüğü örneklerin yanında, bu günkü şekilleriyle gırtlak ünsüzleri düşmüş olduğu halde SN'de bu ünsüzün düşmediği örnekler de vardır:

"börülce" bögrülce (:BVKRVLCE)(1), bögrülce (:BVKRVLCE)(1)

[**Par.** bögrülce (:BKRLCE) (, lobiya); **Men.** bögrülce]

"Draman" drağman (:DRAĞMAN)(2)

"kucak" kuçgag (kuç kuçgag ol-)¹ (:QVÇ QVÇĞAĞ)(1); kuc kucağ ol- (:QVÇ QVCAĞ)(2)

"sülün" süglün (:sVKLVN)(2); (:sVKLN)(2)

[**Par.** süglün (:sVKLVN)]

"tolga" togulka (:TVĞVLKA)(13)

[**Par.** tolga (:tVLĞE); (:TVLĞE); togulga (:tVLĞVLĞE); **Men.** tûlga, tûlgá = **Galea**: tugulga, tulga]

Diğer taraftan daha önceki devrelerde gelişmesini tamamlamış bazı kelimeler de bu günkü şekilleriyle bulunurlar: Meselâ yayla (160 yerde, aksine örneği yok) ve yumurta (Ba, 125b/32, 34, 155a/10, 156a/25; Bc, 26a/29, [yumurtlamış Bc, 140a/28]) kelimeleri gibi.

§ 2. b) k > ø

Bu gırtlak ünsüzünün düşmesi, daha çok son sesleri damak ünsüzü olup son seste damak ünsüzü bulunduran (-cak, -rak vb.) ek almış kelimelerde görülmektedir. Bu düşme işi, yanyana iki ayrı hecede bulunan gırtlak ünsüzünden ilk hecede bulunanının söyleyişte kolaylığı sağlamak üzere atlanmasıyla oluşmaktadır (Banguoğlu, § 34).

1. 'kucak' kelimesi hem bu grup içinde hem müstakil olarak bir çok defa geçmektedir.

Bu hadise SN'de, bu gün gırtlak ünsüzünü düşürmeden kullandığımız bazı kelimelerde de görülmektedir:

"alçacık" alçacık (:ELÇACQ)(9); alçacık (:ELÇACK)(1)

"balıkca" balıca (:BALYCAQ)(1)

"böcek" böcük (:BVCK)(1)

[**Mol.** bocek; **Par.** böcek (:BVCK); **Men.** böcek]

"direkcik" direcik (:DYRCYK, DYRECYK)(2)

[**Par.** direkcik (:DYRKCK)]

"ırmakçık" ırmacık (:ERMACQ)(1)

[**Mol.** ırmacık; **Men** (ırmak)]

"köçekçik = 'deve yavrusu' " köçecik (:KVÇECK)(1); köşek (:KVŞK)(1)

[**Men.** kûçek, deve kûçegi]

"küçücük" kücücük (:KVCVCK)(1); küçücek (:KVÇVCK)(1); küçücük (:KVÇVCK)(7)

[**Mol.** güçücek (giuçiucek); (yuksecek); **Par.** küçükcek-den (:KVÇKCK); küçürek (:KVÇRK); küçükrek (:KVÇKRK); kiçirek (:KÇRK); **Men.** küçükrek; budacık]

"soğukçak" sovucak" (:SVVCAQ)(1)

"ufacık" ufacık (:EVFACQ)(1)

[**Par.**(ılıca (:EYLCQ); (nazucık (:NAZCK); **Men.** (hârek, eşecik); (**labiolum:** dudacık)]

2. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Düşmesi

Türk hançeresine yabancı olan ve gırtlak çarpması yoluyla meydana gelen gırtlak ünsüzü hemze ve boğaz ünsüzü ayın hece sonlarında ve kelime ortasında hece başlarında da daima düşme eğilimi gösterirler ve bu durumda bir düşme uzunluğu bırakırlar (Banguoğlu, § 21). Bunlardan *ayın*, düşmediği durumlarda teşekkül noktası bakımından kendisine yakın başka ünsüzlere dönüşür (bk. '>v, '>y; Şevki, sh. 329). Söyleyişte zorlama bir gayretle çıkarılabilen bu sesler bir çok kelimedede imlâda da gösterilmemiştir. SN'de kelime ortasında da yazılmamış olmaları bu ünsüzlerin daha bu devrede söyleyişte terk edildiklerini göstermektedir. SN'de sadece yazılmamaları değil, bu ünsüzlerin yerine değişik imlâların görülmesi buna işaret etmektedir.

§ 3. a) ' (hemze) > ø

aa) hece başında:aaa) açık heceden sonra:

"Alâeddin" alâddin (:LAALLDYN)(3); (علاّدين)(1)

[**Har.** Aladin]

"berat < berâ'et" ber'ât ((برآت) (1); (برآت) (1)

[**Mol.** berat, (ehli berat); **Par.** berat (:BRAT); beratlü; **Men.** berâet, berât, (leylei berât)]

"evliyâullâh" evliyâllâh (:EVLYAALLh)(1)

"inşâallâh" inşâllâh (:ENŞAALLh)(3)

[**Har.** inşaallah; **Men.** inşâallâhü teâlâ]

"kıraat" kirât (:QRAI)(4); (قرآت)(16); kirâet(قرآت)(7); kıraat(قرآت)(1)

[**Par.** kar'et (ét-) (:QR't); **Men.** kirâ'et]

"li-ebin='babadan (kardeş)' " lâbin (لأب)(1)

"mie='yüz(100)' " mâ (m.-da) (:MA)(1); miye-de (:MYE)(8)

[**Par.** (selâse) mâye (:selâse)MAYE); **Men.** mâyet]

"müellif" mâllif (:MALLF)(4)

aab) kapalı heceden sonra:

"cüret" cür'ât ((جرات) (1) [**Par.** cür'et (:CR't)]

"füc'eten" fücâten ((فجاءت) (1)

"mesele" mesele (:MSLE)(1) [**Men.** mes'elet]

ab) hece sonunda:aba) kelime ortasında:

"cüzdan" cüzdân (:CVZDAN)(1)

"me'kulât" mâkulât (:MAKVLAı)(5)

"memur" mamur (:MAMVR)(26); memur(:M'MVR)(6)

"mezun" mâzun (:MAzVN)(12)

"re's" râ (maskat-1 râs-1)(:RA)(1)

"re'y et-" rây et- (:RAY)(1)

"te'dip" tâdîb (:ıADYB)(1)

"te'kit" tâkid (: :IAKYD)(5). [**Par.** tekid (: :IAKYD); **Men.** te'kîd]

"te'lif" tâlif (: :IALYF)(9). [**Par.** telif (: :IALYF); **Men.** te'lîf]

"te'sir" tâsir (: :IAISYR)(2)

abb) kelime sonunda:

"dâruşşifâ" dâşşifâ (: :DALŞŞFA)(1). [**Men.** dârü'ş-şifâe]

"devâ" deva (: :DVA)(1)

"eşya" eşya (: :EŞYA)(∞). [**Men.** eşyâ]

"haya" haya (: :HYA)(1)

[**Mol.** haya (, taşak); **Par.** hâye (: :XAYE, HAYE); **Men.** háyâ]

"lü'lü" lülü (: :LVLV)(1)

"şey" şey (: :ŞY)(∞); şeyciğez (: :ŞYCKZ)(1)

[**Par.** şey'ler (: :ŞY'LR); şey'e (: :ŞY'E); şeye (: :ŞY'E); **Har.** şey;
Men. şey', şey]

"şirâ='satma' " şirâ (: :ŞRA)(1)

"vuzû='abdest' " vuzû (: :VDZV)(1)

§ 4. b) ' (ayn) > ø

ba) kelime içinde:

"a'mâl" amâl (defter-i a.)(: :EMAL)(1)

"Kâbe" kâbe (: :KABE)(1)

[**Mol.** kabe (indeks); **Par.** ka'be (: :K'BE); kâbe (var-)(: :KABE);
Har. kâbe; **Men.** ka'bet, hlk. ka'be (, k.-ye var-)]

"nane < Ar. na'na'" na'nâ (: :N'NA)(2); nâne (: :NANE)(1)

[**Par.** nâne , na'ne, na'nâ' (: :NANE, N'NE, N'NA'); na'ne; **Men.**
na'nâ', na'na'= **Menta:** ná'ne, hlk. nane (: :NANE), ná'ná']

"tabya < ta'biye" tabye (: :TABYE)(1)

[**Par.** ta'biye (: :T'BYE); **Men.** tabye]

"kalîlü'l-bizâ'a (= 'rızkı az)" kalîlü'l-bizâyâ* (: :k. BDZAYE)(1)

* Bu kelimedede ses, içte hece başındadır. Bu sebeple burada bir düşmeden çok ' > y değişmesinden söz edilebilir.

bb) kelime sonunda:

"cemî" cemî (c. -sinin)¹ (:CMY· -sinũñ)(1)

"muşamba" muşammâ (:MŞMMA -l1)(2)

[**Mol.** (şamaden) ; **Par.** müşamma'lemek (:MŞMM'LMK); (şe-
ma'dân (:ŞM'DAN); şemdân(:ŞMDAN); şemi' (:ŞM'); **Men.** müşemma';
(şem'dân, hlk. şamdan, şamadan)]

"veda" veda (:VDA)(11); vedâlaş- (:VDALŞ-)(48); vedâ'laş-
(:VDA'LŞ-)(∞)

3. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Düşmesi

Dilimizde belli durumlarda en çok düşme eğilimi gösteren sesler damak ünsüzleriyle birlikte sedasız karşılığı olmayan ünsüzlerdir (Banguoğlu 1974, § 34). Bu ünsüzlerden l ve r daha çok hece sonlarında düşme eğilimi göstermektedir. Aslında dilimizde kaybolan ünsüzlerin bir çoğu kelime içi veya hece sonlarında bulunan ünsüzlerdir. Bunlardan l ünsüzünün düştüğünü kesin tespit edebildiğimiz o, otur- getir- gibi kelimeler yanında akıcı r ünsüzünün düştüğü kelimeler de mevcuttur. Özellikle yabancı kelimelerde vuku bulan bu gelişmeyi bir imlâ hatası olarak görmeyip Türkçe kelimelerde de görülen bir dil hadisesi olarak değerlendirmek gerekir. Örnekler dikkatle incelendiğinde bu yazılışların ihmal veya dikkatsizlikten kaynaklanmadığı, bilakis Çelebi'nin başka bir çok dil hadisesinde olduğu gibi bilinçli bir tespiti olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim örneklerde bu ünsüzler genellikle hece sonlarında (dâru's-şifâ, medrese, zirâ vb. az sayıda kelimedede hece başında, ama kelime ortasında), değilse -rd gibi ünsüz gruplarında bulunmaktadır.

§ 5. a) l > ø

Şahıs zamirlerinin dışında bir tek maâl < melâl (ahvâl-i pür-m...) örneğine rastlayabildik.

¹ Kelimenin ünlüyle biten kelimelere gelen iyelik eki almış olması son ses olan *ayn*'ın düştüğünü gösteriyor.

Diğer taraftan *a'lâ* ('alâ (:LA) *Ba*, 116b/36)(*Azmî dâr-ı 'a.-ya azm etdi*) kelimesinde gırtlak çarpmasını engelleyecek şekilde söyleyişi vermek için baştaki ses tespit edilmemiştir. Buna karşılık *kal'a* (, *Bb*, 3b/14) kelimesi gırtlak çarpmasını gösterecek şekilde harekelenerek yazılmıştır.

"melâl" maâl (مَلَّال) (1)

"o" o (45); ol (∞)

[**Mol.** o; o (kadar); ol (zaman); **Par.** o, ol; o (zaman); odur; ol yerde; ol yerden; ol kadar; ol saat, ol vaktiden, ol zamandan; **Har.** o, ol; **Men.** o, ol (, ol kadar > o kadar)]

"ona" aña (اَنَا) (134); (اِنَّا) (2); (اِلَّا) (3); aña (اِنَّا) (6); aña (اِنَّا) (1); (اِنَّا) (156)

[**Har.** ona; **Men.** aña, hlk. oña; ansız, hlk. onsız

"onda" anda (:aNDE)(61); (:ENDE)(296); onda(:EVNDE)(2)

[**Par.** onda (:EVNDE)(, anda); **Men.** onda]

"ondan" andan (:EENDN)(1); (:ENDN)(104)

[**Par.** ondan (:EVNDN)(, bundan); andan (:ENDN)]

"onlar" anlar (:aNLR)(148); (:ENLR)(193); onlar (:EVNLR)(3)

[**Par.** onlar, anlar (:EVNLR, ENLR); onlar; **Har.** onların]

"onu" anı (:aNY)(176); (:ENY)(29); onı (:EVNY)(2); (:EVNY)(2)

[**Har.** anı, onı]

"onun" anuñ (:aNÑ)(7); (:ENÑ)(10); onun (:EVNVÑ)(1)

[**Par.** anuñ (:ENVÑ); (:aNVÑ); **Har.** onun]

"onun için" anuniçün~içun (:ENNÇVN)(44)

"onunla" anuñla (:aNÑLE)(3); (:ENÑLE)(9); (اِنَّا) (1)

[**Par.** anuñla (:aNÑLE); (:ENÑLE); onun ile (:EVNÑ EYLE)

"orada" orada (:EVRADe)(1); ol arada(:EVL ERADE)(1)

[**Par.** oradan (:EVRADN); ol arada (:EVL ERADE); oraya (,orada, EVRAYE); **Har.** ora, oraya; **Men.** orada; < ol arada]

"öbür" obir (اُوْبِر) (2); (اُوْبِر) (2); (:EVBR)(16)

[**Mol.** o bir (gün); o birisi, 280/30, 332/22, 443/17; **Par.** obir (:EVBR); obirisi (:EVBRYSY); **Har.** obir; **Men.** o (, o bir, o bir gün)]

"şu" şu (19); şol(2)

[**Par.** şol; şol kadar; şu kadar; **Har.** şu, şol, şol kadar; **Men.** şu, şol, şol kadar, (, şular, şunlar) = **Hic:** bu, işbu, şu, şol, bundan ötürü, bunün için, bundan, bu yerde, hlk. burada; buraciktá; bu ârâdan; bular, şular, bunlar, şunlar]

b) r > ø

Düşmeli şekillerine diğer eserlerde de rastladığımız ve yazı diline geçirilip yaygınlaşmış olan *beygir*, *ejdehâ*, *kardeş vb.* kelimelerden başka SN'de, başka eserlerde pek rastlamadığımız söz konusu seslerin yazılmadığı kelimelerle karşılaşırız. Bunlar bu günkü şekillerine göre yadırganacak düşmeler olarak görülmektedir. Ancak bunlar içinde bazı kelimelerin durumu bu hususa açıklık getirecek özelliktedir. Meselâ özellikle r düşmeli kelimelerden *vardır*, *dörd*, *mübarek*, *Varvarlı vb.* kelimelerin bu gelişmeyi gösterir yazılışları oldukça ilginçtir. Nitekim Evliya Çelebi'nin bunun gibi, telaffuzu aksettirmeyen kalıplaşmış imlâlarla ilgili başka kelimelerde yaptığı işaretlemeler de buna delâlet etmektedir (bk. giriş). Bu yazılışları, genellikle aynı seste görüldüğüne göre (*kükürd* ve *dörd* kelimelerinde birer örnekte d sesi de aynı şekilde diğer harflere göre üste yazılmıştır), sonradan farkedilmiş imlâyla ilgili bir ihmâlin düzeltilmesi şeklinde yorumlamak zorlaşmaktadır. Buradan hareketle Çelebi'nin r sesininin telaffuzunda zorlandığını düşünmek de mümkündür. O halde bu yazılışlar Evliya Çelebi'nin şahsî telaffuzunu aksettiren örnekler olmalıdırlar. Bu kelimelerin düşmesiz, orijinal imlâlî şekilleri elbette çok daha fazla yerde geçmektedir.

§ 7. ba) Türkçe kelimelerde

"bildirir" bildir (:BLDR)(4)

"derler" déler (:DLR)(1)

"dört" död (:DVD)(2)

"ederlerdi" edelerdi (:EYDLRDY)(1)

"göndertmeğe" göndetmeğe (:KVNDİMKE)(1)

"kaldırımlıdır" kaldımlıdır (:QALDMLYDYZ)(1)

"kurşun" kuguşun (:QVGVŞVN)(1); ku^rşum (: قورشوم)(1)

[**Mol.** kurşin (,fişekler kurşunu); gurgurşin; gurşinlamak (=impiombáre: diş doldurmak, kurşunlamak, Bonelli); **Par.** kurşunlamak (=impiom); **Men.** kurşûm; kurşun, kurşunlamak]

"olurlar" olular (sahibi o.)(:EVLVLR)(1)

"parmak" bamak (:BAMQ)(1)

[**Mol.** barmak; parmak; **Par.** barmak (:BRMQ); parmak (:PRMQ); **Men** parmak]

"pazartesi" bâzâretesi (:) (1)

"sorguç" soguç (:sVĞVÇ) (1); sorguc (:sVRĞVC) (4)

[**Par.** sorguc (:sVRĞV , sRĞVC); sorguç (:sVRĞÇ); **Men.** sorguc, sorguçlü]

"vardır" vadır (:VADR) (2); va^rdır (: وَاَدِر) (1)

"yumurta" yumuta (:YVMVTE) (1); yumurta (:YVMVRTE) (4); (:YVMVRTA) (2)

§ 8. bb) Yabancı kelimelerde

"beygir < Far. bâr-gîr" beygir (:BYKR) (5); bargir (: بَاغِر) (2); (:BARKR) (1); (:BARKYR) (2)

[**Mol.** beygir (beighir); **Par.** pargir (:PARKYR); **Har.** bêgir; **Men.** bârgîr > hlk. beigir, beygir]

"çorbacı < Far. şûrbâ" çobacı (:ÇVBACY) (1); çorba (60); çobra (22); çopra (2); şûrbâ (1)

[**Mol.** çorba; **Par.** çorbâ (:ÇVRBA) (4); şûrbâ (:ŞVRBA), (8); **Har.** çorba; **Men.** şorba, hlk. çorba = **Jusculum**: şorba, hlk. çorba; şovâ, horbâ]

"darulhadis" dâ'l-hadîs (1)

"daruşşifa" dâ'ş-şifâ (1). [**Par.** dâru'ş-şifâ]

"defterdar" defterdâ (1)

[**Har.** defterdâr; **Men.** defterdâr]

"deryâ" deyâ (leb-i d.) (:DYA) (4)

"Diyarbakır" diyâbekir (:DYABKR) (2)

"ejderha" ejdehâ (:EJDhA) (10); (:JDhA) (1)

[**Mol.** eşder; **Par.** ejder (:EJDR); ejderhâ (:EJDRhA); **Men.** ejdehâ, ejderhâ]

"esrâru'l-hakîka" esrâ'l-hakîka (1)

"izâr=' örtü' " 'ızâ ('ı.-dır) (1); 'ızâr (∞)

"medfunlardır" medfûnlard(ır) (:MDFVNLRD) (1)

"medrese" medese (1)

"mestûrdur" mesturdı (:MSTVRD (kim)) (1)

"mezkur" mezkû (2)

"mübarek" mübâ^rek (مُبَارَك)(1)

"pazarıcı" bâzâcî (:BAZACY)(1)

"pek < berk" pek (:PK)(3); berk(b.-dir)(:BRK)(1)

[Mol. pek; Par. pek; Har. pek; Men. pek= Indurare: pek, berk, peklemek, pekitmek, berkitmek]

"serdar" serdâ (s.-ı 'âlî)(1)

"serverlik" servelik (1)

"silahdar" silâhdâ (:sLAHDA)(7)

[Mol. silihdar; Par. silihdâr (:sLXDAR); (:sLHDAR); Har. siliktar, silikdar, silihtar, silihdar; Men. silâhtâr, silihtâr = Ensifer: silâhtâr (:sLAHDAR), silâhtâr (:sLHDAR), hlk silihtâr]

"şikâ < şikâr='av' " şikâ (ş.-larıyla)(1)

"Varvarlı" varva^rlı (واروارلی)(1)

"zirâ" zâ' (z.-dır)(:ZA'DR)(1)

c) y > ø

§ 9. ca) Türkçe kelimelerde

"yılan" ilan (:EYLAN)(1); yılan(:YLAN)(∞)

[Mol. illan; Har. ilan, yılan; Men. yılan = serpens: yılan]

"yirmi" igirmi (:EYKRMY)(2)

[Mol. igirmi; Par. yigirmi; Har. igirmi, ıgırmi; Men. igirmi < yigirmi]

§ 10. cb) Yabancı kelimelerde

"Baykara" bâkara (:BAQRA)(5); baykara (:BYQRA)(∞)

"saky et-" sakî ét- (سَكِي)(8)

"temiz < temyîz" temiz (:تَمِيْز)(1)

[Mol. temis; Par. temiz (:tMYZ); temizlemek; Har. temiz, temis; Men. temîz]

"vely ol-" velî ol- (kenîsedan v. olunmuş câmi')(وَلِي)(2)

§ 11. ç) n > ø

"kardeş" karındaş (:قرنداش)(3); (:QRNDAŞ)(133); karandaş(:QRANDAŞ)(1); kardaş(:QRDAŞ)(14); kardeş(:QRDŞ)(8)

[**Mol.** karındaş; karındaşlık; **Par.** kardaş (:QRDAŞ); kardaşlık; karandaş (:QRNDAŞ); karandaşlık; **Har.** kardaş, kardaş, karındaş; **Men.** karındaş, hlk. kardaş]

"mağaza < Ar. mahzen [Şevki sh. 46, 96, 290, 354] " mağaza (:)(1) (Toloz **mahzen** yapıcılar dahi **mağazayı** şunda yapalım yok şunda yapalım déyü kasma ve kürekler ile geçerler.)

[**Mol.** magaza (=maghasza); **Par.** mahzen (:MHZN); (odun mahazin(i)(, o... yığını)(:MHZNY); magaza; **Men.** mahzen, hlk. mahaza (431)]

"renk < Far. " reg (r.-i rûyları)(:RK)(1)

"tüfek~tüfenk < tufang [Doerfer II, 447]; tüfek > tüfenk [Banguoğlu 1974, § 40; Hatiboğlu]" tüfenk (:ıVFNK)(28); tüfek (:ıVFK)(2).

[**Mol.** tifeng; tifenkcuk; **Par.** tüfenk (:ıFNK); **Har.** tüfenk; **Men.** tüfenk hlk. tüfek; tûfenk, tüfek]

Not: Diğer taraftan Arapça'da zarf olarak kullanılan ve sükûn (duraklama) halinde tek harekeyle (tenvinsiz) okunan kelimelerde bu tenvinler Türkçe'de yerlerini genel olarak bir uzun a (â)'ya bırakırlar. Bu gün iyice yerleşmiş bulunan bu durum SN'de de bir kaç aykırı örnekle beraber görülmektedir:

"aslâ" aslen (:اصلاً)(2)

"evvelâ" evvelâ (:EVVLa)(1)

"hâlâ" hâlâ (:HALâ)(1). [**Par.** hâlâ (:HALâ)]

"kat'â" kat'â (1)

4. Başka Ünsüzlerin Düşmesi

Sedasız karşılığı olmayan ünsüzlerden başka h, d, f, s, t ünsüzleri de düşme eğilimi gösteren ünsüzlerdir. Bunlardan sızmalı bir gırtlak ünsüzü olan h, özellikle dilimize yerleşmiş yabancı kelimelerde düşmektedir. Bazı kelimeler bu düşmeli şekilleriyle yazı diline de geçerek sözlük kelimesi olmuş, dile yerleşmişlerdir (Banguoğlu 1974, § 36). Birde yabancı kelimelerde son seste bulunan çift ünsüzlerden sonuncusu da Türkçe söyleyişte çoğu zaman düşer. Bu düşme çoklukla -st ünsüz gruplarında görülmektedir. Bunun yanında -rd ünsüz grubunda da son ünsüzün düştüğünü görüyoruz. Tıpkı r düşmesinde olduğu gibi, *dört* kelimesinin yazılışı bu gelişmeye işaret etmektedir.

§ 12. a) h > ø

"Akçaşehir" akçaşar (:EQÇE ŞAR)(1); Akşar (:âQ şar)(2)

"cephane < cebe+hâne" cebbâne (:CBBANE)(1)

"çile < çihille" çille (:ÇLLE)(1)

"İshak" sâk (Kız eydür: S...)(:sAQ)(1)

"matara < mathare < mithere [Şevki, sh.46, 90, 97]" matara (:MTRE)(5)

[**Har.** matara; **Men.** matara (:MTRE)]

"meşhed = 'şehitlik, mezarlık' " maşad-lık (:MŞADLQ)(1)

[**Par.** maşat, meşhed, makbere, merkad (:MŞT, MŞHD); **Men.** meşhed]

"sarnıç < Ar. sıhrîc" sarnic (:صَارِنِج)(1); (:SARNC)(25); sahrîc(:صَهْرِيْج)(20); sağric (:SAĞRYC)(1)

[**Mol.** sarnıç; **Par.** sarınç (:sARNÇ); sahrîc (:shRYÇ); **Men.** sârnîc, sâhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnîc]

"şüphe" şübe (:ŞBE)(2)

[**Par.** şübhe; **Har.** şübhe; **Men.** şübhe]

"tashih" tasîh (:tSYH)(11); tashîh (∞)

[**Mol.** (sahi, (, dogri, tamam); sahi et-; **Par.** tasîh, tesih (et-)(:tSYH, tsYH); tashîh (∞); **Har.** (sahi); **Men.** tâshîh]

§ 13. b) d > ø

"beter < Far.bed-ter" beter (kâfirden beş b.-dir)(:BıR)(1); bed-ter(:BDıR)(1)

[**Mol.** beter; **Par.** beter, bedter (:BıR, BDıR); beter; **Har.** better; **Men.** beter < bed-ter]

"çarşaf < çâder-i şeb" çârşaf (:ÇARŞF)(7); çâder-i şeb(∞)

[**Mol.** çarşaf; **Par.** çarşaf (:ÇRŞF); çârşeb (:ÇARŞB); **Men.** çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf = çâdir şeb: 1. **Toral:** yorgan, çâdir şeb, hlk. çarşaf, perde]

"dört" dör^d (:دَوْر)(1); dör (:DVR)(12)

[**Mol.** dort; dord; **Par.** dört (:DVRı, DRı); **Har.** dord; dort; **Men.** dört]

"kükürtlü" kükür^dli (: كوكورلى)(1); kükürli(:KVKVRLY)(1)

"Nemrutlar" nemrular (:NMRVLR)(1)

"padişah" pâşâh (:PAŞAh)(3). [**Men.** padişâ, padişâh]

"sivâd" sivâ (:sVA)(1). [**Men.** sevâd]

"usta < Ar. üstâd¹" usta (: EsTA)(1); (: EVsTA) (1); uste(:EVste)(4); üstâd(:EVstAd)(1)

[**Mol.** usta²; **Par.** uste (:EVste); ustâdlık (:EVstADLQ); **Har.** ustâz, usta (=meister); **Men.** ustâd; üstâ]

"yoğurtçu" yoğurcu (:YVGVRcy)(1)

§ 14. c) f > ø

"tekfur" tekur (:ıKVR)(45); tekrur(:ıKRVR)(3); tekfur(:ıKFVR)(4).

[**Men.** (İstambol) tekûrî, tekkûr; tekrûr]

"Tekirdağ" Tekir dağı (:ıKR DAĞY)(13)

[**Mol.** tekir dagi; t... balugi; tekircuk; **Par.** tekir balığı (:ıKYR); tekfur balığı (:ıKFVR); tekil balığı (:ıKL); **Men.** tekir dâğî; tekûr dâğı, (t... bâliği); tekfûr bâliği < tekir (t...bâliğî)]

§ 15. ç) v > ø

"olta < volta" volta (:VVLTE)(2)

[**Mol.** volta; voltacuk; volta ur-; **Par.** olta; volta; volta çal-; **Men.** olta, hlk. volta = **Hamus:** olta, volta, holta] **Hamo:** **Par.** olta; **Mol.** volta. **T. Sözü.** olta < İt. volte. **volte:** **Mol.** gahice bir; **voltare:** dondermek; **Par. voltare;** döndürmek, çevirmek. **İt. Sözü. voltá:** 1. dönüş, istikamet, 2. kubbe, 3. defa, kere; **voltare:** çevirmek, tercüme etmek. Ayrıca Arapça ve Türkçe'de İtalyanca Kelimeler 'de (Barbera) İtalyan kökenli kelimenin Türkçe'de **vôlta** ve **ôlta**, ancak modern Türkçe'de **volta** şeklinde bulunduğu kayıtlı (İt. volta, in turcu vôlta o ôlta. Nella moderna Turchia volta.)

¹ Kelime üstâ bâşî biçiminde Farsça'ya da geçmiştir (Gülensoy, nu., 26).

² **Mol.**'da karşılığı 'usta' olarak geçen kelimelere, **Bonelli**'de 'boia' için 'zalim, cellat', 'maestro' için 'usta, hoca, öğretmen' karşılığı verilmiş. Ayrıca **Mol.**'da 'precidere, tagliare' karşılığı olarak da 'nasihatçi, usta' kelimeleri yer alıyor.

5. Hece Sonundaki Çift Ünsüzlerden Birinin Düşmesi

§ 16. a) b > ø

"Tahmasb" tahmas (t.-a)(:ThMAse)(13) [**Men.** táhmasb]

§ 17. b) s > ø

"sermest" sermet* (:sRMt)(2) [**Men.** sermest]

§ 18. c) t > ø

"bî-şümârest" bî-şümâres (meşhur Farsça beyitte)(:bî-ŞMARs)(1)

"çâşt=' kuşluk(vakti)' " çâş (vakt-i ç.-dan) (:ÇAŞ)(1); çâşt ı(u) çâştıgı h(چاشت چاشیکه)¹ (1) [**Men.** çâşt]

"çiftlik" çiflik (:ÇFLK)(1); (Başç...)(1)

[**Mol.** çift; c. sür-; çiftluk, 248/23; **Par.** çiftlik; çiftci; **Men.** çift (sür-)]

"der-dest" der-des (:der-Ds)(2)

"der-kenârest" der-kenâres (meşhur beyitte)(:der-KNARs)(1)

"dest-dırâz" des-dırâz (d.-lık)(:DsDRAzLQ)(1)

"fihrist" fihris (f.-imiz)(:FhRS)(1)

[**Mol.** fihris; **Par.** fihiris, fihrist(:FhRS, FhRst); **Men.** fihris, fihrist]

"serbest" serbes (:sRBs)(1)

[**Par.** serbest (:sRBst); **Men.** serbes, serbestlik]

"Silistre" silisre (:sLsRe)(19). [**Har.** Silistre²]

"tezgâh < Far. dest-gâh" dezgâh (:DzKAh)(11)

[**Par.** dezgâh; dezgâhdâr; destigâh (:DstKAh); **Men.** dest-gâh, hlk. dezgâh, (sarraf) dezgâhı, dezgâhdâr = **Trapezita:** sárráf, dezgâhdâr]

* Diğer örneklerde ünsüz grubundan sondaki düştüğü halde bu örnekte ilk ünsüz düşmüştür.

¹ Bu yapıya benzer bir de "zırh ı(u) zırâh külâh" terkihi var ki özel bir kullanışa benziyor.

² 'gemilerde askeri görev başına çağırmak için çalınan kemik düdük' anlamında bir 'silistre' kelimesi daha bulunmaktadır (bk. **KT**). Bu kelime **Par.**'de, silistre, silistere (سِلِسْتَرَة, سِلِسْتَرَة) (= 'düdük'), ; **Men.**'de silsîre, hlk. silistre; **KT.**'de ise 'selsere' şeklinde geçmektedir.

6. Tekleşme

§ 19. Türkçe'de esas olarak, bazı gelişmeler (ekleşme, birleşme vb.) sonucu bir araya gelenlerin dışında aynı cinsten iki ünsüz yana-na bulunmaz. Yabancı (çoğu Arapça) kelimelerdeki ikiz ünsüzler iç seste çoğu kere tekleşmeye (dégemination) uğrarlar (Banguoğlu, § 36). Son seste düşmüş bulunan ikiz ünsüzler genellikle ekleme sırasında (ünlü başlı ek aldıklarında yahut ünlü başlı yardımcı fiilin isim unsuru olduklarında) ortaya çıkarlar. Ancak SN ve örnek aldığımız diğer metinlerde bu gelişmeyi göstermeyip aynı şartlarda ikizleşmeyen kelimeler bulunmaktadır. Bu günkü kullanılışa aykırı görülen bu durum bir imlâ problemi olmaktan öte, ilgili kelimelerdeki söz konusu gelişmenin derecesini anlatmak bakımından önemlidir.

a) İç seste

"alarga < İt. allarga='açık deniz, engin' " alarka (:ELARQE)(10);
alarga (:ĀLARGĒ)(1)

"avanta < İt. avvanta='beleş, avanta' " avanta (:أَوَانْتَهْ)(2)

"bedesten < Far. bezzâzistân='çarşı' " bedesten (:بَدَسْتَن)(2);
bedâsten(:بَدَاَسْتَن)(28); bezeştên(:بِزَسْتَن)(1); bezâsten(:بِزَاَسْتَن)(14);
bezzâsten(:بِزَاَسْتَن)(1); bezzâzistân(:بِزَاَسْتَان)(26); bezzâzân(:بِزَاَزَان)(2)
[Mol. besestan; Par. (bezâz); Men. bezâz, bezzâz;
bezzâzistân > bezestân, bedestân = Forum regium: bezzâzistân, hlk.
bezestân, bezesten, bedestân]

"çapa < İt. zappa" çapa (:ÇAPA)(5); (:ÇPA)(2); çapala- (2)

[Par. çapa (:ÇPE); çapacık (:ÇPECQ); çapalamak(:ÇPELMQ);
Men. çâpa; çâpalamak (:ÇAPE)]

"ketenci < kettân" ketenci (K... Ömer)(:KİNCY)(1)

[Mol. keten; Par. keten, kettân (:KİN, KİHAN); Men. kettân,
ketân, hlk. keten]

"kına < Ar.hinnâ' [Şevki, sh. 48, 153, 295] " kına (:QNA)(6); k.-lı
(:QNA-lı) (3); hinnâ(:XNNA)(7)

[Par. kına(:QNE); Har. kana; Men. hinnâ'e, hinnâ, hınâ,
kînâ, kına]

"kurdele < İt. cordella" (:قُرْدَلَهْ)(1)

"kupa < İt. cuppa" kupa (:QVPA)(1)

[Mol. kupa; Par. kupa(:QVPA)]

"mahfe < Ar. mihaffe=' devenin üzerine oturmak için konan se-

pet' [KT]" mahfe(: مَحْفَه)(1); mahafe(m.-ciler)(: مَحَاْفَه)(2)

"müzevvir < Ar. ='koğucu' " müzevir (: مَزُوْبِيْر)(1)

[Par. müzevvir; müzevvirlik; Men. müzevvir, müzewwir-lik]

"nekkâre < Ar. nekkâre='bir çeşit çalgı aleti' " nağara~nağra (:NÖRE)(2); nakara ~ nakre(:NQRE)(2). [Men. nekâre, hlk. nagara]

"pelit < Ar. bellût [Şevki, sh. 191, 263]; balût [Deny 1955, § 97]" belîd (:BLYD)(1)

[Mol. pellit; pelid; pelud; Par. pelîd (:PLYD); pilid, pelûd (:PLD, PLLVD); bilît, belût (:BLYT, BLVT); Men. pelût, bellût, pelît, pilit, pelîd, pellît = Glans: pelîd, pilid, belût]

"Saraçhâne < Far. serrâc-hâne" saraçhâne* (:صِرَاحْ حَانَه)(1); sarrâc-hâne (23); serrâc-hâne (3)

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]¹ topuz (:طَبُوْز)(5); (:طَبُوْر)(4). [Par. topuz (:tVPVz); topuz, debbûs (:tVPVz, DBBVz); topuzcî; topuzluk; Har. topuz; Men. debbûs, debûs, topuz = Clava: buz dugan, topuz, topus, debbûs, debûs]

"turac < Ar. durrâc [Şevki, sh. 274, 346]='bir cins kuş' " (:TVRAC)(1). [Men. dürrâc, hlk. türâc]

b) Son seste

"asam < Ar. asamm ='dilsiz' " asam (a.-lık)(:اَسَمَلِيق)(1). [Par. asam (:ESM); (a.-lık); Men. ásamm]

"def < deff " deff (deff ü dümbelek)(: دَفْ)(1); deff ü kudüm(: دَفْ)(2). [Men. deff, düff]

*-rr->-r- olduğuna dair işaret yok.

¹ Şevki'de kelimenin menşei konusunda çeşitli görüşler sıralanmıştır. Bir kısmına göre kelime Türkçe'den Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçmiş, bir kısmına göre ise Arapça'dan Türkçe'ye geçmiştir. Bunlara ilâveten Hatiboğlu (Hatiboğlu 1981)kelimeyi boğaz < boğ-uz, güvez < gök-ez, tıkız < tık-ız vb kelimelerle birlikte ad veya eylem soylu sözcükler kuran ekle yapılmış bir kelime olarak vermektedir.

Diğer taraftan kelime tûbcî şekliyle Türkçe'den yeniden Arapça'ya, topoz şekliyle de Farsça'ya geçmiştir (bk. Gülensoy, nu. 90). (Farsça'daki debûs şekli Arapça'dan geçmiş olmalı.) Gülensoy'a göre kelime aslen Türkçedir (bk. a.y.).

"dür < Far. dürr='inci' " dür (: دُرُّ) (1); d -i meknûn (: دُرْمَكُون) (1); d.-i yekdâ (: دُورِيَكْدَا) (1); d... ü lülü (: دُرُّوَلُولُ) (1); dürr (d.-i beyz-âsâ) (: دُرُّر) (1)
[Men. dür, dürr (, dürri yektâ]

"had < Ar. hadd" (bî-h. ile) (: هَدُّ) (1)

[Mol. hatsus; hatan dışra; Par. had (h.-dan) (: هَدُّ); serhad (: هَدُّو); hadd (: HDD); Har. hadd, bihadd; Men. hâd, hádd]

"hay < hayy" hay (: هَيَّ) (2). [Men. hayy]

"kad < Far. kadd" kad (k.-lerinün) (: كَدُّ) (1)

[Par. kadd (: QDD); Men. kad, kadd]

"makas < Ar. makass" (; mîkrâz (: MQRADz) (∞)

[Mol. makas; makascik; Par. makas (: مَكَّصُّ); makâs (: مَكَّاسُ); mîkrâs (مِكْرَاسُ); mîkrâz; makascik; mîkrâscik; Men. mākâs = forfex: makas, makâs < mîkâss, mîkrâz]

"musır < Ar. musırr='ısrarlı' " musır (ol-) (: مُسِرُّ) (2)

"müsin < Ar. müsinn ='yaşlı' " müsin (: مُسِنُّ) (1); (: مُسِنُّ) (1)

[Men. müsinn]

"raf < Ar. reff [Şevki, sh. 91]" raf(r.-lar) (: RAF) (1)

[Par. raf (: RAF); Men. râf]

"red < redd" red (et-) (: رَدُّ) (2)

[Par. redd (et-); Har. red (ederse); Men. redd]

"reşş < Ar. ='serpme, püskürtme' " rüş (: رُشُّ) (1)

"reyy < Ar. ='sulama' " rey (et-, ol-) (: رَيْ) (6); rây (: RAY) (4); reyy (∞) [Men. reyy]

"sed < sedd" sed (et-) (: سَدُّ) (3)

[Par. sedd (et-) (: سَدُّ); Men. sedd (ét-)]

"sir < Ar. sırr" sir (: سِرُّ) (1)

[Mol. sir; sirdaş; Har. sir, sirdaş; Men. sir, sirr]

B. ÜNLÜLERİN DÜŞMESİ

§ 20. Kelimelerde ünlü düşmesi, her ünlü bir hece olduğundan doğrudan kelimelerin kısalmasına sebep olur. Bazen, düşen bu ünlü beraberine bir veya daha fazla ünsüzü de alarak büzülmeye varır. Türkçe kelimelerle birlikte yabancı kelimelerde de görülen bu hadise sonucu özellikle yabancı kelimeler asılları bakımından tanınmaz duruma gelmişlerdir. Bu işe dilin yabancı unsurları kendi bünyesine uydurması ameliyesidir. Bu tür kelime veya birleşik kelimelerin örneklerini SN'de de görmekteyiz. Bu gelişmeler önce konuşma dilinde başlayıp sonra yazı diline geçmektedir. Yazının tutuculuğu sebebiyle konuşma dilinde belli gelişmeleri göstermiş bir çok kelime yazı diline geçememiştir. Bununla beraber konuşma dilinde yaygınlık kazanarak yazı diline de yerleşmiş kelimelerin sayısı da az değildir. Ünlü düşmesi tabi ki duruma göre kelimenin önünden, ortasından ve sonundan olabilmektedir.

SN'de bağlama edatıyla yapılmış birleşiklerin v'siz yazıldığı örnekler bir hayli çoktur. İlk bakışta bunların bağlama edatlarının harekeyle (ötre ile veya benzeşme sonucu değişik olarak) gösterilip onların da ihmal edilerek yazılmadığı düşünülebilir. Nitekim SN'de orjinal imlâlarının yanı sıra kelimedeki çeşitli sebeplerle meydana gelmiş değişikliklere işaret eden yazılışlar bulunmaktadır. (bk. giriş) Ancak bazı birleşiklerin harekelenerek tespit edilmiş olmaları v'siz yazılmış olan bu birleşiklerin bağlama edatlarını (u, ü) düşürdüklerini göstermektedir. Bu da bir çeşit orta hece düşmesidir. Buna paralel olarak bağlama gruplarında veya Farsça isim veya sıfat tamlamalarında orta hecenin durumu, kelime veya tamlamaların kullanım sıklığına göre değişiyor. Yaygın olarak kullanılan kelime ve tamlamalarda, bu günkü şekillerini hazırlayan gelişmeler görülürken aynı yapıda başka kelime ve tamlamalarda yapı orjinal şekliyle korunmaktadır. Yazı diline de girmiş bulunan fonetik gelişmesini tamamlamış kelimelerin SN ve diğer metinlerdeki şekillerini sırası geldiğinde göstereceğiz.

1. Orta Hece Düşmesi

Üç ve daha fazla heceli kelimelerde vurgusuz hece ünlüsü düşer; bu heceye bağlı ünsüzler de komşu hecelere bağlanırlar (Banguoğlu, § 37). Eklemeyle hecesi çoğalmış kelimelerde de çoğu zaman ortada kalan hecenin düştüğü görülür.. Bu dil hadisesi, dile yerleşmiş yabancı kelimelerde de yaygın olarak cereyan etmektedir. Bu şekilde değişmiş Türkçe ve yabancı kelimelerin bir kısmı bu şekilleriyle

sözlük kelimesi halini almış ve dile yerleşmişlerdir.

a) Kalıcı düşme

aa) Türkçe Kelime Tabanlarında

§ 21. aaa) İsimler

"aşırı < aşır-ı" aşırı (:aŞRY)(17)

"ayrık=bir cins ot" ayrık (:aYRYQ)(1)

"birbiri" biribiri (:BRY BRY)(2); birbirine (:BRBRYNE)(2); birbirilerin (:BRBRLRN) (1); biribirlerine (:BRY BRLRYNE)(1); birbirleriyle (:BRBRLRYLE)(1)

[**Mol.** biribirisine; **Par.** birbiri; birbirine; birbirinün; birbirininün; birbirini; birbirsinde (sonra); **Har.** birbiri, birbirinden, birbirine, birbirini, birbirünüze]

"boynuz" boynuz (:BVYNVz)(9)

[**Par.** boynuz; boyunuz; **Har.** (boyn); **Men.** boynuz, boynuzlü]

"büklüm büklüm < bükül-üm" (:BVKLVM)(1).

[**Par.** büklüm (:BVKLM); **Men.** böklüm]

"gezecek" gezcek (g... yollar)(:KzCK)(1)

"giysi" geysi(g.-yi)(:KYSY)(1).

[**Men.** geyisi = **Indumentum:** geisi, geyecek, libâs, kiswe; **ilinteam:** geyisi, geyecek]

"karanlık" karanlık (:QRANLQ)(7)

[**Mol.** karanluk; karanlik; haranlik, haranlugile; **Par.** karañu (:QRAÑV); karañücek (:QRAÑVCK); karanlık (:QRANLQ); karañuluk (:QRAÑVLQ); karañülik (:QRAÑVLK); **Har.** karanlük; **Men.** karanlık, káranlık, karañlık, (, karañlü, karañu)]

"kardeş" karındaş (قرنداش) (3); (:QRNDAŞ) (133); karandaş(:QRANDAŞ) (1); kardaş(:QRDAŞ)(14); kardeş(:QRDŞ)(8)

[**Mol.** karındaş, karındaşlık; **Par.** kardaş (:QRDAŞ); kardaşlık; karandaş (:QRANDAŞ); karandaşlık; **Har.** kardaş, kardaş, karında; **Men.** karında, hlk. kardaş]

"kıvrak < kıvır-ak" kıvrak (:QVRAQ)(1); (kıs) k...(1)

"korucu" korcu (:QVRCY)(1); korçı (:QVRÇY) (4); korucu (:QVRVCV) (5); korucu (:QVRCV)(1)

[**Par.** koruci (:QVRCY)(2). [**Men.** koruci]

"nere < ne yer-e" nere (:NRE)(1); nerde (:NRDE)(2); nerede (:NEREDE)(2); nereden (:NREDN)(2); nerye (:NRYE)(1); nereye(:NREYE)(2)

[**Mol.** nereden; nereye; **Par.** nerede; nereye; **Har.** nere (nere); **Men.** nerede, nereden, nereye, nerelü, ne yerde, ne yerlü]

"oğlan" oğlan (:EVĞLAN)(∞); olan (:EVLAN)(2)

[**Mol.** oğlan; o.-cikler; o. -lik; **Par.** oğlan; **Har.** oğlan; **Men.** oğlan]

"orada" orada (:EVRADE)(1); ol arada (:EVL ERADE) (1)

[**Par.** oradan; ol arada; oraya (,orada); **Har.** ora, oraya; **Men.** orada; < ol arada]

"oyuncak < oyun-a-y-acak" oyuncak (:EVYVNCAQ)(2); oyunaycak (:EVYVNAYCAQ)(1)

"salıncak < salın-acak" salıncak (:SALNCQ)(5)

[**Par.** salıncak; **Men.** salıncak, salıncak]

"savruntu < savur-untu" savruntı (صَاوْرُوْنُطِي)(3)

"tükrüğü" tükrüğü-i (:ıVKRVKY)(1)

"uyluk" uyluk (:اُوَيْلُوْكَ)(1); uyuluk (:اُوَيْلُوْمِي)(1)

"yahşı < yakış-ı" yahşı (:YHŞY)(8)

"yalnız" yalnız (:YALŃz)(1); yalnız (:يَالِيْز)(1); (:يَالِيْز)(1)

[**Mol.** yaluvus; yaluvusce; **Par.** yaluñuz; yaluñüzlik; **Har.** yaliniz, yalinüz; **Men.** yalnız, yâlinûz, yalnızlık]

"yaylım < yayıl-ım" (bir y. top)(:YAYLM)(6)

"yukardan < yukarı-dan" yokar-dan(:YVQARDN)(1)

[**Mol.** yokarde; yokarden; **Par.** yukarda; yukardan; yukaru; **Har.** yokar (=yokarda); **Men.** yokarude, yokarıde, yokardá, yokarda, yokardeki (, yokarı, yokarü, yokari) = **Supra:** yokarıda, yokardá]

"yumruk < yumur-uk" yumruk (:YVMRVQ)(1)

"yumuşak < yumuş-ak" yumşak (:YVMŞAQ)(4)

[**Par.** yumuşak; yumuşakcık; **Men.** yumşak, yumşacık]

§ 22. aab) Fiiller

"bulama-" bulmama- (:BVLMA-)(2)

"çağrıl-" çağrıl- (:چَاغْرِيْلَر)(3)

"koyver-" koyver- (:تَوْبِرْ دِيرْ) (2). [Par. koyvir-; deyver-; deyvir-]

"kurtula-" kurtulma- (:QVRTVLMA-)(1)

"oyna-" oyna- (:EVYNA-)(17)

"yumurtla-" yumurtla- (y.-mişlerdir)(:YVMVRTL-)(1); yumurtá (:YVMVRTE)(∞); yumurta (:YVMVRTA)(2)

Bu günkü durumunun aksine orta hece vokalini koruyan örnek:"kavrul-" kavurulan (:QAVVDV-)(1)

ab) Eklerde

ile edatı, -alı/-eli eki ve i- cevher fiili gramer kelimelerinde ilk ünlülerini bazen düşürürler. Birleşik fiil yapmak için yardımcı fiil olarak kullanılan cevher fiili çekim sırasında bazen -ken, -miş, -di vb. şekilde kısalır (Deny 1941, § 1351) . -alı/-eli gerundium eki daha çok -dan /-den ablatif ekiyle genişlediğinde ünlüyü düşürüyor. ile edatı da bu günkü gibi hem ekleşmiş (-le), hem ekleşmemiş olarak kullanılmaktadır. Bu hususta çalışmamıza malzeme aldığımız bütün eserlerde aşağı yukarı bir birlik söz konusudur.

§ 23. -alı / -eli + dan / den

[Men. doğmak:... doğaldan berü]

"bozulalıdan" bozulaldan (b. beri)(1)

"edeliden" édelden(7)

"olalıdan" olaldan(5); olıncaldan(3)

ila / ile (Edat fonksiyonuyla)

ile aslında bir gerindium kalıplaşmasıyla (ile < il-e) oluşmuş bir edattır (Clauson, Hacıeminoğlu). Dolayısıyla kelimenin ön sesliyi düşürerek ekleşmesi daha sonraki devrelerde olmuştur. Ekleşme esnasında eklendiği kelimenin son sesi bir ünlü ise araya bir koruyucu y gelmektedir. Eski metinlerde bu durumlarda edatın ilk sesiyle eklendiği kelimenin son sesi çoğu zaman tek bir y harfi ile kaydedilmektedir. Bu durumlarda bu harfin kaynaştırıcı y sesi olup olmadığını anlamak, hele metin harekesizse imkansızlaşmaktadır. Gerek SN'nin bizim taradığımız kısımlarında rastladığımız hareketli örnekler, gerekse Men., Mol.'daki örnekler bize her iki şeklin de varlığını bildirmektedir. Dolayısıyla SN ve diğer eserlerdeki harekesiz kelimeleri ne şekilde okunacağı konusunda kesin bir karara

varmak mümkün görülüyor.

§ 24. a) ünlü + y + la ~ le

"camisiyle" cami'iyile (1)

"deresiyle" deresiyle (1)

"kapısıyla" kapusıyla (1)

"kediyle" kediyle (كرديله:)(1)

Çeşitli kelimelere aynı şekilde gelmiş 65 örnek var.

§ 25. b) ünlü + ile

"eyaleti ile " eyâleti ile (1)

"ibretnümâları ile" 'ibret-nümâları ile (1)

"Silivri ile" Silivri ile (1)

"yeniçeri ile" yeniçeri ile (1)

Çeşitli kelimelere aynı şekilde gelmiş 120 örnek var.

§ 26. c) ünsüz + ıla ~ ile

"acemiyân ile" 'acemiyân ile (1)

"guzat ile" guzât ile (1)

"Hazar ile" Hazar ile (1)

"mıknâtıs ile" mıknâtıs ile (1)

"nameler ile" nâmeler ile (1)

Çeşitli kelimeler aynı şekilde gelmiş 155 örnek var.

§ 27. ç) ünsüz + ıla ~ ile

"baş-ıla~ile" baş-ıla~ile (1)

"Fırat-ıla~ile" Fırat-ıla~ile (1)

"Hacivat-ile" Hacîvad-ıla~ile (1)

"haralar-ile" hârâlar-ile (1)

"hımar-ile" hımâr-ıla~ile (1)

"katır-ıla~ile" katır-ıla~ile (1)

"Kotas-ıla" Kotas-ıla~ile (1)

"Mısır-ıla~ile" Mısır-ıla~ile (1)

"Ömer-ile" 'Ömer-ile (2)

"salât-ile" salât-ıla~ile (1)

"silahlar-ıla~ile" silâhlar-ıla~ile (1)

§ 28. d) ünsüz + la / le

"atım-la" atım-la (: اَتَيْمَلَه) (1)

"bizim-le" bizim-le (: بَزَيْمَلَه) (1)

"efendimiz-le" efendimiz-le (1)

"ganayim-le" ganâyim-le (2)

"katarım-la" katarım-la (1)

"sağrıcalar-la" sağrıcalar-la (1)

ıla / ile (zarf fonksiyonuyla)

§ 29. a) vokal + yla ~ yle

Burada ekin kaynaştırıcı y ile +yla~yle şeklinde olduğunu gösteren iki tane (hatvesiyle, payesiyle) harekeli örnek var. Diğer örnekleri ise aynı şartları taşıdıklarından öyle olabileceğini düşünerek buraya aldık. Aksi halde *cezim* 'siz, yani y kaynaştırıcısının varlığına işaret eden yazılışta olmayan örneklerde ek +la~+le olarak da değerlendirilebilir. Nitekim *takrîbi+le* okunacak şekilde örneğimiz var.

"ağaları-yla" ağaları-yla (1)

"eli-yle" eli-yle~le (: اَيْلَه) (1)

"haberleri-yle" haberleri-yle~le (1)

"hatvesi-yle" hatvesi-yle (مَطْوَه سَيْلَه) (1)

"iliği-yle" iliği-yle~le (: اَيْلِيَه) (1)

"öreğesi-yle" öreğesi-yle~le (اُورَه كَه سَيْلَه) (1)

"payesi-yle" pâyesi-yle (: پَايَه سَيْلَه) (2); (1)

"sebebi-yle" sebebi-yle~le (1)

"sikkesi-yle" sikkesi-yle~le (1)

"suyla~su ile" su-y-ıla~ile (1)

"takribi-yle" takrîbi-le (1)

"validesi-yle" vâlidesi-yle~le (1)

Çeşitli kelimelerde aynı şekilde geçen 1055 örnek var.

§ 30. b) ünlü + ile

"âliyye ile" 'âliyye ile (1)

"minare ile" minâre ile (1)

"şerifleri ile" şerîfleri ile (1)

"veli ile" velî ile (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde geçen **538** örnek var.

c) ünsüz + la / le

§ 31. -mak + la/ -mek + le

"çalışmak-la" çalışmak-la (1)

"demek-le" démek-le (:DYMKLE)(4); (:DMKLE)(10)

"etmek-le" étmek-le (1); édinmek-le (1)

"olmak-la" olmak-la (1)

"sakınmak-la" sakınmak-la (2)

§ 32. -mak + ıla/ -mek + ile

"akmak-la" akmağ-ıla (1)

"arşınlamak-la" arşınlamağ-ıla (1)

"çekmek-le" çekmeğ-ile (2)

"demek-le" démeg-ile (1)

"düşmek-le" düşmeg-ile (1)

"etmek-le" étmeg-ile (43)

"gelmek-le" gelmeg-ile (1)

"getirmek-le" getirmeg-ile (1)

"göstermek-le" göstermeg-ile (1)

"kalmak-la" kalmağ-ıla (1)

"olmak-la" olmağ-ıla (8)

"sakınmak-la" sakınmağ-ıla (3)

"satmak-la" satmağ-ıla (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelere gelmiş **599** örnek var.

§ 33. -mak + ıla / -mek + ile

- "çekmek-le" çekmek ile (1)
 "demek-le" démek ile (2)
 "ekmek-le" ekmek ile (1)
 "gelmek-le" gelmek ile (91)
 "olmak-la" olmak ile (68)

Diğer ünsüzler

§ 34. + la / +le

Burada da edatın eklediğini gösterir şekilde harekelenmiş iki örneğimiz var: *fırlaklarla* , *müczemimle*. Diğer örnekler harfsiz ve harekesizdir.

- "ateş-le" âteş-le(1)
 "babamız-la" babamız-la (1)
 "bunun-la" bunuñ-la (1)
 "fırlaklar-la" fırlaklar-la (فِرْلَاكَلَا:)(1)
 "ganayim-le" ganâyim-le (1)
 "kalemler-le" kalemler-le (1)
 "müczemim-le" müczemim-le (مُجَزِّمِلَا:)(1)
 "saadet-le" sa'âdet-le (2)
 "seyahat-la~le" seyâhetle (1)

Aynı özellikle çeşitli kelimelerde **607** örnek var.

§ 35. +ıla / +ile

Harekeyle gösterilenler:

- "adam ile" âdem-ile (أَدَمِلَا:)(1)
 "adl ile" 'adl-ile (عَدْلِلَا:)(1)
 "cami ile" câmi'-ile (جَامِعِلَا)(1)
 "ip-le~ ile" ip-ile (إِبِلَا:)(1)
 "isim-le" ism-ile (إِسْمِلَا:)(1)
 "kirpiğin-le" kirpiğiñ-ile (كِرْبِيغِلَا:)(1)

§ 36. Harf ve harekeyle gösterilenler:

- "bahâdırân-la" bahâdırân-ıla~ile (بِهَادِرَانِلَا)(1)

"uluklık-la~ ile" ulaklığ-ıla~ile (اولاقليله)(1)

§ 37. Harf ile gösterilenler:

"Ahmet-le~ ile " Ahmed-ile (1)

"bıçak-la" bıçağ-ıla (1)

"gemiler-le" gemiler-le (1)

"guzat-ile" guzât-ile (1)

"güç-le~ ile" güc-ile (1)

"hak ile" hakk-ıla (1)

"kahr-ile" kahr-ıla~ile (1)

"silah-la" silâh-ıla~ile (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **416** örnek var.

§ 38. ile

"bahs+ile" bahis ile (1)

"berf ile" berf ile (1)

"diller-le" diller ile (2)

"Firenk ile" firenk ile (1)

"han ile" hân ile (1)

"Hazar ile" harez ile (1)

"kahr ile" kahr ile(1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **1912** örnek var.

Esas enstrümantal eki olan -n'li şekillerin de SN'de kullanılmış olduğuna işaret etmek üzere örneklerini burada veriyoruz.

"gündüzün" gündüz°n (1)

"ile" ilen (1)

"kan ile" kanlan (1)

"olmakla" olmağın (10)

"sabahleyin" sabâhın (4)

"seher vakti" seherin (1)

"ters olarak~tersten" tersin (t... eğerli atlar)(1)

i- (i-mek) Fiilinin Ekleşme Dolayısıyla Düşmesi

Görülen geçmiş zaman (i-di)

1. Fiil Çekiminde

a) düz ünlülü fiillerde

§ 39. -^or+di

"çatlar-dı" çatlar-dı (1)

"çıkar-dı" çıkar-dı(1)

"eder-di" éder-di (1)

"gelir-di" gelir-di (1)

"kana-r-dı" kanar-dı (1)

"verir-di" verir-di (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **464** örnek var.

§ 40. -l^or-dı / -di

"derler-di" dérler-di (2)

"okurlar-dı" okurlar-dı (1)

"titrerler-di" ditrerler-di (1)

"yaparlar-dı" yaparlar-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **343** örnek var.

§ 41. -m^oz-dı / -di

"basmaz-dı" basmaz-dı (1); "denilmez-di" dénilmez-di (1); "olmaz-dı" olmaz-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **52** örnek var.

§ 42. -m^oş-dı / -di

"bulmuş-tu" bulmuş-dı (1)

"denmiş-ti" denmiş-di (1)

"kalmış-tı" kalmış-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **164** örnek var.

§ 43. -m^oşl^or-dı / -di

"asmışlar-dı" asmışlar-dı (1)

"buyurmuşlar-dı" buyurmuşlar-dı (1)

"yumurtlamışlar-dı" yumurtlamışlar-dı (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **22** örnek var.

§ 44. -a/-e-y-dı / -di

"edey-di-n" édey-di-ñ (2)

"olay-dı-m" olay-dı-m (9); olay-dı-k (1)

"sürey-di-k" sürey-di-k (1)

*"dediy-di" dédiy-di (1)

*"demezmiy-di-n" démezmi-y-diñ (1)

§ 45. b) Yuvarlak ünlülü fiillerde

"gördüy-dü-m" gördü-dü-m (1)

"görür-dü-m" görür-dü-m (1)

"olur-du" olur-dı (1)

"oturur-du" oturur-dı (1); oturur-du-k (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **66** örnek var.

§ 46. Ekleşme olmayan örnekler:

"biliştik idi" bilişdik idi (1)

"buyurduk idi" buyurduk idi (1)

"derlerdi" derler idi(1)

"(murad) ettim idi" étdim idi (1)

"görmemişti" görmemiş idi (1)

"kalmamış-tı" kalmamış-idi (1)

"oldum idi" oldum idi (1)

"olmada idi" olmada idi (2)

"vermişti" vermiş idi (108)

"yürürdü" yürür idi (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **38** örnek var.

* Bu örnekleri seslerin sıralanışı aynı olduğundan buraya aldık. (düz ünlü+y+di)

§ 47. 2. İsimlerde

"değildi" değil-di (2)

"kârıydı" kârıy-dı (1)

Öğrenilen Geçmiş Zaman (i-miş)**1. Fiil Çekiminde**

§ 48. a) düz ünlü + miş

"çalar-mış" çalar-mış (1)

"derler-miş" dérler-miş (1)

"etmez-miş" étmez-miş (1)

"gider-miş" gider-miş (1)

"ister-miş" ister-miş (1)

"okşar-mış" ohşar-mış (1)

"olma-mış" olmaz-mış (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde 73 örnek var.

§ 49. b) yuvarlak ünlü + m^oş

"bulunur-muş" bulunur-mış (1)

"buyurur-muşlar" buyuyur-mışlar (1)

"doğurur-muş" doğurur-mış (1)

"dökülür-müş" dökülür-miş (1)

"olur-muş" olur-mış (1); (5); olunur-mış (1)

Ekleşmemiş örnekler:

§ 50. a) düz ünlü + imiş

"basacak-mış" basacak imiş (1)

"derler-miş" dérler imiş (2)

"kılınır-mış" kılınır imiş (1)

§ 51. b) yuvarlak ünlü + imiş

"durur-muş" durur imiş (1)

"götürür-müş" götürür imiş (1)

"olunur-muş" olunur imiş (1)

2. İsimlerde

§ 52. a) düz ünlü + m^oş

- "adamlarıy-mış" âdemleriy-miş (1)
 "enhârlar-mış" enhârlar-mış (1)
 "kiliseleriy-miş" kiliseleriy-miş (1)
 "mef'ul-müş" mef'ül-miş (1)
 "sakinler-miş" sâkinler-miş (1)
 "sultan-mış" sultân-mış (1)
 "var-mış" var-mış (1); var-ıymış (1)

Sart Çekiminde (i-se)

§ 53. 1. Fiillerde

- "çıkar-sa-k~isek" çıkar-sa-k (1)
 "denir-se" dénir-se (2)
 "dokunur-sa" dokunur-sa (1)
 "eder-se" éder-se (1)
 "edinir-se-n" édinir-se-n (1)
 "eser-se" eser-se (1)
 "etmiş-se" étmiş-se (halk é.)(1)
 "gelir-se" gelir-se(1)
 "kaldırır-sa-k" kaldırır-sa-k (1)
 "karışmış-sa" karışmış-sa (1)
 "olur-sa" olur-sa (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **222** örnek var.

§ 54. Ekleşip ünlüyü düşürmeyen örnekler:

- "eyler-se" eyler-ise (1)
 "olacak-sa" olacağ-ısa(1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **5** daha örnek var.

§ 55. Ekleşmemiş örnekler:

- "bulunduy-sa~ise" bulundu ise (1)
 "etmemiş-se" etmemiş ise (1)
 "ettiler-se" étdiler ise (3)
 "gelmişler-se" gelmişler ise (1)
 "girdiy-se" girdi ise (1)
 "kodumsa~ise" kodum ise (1)
 "olacak-sa" olacak ise (1)
 "olduy-sa" oldu ise (1)
 "olunduy-sa" olındı ise (1)
 "vardıy-sa" vardı ise(1)
 "vediy-se" verdi ise (1)
 "vurduy-sa" urdı ise (1)
 "yefallandıy-sa~ise" yef'allandı ise (1)

§ 56. 2. İsimlerde

- "hacetin-se" hâcetüñ-se (1)
 "köşesiy-se" kûşesiy-se (1)
 "var-sa" var-sa (5)
 "yok-sa" yoh-sa (67); yok-sa (4); yoğ-sa (1)

§ 57. Ekleşip ünlüyü düşürmeyen örnekler:

- "var-sa" var-ısa (7)
 "yok-sa" yoğ-ısa~ise (1)

§ 58. Ekleşmeyen örnekler:

- "bî-haber ise" bî-haber ise (1)
 "kadir-se-n" kâdir ise-ñ (1)
 "mertebesinde ise" mertebesinde ise (1)
 "müptelâ ise" mübtelâ ise(1)
 "ne ise " ne ise (1)
 "nice ise" nice ise (1)

"öyley-se~ise" öyle ise(1)

"sârık ise 'hırsız'" sârık ise (1)

"siz ise" siz ise (1)

"top-sa~ise" top ise (3)

"var-sa" var ise (28)

"yok-sa" yok ise (2)

Aynı vzellikte çeşitli kelimelerde **65** örnek daha var.

iken gerundiumu (i-ken)

1. Fiilerde

§ 59. -r-ken

"çıkar-ken" çıkar-ken (1)

"çıkılır-ken" çıkılır-ken (1)

"der-ken" dér-ken (2)

"eder-ken" éder-ken (1)

"geçer-ken" geçer-ken (1)

"gelir-ken" gelir-ken (3)

"girer-ken" girir-ken (1)

"kazar-ken" kazar-ken (1)

"kazır-ken" kazır-ken (1)

"severler-ken" severler-ken (1)

"yatar-ken" yatır-ken (1); (1)

§ 60. -m^oş-ken

"bulmuş-ken" bulmuş-ken (1)

"demiş-ken" démiş-ken (1)

"düşmüş-ken" düşmüş-ken (1)

"geçmiş-ken" geçmiş-ken (2)

"gelmiş-ken" gelmiş-ken (2)

"olmuş-ken" olmuş-ken (6)

"vermiş-ken" vermiş-ken (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **18** örnek daha var.

Ekleşip ünlüyü düşürmeyen örnek:

"olacak-ken" olacağı-iken (1)

§ 61. Ekleşmemiş örnekler:

"bozulmuş-ken~iken" bozulmuş iken (1)

"çekişmedey-ken~iken" çekişmede iken (1)

"etmedey-ken~iken" etmede iken (1)

"gelmedey-ken~iken" gelmede iken (1)

"gelmiş-ken" gelmiş iken (1)

"olmada-yken~iken" olmada iken (4)

"olmuşlar-ken" olmuşlar iken (1)

2. İsimlerde**§ 62. a) ünlü + iken**

Son sesi ünlü olan kelimelerde y harfinin kelimenin son sesini mi gösterdiği yoksa kaynaştırıcı y mi olduğu kesin değildir. Nitekim halifesi-y-ken (Bc, 52a/5) kelimesi *halîfesi-ken* okunacak şekilde harekelenmiştir.

"hakimiy-ken" hâkimi-ken (1)

"halifesi-y-ken" halîfesi-ken (هَلِيفَه سَيَكُنْ)(2)

"serdarı-y-ken" serdârı-ken (1)

"sultanı-y-ken" sultânı-ken (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimelerde **29** örnek var.

§ 63. b) ünsüz + iken

"hâtır-iken" hâtır-iken (1)

"küçük-ken" küçü(k)-ken* (1)

"var-ken" var-iken (2)

"yok-ken" yoğ-iken (1)

* Bu kelimedeki k harfinde yazılmamış bir şedde düşünülebileceği gibi gırtlak ünsüzünün eklemeye düştüğü de düşünülebilir. Nitekim k gırtlak ünsüzünün ekleşmede düşmesi, son sesi gırtlak ünsüzü olan kelimeler, içinde bu sesi bulunduran eklerle genişlediklerinde vuku bulmaktadır.

Ekleşmeyen örnekler:**§ 64. a) ünlü + iken**

Ekleştiğini gösteren örnek yok.

"bende='kul' iken" bende iken (1)

"fetva iken" fetvâ iken (1)

"hâbda iken 'uyku' " hâbda iken (1)

"mürde iken" mürde iken (1)

"vakfı iken" vakfı iken (1)

Aynı özellikte çeşitli kelimedede **240** örnek var.

§ 65. b) ünsüz + iken

"açık-ken~iken" açık iken (1)

"azîm iken" 'azîm iken (1)

"böyle iken" böyle iken(1)

"meflûc iken" meflûc iken(1)

"nur iken" nûr iken(1)

"var-ken" var iken (1)

"yok iken" yok iken (3)

Aynı özellikte çeşitli kelimedede **179** örnek var.

Buraya kadar Türkçe kelimelerde ve ekleşme esnasında meydana gelen orta hece düşmesi örneklerini sıraladık. Görüldüğü kadarıyla söz konusu şekillerin kullanılmasında bu güne nispetle bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir. Bu şekilleri imlâyı esas alarak okumak gerekmektedir. Nitekim bunlar bu gün de istikrar kazanmış değildirler.

§ 66. ac) Yabancı Kelimelerde

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi hadisesi yabancı kelimelerde de aynı şekilde cereyan etmektedir. Bu kelimelerden bir kısmı bu gün de gelişmiş şekilleriyle mahallî kullanışlarda yer alırken bir kısmı da umumî dile yerleşmiş ve sözlük kelimesi olmuştur.

"ağda < Ar. akîde= 'akide' " ağda (: أَغْدَا)(5); (: اغدا)(7); (: اغره)(3); 'akîde (: عقيده)(1) [Men. 'akîde]

"bozahane < Far. boze [Stein.]" bozhâne (: BVZ_XANE)(1); boza (: BVZE)(1)

"câzibe" câzbe (: جَازِبَةٌ)(1) [Men. câzibet]

"dâ'iren-mâdâr" dâran-mâdâr (:DARA MA DAR)(3); dâyiren-mâdâr (:DAYRA MADAR)(85)

"harita < Ar. harîta < Yun." harta (: خَارِطَةٌ)(1)

[Par. harti (:HARİY, XRİY); Men. hârîtâ]

"mavna < mâ'ûna [Şevki, sh. 46, 97]" mavna(مَؤْنَةٌ)(1); mavuna (9)

[Men. mauna(272) = Tiremis major: mahona]

"puşda < Far. pûşîde=' örtü, perde' " (:PVŞDE)(1). [Men. pûşîde]

"râbita " rabta (r. -cıkdır)(:RBTECQ)(1)

"râyiha < Ar. râ'iha='koku' " râyha (bed-r.)(: رَائِحَةٌ)(1); râyihâ (21); râyihâ-ciği (: رائحة بگی)

[Par. râyha (: رَائِحَةٌ); bed-râyha; Har. reha; Men. râyhâ, râyhâlû; bedrâihâ]

"Sarîhân" Sarhân (:SARHAN)(3)

"sayvan < sâye-bân" sâybân (:SAYBAN)(1); sâye-bân (:SAYEBAN)(2)

[Par. sâyebân (:SAYBAN); Men. sâyebân]

"takke < Ar. tâkıye [Stein.]" takye (t.-ciler)(:TAQYE-ciler)(1); takye-ciyân (1); takya-cı (:TAQYA-cı)(2); takya-lar (:TAQYA)(1); takya-lı (1); t.-cılaruñ (1); takya-ciler (:TQYA-ciler)(1); takya-lı (:TAQYE)(2)

[Mol. takye(=takie); Par. takiye (:TQYE); Men. tákyá = Pileus: tákyá (:TQYE)]

"tavla < Ar. tavîle='at ahır' " tavlá (:TVLE)(3)

[Men. távlá, hlk.tavla; tavîlet, hlk. tavla = Equile: tavla, tavîlet]

"Tekirdağ < Erm. takavor " Tekir dağı (:TKR DAĞY)(14)

[Mol. tekir dagi; Men. tekir dâğî; tekûr dâğı, (t. bâliği)]

"tuğla < Lat. tegula " tula (:TVLE)(24)

[Mol. tuğla; tuğle; Par. tuğla (:TVĞLE); tuwla (:TVVLE); tula (:TVLE); tu'la (:TV'LE); Men. tûğlá (:TVĞLE, TVĞLE); tuğla (:TVĞLE) = tegula: keremit, kırmîd]

"vuhûş u tuyûr" hûş tuyûr (:HVŞ TYVR)(5); hûş u tuyûr (:HVŞ V TYVR)(2); (:XVŞ V TYVR)(2); vuhûş u tuyûr (:VHVŞ V TYVR)(1)

SN'de bağlama v'si yazılmamış çok sayıda bağlama grubu örneği bulunmaktadır. Bu örneklerde bağlama v'si, hareke ile gösterilmek istenip hareketlerin de yazılmaması sebebiyle tamamen yazılmamış olabileceği gibi, bu edatın. söy-

leyişte vurgusuz olması yüzünden hepten atlanmış olması da mümkündür. Bu durumda yapı, Türkçe'deki tekrar gruplarına yaklaşılmıştır (dün ü gün > dün gün, aşağı ve yukarı > aşağı yukarı vb.).

âb hevâ (1); âh enîn (1); bey' şirâ(2); çemenzâr lâlezâr (1); der dîvâr (2); emn emân(2); enderûn bîrûn (e. -ında) (2); geşt güzâr (1); güft gû (1); hamd senâ(1) [Men. hâmdü senâ]; harâb yebâb(1); hâs u 'âm (7); 'ıyş nûş(1); kayd bend(1); merd ferd(1); mest medhûş(1); nân nemek(1); raht baht(r.-ıyla)(1); rimâl türâb(1); salât sıyâm(1); sürûr şâdmân(1); şeb rûz(1)[Men. şebürûz]; şî'r inşâ (1); tâ'ât 'ibâdât (1); zabt rabt (z.-da)(1); zabtı rabt (z. -ları)(1); zîr zeber (1)

Bunun yanında, bu gün tekrar grubu olarak kullanılan 'mevc mevc' ve 'fevc fevc' bağlama grupları v'li ve değişik bir yazılışla bir arada geçmektedir: mevcü mevc ü fevcü fevc (:) (1)

Öte yandan Par.'de, bağlama i'si yazılmamış tamlamalar bulunmaktadır. Bunlar, yapı bakımından farklı ancak ses düzeni bakımından benzer olan yukarıdaki SN'den aldığımız örneklerin durumuna açıklık getirecek yazılıştadırlar. Burada bağlama edatı yerine tamlama i'sinin yazılmadığını görmekteyiz.

cilây vatan 122/8; "kaymakamlık < Ar. kâ'im-i makâm' " kâyim makâmlık 1270/7; Kuds şerîf 957/9; " mutedâ-yı nâs = ' halkın dayanağı' " muktedây nâs 581/2, 1520/7; "takdîr-i bahâ = 'kıymet biçme' " takdîr bahâ 804/3, 1646/2, 2176/9; "tebdîl -i sûret = 'şekil değiştirme' " tebdîl sûret 1328/8, 2195/6, 8; "vekilharç < Ar. vekîl-i harc = 'harc vekili, mutasarrıf' " vekîl harc 2053/11, 2125/5; "vekîl-i mutlak = 'Allah (cc)' " vekîl mutlak 1671/3; "yed-i şimâl = 'sol el' " yed şimâl 1315/ 9; "yed-i yümnâ = 'sağ el' " yed yümnâ 1315/8.

§ 67. b) Geçici Düşme (Eklemede Düşme)

karanlık, yalnız, yanlış, dernek vb. sözlük kelimesi olmuş ekli kelimelerin yanında kararsız ünlülü Türkçe kelimelerle düzensiz heceli olup ünlü türeten yabancı kelimeler, ünlü başlı ekle genişlediklerinde son ünlülerini düşürürler. Eklemede geçici olarak düşen ünlü, köke döndüğünde yeniden türer ve kelime eski halini alır (burun ≥ burn-u vb.). Aynı şekilde yabancı kelimelerde düzensiz hecelerin bölünmesiyle türemiş ünlüler de kelime ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda düşerler (Banguoğlu, § 38). Bunun yanında ikiden çok heceli bazı Türkçe kelimelerde görülen düşme kesin değildir. Bunların bir kısmı günümüzde olduğu gibi eski devirlerde de iki şekilde bulunuyorlardı (yukarda ~ yukarıda vb.). Bu sebeple konuyla ilgili örnekleri SN'deki şekilleriyle vermekle yetindik.

"ağzı" ağzı (:aĞZY)(4); ağızdan (:aĞZDN)(1)

"alnı" alnı (:aLNY)(2); alnına (:aLNNE)(1)

"bağrıma" bağrıma (:BĞRYME)(3)

"beyni" beynisi (:بَينِی)(1); (:بَينِیسی)(4)

"boynuna" boynuna (:BVYNNE)(23)

"böğrüne" böğrine (:BVKRYNE)(1); böğürlerin (:BVKVR-lerin)(2)

"burnu" burnı (:BVRNY)(7); burnunun (:BVRNNÑ)(46); burnunda (:BVRNNDE)(1); burnın (:BVRNN)(42); burnıyla (:BVRNYLE)(1); burun (:BVRVN)(11)

"eynine" eynine (:أَيْنِيَّة)(2); eyninden (1); eynimiz (5); egnime (1)

"göğsü" göğsi (:KVKSÝ)(7); göğüsli (:) (1)

"gönlüm" gönlüm (:KVÑLM)(2);

"karnında" karnında (:QRNNDE)(5); karınlarına (:QARN-larına)(1)

"kaynı" kaynı (:QAYNY)(1)

"koyna='kucak' " koyna (:QVYNE)(1); koynundan (:QVYNNDN)(5)

"oğlum" oğlum (:EVĞLVM)(2); oğluñı (:EVĞLÑY)(49)

"omuzu" omzı (:اوتزى)(3); omuzı (:EVMVZY)(1)

"yarıcın=yardımcın" yarcıñ (da'vâcın kadı, y... Allah ola.) (:YARCÑ)(1)

Par.'de çokça örneği bulu nan -ıcı fiilden isim yapma eki almış aşağıdaki örneklerle SN'de böyle okumamızı gerektirecek yazılışta rastlamadık. Par. ve Mol.'dan aldığımız örneklerle bakılırsa -ıcı yapım ekinin ilk ünlüsünün eklemeye düşürüldüğü görülmektedir.

ağlayıcı, 999/12; aldayıcı, 65/12; besleyici, 437/7; işleyici, 1298/11, 1299/5; kısıncı, 1194/9; ohşayıcı, 346/11, 2397/30; [Mol. otlayıcı, 293/17]; oynayıcı, 581/11, 972/11, [Mol. oynayıcı, 165/3, 467/5]; saklayıcı, 583/1, [Mol. saklayıcı]; söyleyici, 57/2, 222/12, 692/7; yürüyci, 127/7.

§ 68. Ünlüyle başlayan ek aldıklarında son ünlülerini düşüren bu kelimelerin yanında bu gün aynı ekler getirildiğinde ünlülerini düşüren ancak SN'de ünlülerini düşürmemiş kelimeler de vardır. Hele bunlardan "uğur" kelimesinin ünlüsünün hiç bir şekilde düşmüş örneğine rastlamadık. Yukarıda sıraladığımız bazı kelimelerin, ünlüyle başlayan ek aldıkları halde ünlüyü koruyan örnekleri şunlardır:

"boyna" boyuna (:BYVNE)(1)

"oğla ~ oğula" oğula (:EVĞVLE)(1)

"oyna ~ oyuna" oyuna (:EVYVNE)(2); oyunudur (:EVYVNY-dir)(1)

"uğruna" uğruna (:EVĞVRVÑE)(2); uğurına (:EVĞVRYNE)(8+...)

§ 69. Diğer taraftan bu gün yazı diline de geçmiş bulunan "topkapı < top kapısı" gibi tamlamaların yanı sıra, yine bu gün de görülen, isim tamlamalarının ek almaları durumunda son hece ünlülerinin (veya bütünüyle -sl) düşmesi hadisesine SN'de de rastlı-

yoruz.

"Beypazarıdır" Begbâzârdır (1)

"çörek otu-lu" çörek otlı (3)

"Kazdağı-lı" Kazdağlı (1)

"Topkapı-lı" Topkapu-lı (4); Topkapu-dan (1); Topkapu-sı (6)

Bunun gibi, özellikle Mol. ve Par.'de söz konusu eklerin tamlamalarda, ek almadan da düştüğünü gösterir örnekler bulunmaktadır.

Mol. zeytin meyve, badem meyve, erig meyve, 484/10

Par. bilegü taş, 557/4, 583/11; buğday tarla, 2267/4; Cum'a gün, 2376/7; deve tüy, 1240/8; meme oğlan, 821/2; saka kuş, 938/3

Men. balık, balûk: ... bâlık bâzâr ~ bâzâri

Aynı şekilde, akkuzatif eki de aşağıdaki ünlü ile biten kelimelerden sonra yazılmayıp kaynaştırıcı ünsüz cezimle işaretlenmiştir.

Mol.: bir kimesney diriltmek, 357/27; bir kimesney sermek, 67/12, 486/27; gemiy batırmak, 24/32; sofray hazır etmek, 54/15.

Par.'de: bir kimesney yerinden kaldırmak, 1247/10; bir kimesney da'vet etmek, 1307/6; otay (= 'odayı') döşemek, 1379/2; yaray silmek, 1431/9, 1581/9

2. Başka Ünlü Düşmeleri

a) Önde Düşme (Önsesli Düşmesi)

Türkçe'de çok az görülen bu hadise (Banguoğlu, § 38) bazı yabancı kelimelerde de görülmektedir. 'sıtma', 'şimdi', 'şu' gibi Türkçe kelimelerin yanında 'kilise', 'rakı', 'Veysel' gibi yabancı kelimeler de düşmeli şekilleriyle yaygınlaşmışlar ve dile yerleşmişlerdir. SN ile birlikte Mol.'da da epeyce örneği olmasına rağmen 'rade' kelimesi yaygınlaşmamış görülüyor. Diğer eserlerde pek rastlanmayan 'bâbil', 'Sak', 'hûş tuyur' kelimeleri SN'nin konuşma üslûbunun bize verdiği örnekler olmalıdır.

§ 70. aa) Türkçe kelimelerde

"sıtma" ısıtma ~ isitme (:ESİME)(4); ısıtma (:ESİMA)(2)

[**Mol.** sitma; ısıtma; isitma; isitmalik; **Par.** isitme (~ısıtma) (اسیتمة); **Har.** sitma; **Men.** sitma < isitma (, sitma tûtmak)]

"şimdi" şimdi (:ŞMDY)(67)

[**Mol.** şindi; **Par.** şimdi; şimdıcık (:ŞMDYCQ); **Har.** şim, şimdi, simdi; **Men.** şimdi]

"şu" şol (2); şu (20)

[**Par.** şol; şol kadar; şu kadar; **Har.** şu, şol, şol kadar; **Men.** şu, şol, şol kadar. (. şular, şunlar). * **Hic:** bu, işbu, şu, şol, bundan ötürü.

bunün için, bundan, bu yerde, hlk. burada; buraciktá; bu ârâdan; bular, şular, bunlar, şunlar]

§ 71. ab) Yabancı kelimelerde

"ebâbil" bâbil (tayran e.)(:BABYL)(1)

"iradet" râdet (:RADt)(5)

[**Mol.** iradet; radet; radetimile; radetile; radetli; radetsis, (indeks: radetsus); **Par.** irâdet; **Har.** irâde; **Men.** irâdet, irâde]

"İshak" sâk (kız eydür: İ...)(:sAQ)(1)

"rakı < Ar. 'arak-î [Şevki, sh. 229, 234]" rakı (:RAQY)(∞)

[**Par.** Ar. 'arakı (:RQY), **Far.** 'arak (:RQ); **Har.** raki; **Men.** 'árakı, hlk. rakı]

"Veysel Karanî < Üveys el-Karnî" Veysel Karanî (:VYs ELQRNY)(3)

Şu kelimelerde ünlü kendisinden önce bulunan ünsüzle birlikte düşmüştür:

"vuhûş u tuyûr" hûş tuyûr (:HVŞ TYVR)(5); hûş u tuyûr (:HVŞ V TYVR)(2); (:XVŞ V TYVR)(2); vuhûş u tuyûr (:VHVŞ V TYVR)(1)

"kilise < Yun. ekklesia" kilise (:KLS E)(6); kelîsâ (:KLYsA)(13); kenise (:KNYsE)(40)

[**Mol.** kilisa; **Par.** kinisâ (:KNYsA); kinise (:KNYsE); kilisâ (:KLYSA); **Har.** klişe, klise; **Men.** kilise= **Templum:** kenîsâ, kelisâ, kilisâ]

b) Hece Binişmesi

§ 72. Bir çeşit hece düşmesi olan hece yutumu (habloloji, hece binişmesi), kelime içinde ekleme ve birleşme sırasında yanyana gelen benzer hecelerden birinin düşmesi olayıdır. Gelişmesini çok önceleri tamamlamış kelimelerin yanında, şimdiden geri, sonra (< şimdiden gerü, sonra) bu gün de olduğu gibi ikili şekilde bulunmaktadır. Bu gün bilinen tek şekliyle dile yerleşmiş bulunan 'kimse' kelimesi ise 17. asırda henüz çok şekillidir.

"kimse" kimse (: كيمسه)(2); (harekesiz)(36); kimsene. (: كيمنه)(1); (كيمنه)(4); (harekesiz) (318)

[**Mol.** kimesne; kimasne; (hiç, bir) kimse; **Par.** kimse, kimesne (, ba'zı); (hiç, bir) kimse; kimesne; **Har.** kimesne, kimsi, kimse; **Men.** kimesne (ol kimesneler). kimse. (hiç kimse, hiç bir kimse, kimseye varmadüm]

"şimdengirü " şimdengirü (20)

[Par. şimdengirü; şimdiden girü; Men. şimden giru]

"şimden sonra" şimden sonra (1)

[Par. şimden sonra; Men. şimden sonra]

Bu gün *pazartesi*, *cumartesi* şeklinde hece binişmesine uğrayan birleşiklerin bu gelişmeyi sağlamış örneklerine rastlayamadık.

"cumartesi" cum'a ertesi (2)

"pazartesi" bâzâr ertesi (1). [Men. bâzâr irtesi, ertesi]

II. SES TÜREMESİ

Dilde meydana gelen ses hadiselerinden birisi de ses türemesi hadisesidir. Bir taraftan sesleri düşüren dil bir taraftan da türetmek suretiyle oturuşmayı gerçekleştirmektedir. Dilin kendi kuralları içinde belli sebeplerle meydana gelen bu hadiseler elbette ki zaman içinde oluşmakta ve umumîleşmektedirler. Ses düşmesi hadisesinde olduğu gibi ses türemesi hadisesinde de sesler kelimenin önünde, ortasında ve sonunda türeyebilmekte, türeyen sesler ise hem ünlü hem de ünsüz olabilmektedir.

A. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Türkçe'de çeşitli fizyolojik veya başka sebeplerle meydana gelen anorganik (türeme, seconder) ünsüzler (b, p, m, d, t, n, l, r, k, h, y, v) oldukça fazladır (Eckmann, 1953; 1955). Bu ünsüzler duruma göre kelimenin başında, ortasında ve sonunda türeyebilmektedirler. Türkçenin hemen bütün şive ve lehçelerinde görülen bu gelişme, Türkçeye sonradan girmiş yabancı kelimelerde de görülmektedir. Esasen ünsüz türemesi yalnız Türkçe'de görülen bir hadise de değildir (Eckmann, 1955).

Burada v, h, n, m, b, y türemeli ve ikizleşmeli kelimeler yer almaktadır. SN'de geçen türemeli kelimelerde günümüze nispetle pek bir farklılık görülmemektedir. Aynı kelimeler için Mol., Par. ve Men.'de de benzer şekillerin bulunması, SN'deki bu şekillerin, Evliya'ya has kullanışlar olmayıp bu devir Türkçe'sinin fonetik yapısını temsil edecek şümülde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kelimeler, kalıplaşmış yazılışlarının yanında söz konusu gelişmeyi gösterecek şekilde yazılmakla bu gelişmenin konuşma dilinde yaygınlaşıp yazıya da geçirilmeye başlandığını göstermektedir. Bunlardan vur- kelimesi SN'de hem türemeli hem türemesiz şekliyle geçmekte.

Par.'de de her iki şekil bulunmakta, Men. ise vur- şeklini hlk. (halkça) söyleyiş olarak vermektedir. Aynı şekilde, aşağıda sıraladığımız türemeli kelimeler bu gün gerek ağızlarda (havlı, pambuk vb.), gerekse yazı diline de yerleşmiş olarak (molla, sarnıç, dümbelek, beygir, seyis vb.) varlıklarını sürdürmektedirler. Kelimelerin gelişmelerini sağlamalarında elbette ki dildeki kullanım sıklıkları büyük rol oynamaktadır. Onun için, kullanım alanı geniş kelimelerde bu gelişme daha hızlı olmakta, bunların yazı diline geçmeleri de o nispette yaygınlık kazanmaktadır. Buradan hareketle, diğer bir çok gelişmede olduğu gibi türemeli kelimelerin de bu devirde (17. asır) gelişmelerini tamamlayarak günümüzdeki şekillerine oldukça yaklaşmış olduklarını söylemek mümkündür.

1. Ön türeme

§ 73. a) v türemesi

"vur-" vur- (:VVR-)(30); vurmak(:VRMQ)(1); ur-mak (:EVR-)(465)

[**Mol.** urmak; **Par.** urmak; vurmak; **Har.** vurmak; **Men.** urmak, hlk. vurmak]

§ 74. b) h türemesi

"avlu < Yun. aule" havlı (:HVLY)(20); avlu (:aVLV)(1); avlı (:aVLY)(3)

[**Par.** havlı; havlıcık; **Men.** avlı, havlî < âvlî = **İmplugium:** avlı, hávlî]

Diğer taraftan bu gün Anadolu ağızlarında *h* türemeli rastladığımız *ayva* ve *ark* kelimelerinin türemeli şekillerine SN'de rastlayamadık:

"ark" ark (1). [**Men.** ark < arg]

"ayva" ayva (5). [**Mol.** ayva; **Par.** ayva; **Men.** ayvâ]

2. İç türeme

§ 74. a) n türemesi

"fişek~fişenk" fişenk (8); fişek(34)

[**Par.** fişek; **Men.** fişek (, fişeklik, fişek atmak)]

"mangır < bakır [Banguoğlu 1974, § 40]*" mangır (:MNQR)(9); bakır (∞)

[**Mol.** mangr, 65/24, mangir; **Par.** mengir (:MNKYR); mengür

* 'mangır' in bakır'dan geliştiği kesin değildir. *Mangır* 'para birimi', *bakır* ise bilinen 'maden' manasıyla her zaman kullanılmıştır (Sertoğlu, 1986).

(:MNGVR); (:MNGR); mangır (:MNĞR); mangur, mangır, mengir (:MNĞVR, MNĞR, MNGR); **Men.** mangır < mankır ; mankır, hlk. mangır ~ mangur = **Obolus:** mangır, mángur < mánkır]

mihenk < Ar. mahakk [**Men.** máhákk, hlk. máhank]

"molla < Ar. mevlâ" monla (:MNLA)(60); molla (:MVLLA)(9); (:MLLA)(13)

[**Har.** molla; **Men.** mevlâ, hlk. molla]

"sarnıç < Ar. sıhrîc" sarnic (:SARNC)(27); sahrîc (:ShRYC) (20); sağ-
ric (:SAĞRYC)(1)

[**Mol.** sarnıç; **Par.** sarınc (:sARNC); sahrîç (:ShRYÇ); **Men.** sârníc, sâhrîc, sıhrîc; sarnic, sârníc]

§ 75. Öte yandan, bilindiği gibi zamir çekiminde de bir n sesi türemektedir (Mansuroğlu 1949). Bunların örnekleri SN'de de görülmektedir. Zamirlerin türemesiz şekillerde de çekilmeleri, başka metinlerde de görüldüğü gibi bu özelliğin henüz bu devrede oturmadığını göstermektedir:

"bunlar" bunlar (∞); bular (∞)

[**Mol.** buler; **Par.** bunlar; **Men.** bûlar < bunlar ?]

"onca" onca (∞); onça (1) [**Men.** (buncá, bundan)]

"onlar" onlar (:EVNLR)(3); anlar (:aNLR)(147); (:ENLR)(192)

Bu gün *çıkın* ve *yığın* şeklinde yaşayan kelimeler SN'de *çıkı* , *yığı* şeklinde de görülmektedir.

"çıkı" çıkın (2); "yığı" yığın (2)

§ 76. b) m türemesi

Bu ünsüz, ünlü ile b veya p arasında türemektedir (Eckmann 1953). 'dümbek' kelimesinden başka m türemeli kelimeye SN'de rastlayamadık. Bu kelimenin SN ve Men.'deki şekillerinden, bu devirde gelişmeli şekliyle yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

"dümbek < Far. dübelek; donbek " dümbek (:DVMBLK)(2); dümbek (:DNBHLK)(1); deblek (:DBLK)(2)

[**Par.** dönbekek (:DNBK); **Men.** dümbek = **Tympanum...**: dübekek, dümbek (:DNBLK)]

"davlumbaz ¹< Far. ta'lîm+bâz " tavlîmbâz (t... çal-)(: طُولِبَاز)(1)

[Men. ta'lîm baz, hlk. tulumbaz]

"davulbaz < Far. tabl+bâz='davulcu' " [Men. tábl bâz = Tympanista: 1. dehlbâz, tabılbâz]

§ 77. c) b türemesi

Bu ünsüzün her zaman m'den sonra türediği görülmektedir (Eckmann 1953).

"pamuk" pamuk (:PAMVQ)(4)

[Mol. pambuk; Par. pamuk; panbuk; panbuklu; bambukçi; Har. pambuk; Men. pambûk (:PNBVQ), pamuk (:PMQ, PMVQ), pamûk (iplik: pambûk (:PNBQ) ipliği; pamuk: pamûk (:PMVQ) ipliği; pembezen: pambuk (:PNBVQ) atıcı)]

§ 78. ç) y türemesi

"beygir < bâr-gîr" beygir (:BYKR)(5); bargir(: بَارَكِر)(2); (:BARKR)(1); (:BARKYR)(2)

[Mol. beygir (beighir); Par. pargir (:PARKYR); Har. bêgir; Men. bârgîr > hlk. beigir, beygir]

"meyve < mîve" meyve (: مَيْوَة)(2); (:MYVE)(1)

[Mol. meyve; Par. meyve; Har. meyve; Men. mîve, hlk. meyve (, yemiş)]

"peynir < penîr" peynir (: پَيْنِير)(7); (:PYNR)(36)

¹ 'davlumbaz' kelimesi bazı sözlüklerde (Red., Stein. KT. vb.) tabl+bâz'dan getirilmiştir. Bu şekliyle kelime bir türeme (anorganik, seconder) m'den söz etmek mümkündür. Ancak Men.'deki bilgilerden de anlaşılacağı gibi kelimenin tabl+bâz'dan değil ta'lîm+bâz'dan gelişmiş olduğu ortadadır. "tabl+bâz" 'davulcu, davul çalan' anlamında başka bir kelimedir. Bu iki kelime hem ses (morfolojik) hem anlam (semantik) bakımından birbirine karışmış görünüyor.

Bu birleşimin yapısına benzer bir de Türkçe *kaplumbağa* kelimesi var. Bilindiği gibi bu kelime *kaplı +bağa* kelimelerinden müteşekkil olup aradaki *m* türeme (anorganik, seconder) sestir. *m* sesi kendisi gibi bir dudak sesi olan *b* önünde türemiştir (Eckmann, 1953). Ancak kaplumbağa kelimesine bu şekliyle SN'de rastlayamadık. Türemesiz şekliyle geçtiği yerler:

"kaplumbağa" kaplı bağa (2); kablı bağa(1)

[Mol. kaplı бага; kaplu бага; Par. kaplu бага; kablu бага; Men. бага (kaplû бага)]

[Mol. penir; peynir; Par. penir (camus p. -i); penirli; Har. penyér; Men. penîr, hlk. peynir]

ça) Çatışmayı gidermek için türeme

§ 79. Türkçe'de iki ünlünün yan yana bulunmaması yüzünden yabancı dillerden dilimize geçmiş bulunan bu özellikteki kelimelerde iki ünlü arasında bir kaynaştırıcı ünsüz türemektedir. Bu gün yazı dilinde de geçmiş bulunan bir çok kelime vuku bulan bu hadise örneklerde de görüleceği gibi ayet ve hadis metinlerindeki kelimelere kadar yaygınlaştırılmıştır (bk. zâika > zâyika [küllü nefsin z... mevt]). Bunlardan *tayfa*, *fayda* gibi kelimeler daha da gelişerek bu günkü şekillerini almışlar ve sözlük kelimesi olmuşlardır. Bununla birlikte az sayıda çatışmayı giderici ses almamış örnek de bulunmaktadır. Bu gün yazı dilinde *reis*, *daire*, *sair* gibi türemesiz olarak kullanılan kelimeler konuşma dilinde (ve ağızlarda) kaynaştırıcı ünsüz almış şekilleriyle de kullanılmaktadırlar. SN'de bu tür kelimelerin üç türlü yazılışlarına rastlamaktayız. Bunlardan en yaygını y'li yazılışlar, ikinci olarak da hem hemze hem de y'li yazılışlardır. Diğerlerine göre daha yaygın kullanım alanı bulunan *tayfa*, *fayda*, vb. kelimeler SN'den başka öteki eserlerde de bu gelişmeyi gösterir şekilde kaydedilmişlerdir. SN'deki yaygın yazılıştan yola çıkarak bu tür kelimeler, türemeli olarak kabul edilip buna göre okunabilirler.

"acâyip < 'acâ'ib" 'acâyib (:CAYB)(24)

[Par. 'acâyib (:CAYB); Har. acaib; Men. 'ácâyib]

"âide < 'a'ide" 'ayide (:AYDE)(2)

"Aişe ~ Ayşe < 'Â'işe" 'âyişe (:AYŞE)(8)

[Men. 'âyişet, hlk. 'âyişe]

"akait < 'akâ'id" 'akâyid (:QAYD)(1)

"alâyık < 'alâ'ik" 'alâyik (:LAYQ)(1)

"alâyimât < 'alâ'imât" 'alâyimât (:LAYMAT)(3)

"aşâir < 'aşâ'ir" 'aşâyir (:ŞAYR)(3)

"caiz < câ'iz" câyiz (:CAYZ)(2)

"cerâime < cerâ'ime" cerâyime (:CRAYME)(3)

"dâim" dâyim (:DAYM)(42)

[Mol. daim; daima; Par. dâyimâ (:DAYMA); daymen; daymâ]

"dâire < dâ'ire" dâyire (:DAYRE)(21); dâyiren-mâdâr (:DAYRAMA-

DAR)(85); dâran-mâdâr (:DARA MADAR)(3)

"dâire < Ar. dâ'ire = tef" dâyire (:DAYRE)(12); dâyireciyân (1); dâyire-zân (:DAYRE ZAN)(4); dâyire-zen (:DAYREZN)(2)

"defâin='defineler' " defâyin (:DFAYN)(1)

"delâil < delâ'il" delâyil (:DLAYL)(1). [**Men.** delâil]

"fayda < fâ'ide" fayda (f.-sız) (:فأيدة سیز)(1); (:FAYDE)(17)

[**Mol.** fayda; faydalı; faydasis; faydaye datmak; **Par.** fayda; faydalı; faydasız; faydasızlık; **Har.** fayda (faida), fayde (faide); **Men.** fâidet, hlk. fâidá]

"fedâi < fedâ'î" fedâyi (:FDAYY)(3)

"ferâiz < ferâ'iz" ferâyiz (:FRAYDz)(1). [**Men.** ferâyiz]

"gâile < gâ'ile" gâyile (:ĞAYLE)(1)

"gâip < Ar. gâ'ib" gâyib (:ĞAYB)(51)

"ganâim < ganâ'im" ganâyim (:ĞNAYM)(78)

"garâip < garâ'ib" garâyib (:ĞRAYB)(20)

"hâib < hâ'ib" hâyib (:HAYL)(12)

"hâil < hâ'il" hâyil (:HAYL)(4)

"hâin < hâ'in" hâyin (:XAYN)(8); hâyinlık (:XAYNLQ)(1); hayinlik (:XYNLK)(1); hâyin (:HAYN)(2)

[**Mol.** hayn; haynlik; **Par.** hâyin (:XAYN); hâyin (:HA'YN); **Men.** hâin, (hâinlık) = **Perfidia:** hâyinlik]

"hâit < hâ'it" hâyit (:HAYT)(3)

"hakâyık < hakâ'ik" hakâyık (:HXAYQ)(1) [**Men.** hakâik]

"halayık < halâ'ik" halâyık (:HLAYQ)(1) [**Men.** halâik]

"havâî < hevâ'î" havâyî (h. fişek)(:hVAYY)(1)

"hazâin < hazâ'in" hazâyin (:XzAYN)(17)

"İsrâil < isrâ'il" İsrâyil (:EsRAYYL)(1)

"kabâil < kabâ'il" kabâyil (:QBAYL)(11)

"kadayıf < Ar. katâ'if" katâyıf (:QTAYF)(4) [**Men.** kâtâyıf]

"kâil < kâ'il" kâyil (:QAYL)(1)

"kâim < kâ'im" kâyim (:QAYM)(179); kâyim-makâm (:QAYM MQAM)(20)

[**Par.** kâyim (ol-)(:QAYM); kâyimlik (:QAYMLQ); kâyimlik (:QAYML); **Men.** kâim, kaymakam < kaim mekâm, kaymakamlık]

"kâin < kâ'in" kâyin ('el-mukadderu k...' fehevasınca)(:KAYN)(1); kâyinât (:KAYNAt)(8)

"kasâid < kasâ'id" kasâyid (:QSAYD)(2)

"kayma < kâ'ime" kâyime (:QAYME)(2)

"lâyık < lâ'ik" lâyık (:LAYQ)(1)

"mâil < mâ'il" mâyil (:MAYL)(11)

"melâike < melâ'ike" melâyike (:MLAYKE)(4)

"mi'e=yüz(rakam)" miye-de (:MAY-de)(8) [**Men.** mâyet]

"mürâi < mürâ'î" mürâyî (:MRAYY)(1)

"nâib < nâ'ib" nâyib (:NAYB)(20)

"nâil < nâ'il" nâyil (:NAYL)(2)

"nâim < nâ'im" nâyim (:NAYM)(1)

"nefâis < nefâ'is" nefâyis (:nFAYs)(1)

"rayiha < râ'iha" râyhá (:RAYhE)(21); râyiha-ciği (:RAYhECKY)(1)

[**Par.** râyha); bed-râyha; **Har.** reha; **Men.** râyhá, râyhálü; bedrâihá]

"reis ~ reysis < re'îs" reysis (:RYS)(1)

[**Mol.** reis; **Par.** reis; reysislik; **Har.** rêz; **Men.** reis, reyyis < reîs = **Caput:** reis, rês (=rees)]

"sâib < sâ'ib" sâyib (:SAYB)(1)

"sâil < sâ'il 'dilenci' " sâyil (:sAYL)(1); 'esteyen' (1)

"sâim < sâ'im" sâyim (:SAYM)(4)

"sâir < sâ'ir" sâyir (:sAYR)(42)

"sefâin < sefâ'in 'sefineler' " sefâyin (:sFAYN)(1)

"seyis < Ar. sâ'is" seyis (s. -lik)(:sYsLK)(1); sâyis-ler (:sAYs-ler); seyis+hâne (:sYs XANE)(3)

[**Mol.** seyis (seis); seyishane; **Par.** seyis, sâyis (:sYs, sAYs); **Har.** seyiz (seiz); **Men.** sâis, hlk. seis (sâishâne, hlk. ?< segbâne) = **Jumentum:** (davar (:TVAR), sâishâne, hlk. segsâne, seysene, bârgîr]

"şâyıka < şâ'ika" şâyıka (:şAYQE)(6)

"şeâ'ir 'şiarlar' " şa'âyir (:ş'AYR)(∞)

"şedâid < şedâ'id" şedâyid (:şDAYD)(10)

"şemâil < şemâ'il" şemâyil (:şMAYL)(2)

"şerâ'it " şerâyit (:şRAYT)(2)

"tâib < tâ'ib" tâyib (:ıAYB)(3)

"Taif < tâ'if" tâyif (gazâ-yı T...)(:TAYF)(1)

"tavâ'if = 'taifeler' " tavâyif (:TVAYF)(1)

"tayfa < tâ'ife" tayfa (:TYFE)(1), (:TAYFE)(2)

[**Mol.** tayfa (tayfeler, indeks); **Har.** taifa, tayfa, tayfe; **Men.** tâifet, tâife, hlk. taifa]

"vakâyi'ât= 'olaylar' " vakâyi'ât (:VQAY'At)(2)

"zâid < zâ'id" zâyid (:zAYD)(1)

"zâika < zâ'qa" zâyıqa (küllü nefsin zâyikatün mevt)(:dzAYQı)(1)

"zevâid < zevâ'id" zevâyid (:zVAYD)(2)

Kaynaştırıcı y almamış yahut hem y hem hemze ile yazılmış örnekler de şunlardır:

§ 80. Hemze ve y'li şekiller

"Azrâil" Azrâ'il~Azrâyil (3)

"câiz" câiz ~câyiz (3)

"Cebrâil" Cebrâ'il~Cebrâyil (1)

"dâima < dâ'imâ" da'imâ ~ dâyimâ (63)

"eimme='imamlar' " e'imme~eyimme (7)

"hâib < hâ'ib='uyuyan' " hâ'ib~hâyib (3)

"hâil < hâ'il='engel, perde' " hâ'il~hâyil (1)

"hamâil < hamâ'il' " hamâ'il~hamâyil (1)

"İsrâil < İsrâ'il" İsrâ'il~İsrâyil (∞)

"kabâil < kabâ'il='kabileler' " kabâ'il~kabâyil (5)

"kâim < kâ'im='oturan' " kâ'im~kâyim (8)

"letâyifât" letâ'ifât ~ latâyifât (3)

"mâide < mâ'ide='sofra' " mâ'ide~mâyide (9)

"mâil < mâ'il='yatkın' " mâ'il~mâyil (11)

"melâike < melâ'ike='melekler' " melâ'ike ~ melâyike (innallâhe ve m. -tehû)(1)

"mesail < mesâ'il='meseleler' " mesâ'il~mesâyil (3)

"Mikail < Mikâ'il" Mîkâ'il~Mikâyil (2)

"nâib < nâ'ib='birinin yerine geçen' " nâ'ib~nâyib (8)

"nâil < nâ'il='ulaşan' " nâ'il~nâyil (8)

"râyiha < râ'iha='koku' " râ'iha~râyiha (1)

"şemail~şemâyil < şemâ'il" şemâ'il~şemâyil (1)

"tâib < tâ'ib='tövbe eden' " tâ'ib~tâyib (2)

"zâil < zâ'il='yok olan' " zâ'il~zâyil (2)

§ 81. Yalnız hemze ile yazılanlar:

"nâib < nâ'ib='birinin yerine geçen' " nâ'ib (1)

"reis < re'îs" re'îs (1)

§ 82. cb) Tamlamada Çatışmayı Gidermek İçin Türeme

Farsça kurala göre kurulmuş tamlamalarda ilk kelimenin son ünlüsü ince (e, i) veya kısa (a) olursa bunlar ikinci kelimeye -i ile bağlanırlar; kalın ve uzun ünlü (â, û) olursa araya bir de kaynaştırıcı -y- gelir. Ancak SN'deki aşağıda sıraladığımız örneklerde birinci durumda da iki ünlünün yanyana gelmesini önlemek için araya bir kaynaştırıcı ünsüzün türediğini görüyoruz."bânî, müfti, kadi " kelimeleri tamlamada tek y ile yazılmış olduklarından bu kelimelerin son sesinde bir kısalma da söz konusudur.

"ahâlî-i belde" ahâli-yi belde (1)

"ahâlî-i İstanbul" ahâli-yi İslambol (1)

"ahâlî-i kal'e" ahâli-yi kal'e (1)

"ahâlî-i Konya" ahâli-yi Konya (1)

"ahâlî-i vilâyet" ahâli-yi vilâyet (3)

"bânî-i Antakya" bâni-yi Antâkıyye (1)

"bânî-i kal'e" bâni-yi kal'e (1)

"tecellî-i Cemâl" tecellî-yi Cemâl (1)

"vadi-i Havran" vâdi-yi Havran (1)

"valî-i Antkya" vaâlî-yi Antâkıyye (1)

"valî-i Budin" vâlî-yi Budin (1)

"valî-i Şam" vâlî-yi Şâm (1)

Kalın sıradan ve uzun ünlüyle bittiği halde "ordû-i İslâm" (Bc, 31a/26) aksine bir örnektir. Aynı tamlamanın kurala uygun şekilleri: "ordû-yı İslâm" (2) Bunun gibi şu Türkçe kelimeyle yapılan tamlama da kurala uygunluk vardır: "koruyı kân-ı gülistân" (1)

d) İkizleşme

İç seste çeşitli ses hadiseleri sonucu (türeme, birleşme, ses değişmesi vb.) veya ekleşme dolayısıyla yan yana gelmişlerin dışında, kökten ikiz ünsüz bulunmaz (Banguoğlu, § 36). Tarihî ve bu günkü Türk lehçe ve şivelerinde çok nadir görülen organik (türeme, second) ikizleşme (gemination) aslî uzun ünlülerin tespitinde ölçü olarak kabul edilmiş, ünsüz ikizleşmesi bir bakıma komşu ünlünün tesiriyle meydana gelen bir çeşit ünsüz uzaması olarak değerlendirilmiştir (Tekin 1971). Ünsüz ikizleşmesine uğrayan kelimelerin ilk hece (bazen de ikinci hece) ünlülerinin aslen uzun oluşu (issi < *î-si, ikki < *îki, cüzzam < Ar. cüzâm vb.) bu fikri destekler görünmektedir.

Bundan başka konuşma sırasındaki psikolojik durumu da ikizleşmeye sebep olan diğer bir etken olarak değerlendirmek gerekir. Bu tür ikizleşmeler genellikle anlatımda vurgu ve ifadenin kuvvetlendirilmek istenmesi sırasında oluştuğundan geçici olmaktadır. Bu tür kelimeler halk için konuşma üslûbuyla yazılmış eserlerde yazıya da geçirilmiş, ancak umumileşerek dile yerleşmiş değildir. Gaz.'deki *güldürradak* (:KVLDRRADAQ, 19a/8) örneği SN'dekiyle paralellik göstermesi bakımından ilginçtir. Bundan başka, bu gün yazıya da geçirilerek sözlük kelimesi olmuş *molla* kelimesi dışında *issi*, *dollab*, *ferrace* gibi kelimeler diğer eserlerde de aynı gelişmeyi gösterecek biçimde tespit edilmiş olduklarından bu devirde yaygın olarak ikizleşmeli kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Aynı kelimeler bu gün *ısı*, *dolap*, *ferace* şekliyle dile yerleşmişlerdir. Evliya'ya has olduğu düşünülebilecek *hallelleş-*, *kibbar*, *püll*, *russas*, *sommat* gibi kelimelere bu şekliyle diğer transkripsiyon metinlerinde rastlayamadık. Bu şekillere SN'nin üslûbu imkân vermiş olmalıdır.

§ 83. ça) Türkçe kelimelerde

"güldüredeğ ~ güldürredeğ" güldürredeğ (: گۆلدۈرۈر، دۈگ)(2)

"küçük" küccük (k.-dür)(: گۆچۈرۈر)(1)

"sapırradak" sapırradak (: صَبْرَادَاتِي)(1)

"sıcak" issi (: اِسِي)(11); ısıcak (: اِسِيَاق)(5); issicak(2); isicak(4); is-si(30)

[**Mol.** isilik, (isicak, isicaklık); **Par.** issi(:EssY); issilik (:EssYLK); issiliğıla; issilü; issicak (:EssCQ); isi (:EsY); isicak (:EsCAQ); (:EsCQ); ısılık (:EsYLO); isicaklık (:EYsCQLQ); **Har.** sıcak; **Men.** essi (, issicak > hlk. sıcak)]

§ 84. çb) Yabancı kelimelerde

"cephane < cebe+hâne" cebbâne (:CBBANE)(1)

"dolap < dolâb [Stein., Red.]" dollâb (:DLLAB)(3); (:DLLAB)(1); dolâb (:DVLAB)(2)

[**Mol.** dolab, (esbab d.-i); dollab; **Par.** dollâb (:DVLAB); tolâb (:TVLAB); dovlâb; **Men.** dolâb; (devlâb çkl. devâlîb)]

"ferâce <Ar. ='büyük, örtü' " ferrâce (:FRRACE)(18)

[**Par.** ferrece (:FRRCE); ferrâce (:FRRACE); ferece (:FRCE); ferâce (:FRACE); **Men.** ferâce, ferrâce, hlk. ferece]

"gülâb < Far.gül+âb > Ar. cüllâb" cüllâb (:CLLAB)(2); gülâb (:KLAB)(2)

[**Mol.** güllab; **Men.** gülâb < cülâb]

"helallaş-" hallelleş- (: هَلَلَلَشْكَه)(1)

"kibâr" kibbâr (:KBBAR)(1)

"molla < Ar. mevlâ" monla (:MNLA)(60); molla (:MVLLA, MLLA)(22)

[**Har.** molla; **Men.** mevlâ, hlk. molla]

"pül =köprü " püll (:PLL)(1)

"rusâs" russâs (:RSSAS)(1); rusâs (:RSAS)(9)

[**Men.** rásâs, hlk. rısâs]

"somat < Ar. simât='sofra, sergi' " sommât (:SMMAT)(4); somât (:SMAT)(4)

[**Par.** somât (:sMAT); **Men.** sümât, hlk. somât]

B. ÜNLÜ TÜREMESİ

Ünlü türemesi daha çok yabancı dillerden dilimize girmiş çift doruklu hecelerde vuku bulmaktadır. Böylece heceler Türkçenin hece yapısına uygun tek doruklu düzenli hece durumuna geçmektedirler. Düzensiz hecelerde düzeni bozan çift ünsüzler kelime başında ise önde, kelime sonunda ise iki ünsüz arasında bir dar ünlü türetilir (Banguoğlu 1974, § 29, 30). Diğer taraftan, "*epenthesis* = '*araya sokma*' veya *anaptiksis* = '*yayma, açma*' adı verilen (Eckmann, 1953) ve başka dillerde de görülen ünsüz düğümlerinin çok defa ünlüler arasında türetilen bir ünlüyle çözüldüğü görülmektedir. Bu hadise daha çok ikinci unsuru r olan ünsüz gruplarında vuku bulmaktadır. (meselâ Anadolu ağızlarında: *hasiret* < *hasret*, *ediraf* < *etraf*, *Ezirail* < *Azrail* vb.) Aynı şekilde diğer sedasız karşılığı olmayan ünsüzlerle başlayan kelimelerde ise (*limon* > *ilimon*, *ramazan* > *iramazan* vb.) ilk hecenin durumuna uygun olarak önde bir ünlü türemektedir. Görüleceği gibi belli şartlarda olmak kaydıyla kelimenin önünde, ortasında ve sonunda ünlü türeyebilmektedir. Türeyen ünlüler ise çoklukla, Türkçe berkitme ve küçültme sıfatlarındaki türeme dışında (burada geniş ünlü) kelime kökündeki ünlünün durumuna göre dar ünlüler (ı, i veya u, ü) olmaktadır.

SN'de en yaygın alarak tespit edilmiş gelişmelerden biri bu ünlü türemesi hadisesidir. Özellikle yabancı kelimelerdeki çift doruklu heceleri Türkçe'nin düzenli hece yapısına uygun duruma getirmek için yapılmış türemeler diğer eserlere nispetle çok yaygındır. Öyle ki örnekler, benzer yapıdaki kelimeleri bütünüyle kapsayacak zenginliktedir. Hatta günümüzde kullanım alanı geniş olmadığından türemesiz olan *cibs*, *cisr*, *nasr* gibi kelimeler SN'de türemeli geçmektedir. Kelimelerdeki türeme ünlülerin yerleri bakımından da bu günle bir aynılık söz konusu olup sadece bazı kelimelerde farklılık görülmektedir. Bunlar, bünyesinde (çoklukla türeme ünlüye komşu iç ses-te) *ayın* ve *h* ünsüzünü bulunduran Arapça kelimelerdir: *na'ıl*, *neher*, *sarı*, *sehel*, *şehir*, *ta'im*, *vaki* vb. Bu kelimelerdeki türeme ünlüler bu gün değişmiş olup genişler yerine dar, darlar yerine de geniş ünlüler geçmişlerdir. SN'deki bu özelliğe karşılık diğer eserlerde zaman zaman farklılık gözlenmektedir. Meselâ SN'de *sarı* 'a karşılık Par. ve Men.'de *sara* ' , aksine SN'deki *şehir* 'e karşılık Par.'de *şehir* yer almaktadır. Bunun yanında aynı eserde her iki şekilde de bulunan kelimeler bulunmaktadır: SN'de *mühür* ve *mühir* , Har. ve Men.'de *şehir* ve *şehir* , Par.'de *ekil* ve *ekel* (et-), *mahıv* ve *mahu* (et-) gibi. SN'de 'sebz=yeşil' kelimesi '-gûn' ekiyle kurduğu

yapıda hem sonda nem ortada olmak üzere iki şekilde ünlü türetmektedir: *sebiz-gûn*, *sebzi-gûn*. Bu kelimenin sonda türemeli şekli, kelimenin '-gûn' ekiyle kurduğu türemişyapıdan kaynaklanmış olmalıdır.

Başka kelimelerde olduğu gibi ünlü türeterek değişmiş kelimeler de 17. asırdan itibaren yazıya geçirilecek derecede kullanım yaygınlığı bulmuş görünüyorlar.

§ 85. 1. Ön Türeme

"İmirza" İmirza (:EMRZA)(7)(Azerbaycan yöresi)

"İrim papa" irim papa (: ايريم پاپا)(2)

"Limni" ilimni (:ELMNY)(3)

"Rum" Urum (:EVRVM)(76); Rum (:RVM)(5); Urumca (:EVRVMCE)(2); Rum='Anadolu' (:RVM)(∞).

[**Mol.** Urum (, Urumeli, Urum eli; Rumeli, Rum eli); **Har.** Rum (, Rumeli, Urumeli); **Men.** rûm (, rûm eli (:RVM EYLY); rûmce < rûmîce, hlk. urumce]

"Rus" Urus (:EVRVs)(13); Uruscuk (:EVRsCQ)(3)

[**Mol.** Rus (Rus vilayeti); **Har.** Rus (Rusz); **Men.** rûs, ûrûs]

§ 86. 2. Berkitme ve Küçültme Sıfatlarında Türeme

"azacık" azacık (:azACQ)(5); (:azECQ)(2).

[**Par.** azacık (:EzACQ, EzCQ, azACQ); **Men.** azacik]

"daracık" daracık (:DARACQ)(4); (:DRACQ)(1); (:DARECQ)(1); darcık (:DARCQ)(1)

3. Yabancı Kelimelerde Çift Doruklu Bir Heceyi Bölmek İçin Türeme

a) Son Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek İçin Türeme

§ 87. aa) Sonda Türeme

"bazı < Ar. ba'z" ba'zı-sı (:B'DZY)(∞)

[**Par.** ba'zı; **Har.** bazi; **Men.** bá'zı, báz'ı (:B'DZ); ba'zîsi, ba'zîlerinün, ba'zı kerre = **Quidam:** bir kimesne, bázî (:B'DzY); **Nonnulus:** ba'zî (:B'DZY), ba'zî (:B'DZ) kimesneler]

"cemi* < Ar. cemî' = 'cümle, bütün' " cemî'i (:CMY'Y): (c. Abaza)(1), (c. çekirdekler)(1), (c. dağlar)(1), (c. emrâz-ı muhtelif) (1), (c. fiçılar)(1), (c. iskeleler)(1), (c. iş erlerine), (1), (c. ilelden='has-talıklardan')(1), (c. kapular)(1), (c. sular da)(1), (c. vücudunda)(1), (c. yeniçeriyân)(1)(∞)

[Par. cemî' (hizmetimi)(:CMY'); Har. cemî; Men. cemî' (, c. mahlukat, cemî' zemânde < cemî'ı zemânde)]

"delve < Ar. delv~delev = 'kova' " delve (:دَلْوَة)(1) [Men. delv]

"gayrı < Ar. gayr" gayrı (:ĠYRY)(cemî'i mürsel ve g. mürsel)(1), ('âsî ve g. 'âsî)(1)

[Har. gayrı mürsel, âsî ve gayrı âsî, gayri şeyler; gayr yüzden; Par. gayrı (, sâyir, âhir, diğer); g. münbit; g. dürlü; g. yer; gayrı; gayru mülemmes, mütehammil; g. mu'âteb; gayr râzî; g. mağlûb; g. munfasıl; Men. gáyr, gayrî (, gáyrí (:ĠYR) kimse, gáyrí kerre, gáyrí şekil]

"mastçi='saray yoğurtçusu' " mastıcı (m. başı)(:مَاسِطِي)(1); masdıcı (:مَاصِرِي)(1)

[Par. mast (:مَاسِت); Men. mâst]

"sebz-gûn < Far. " sebzi-gûn (:سَبْزِ كُون)(2)

"servi ~ selvi < Far. serv" servi (:سَرْوِي)(31); serv (:سَرْو)(7); selvi (:سَلْوِي)(3)

* Örneklerde de görüleceği gibi *cemî'i* kelimesi genellikle çokluk haldeki isimlerin önüne "cümle, bütün" anlamıyla sıfat olarak gelmektedir. *cemî'i* kelimesinin anlamca müteradifi sayılabilecek bu kelimelerde özellikle *cümle* kelimesinin benzer durumlarda tamlamaya girmeden kullanılması, türeme olmadığında da *cemî'* kelimesinin tamlamaya girmediğine işarettir. Öte yandan, Türkçe'de bulunmayan ' (ayn) sesinin özellikle son ses olduğunda bazen düştüğü (bk. '>ø), bazen başka ünsüze dönüştüğü (h, orta hecede g gibi), bazen de önünde veya sonunda (feza' < fez', sara='tutu' < sar') ünlü türeyerek bu sesin korunduğu görülmektedir. Bunun gibi. bünyesinde katı ünsüz bulunduran çift doruklu heceli yabancı (Arapça) kelimeler (gayr, tıbk, nev', 'ayn vb.) sonda ünlü türetmektedirler. Bu türeme, çift doruklu düzensiz hecenin türeme sesle ikiye bölünerek Türkçenin hece yapısına uygun düzenli hece durumuna gelmesi hadisesidir. Bu kelimeler Farsça'da da türemeli şekilleriyle kullanılmaktadır.(Şevki sh. 226). Aslen Arapça ve izafet terkininin (isim tamlamasının) muzaafunileyhi (tamlananı) durumunda olan söz konusu kelimeler Farsça ve Türkçe kelimelerin önünde sıfat fonksiyonuyla bulunmaktadırlar. Zamanla Türkçe kullanışta klişeleşerek Arapça kelimelerle de aynı fonksiyonla grup kurmaktadır. Bu sebeple, Türkçe metinlerde bu gibi kelimeleri ba'zı, gayrı, aynı vb. şekillerde okumak lazımdır. (M. Muhyiddin, Mufassal Münşeât ve Mu'âmelât-ı Askeriyye, s. 81, Kostantınıyye, 1318 (naklen, Şevki sh. 224-226).

[**Mol.** selvi (, selvilik); **Par.** servi, serü v , serüf (:sRVY, sRV, sRVF); servilik (:sRVYLK); selvi (:sLVY); **Men.** servî = **Cupressus**: serv, hlk. selv]

"zeyn-li" zeyni-li (: زَيْنَلِي) (1)

ab) İç seste Türeme

§ 88. aba) Müstakil İsim Olduğu Durumlarda

"akıl < Ar.'akl" 'akıl (zî-'a. imişsin)(: عَقْل) (1)

[**Mol.** akl; akilli; aklsus (, akldar, akildar); **Par.** 'akıllı; 'akıllık; 'akılsız; bî-'akıl; **Har.** akıl; **Men.** 'ákl = **İntelligentia**: 'ákıllılık]

"ark < hark" harık (: هَرْق) (2) [**Men.** ark < arg]

"bahis < bahs" bahis (b. ile)(: بَحِيس) (2); (: بَحِيس) (1)

"bedir < Ar.bedr=' dolunay' " bedir (: بَدْر) (1)

"cehil < cehl" cehil (Ebû C.)(: بَهْل) ()

[**Par.** (Ebû) cehel (karpuzı); **Men.** cehl]

"ceviz < ceviz" ceviz (: جَوِيز) (6); ceviz (: جَوِيز) (4); çevizli (: جَوِيزَلِي) (Ç. - nâm soffa)(1); ceviz (: جَوِيز) (9)

[**Mol.** cevus (gieus); **Par.** ceviz (: جَوِيز , جَوِيز); (Hindistan cevzi); **Har.** cevis; **Men.** ceviz, hlk. ceviz]

"cibs < Yun. ='alçı taşı' " cibus (: بَيْسِي) (1)

"cizr='köprü'" (c. ile)(: جِيزِر) (1). [**Men.** cizr (, köprü)]

"davul < Ar.tabl" davul (: دَاوُول) (5); tabıl (çal-)(: طَبْل) (1)

[**Mol.** davul; davulci; **Par.** tavul, tabıl(: طَوُول , طَبْل); tavulci (, tabılzen); tabıl; tavul (çal-); tabl-ı âsâyiş (çal-); tabıl; **Har.** daulhâne; **Men.** tábl, hlk. davul*(:TAVL) = * **Tympanista**: davulci, dehlbâz, tábilbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul; tábil, davul (, davul çal-)]

"dehir < dehr='devir, zaman' " dehir (fuzâlâ'id-d.)(:) (1)

"devir < devr" devir (: دَوِير) (1)

[**Mol.** devr (deur); **Par.** devir (d.-ler)(: دَوِير); **Men.** (devr *) hiç bir devirde, devirlerinde = * **Seculumu**: devirde]

"deyr" deyr (: دَيْر) (1)

"dühn= 'yağ' " dühün (: دُهْنٌ) (1)

"ebr-gûn < Far." ebr-gûn (: اِبْرُكُونُ) (1)

"fakr" fakır (: فُقْرٌ) (1) [Par. fakır (f. ile) (: فُقْرٌ); Men. fákr]

"fasıl < fasl" fasıl (f. -lar) (: فَصَلٌّ) (3)

"fetih < feth" fetih (Ebu'l-f.) (: فَتْحٌ) (1)

"gusül < gusl" gusül (: غُسْلٌ) (1) [Har. gusul; Men. gusl, gusül]

"hafir < Ar. hafr='çukur' " hafir (: مَفْرٌ) (6); hafir-cik (: مَفْرَجِكْ) (1)

"hasım < Ar. hasm='düşman' " hasım (: فَصْمٌ) (2)

[Mol. hasm; hasm; hasım; Par. hasum (: XSM); Men. hásım, hásm]

"hasır < Ar. hasr" hasır (: مَصْرٌ) (1)

"havuz < havz" havız (: هَوَظٌ) (1)

[Par. havuz (: HVDz); Har. hauz; Men. hávz (, hávüzlü)]

"hazım < hazm" hezim (serî' u'l-h.) (: هَزِيمٌ) (1)

"hısım < hısm" hısım (: فَصِيمٌ) (2)

[Par. hısım (: XSM); hısımlık (: XSMLQ); hısımlık (: XSMLK); Men. hısm, hısım (, hısımler)]

"hişım < hişm" hişım (: هِشْمٌ) (1)

"Hızır ~ Hıdır < hızr" (: هِزِيرٌ) (8); Hızır ile (: هِزِيرٌ) (1); Hızırlık~Hıdırlık (: هِزِيرَلِكٌ) (1); Hızır İlyâs-da (: هِزِيرٌ) (1) [Har. Hizir]

"Hüseyin < Hüseyn" Hüseyin (: هُوسَيْنٌ) (1)

[Har. Husayn; Men. huseyn]

"hüsn~hüsün < hüsn='güzellik' " hüsün (h. -ler) (: هُسنٌ) (3)

[Men. husn (, husünde yektâ)]

"işim < ism" isim (i. -ler) (: اِسْمٌ) (5) [Men. ism]

"kabir < kabr" kabir (: قَبْرٌ) (1) [Men. kábr]

"kasır < kasr = 'kısalma' " kasır (: قَصِيرٌ) (1)

"kavil~kavl" kavil (k.-ler ve şarkiyyât) (: قَوْلٌ) (1) [Men. kávl]

"kebş='koç' " kepiş (: كِبَشٌ) (2)

"kereviz < kerefs" kereviz (: كَرَوِيزٌ) (1); kerefs (: كَرَفْسٌ) (1)

[Par. kereviz (: كَرَوِيزٌ); Men. kerfs, kerfes, hlk. kerefiz = Api-

um: kereviz, hlk. kereviz]

"kitif < Ar. kitf~ketif='omuz' " kitif (k. -ler)(: كَيْتِفِر (1); k.-inden (كَيْتِفِنْدِن: (1)

"lahit < lahd='mezar'" lahid (bilâ-l.)(: لَيْهِيْد (1)

"la'l-gûn < Far. " la'il-gûn (لَعْلُ كُوْن) (1)

"mekr='hile' " mekir (m. dir)(: مَيْكِر (1)

"Mısır < mısır" Mısır (: مَيْسِر (7)

[Mol. Msr; Misir; Par. Mısır; Har. Misir; Men. mısır; Mısır]

"misl='benzer' " misil (m.-ler)(: مَيْسَل (1); misil-li (: مَيْسَلِي (1)

[Har. misil; Men. misl]

"mühür < mühr " mühür (: مَيْهْر (3); mühir (: مَيْهِر (1)

[Mol. muhor; muhorlenmiş; mohorlemek; muhurlemek, muhurlenmiş; Par. mühür; mühürünü; Har. mühür (m.-idur); Men. mühr, mühür]

"naaş < na'ş" na'ış (n.-ların)(: نَيْشَلَرِن (1)

"nabız < nabz" nabız (ilm-i n. -da)(: نَيْبِزَه (1)

"nakil < nakl" nıkil (n.-ci)(: نَيْكَلِي (1)

"nal < na'l" na'il (n. -lar)(: نَيْلَلَر (1); na'il-pâre (: نَيْل (1)

"nasr = 'yardım' " nasır (bî-n...)(Buhtunnasr b... olup)(: نَيْسِر (1)

"necis < necs [KT: necis] necis (n.-li)(: نَيْجَلِي (2)

"nehir < nehr" nehir (: نَيْهِر (2)

[Par. neher (n.-üñ); Men. nehr, neher]

"nısf='yarı' " nısf (: نَيْسِف (1)

"öşür < uşr" öşür (: عُشْر (1). [Men. uşr]

"özür < özr" özür (: عُزْر (2); 'özr (∞)

[Par. özür (: 'dzR); Men. 'uzr]

"ru'ub='dörtte bir' " (رُعْب: (1)

"sara='tutu hastalığı' " sarı' (: صَرِيْع (1)

[Par. sara' ; sar' ; Men. sar' = Epilepsia:
sár' hlk. sárá' hástálığı]

"sebz-gûn < Far. " sebiz-gûn (سَيْبِز كُوْن) (3)

"sehl='kolay; az, azacık'" sehel (: سهل)(3)

[Mol. sehel; (s. ileri); Par. sehil (= 'kolay'); sehil (= 'az, azacık'); sehelce; Men. sehl, sehil, hlk. sehel (, bir sehelce)]

"sekr='sarhoşluk' " sekir (: سكر)(1)

"seyr" seyir (s.-ci)(: سير)(1) [Har. seyir (seir); Men. seyir]

"sıkt='düşme' " sıkıt (: سقط)(1)

"sınıf < sınıf" sınıf (: صنف)(1) [Men. sánf, sınıf]

"sihir < sihr" sihir (s. ile)(: سحر)(1); sihir hilâl='sihr-i hilâl'(1)

[Par. sahir (ét-); (ol-); sahirlemek (:SHRLMK); sihir-den (:sHR-den); Men. sıhr (sıhr-ı hálâl)]

"şehir < şeh" şehir (: شهر)(5); Ak ş. (1)

[Mol. şehir; (Ak şehir); Par. şehir (ş.-ün kethüdâsı); şehirli; Har. şehir, seher, şehir; Men. şeh, şehir = Oppidum: şehercik]

"şekil < şekl" şekil (: شكل)(3)

[Mol. şekil; Par. şekil; Har. şekil; Men. şekl, hlk. şekil]

"şetim < şetm='sövme'" şetim (: شتم)(1)

"şiir < ši'r" ši'ir (: شير)(1); şıgır (: شير)(1)

[Par. şair (ş. söyle-); Men. ši'r (ş. söyle-)]

"taam < ta'm='yemek' " ta'im (t. -da)(: طعام)(1)

"tohum < Far. tuhm" tohum (: طوفوم)(6); (: توفوم)(2); tohumlan- (: طخوم)(1)

[Mol. tohum; toxum; Par. tohum (:tXVM, tXM); tohumlanmak (:tXMLMQ); Har. tohum, tohum; Men. tuhm, tohum, hlk. tohum, tohumlü = Semen: töhm]

"vaka < vak' " vakı' (: واقع)(1)

"vech" vecih (v. ile)(: وجه)(1); vecih (: وجه)(1)

"zuhur < zuhr ='öğle'" (z.-da)(: ظهر)(1)

"zu'm = 'kanaat'" zu'um (z. -dadır)(: زومر)(1)

Bu kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında eski hallerine dönmekte, yani türeme ünlüyü düşürmektedirler. Buna, harekeli bir kaç örnek:

"cevz-i" (: جوزي)(1); "ism-ine" (: اسمينه)(1); "Mısır-ile" (: مصريله)(1); "na'ş-i-n" (: نعين)(1); "ömr-ü-m-ün" ömr-i-m-ün (: عمره)(1); "şehir-i-nde" (: شهرنده)(1)

Bu kelimeler ekleşmede türemeye bahsinde gördüğümüz Türkçe kelimelerle aynı durumdadırlar. "kavim" kelimesinin türemeli şekline metnimizde rastlaya-

madık. Diğer taraftan türeme olmadığını gösteren harekeli şekilleri bulunmaktadır: kavm-den (كؤمن)(1); kavm-ler (كؤملر)(1)

Yukarda sıraladığımız örnekler, son sesteki düzensiz çift ünsüzleri gidermek ve bunları Türkçe'nin tabii hece düzenine uydurmak için meydana gelmiş türemeleri göstermektedir. Ancak hece yapısı bakımından bir düzensizlik olmadığı halde SN'de 'ma'alum' kelimesinde de türeme tespit edilmiştir. Dile 'malum' şekliyle yerleşmiş bulunan bu kelimedeki türeme, kelimenin bünyesinde bulunan ' (ayın) ünsüzü sebebiyledir. Bilindiği gibi Türkçe'ye tamamen yabancı olan bu ünsüz hece veya kelime sonlarında bulunduğu durumlarda, Türkçe telaffuzda ya söylenmeyerek düşürülmekte (Ka-be<ka'be nane< na'na' vb.), ya teşekkül noktası bakımından kendisine yakın başka bir ünsüze dönüşmekte (talih<tâli' vb.) ya da bu örnekte de olduğu gibi ünlü türeterek korunmaya çalışılmaktadır. Ancak ünlü türeyerek korunması, örnekte de görüldüğü gibi söz konusu ünsüzün iç seste hece sonunda olduğu durumlardadır.

ma'alûm< Ar. ma'lûm (: معلوم)(1) [Par. (ta'alîm; ta'alîk)]

abb) Birleşik Fiilin İsim Unsuru Olduğu Durumlarda

§ 89. Yalnız kullanıldıklarında ünlü türeten bu çift doruklu heceli kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında veya yine ünlüyle başlayan yardımcı fiillerin isim unsuru olduklarında türeme ünlü düşer, kelime asıl şekline döner. Bu günkü durum böyle iken SN'de aynı durumlarda bu türeme ünlülerin düşmediği epeyce örnek bulunmaktadır. Taradığımız kısımlarda sadece, "veznet- ='ölçmek' " vezn ét-(1) örneği bu günkü şekille mutabıktır. Ancak 'vezn' kelimesinin müstakil isim olduğu halde türemeli şeklini tespit etmiş değiliz. Bu özellikte örneğe Par.'de de rastlanmaktadır. SN'de hususî olarak harekelenmiş kelimeleri aldığımız ve aksine harekelenmiş örnek tespit edemediğimiz için ('vezn et-' hariç) bu özelliği, yani çift doruklu hecelerin türemeli olabilecekleri keyfiyetini yaygınlaştırmak mümkündür. Par.'deki örnekleriyle beraber, esasen bu şekliyle SN'ye mahsus gibi görülen bu kullanım, diğer taraftan türemeli şekillerin o devirde bile yaygınlık kazandığını göstermektedir. Nitekim kullanım sıklığı bulunan kelimelerde durum bu gün de farklı değildir (akıl, akıl et-; rehin, rehin al- vb.). Buraya aldığımız örneklerin hepsi de okuduğumuz şekilde harekelidirler.

"eklet- ='yemek' " ekil ét- (2)

[Par. ekel (ét-); ekil (ét-); Men . ekl et-]

"gaslet- ='yıkamak' " gasil ét- (1)

"hafret- ='eşmek' " hafir ét- (2)

"hapsol- " hapis ol- (1)

[**Har.** (haps); **Men.** hábs ol-]

"ilim (bahs) et- " (bahs-i) ilim ét- (1)

[**Mol.** (elim; elimliğıle; elmile; **Men** ('ilm))]

"ketmet- ='gizlemek' " ketim ét- (1)

"mahvet- " mahıv ét- (1)

[**Par.** mahıv eyle-; (ol-); mahu eyle-; **Men.** máhv ol-]

"meshet- " mesih ét- (2). [**Men.** (mesh)]

"nefyet- ='sürmek' " nefiy ét- (1); (nefi ol-)(1)

"ömür ol- " ömür ol-(1)

"rehin ol- " rehin ol- (1)

"sakyat- = 'sulamak' " sakı ét- (8)

"sütret- = 'örtmek' " sütür ét- (2); s. eyle- (1); s. ol- (1)

[**Par.** setir ét-; **Men.** (sitr)]

"velyol- ='çevrilmek' " (keniseden *veli* olunmuş cami)(2)

"zibhet- ='boğazlamak, kesmek' " zibih ol- (3); zibih ét- (2)

b) Uzun Heceli veya Son Hecesi Çift Ünsüzlü Birleşik ve Türemiş Kelimelerde Türeme

§ 90. Türeme burada, uzun hecelerin bir buçuk hece değerinde söylenmesi ya da çift doruklu hecelerde bu hecelerin bölünmesi hadisesidir. Bu kelimelerde türeme, örneklerde de görüleceği gibi daha çok ilk kelimenin sonunda olmaktadır. Bunların içinde *merdiven* (SN'de *nerdibân*) kelimesi dışında türemeli şekliyle yaygınlık kazanmış kelime bulunmamaktadır. Bu örnekler de, SN'deki diğer türemeli şekillere paralel gelişme göstermişlerdir.

"bostan < Far. bûstân" bûsitân (بُوسْتَان)(2)

[**Par.** bûstân; bostancı; bostâncık; bostencik; **Har.** bostanci; bostancı; **Men.** bostân, bositân, büstân (, bostâncî)]

"dert-mend" derdi-mend (دَرْتِ مَند:)(1)

"dest-bûs" desti-bûs (دَسْتِ بُوْس:)(1)

"fermân-fermâ" fermânı-fermâ (فَرْمَانَ فَرْمَا:)(1)

"merdiven < nerd-bân" nerdi-bân (: نردبان) (1)

[**Mol.** merdeban; merdiven; **Par.** nerdibân (n. başı); **Men.** nerdübân, hlk. nerdevân = scala: nerdevân, nerdübân, hlk. merdiven]

"püşt-pâ < Far." püšti-pâ (: پُشتِ پَا) (2); (: پُشتِ پَا) (1)

"rüzgar < Far. rûzgâr" rûzigâr (: رُوزْغَار) (1); (: رُوزْغَار) (∞)

[**Par.** ruvizgâr (: رُوزْغَار); **Men.** rûzgâr, hlk. rûzigâr]

"şaduman" şâdı-mân (: شَادِمَان) (1)

[**Par.** şâdmân; **Men.** şâdmân, şâdimân, şâdümân]

Yukardaki örneklerin yanı sıra şu birleşik kelimerde de türeme görülüyor:

"meh-pâre" mehi-pâre (: مَهْ پَارِه) (1)

[**Men.** pes (: pes-i perdeden temâşâ iderdi; pes dîvâr, pes-i dîvâr)

Diğer yandan SN'de, bağlama i'lerini düşürmüş tamlamaların bu sesleri düşürmedikleri örnekler bulunmaktadır. Farsça'da da i'yi düşürmüş durumda kullanılan bu tamlamaların yeniden ünlü türetmeleri, ünlü türemesi hadisesine ilginç örneklerdir:

"gül-pembe" gül-i pembe (: گُلِ پَمْبِه) (1)

"pes-perde" pesü-perde (: پَسِ پَرْدِه) (2); pesi-perde (: پَسِ پَرْدِه) (1)

"ser-meclis" ser-i meclis (: سِرْ مِجْلِسِ) (1)

"şâh-râh" şâh-ı râh (: شَاهْ رَاه) (1). [**Men.** şâhrâh]

Evliya'nın kelimelerle oynadığını gösterir bir örnek: "hurda haş" hurda haşhaş (: هُرْدِ هَشْمَاشِ) (1). Aynı gelişmeyi gösterdikleri anlaşılan şu kelime grupları da ilginçler: "çaştı (~u) çaştığı h='kuşluk vakti' " (: چَاشْتِ كُوشْتِكِه) (1); "zirh (1~u) zirhî külâh"* (: زِرْه زِرْه كَلَاه) (6); "zirh zirih külâh"* (: زِرْه زِرْه كَلَاه) (1); zirih (5)

[**Par.** zirih; zireh (z. geyinmiş); zirâh (z. geyenmiş); **Men.** zirh, zirih (, zirh külâh *) = *Galeatus: zirh külâhlü; Casis: başlık, tulga, mığfer, zirh külâh, demir başlık]

c) Ön Sesteki Düzensiz Çift Ünsüzleri Gidermek İçin Meydana Gelen Türeme

Örneklerde de görüleceği gibi bu türeme, başında sk, st, fh gibi sedasız ünsüz grupları bulunan kelimelerde olmaktadır. Başta bulunan bu düzensiz heceler, tıpkı kelime sonundaki düzensiz hecelerde olduğu gibi önde bir dar ünlü türetmek suretiyle Türkçe'nin hece yapısına uygun duruma gelmektedirler. Bu kelimeler, belli kullanım sürecinden geçtikten sonra gelişme gösteren kelimelerden farklı olarak, Türkçe'de kullanılmaya başlandığı ilk andan itibaren türemelidirler. Türkçe hece yapısına aykırı olan bu gibi ünsüz gruplarında ünlü her saman önde türemez. Örneklerde görüldüğü şekliyle, ünlü, kelime başındaki ünsüz grubunda bulunan seslerin özelliğine göre

önde veya iki ünsüzün arasında türemektedir. Aşağıda sıraladığımız örneklerin tamamında ilk ses sedasız bir ünsüzdür. Türeme ünlünün yerini etkileyen ses ikinci ünsüzdür. Buna göre ikinci ünsüzün de sedasız olduğu durumlarda ünlü önde, sedalı (sedasız karşılığı olmayan ünsüz, bolünlü) olduğu durumlarda ise iki ünsüzün arasında türemektedir. Bu günkü şekliyle 'ihlamur'da benzer kelimelere aykırı olarak geniş ünlü (o) türemesi yukarıda temas ettiğimiz gibi (bk. ünlü türemesi) kelimenin bünyesinde bulunan h ünsüzü sebebiyle olmalıdır.

§ 91. ba) Önde Türeme

"ihlamur < Yun. phlamuri" ohlamur (:اَوْحْلَامُورُ)(2)

[**Par.** ohlamur; **Men.** oqlamur; ulamur < oqlamur, filamur = **Tilia:** filamur, filamur agaci, ulamur, oqlamur]

"ıspanak < İsp. Spinacia" ıspanak (ı.-cıyân)(:ESPNAQ)(1)

[**Mol.** spanak; **Par.** ıspanak, isfînah (:EsPNAQ, EsFYNH); **Men.** ispânâk, isfinâc]

"ızgara < Yun. skara" ıskarâ (:ESQRE)(1)

[**Mol.**(isgele)*; **Par.** ıskara (:EsQRE); **Men.** ıskarâ, üskara (, ıskara üzerinde pişürmek]

"iskele < İt. scala" iskele (:EsKLE)(27)

[**Mol.** iskele; **Men.** iskele]

"iskemle < Yun. skamni" iskemle (:EsKMLE)(1)

[**Mol.** iskemri; **Par.** iskemli; iskemlicik; iskemlicik (:EsKMLYCQ); iskemni (:EsKMNY); iskemnicik; **Har.** skemle; **Men.** iskemle]

"istavroz < Yun. stauros" istavloz (nehr-i I.) (اِسْطَاوُلُوْرُ)(2)

"uskumru < Yun. skombros" uskumru (:اَوْصُقُوْمُرُو)(1); uskumrı (2)

[**Mol.** uskumri; **Par.** uskumrıy]

"Üsküdar < scutari [Banguoğlu 1974, § 29]" Üsküdar (:ESK-DAR)(∞)

[**Men.** üsküdâr, üsküzâr]

* **Gradella:** isgele, beş barmak; **Gratella:** isgele. Aynı kelime **Par.** ve **İt.** **Söz. :** ızgara

§ 92. bb) İç SesteTüreme

Yukardaki örneklerin yanı sıra, bu gün de aynı şekillerde kullanılan şu örneklerde türeme kelimenin başında değil, yine çift do-ruklu bir hecenin iki ünsüzü arasında olmuştur. Bu kelimelerde çift ünsüzlerin ikincisinin r, l gibi sedalı ünsüzler olmaları yukarda söy-lediğimiz gibi ünlünün türeme yerine etki etmişlerdir.

"pulluk < Sl. plug, Alm. pflug" pulug (: پُولُوغ) (1)

"trompet < Fr. trompette" turumpete (: تُوْرُوْمَيْتَه) (4); (: تَرُوْمَيْتَه) (1)

"tulumba < İt. tromba" tulumba (: طَلُوْمْبَه) (1)

[Par. tulumba (:TVLVMBE); Men. tûlumba]

"Trabzon" Tarabozan (: طَرَاْبُوْزَان) (1); (طَرَاْبُوْزَان) (1); Tarabozon (طَرَهْ بُوْزُون) (2); Tarabzen (: طَرَبْزُون) (1); Tarabefzun (طَرَبْ اَفْرُون) (1); (طَرَبْ اَفْرُون) (2)

[Par. Tırabuzen]

III. SES DEĞİŞMESİ

Ses değişmesi hadisesi dilin kendi kelimelerinde olduğu gibi yabancı dillerden alınmış kelimelerde de cereyan etmektedir. Ya- bancı kelimelerdeki ana dilde karşılığı olmayan seslerde ve yapılar- da daha çok görülen bu tür değişmeler, yabancı unsurların özümle- mesi esasına dayanır. Öte yandan, ana dilde bazı sesler de zaman içinde boğumlanma noktaları bakımından birbirlerine yakın başka seslere dönüşürler. Bununla birlikte, kelime bünyesinde veya ekleme sırasında vuku bulan değişmeler genellikle benzeşme (assimilation) sebebiyle olmaktadır. Bunlar bir sesin kendinden sonraki sese (iler- leyici benzeşme) veya kendinden önceki sese (gerileyici benzeşme) yahut da uzak bir sese (uzaktan benzeşme) etki etmesi sonucu olan benzeşmelerdir. Bu benzeşmeler ünlü-ünlü, ünsüz-ünsüz ve ünlü- ünsüz benzeşmesi şeklinde teşekkül noktaları bakımından olabil- mektedir. Benzeşme dediğimiz hadise, özellikle kalıcı benzeşme, netice itibariyle değişme hadisesi olduğundan, bunları başka çeşitli sebeplerle meydana gelmiş değişmelerle birlikte değerlendirmek mümkündür. Ancak, doğrudan benzeşme yoluyla, geçici olarak mey- dana gelmiş değişmeler (msl. ekleme sırasında benzeşme vb.), konumuz esas itibariyle *ses değişmeleri* olduğundan, bura da bahis konusu edilmemiştir.

A. ÜNSÜZLERİN DEĞİŞMESİ

Ünsüzlerin değişmesi, teşekkül noktaları bakımından bir birine yakın ünsüzler arasında meydana gelen gelişmedir. Bu gelişmeyi eski imlânın imkân verdiği ölçüde takip etmek mümkün olmaktadır. Eski imlânın yeterli olmadığı noktalarda transkripsiyon metinleri bize yardımcı olacak niteliktedir. Eski imlâda aynı harfle karşılanan seslerin (msl. k, g ve ñ sesleri için 'kef' harfi) tespit edilmesindeki güçlük yanında bir de imlâ kalıplaşması meselesi vardır ki bu durum bazı seslerin tespit edilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Ancak üzerinde çalıştığımız metinlerde de değişmeyi gösteren yazılışlar bulunmaktadır. Bizim için önemli olan da bilinen kalıplaşmış imlânın dışında tespit edilen bu yazılışlardır. Bu konuda SN'de rastladığımız şekillerin büyük ölçüde transkripsiyon metinlerince de desteklenmiş olması bize söz konusu değişmelerin Türkçe'nin bu devirdeki genel fonetik yapısıyla ilgili bir gelişme olduğunu göstermektedir. Bunun yanında SN'de diğer eserlerde bulunmayan yazılışlar da bulunmaktadır ki bunlar Evliya'nın şahsî telaffuzlarını veya anlatılan bölgenin mahallî kullanışlarının etkilerini yansıtan yazılışlar olmalıdırlar. Diğer eserlerde karşılaştığımız ikili şekiller için ise iki şey söylenebilir. Bunlar söz konusu kelimelerin söylenişlerindeki gelişme sürecinin henüz tamamlanmayıp çeşitli çevrelerde ikili veya daha fazla şekilde kullanıldığını göstermekte, yahut da transkripsiyonlu metinlerde geçen fazla şekiller söz konusu kelimelerin derlendikleri metinlerdeki farklı yazılışlarını vermektedir. Çalışmamızda gelişme gösteren kelimeleri esas aldığımız için her iki durum da, yaptığımız değerlendirme için elverişlidir.

1. Sedalılaştırma

Burada ele aldığımız değişme, esas olarak, kelime bünyesinde meydana gelen ve kalıcı olan sedasızlaşmadır. Bu kelimeler gelişmiş şekilleriyle yaygınlık kazanmış ve sözlük kelimesi olmuşlardır. Genellikle iç seste, iki ünlü arasında kaldığı için veya komşu sedalı seslerin etkisiyle oluşan bu gelişme hem Türkçe hem yabancı kelimelerde cereyan etmektedir. Bundan başka, dağ (< tag) ve gavur (< Ar. kâfir) vb. örneklerde görüldüğü gibi hem Türkçe hem yabancı kelimelerde ilk seste de sedalılaştırma olmaktadır. b, c, d, g -ğ hariç-ünsüzleri Türkçe kelimelerde hece sonlarında bulunmaz, bunların ünsüzleri olan p, ç, t, k sesleri bulunur (Banguoğlu 1974, § 68; Ergin, 61) §). Arapça imlânın etkisi ve bu alfabede p ve ç seslerini karşılayan

harflerin bulunmayışı yüzünden söz konusu sesler eski yazımızda b (:B) ve c (:C) harfleriyle yazılmışlar, Farsların geliştirdiği p ve ç harflerinin alınmasından sonra da bu yazılışlar birbirine karıştırılmıştır (Tulum 1991, sh. 26). Bunun gibi, Arapça harflerin kullanılmaya başlanmasıyla tespit edilmiş yazılışlar genellikle gelenek halinde devam ettirilmiş olduğundan zamanla meydana gelen gelişmeleri de sağlıklı bir biçimde izlemek mümkün değildir. Bu sebeple bu seslerin tespitinde zorluklar bulunmaktadır (Tulum 1991, a.y.). Bu bilgiler ışığında, Türkçe'nin temel ses yapısını esas alarak, hem Türkçe hem yabancı kelimeler için, kalıplaşmış imlânın dışında yazılışlara ayrı bir önem vermek gerekmektedir. SN'de, kelimelerin bilinen imlâlarının dışında yazılışların büyük bir kısmı fonetik bakımdan değer taşımaktadır ya da anlamlıdır*. Çalışmamıza aldığımız örnekler bu dikkatle incelendiğinde, 17. yüzyıl fonetik yapısının bu günkü şekle oldukça yaklaşmış olduğu görülecektir. Nitekim örnekler aldığımız diğer eserlerde ikili şekilleri bulunan kelimelerin SN'deki yazılışları söz konusu ettiğimiz özelliği gösterir niteliktedir.

Türkçe'nin genel ses düzenine aykırı gelişme göstermiş yabancı kelimelerde görülen ses değişmesi örneklerini yukarıda açıklamaya çalıştığımız imlâ geleneğinin etkisine bağlamak mümkündür. Bu geleneğe bağlı olarak Türkçe kelimelerde sedasız sesleri de karşılayan b, c, d gibi harfler, bu sefer aksine bir temsil ile yabancı kelimelerdeki sedasız sesleri de karşılamak üzere kullanılmış olmalıdırlar. Değilse, az sayıda örneği bulunmakla beraber, SN'de 'astar (<Far. âster)'ın 'asdar', 'fıstık <Far. fustuk)'ın, nişasta (<Far. nişâste)'nin 'nişasda' yazılmasını izah etmek mümkün değildir.

§ 93. a) f > v

'gâvur' ile ünsüzü tekleşmiş olan 'kavaf' kelimelerinde iki ünlü arasında kalan f'nin sedalılaşılarak v olması tabii bir gelişmedir. 'kerezviz' ile 'köşker' kelimelerinde ise çift doruklu bir hecede görülen ünlü türemesiyle önce 'kerefis' ve 'kefişger', sonra da iki ünlü arasında kalan ünsüzler sedalılaştırmıştır. Bu gelişmeyi Men'deki şekillerden de anlamak mümkündür. Kelimelerin bu devirde gelişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri anlaşılmaktadır.

* Bu değişik yazılışlar ya yabancı seslerin Türkçe'de tek sesle (msl. pelket z, z ve zı tek bir z sesiyle) karşılandığını göstermekte ya da kelimedeki meydana gelen fonetik gelişmeyi yazıya aksettirmektedir (Boeschoten sh. 78-79).

"gavur < Ar. kâfir" gavur (:KAVR, KAVVR)(1+2)

[Par. gâvur (: گاور), kâfir; Har. gaur (gavur); Men. kâfir; gâur, gâvur < kâfir (18)]

"kavaf~kavvaf < Ar. haffâf='ayakkabı satıcısı' " kavvâf (:QVVAF)(8); haffâf (:XFFAF)(∞)

[Men. haffâf, hlk. kavvâf]

"kereviz < Far. kerefs" kereviz (:KREVZ)(1)

[Par. kereviz (:KREVIYZ); Men. kerefs, kerfes, hlk. kerefiz = Apium: kerefiz, hlk. kereviz]

"köşker < Far. keş-ger= 'ayakkabıcı' " keşşger (k. -lik)(:KVŞKR-lik)(1)

[Men. keşşger = Sutar: kefişşger]

b) ç > c

Bu değişmeyi, yukarıda işaret ettiğimiz gibi bir imlâ meselesi olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bir çok örnekte de görüleceği gibi bu değişmeye işaret eden yazılışlar diğerlerine nispetle oldukça azdır. Meselâ SN'de, haç kelimesi bir yerde ünlüyle genişlediği halde bile ç'li yazılırken bir yer de de c ile yazılmıştır. Ünlü arasında sedalışlaşması beklenirken bile sedalılışmamış olan bir ses sedalılışmasına bir sebep yokken tabîî olarak ç'li olmalıdır. Mol. ve Men.'deki şekiller de zaten bunu desteklemektedirler. Diğer taraftan özellikle bu devirde henüz gelişmesini tamamlamamış 'papuç (< Far. pâ-pûş)' vb. yabancı kelimelerde başta ve hece uzunluğu ve komşu sesler sebebiyle de sonda c sesi bulunmaktadır.

ba) Yabancı kelimelerde

§ 94. baa) Kelime sonunda

"haç < Erm. khaç" hac (h.-l1)(:XAC-l1)(1); haç-l1 (:XAÇ-l1)(21); haç-ı (:XAÇY)(1)

[Mol. haç; Par. hâc (:XAC); Men. hac, hâc = Crux: haç, hâc]

"kerpiç" kerbüc (k.-dendir)(:KRBC)(5); kerpüç-den (:KRPC)(1); kerpüc-i (:KRPC-i)(1)

[Par. kerpüç (:KRPVÇ); (:KRPC); Men. kerpüc (, kerpucçi)]

"kırbaç" kırbac (:QRBAC)(2). [Men. kırbaç]

"kireç" kirec (:KRC)(17); kirec-ci (:KRCCY)(3); (:KRC CY)(4)

[**Par.** kirec (:KRC); kireç (k. ocağı)(:KRÇ); kirecçi (:KRC-ÇY); **Men.** kirec]

"papuç < Far. pây-pûş" pâpûç (:PAPVÇ)(1); pâbûç (:PABVÇ)(7); pâbûc (:PABVC)(32); bâpûc (:BAPVC)(2); bâbûc(:BABVC)(1); b. ile (5); pâbûc-cı (:PABVCCY)(14); pâbûcciyân (:PABVCCYAN)(1); pâpûc-cı (:PAPVCCY)(16)

[**Mol.** babuc; papuç; pabu(, pabuçcuk; papucile; papucigas; papuci çıkarmak); **Par.** papuc (:PAPVC)(p. -laruñ); papuç (:PAPVÇ); babuc (b. -uñ)(:BABVC); **Men.** pâpûş, hlk. papuc, papuçci = **Sutrina:** pâpûççi; **Sutor:** pâpûşçi, hlk. pâpucçi; **Calcearius:** pâpûşçi, hlk. papuççi; **calceolus:** papuççik; **Calceus:** pâpûş, hlk. papuc]

"piliç" pilic (:PLC)(1)

"pirinç='yiyecek' " pirinc (:PRNC)(9); birinc (:BRNC)(1); pirinc-lik(3); pirinç-lik (:PRNÇ-lik)(1)

[**Mol.** pirinc; **Par.** pirinç (:PRNÇ); birinc (:BRNC); **Men.** birinc, hlk. pirinç]

"pirinc='maden'" pirinc (:PRNC)(45) [**Men.** bürinc, hlk. pirinc]

"satranç < sad-renc" sad-renc (1); s.-bâz (1)

[**Mol.** satranc; satrancci; **Par.** şatranc (:ŞTRNC); **Men.** sâdrenc = **tahta:** tâhta-i şâtranc]

"tunç < Çin." tuc (:TVC)(32); tuç (:TVÇ)(17)

[**Mol.** tuc; tus; **Men.** tuc]

§ 95. bab) Kelime Başında

"çadır < Far. çatr > çader" cadır (:CADR)(2)

[**Mol.** çadir; **Par.** çadır (:ÇADR); **Men.** câdır (, çâdır-i hâb, çâdırı hâb), çâdır şeb]

"çâr < Far. çhâr = 'dört' " câr (cânib-i c.)(:CAR)(1); çâr (∞)

"çarmih < Far. çhâr+mîh" cârmih (:CARMYX)(1);çarmih (:ÇARMYX)(2); çârmîh='gemi aleti' " (1)

[**Men.** çârmîh, çârmih, hlk. çârmuk]

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" carşaf (:CARŞF)(8)

[**Mol.** çarşaf; **Par.** çarşaf (:ÇRŞF); çârşeb (:ÇARŞB); **Men.** çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf, çâdır şeb = 1. **Toral:** yorgan, çâdır şeb, hlk. çarşaf]

"çarşı < Far. çhâr+sû" cârşû (:CARŞV)(1); çârsû (:ÇARŞV)(5); çârşû

(:ÇARŞV)(25)

[**Par.** çârsû (:ÇARŞV); **Har.** çarşı; **Men.** çârsû, hlk. çârşû = **Forum:** çârsû, hlk. çarşu]

"çay='dere' " cay (:CAY)(1); çay (∞)

"çaylak" caylak (:CYLAQ)(1)

"çemen-zâr" cemen-zâr (:CMN ZAR)(1)

[**Par.** (çemen); **Men.** (çemen)]

"çengî" cengî (:CNKY)(1); çengi (∞)

[**Har.** çengi; **Men.** çengi]

"çerge < Far. ='çadır' " cerge (:CRKE)(7); çerge (:ÇRKE)(1)

[**Men.** çerge]

"çira~çerâğ" cırâğ (:CRAĞ)(1); çirâ(ğ)(∞)

[**Mol.** çira (çiray yak-); (sepçirak); **Har.** şepçirak (:ŞPÇRAQ); **Men.** çerâğ p., çerak t. = **Lucerna:** çerâğ, çirâğ, çirak]

"çoban < Far. şûbân" coban (:CVBAN)(1); çoban (:ÇVBAN)(1); Çoban Bay (:ÇVBAN)(8)

[**Mol.** çoban; **Par.** çôbân, şûbân (:ÇVBAN, ŞVBAN); çôbânlık; şûbân; **Men.** şûbân, çobân = **Pastor:** çoban < şûbân]

"çorba < Far. şûrbâ" corba (:CVRBA)(3); çorba (:ÇVRBA)(60); çobacı (:ÇVBACY)(1); çobra (:ÇVBRA)(22); çopra (:ÇVPRA)(2); şûrbâ (∞)

[**Mol.** çorba; **Par.** çorbâ (:ÇVRBA); şûrbâ (:ŞVRBA); **Har.** çorba; **Men.** şorba, hlk. çorba]

"Çoruh" coruğ (nehr-i C.)(:CRVĞ)(2); Çorûğ (∞)

"kepçe < Far. kef-çe" kepce (:KPCE)(1); kepçe (:KPÇE)(3)

[**Par.** kepçe (:KPÇE); kepçe; **Men.** kepçe, kefçe]

§ 96. bac) İç seste

"bahçe < Far. bâğ-çe" bâğca (:BAĞCE)(1); bakça (:BKÇE)(3); bâğça (∞).

[**Mol.** bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par.** bakçacık (:BAQÇECQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har.** bakçe; **Men.** bâğça (570)(, bâğçâvân < bâğçâbân), bahça (:BXÇE)(708) = **Hortus:** bagça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"bohça" boğca (:BVĞCE)(1)

"darçın < Far. dâr-çîn" darcın (:DARÇYN)(3); (:DARÇN)(3)

[Mol. darçin; Par. darçin (:DARÇYN); Men. dârçin, tarçin*; tarçin, darçin = *Cinnamomum: tarçin (:DARÇYN, TARÇYN)]

"güherçile" gühercile (:KVhRCYLE)(1)

[Mol. koerçile (= kioercile); Men. köherçile= Nitrum: gögerçile, göherçile]

"poğaç" < İt. focaccia" poğaca (:PVĞACE)(1); poğaç (:PVĞACE)(3)

bb) Türkçe Kelimelerde

bba) Hece Sonunda

§ 97. Fiillerde

Türkçe kelimelerdeki bu değişmeyi değerlendirirken kelimelerin bu günkü durumlarını dikkate aldık. Esas olarak Türkçe'de b, c, d, g gibi sedalı ünsüzler son seste bulunmadıklarından bunların yerlerine sedasız karşılıkları p, ç, t, k gibi ünsüzler yer alır. Yabancı dillerden geçmiş kelimelerde aynı sesler aynı şartlarda sedalıdan sedasız gelişme temayülü gösterirler. Bu sedasız sesler gerek Türkçe gerekse yabancı kelimelerde iki ünlü arasında kaldıklarında sedalılaşırlar. Biz de aşağıda kelimeleri verirken eksiz şekillerinin yanı sıra eklenmiş şekillerini de vererek bu seslerin her iki halde de durumlarını göstermek istedik. Çünkü bu gün iki ünlü arasında kalmalarına rağmen sedasız ünsüzü sedalılaştırmayan bazı kelimeler vardır. Dolayısıyla bu sesler iki ünlü arasında kaldıklarından değil, belki esas şekilleriyle sedalıdırlar. Nitekim "kelime başında" başlığı altında verdiğimiz kelimelerin ilk sesleri oldukları halde bu ünsüzler sedalıdırlar. Öte yandan, sesler arasındaki etkileşme genellikle ileriye doğru cereyan ettiğinden, kelime içinde olup da hece sonunda bulunan sedalı ünsüzlerin durumu esas olarak kelime sonundaki seslerin durumu gibidir.

"açtır-" acdır- (2); aç- (∞); acıl- (2); acık (1) ; açık (∞)

[Men. açmak (, açük, açik)]

"geç-" (g. ey!) gec- (1); serden gecdi (2); serden geçdi (1); gecin (1); gecinir (2); gecid-de (2); geçit (∞); gecmeden (1); gecmeyüp (3); geç- (∞)

[Har. geç-, Men. geçmek (, geçimlü, geçinmek...)]

"göçmez" göcmez (konup g.-ler)(1); konar ve göcer (1)

[**Men.** göçmek, göçürmek]

"iç-" ic- (i. -mem)(1); iç- (∞)

"kaçarken" kacarken (1); kaç- (∞)

"ölç-" ölç- (ölmekdir)(1); ölçek-ile (1); ölç- (∞)

"sanç-" sanc- (sanc-a-lar)(1); sancılup (1)

[**Par.** sanc-mak; sanç-mak; **Men.** sancmak]

§ 98. İsimlerde

"aç" ac (a. kurd)(:aC)(9); ac-lıktan (2); acız (:acYz)(1)

[**Par.** ac (:aC); aç (:aÇ); **Har.** aç; **Men.** âc, aç (, aç ol-, aç dur-, açlık, karnüm âçtür)]

"ağaç" ağac (:EĞAC)(49); ağaç (∞)

[**Par.** ağac (:EĞAC); ağacılık; ağaç (:EĞAÇ); **Men.** agaç, agac (, ağaççik)]

"bakraç" bakrac (:BQRAC)(3); (:BQRC)(2)

[**Men.** bák râc = **Lebes:** bakrac]

"boduç=bodur" boduc (:BVDVC)(2)

"borç" borc (b.-lı)(:BVRC-lı)(3). [**Par.** borc (al-); borçlı; **Har.** borçli; **Men.** borc (, borçlû, borçlî)]

"çekiç" çekic (:ÇKC)(3)

"dinç" dinc (:DNC)(2)

"gedeleç=sadak" gedelec (:KDELÇ)(2)

"gerçekten" gercekden (:KRCKDN)(4)

"gerçi" gerci (:KRCY)(2); gerçi (:KRÇY)(3)

"güllaç < güllü+aş" güllac (:KLLAC)(1)

[**Par.** gülâç (:KLAÇ); **Men.** gülâç]

"gülünç" gülünc (:KLNC)(2) [**Par.** gülünc (:KVLNC)]

"iç" ic (:EYC)(5); icre (:EYCRE)(2); içre (∞) [**Men.** iç, içeri]

"kaç" kac (bir k.)(:QAC)(42); kaç (:QAÇ)(∞)

[**Par.** kaç (:QAÇ) (, kaçınıcı); **Har.** kaç; **Men.** kaç, bir kaç]

"kılıç" kılıc (:QLC)(62); kılıc-cı (:QLC CY)(1); kılıc-lı(5); dalkılıc-lı(4); kılıç (:QLÇ) (∞)

[**Par.** kılıç (:QLYÇ); (k. -dan); **Har.** kılıç; **Men.** kılıc (, kılıc dal et-, dal kılıc ol-)]

"kırlangıç" kırlankıç (:QRLNQC)(3)

[**Mol.** karlankuç; **Men.** kırlangic = **Hirundo:** kırlangıç]

"koç" koc (K. Davud)(:QVC)(1); koç(∞)

"köseç" kösec (k. Bayram-ı Veli)(:KVSC)(1)

"kuç kucak ol-" kuc kucağ ol- (:QVC QVCAĞ)(2)

"kulaç" kulac (:QLAC)(21); kulaç(∞) [**Men.** kulac]

"ödünç" ödünc (ö. al-)(:EVDVNC)(1)

"saç" sac (:SAC)(1); saçından (:SÇ-İNDAN)(1)

[**Par.** saç (:SAÇ); **Har.** saç; **Men.** saç]

"sorguç" sorguc(:SVRĞVC)(7); soguc (1)

[**Par.** sorguc; sorguç; **Men.** sorguc; sorguçlü]

"turunc" turunç (:İVRNC)(4)

"üç" üç (:EVC)(49); üç (∞)

[**Par.** üç (:EVÇ); **Har.** üç; **Men.** üç]

bba) Kelime başında

§ 99. Fiillerde

"çalarak" calarak (:CALRAQ)(1); calındı (2); çalarak (∞) [**Men.** çâlmák]

"çektir-" cekdir- (c. -irler)(:CKDR-irler)(1); cekmece (1); cekerek (4); çek- (∞). [**Har.** çek-; **Men.** çekemek(, çekmece)]

"çık-" cık- (c. -ilup)(:CYQ-ılup)(1); çık (∞). [**Har.** çik-, çikar-; **Men.** çikmak, çikarmak]

§ 100. İsimlerde

"çağıl çuğul" çağıl cuğıl (:CAĞLCVĞL)(1)

"çam" cam (:CAM)(1); çam (1); Çamlıca (∞). [**Men.** çam]

"çelebi" celebi (Evliya C.)(:CLBY)(1); Çelebi (∞)

"çingirak" cingirak (:CNQRAQ)(1)

"çizme" cizme (:CZME)(2); çizme(26)

[**Par.** cizme (:CZME); **Har.** çizme; **Men.** çizme]

"çok" cok (c. -dur)(:CVQ-DR)(1); coğ-ı (:CVĞY)(2); çok(∞)

"çörek" cörek (:CVRK)(2); çörek (8) [**Men.** çörek]

§ 101. bbb) İç seste

"elçi-lik" elci-lik (:ELCY-lik)(12); e lçi(79)

[**Mol.** elçi; elçilik; **Par.** ilç; ilçilik; ilçılık (:ELÇYLQ); **Har.** elçi (elcsi, elçsi); **Men.** elçi, ilç]

"inci" incü (:ENCV)(14); inçü (i. çıkart-)(1); (i.-ciyân)(1)

[**Mol.** inci; inciden; inci disimi; **Har.** incü; **Men.** incû]

"keçe" kece (:KCE)(2);keçe(18)

"keçi" keci (:KCY)(6); keçi(3)

"küçük" kücük (:KVCVK)(1); küçük(156)

"yalçın" yalçın (:YALÇN)(∞)

§ 102. c) h > ğ

Buradaki değişme hece sonlarında bulunan h sedasız gırtlak ünsüzünün sedalılaştırılması hadisesidir. Bu ünsüz Türkçe söyleyişte iç seste ve kelime sonlarında en çok düşen ünsüzlerden biridir (>12). Bu yerlerde varlığını koruyamayan bu ses düşmediği durumlarda bazı kelimelerde sedalı karşılığı olan g (:G) sesine dönüşmektedir. Aşağıdaki iki örnekte bu durum söz konusudur. Ancak bu kelimeler gelişmeli şekilleriyle yaygınlık kazanmış degillerdir.

"narh" narğ (n.-ı cârî)(:NRĞ)(1)

[**Mol.** narg, (, nargi ko-); **Men.** nárh, hlk. narg]

"sarniç < Ar. sıhrîc" sa ğric (:SAĞYC)(1); sarnic (:SARNC)(26); sahrîc (:SHRYC)(20)

[**Mol.** sarniç; **Par.** sarınc (:SARYNÇ); sahrîc (:SHRYÇ); **Men.** sârníc, sâhrîc, sıhrîc; sarnic, sârníc]

ç) q > G

§ 103. fa) Kelime başında

Bu gün kelime başında Anadolu ağızlarında daha çok görülen bu değişme (kız>gız, kal-> gal- vb.) SN'de bir yerde 'kazan' kelimesinde

de görülmektedir. Mol. ve Men.'de g'lı şeklinin bulunması 'kazan' kelimesinin bu devirde sedalı ünsüzlü şeklinin de yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

"kazan" gazgan (:ĞAZĞAN)(1); kazan (:QZAN)(29); kazgan (:QAZĞAN)(29)

[Mol. kasan; gasan (, gasanci); Par. kazan (:QZAN, QZN); (k.-cı); (k.-cık); kazgan (:QZĞAN); Men. kazan, kâzhân = Ahenum: kazan, kazgan; Lebes: kazan, kazgan, gazgan]

§ 104. fb) İç seste

Örneklerdeki ses değişmelerini bir benzeşme saymak gerekir. Bu sesin iç seste sedalılaştırılması daha çok ünlü-ünsüz benzeşmesiyle ilgilidir ve bu benzeşme eklenme sırasında geçici olmaktadır. Bu kural söyleyişte yabancı kelimelerde de uygulanmaktadır. Aşağıdaki yabancı kelimelerde iç seste böyle bir değişme görülmekte, SN'deki örnekler diğer eserlerdeki örneklerle de desteklenmektedir. Bunlar, Türkçe'nin ses düzeni içinde zaten var olan bu sedalılaştırma hadisesinin yazıya geçirilmiş örnekleri olması bakımından önemlidir. SN ve diğer eserlerde değişmeli şekilleriyle yazıya geçirilmiş olan söz konusu bu yabancı kelimeler konuşma dilinde ve ağızlarda aynı söyleyişle bu gün de varlıklarını sürdürmektedirler. Bunun gibi, 'refik' kelimesinin son sesi de ünlü başlı bir ekle genişlediğinde tabîî olarak sedalılaştırılmaktadır. SN'de bu söyleyişin de yazıya geçirildiği örnekler görmekteyiz: refiğimiz (:REFYĞ -imiz)(2)

"mukayyet='kayıtlı' " muğayyed (:MÖYYD)(1)

"mülakkab ='lakablı' " mülaggab (:MLĞĞB)(1)

[Mol. (lagab); Men. mülákáb (, lákáb, hlk. lakab*) = *Cognomen: lákáb, hlk. lágáb]

"nekkâre='bir çeşit çalgı' " nağara (:NĞRE)(2); nakare çal- (:NQRE)(2) [Men. nákâre, hlk. nagara]

§ 105. d) k > g

Art damak ünsüzü Q'da olduğu gibi ön damak ünsüzü k de sedalılaştırılmaktadır. Batı Türkçesinin belli başlı özelliklerinden biri olan k > g gelişmesini eski alfabemizde k ve g sesleri aynı harfle karşılandıklarından tespit etmek mümkün değildir (Tulum 1991, sh. 27). Bazı yazmalarda g için ek işaretlemeler (kef'in üstüne üç nokta gibi) yapılmışsa da bu genel imlâya yansımadığı için yetersiz kalmıştır. Bu sebeple k > g meselesini burada yeterince değerlendiremedik. 'kâfir' ke-

limesini SN'de, kelimenin diğer seslerinde görülen değişmelerden hareketle tespit ettik. Diğer eserlerde de aynı şeklin bulunması kelimenin yaygınlık kazanmış olduğunu göstermektedir. Bu kelimedeki değişme bu gün anlam farklılaşmasına uğranmıştır. 'gâvur' daralmış anlamıyla 'ecnebî' karşılığı olarak canlılığını sürdürürken 'kâfir' de bilinen anlamıyla dilde yaşamaktadır.

"gavur < Ar. kâfir" gavur (:KAVVR, KAVR)(2+1); kâfir (∞)

[Par. gâvur (:GAVR), kâfir; Har. gaur (gavur); Men. kâfir; gâur, gâvur < kâfir (18)]

e) p > b

Konunun başında da temas ettiğimiz gibi bu değişmenin eski imlâmızın özelliği sebebiyle söyleyişi aksettirip aksettirmedeği kesin olarak tespit edilememektedir. "Arapçadan geçen kelimelerde bulunmadığı ve birbirlerine çok benzediği için, Türkçe kelimelerde ç ve b seslerinin karşılığı olarak benimsenen p (:P) ve ç (:Ç) harfleri, pek dikkatsiz ve itinasız bir kullanışla b ve c seslerinin karşılığı olan b (:B) ve c (C:) ile karıştırılmıştır. Bu yüzden Arap harfli metinlere dayanarak Türkçede bu seslerin değişimiyle ilgili sıhhatli sonuçlara ulaşabilmek mümkün değildir." (Tulum 1991, sh. 26) SN'de çokça görülen Türkçe ve yabancı kelimelerdeki bu farklı yazılışları söz konusu edilen yazım karışıklığı ile açıklamak mümkündür. Ancak SN ve diğer eserlerde görülen ikili yazılışlar bazı kelimelerde birbirlerini desteklemektedirler. İlk seste sedasız ünsüz bulunduran 'papuç' ve peksimet' ile Türkçe 'sarp' ve 'top' kelimeleri bunlardan en önemli olanlarıdır. Görüleceği gibi bu ilk iki kelimenin asıl sesleri p olduğu halde birincisi SN ile birlikte Mol. ve Par.'de, ikincisi de yine SN ile birlikte Mol.'da hem p'li hem b'li olarak yazılmışlardır. 'peksimet' Par.'de b'li, Men.'de ise her iki kelime de p'li yazılmıştır. Buradan hareketle bu kelimelerin bu devirde ikili şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. 'sarp' ve 'top' kelimeleri de bunlara benzerdir. Par. ve Men.'de 'sarb' olarak geçen kelime SN'de 28'e karşılık 6 örnekte b'li geçmektedir. 'top' ise SN'de p ile çok fazla geçmektedir. SN'de iki yerde geçen 'top-çı', Mol. ve Par.'deki 'top-ı' yazılışları bu kelimedeki söz konusu sesin p olduğunu göstermektedir. 'ip' de 4 yerde b'li yazılışa karşılık 36 yerde müstakil, 20 yerde de ünlüyle genişlediği halde p'li olarak geçmektedir. Diğer kelimelerin b'li yazılışları ise p'li yazılışlara göre oldukça az sıyadadır ve bunların diğer eserlerde (Par.'de benc hariç) b'li şekillerine rastlanmamaktadır. Türkçe hece sonlarında bu ses bulunmadığına göre (Bnguoğlu 1974, § 68) bu durum bir imlâ meselesi olmalıdır. Evliya b (:B) harfini bu kelimelerde muhtemelen her iki sesi de karşılamak üzere kullanmıştır.

§ 106. ça) Yabancı kelimelerde

"padişah" badişah (:BADŞAH)(1); pâdişâh (∞); pâdişâ (:PADŞA)(1); pâşâh (:PAŞAH)(3)

[Men. pâdişâ, padişâh]

"pâk='temiz' " bâk (:BAK)(1); pâk(∞)

[Har. pak; Men. pak]

"pâkîze='temiz' " bâkîze(:BAKYZE)(1). [Men. pâkîze]

"papuç < Far. pâ-y-pûş" pâpûç (:PAPVÇ)(1); pâbûç (:PABVÇ)(7); pâbûc (:PABVC)(32); bâpûc (:BABVC)(2); bâbûc(:BABVC)(1); b. ile (5); pâbûc-cı (:PABVC CY)(14); pâbûcciyân (1); pâpûc-cı (:PABVCCY)(16); pâypûş (:PAY PVŞ)(8); pâybûş (:PAYBVŞ)(1); pâpûş (:PAPVŞ) (2)

[Mol. babuc; papuç; pabu(, pabuçcuk; papucile; papucigas; papuci çikarmak); Par. papuc (:PAPVC)(p. -laruñ); papuç (:PAPVÇ); babuc (b. -uñ)(:BABVC-uñ); Men. pâpûş, hlk. papuc *, papuççi = *Sutrina: pâpûççi dükânî; Sutor: pâpûşçi, hlk. pâpucçi; Calcearius: pâpûşçi, hlk. papuççi; calceolus: papuççik; Calceus: pâpûş, hlk. papuc]

"paşa < Far. pâdişâh [Deorfer. § 838] " başa (:BAŞA)(2); paşa(:PAŞA)(2); Eyyüb B. (:BAŞA)(2); beşe (:BŞE)(2) [Men. paşa p.]

"pehlivan" behlivan (:BHLVAN)(3)

[Mol. pehlevan; Par. pehlevân (:PHLVAN); Men. pehlvân]

"peksimet < Yun. paksimadi" beksümat (:BKSMAT)(1); (:BKSMAT)(2); (:BKSMAT)(1); peksumat (:PKSMAT)(5); peksumatçıyân (:PKSMATCYAN)(1)

[Mol. beksimet; peysimet; Par. beksimet, beksimât (:BKSMAT, BKSMAT); Men. peksimât, hlk. beksimet, peksîmet]

"pembe='pamuk' " bembe (:BMBE)(2); pembe(∞)

[Men. pembe (:PNBE)]

"penç='beş' " benc (:BNC)(2) [Men. penc]

"pençe" bençe (:BNÇE)(1)

[Par. bençe (:BNÇE); Men. pence, pençe, hlk. pañçâ]

"pend='öğüt' " bend (:BND)(1) [Men. pend]

"peyveste" beyveste (:BYVSE)(1). [Men. peyveste]

"pirinç='maden' " birinc (:BRNC)(1); pirinc (:PRNC)(4); '=pirinç'(1)

"piyadece='yayan' " biyâdece (:BYADCE)(1). [Men. piyâde]

"pür='dolu' " bür (:BVR)(1)

§ 107. çb) Türkçe Kelimelerde

Burada hece sonunda p sesi bulunduran kelimeler yer almaktadır. b sesi Türkçe'de ön seste yaygın olarak bulunmakta olup bunlar metinlerimizde de aynı şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Diğer durumlardaki kelimeler ise ses benzeşmesi sebebiyle sedalılaştırmış olacağı düşüncesiyle buraya alınmamıştır. Diğer taraftan, p ünsüzü de diğer sedalı karşılığı olan ünsüzler gibi iki ünlü arasında sedalılaştırmadan da bulunabilmektedir (Banguoğlu 1974, § 68). Yukarıda belirtildiği gibi söz konusu sesleri imlâda karıştırılmış olmaları dolayısıyla tespit etmek mümkün değildir (Tulum 1991, a.y.). Aşağıda sıraladığımız kelimelerde de aynı durum söz konusudur.

"dip" dib (d. alayı)(:DYB)(2); d. firengistan (2); dip (∞)

[Men. dib, diblik]

"ip" ib (:EYB)(4); ip (:EYP)(36); ip-lik (:EYP-lik)(14); Ünlüyle başlayan ek aldığı halde p'li örnekler:(20)

[Mol. iplig-i; Par. ib (:EYB); ip (:EYP); ip-ler; ip-ci (:EYPÇY); iplik (:EPLK); Men. ip, iplik (, pambük ipligi, sof ipligi]

"kaplıca" kablıca (:QBLYCE)(1); (:QABLYCE)(2); kaplıca (:QPLYCE) (10)

[Par. kaplıca (:QPLCE); Men. kaplıca]

"kaplumbağa" kablı bağa (:QBLY BĞE)(1); kaplı bağa (:QPLY BĞA)(2)

"kıpkırmızı" kıbkırmızı (:QYB QRMZY)(3)

"sarp" sarb (:SARB)(6); sarp (:SARP)(28)

[Par. sarb (:SRB); sarblik (:SRBLK); Men. sarb = Asper: sár]

"top" tob (t.-lar)(:TVB-lar)(25); top (:TVP)(353); tob-cı (:TVBCY) (41); tobciyân (6); tob-çılar (:TVBÇY-lar)(2); Tobhâne (:TVBXANE) (18); Tophâne (:TVP XANE)(32)

[Mol. top, (,top-i); topci; Par. tob (:TVB); (t. at-); tobcigez (:TVBCKZ); top (:TVP); topcı (:TVPCY); top-ı (:TVP-ı); Har. top (, tophâne); Men. top, tob (, topçi, topçi başı, topcı ayvası, tophâne)]

"toprak" tobrak (:TVBRAQ)(2); toprak (:TVPRAQ)(54); (:IVPRAQ)(1)

[Mol. toprak; toprakden; Par. toprak (:TVPRAQ, TPRAQ); Har. toprak, toprağ; Men. toprak]

f) s > z

s/z değişmesi daha çok dilimize girmiş yabancı kelimelerde görülen bir gelişmedir. s, sedalı karşılığı olan z'ye hem kelime başında hem hece sonunda geçmiştir. Hece sonunda aksine gelişmeye nispetle s>z gelişmesi örneklerde daha çok görülmektedir. Bunda, s sesinin Türkçe hece sonunda yaygın olarak bulunmayışının etkili olduğu düşünülebilir.

Çalışmamıza aldığımız s>z gelişmesine uğramış kelimelerde bu günkü şekillerine büyük oranda yakınlık görülmektedir. Bununla birlikte SN'de 'Sîna' kelimesi aykırılaşmış gibi görünmekte, ancak tam lamada s iki ünlü arasında kalmakta olduğundan bu ses sedalılaştırmaktadır. SN'deki bu yazılışla Evliya, telaffuzdaki bu benzeşmeyi yazıya geçirmiş olmalıdır. SN'deki hem sedalı hem sedasız ünsüzlü kelimelerin diğer eserlerde de ikili şekillerinin bulunması söz konusu gelişmenin bu kelimelerde henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Nitekim 'çerkezistan' kelimesinin SN'deki şu yazılışı da bu kararsızlığa işaret etmektedir: ()

§ 108. da) Kelime başında

"Sina" Zina (tûr-1 Z.)(:zYNA)(1)

[Par. Tûr-1 sinâ (:sñA'); (:sYNA'); Men. tûr-1 sînâ]

"sincap" zincab (:zNCAB)(6)

[Par. zincâb (:zNCAB); kır zincâbı; kır sincâbı; zincâbî, sincâbî (:zNCABY, sNCABY); Men. sincâb, sincâbî; zincâb < sincâb, zincâbî]

"zurna < Far. sûrnây" zurna (:zVRNA)(4); zurna-cı (2); zurnacıyân (7); zurnazen (:zVRNE ZAN)(1); zurnazan (:zVRNAZAN)(1); surna (:sVRNA)(1)

[Mol. surna; Par. zurna (:ZRNE); Har. zurna; Men. sûrnâ, hlk. < zûrnâ = Lituus: surnâ, hlk. zurnâ, zurna; Monaulos:..lituus: surna (:sVRNA, SRNA), hlk. zurna (:zVRNA, zRNA)]

§ 109. dc) İç seste

Burada s>z gelişmesi 'tezgâh' hariç kelime sonundadır. Bu türemiş kelime ise sedalılaştırmadan başka, önce 'dest' kelimesindeki son da çift ünsüz grubundan t'yi düşürmüştür (bk. t>ø). Böylece hecede

son ses durumuna gelen s sedalılaşmış ve kelime gelişmeli şekliyle dile yerleşmiştir.

"balyoz < Fr.balyos='elçi' " balyoz (:BALYVz)(8)

[Men. bâlîos, bâîlos t = venetus:, venedik baliosi, bailosi]

"çerkez" çerkez (:ÇRKz)(12); çerkezistân (8); çerâkiz (:ÇRAKz)(4); çerkes (:ÇRKs) (16); çerâkis (:ÇRAKs)(1); çerkeş (:ÇRKş)(6)

[Par. çirkez; Har. çirkas; Men. çerkes, çerkeslik = compendium: çerkeslik, çerkezlik]

"ıstavroz < Yun. stauros" istavloz (:ESTAVLVz)(2)

"kereviz < Far. kerefs" kereviz (:KREVz)(1); kerefs (:KRFs) (2)

[Par. kereviz (:KREYz); Men. kerefs, kerfes, hlk. kerefiz = Apium:kerefiz, hlk. kereviz]

"kiraz" kiraz (:KRAz)(9); kiras (:KRAs)(1)

[Par.kiraz (:KRAz); kirazlık (:KRz-lık), kirâzistân; Men. kirâs, > hlk. kires = Cerasum: kîrâs, hlk. kires, kirâs]

"koncoloz" koncoloz (:QVNCVLVz)(3) [Mol. kara honcolos]

"konsolos" konsoloz (kırалуñ balyoz vekilleri yani k. ları)(:QVNSVLVz)(1). [Men. konsolos]

"körfez < Yun. kolpos" körfez (:KVRFz)(1)

[Mol. korfas (kiorfas); (İsnimit) korfusi; Par. körfüz (:KVRFVz); Men. körfüz = Sinus maris: kürfüz, körfüz]

"kumburgaz < Gr. purgos='kale' " kumburgazi (:QVMBVRĞAZ)(1); kumburguz (:QVMBVRĞVz)(1); kumburgusu (:QVMBVRĞVsy)(1)

[Men. bûrguz, bûrgaz]

"marangoz < Yun. maraggus" marankoz (:MRANQVz)(13)

"nadas" nadaz (:NDAz)(2)

[Par. nadas (:NDAs); natas (:NTs), natâs (:NTAs); Men. nadas (:NDAs, hlk. < nadas (:NTs)]

"poyraz < Yun. boreas" poyraz (:PVYRAz)(1)

[Mol. poyras; Par. borâz t. (:PVRAz); poyraz, poyras (:PVYRAz, PVYRAz); poyrâz, foriyâs, poyrâz (:PVYRAz, FVRYAs, PVYRAz); poyrazlı; Men. boyrâz, poyrâz. boyrâs. poyâs]

"terkoz" terkoz (:tRQVz)(11); terköz (:tRKVz)(1)

"tezgah < Far. dest-gâh" dezgâh (:DzKAh)(11); destgâh(∞)

[**Par.** dezgâh (:DzKAh); dezgâhdâr; destigâh (:DstKAh); **Men.** dest-gâh, hlk. dezgâh, dezgâhdâr]

"tonoz < tonus[KT]" toloz (dükkanlarının üzerleri cümle t. kemerler ile mebni)(:TVLVz)(2)

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]*" topuz (:TPVz)(9).

[**Par.** topuz (:tVPVz); topuz, debbûs (:tVPVz, DBBVz); topuzcu; topuzluk; **Har.** topuz; **Men.** debbûs, debûs, topuz = **Clava:** buz dugan, topuz, topus, debbûs, debûs]

"horoz" horos (:XRVs)(4)

[**Mol.** horos; **Par.** horos (:XRVs); horoz (:XVRVz); **Men.** horos = 1. **Galus:** horos; 2. **Chorea:** horos, horoz]

g) t > d

Türkçe'de en karışık gelişmelerden birisi de ön seste t/d meselesidir. Eski Türkçe devresinin sonlarından itibaren görülmeye başlayan t->d- gelişmesi Eski Türkiye Türkçesi devresinde oldukça karışıktır (Timurtaş 1981, § 93). Bu karışıklıkta, bir yandan gelişmeli şekillerin yazıda gösterilmesi, diğer yandan kalıplaşmış imlânın devam ettirilmesinin de büyük rolü vardır. Öte yandan, ön seste t/d meselesi bu gün de tam anlamıyla istikrar kazanmış değildir. Ancak yabancı kelimelerde meydana gelen değişmeyi, kelimenin orijinal imlânının değiştirilmiş olmasından anlayabilme imkânı vardır.

Türkçe kelimelerde bu karışıklık SN'de belli ölçülerde devam etmektedir. Genel bir sonuca gitmeden, kelime bazında Mol., Har. ve Men. gibi eserlerden bu gelişmeyi tespit etmek kısmen mümkündür. Örneklerde görüleceği gibi kelimelerin Men.'de transkribe şekilleri bu konuda önemli veriler sunmaktadır. Kalın sıradan kelimelerde t (:T) ile yazılmış kelimeler genellikle d ile transkribe edilmiştir. Mol. ve Har.'de de bu okuyuşu destekleyen şekiller yer almaktadır. Buradan hareketle Türkçe kelimelerde ön seste t>d gelişmesinin büyük

*Şevki'de kelimenin menşei konusunda çeşitli görüşler sıralanmıştır. Bir kısmına göre kelime Türkçe'den Farsça'ya, oradan da Arapça'ya geçmiş, bir kısmına göre ise Arapça'dan Türkçe'ye geçmiştir. **Hatiboğlu** (Hatiboğlu 1981, sh. 165) ise kelimeyi boğaz < boğ-uz, güvez < gök-ez, tıkız < tık-ız vb kelimelerle birlikte ad veya eylem soylu sözcükler kuran ekle yapılmış bir kelime olarak vermektedir.

Kelime topoz şekliyle Farsça'ya geçmiştir (Gülensoy, nu. 90). (Farsça'daki debûs şekli Arapça'dan geçmiş olmalı.) Gülensoy'a göre kelime aslen Türkçedir (bk. a.y.).

ölçüde yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. 18. asırda telif edilmiş olan Car. da Men.'deki gibi, kelimelerin eski imlâsını verdikten sonra okunuşunu d'li kaydetmiştir: doksan (:TQsAN) 14, 19; dokuz (:TQVz) 13, 503, 624 vb. Ön seste Eski Türkçe'de t'li, Eski Türkiye Türkçesi devresinde d'li, daha sonraki devrelerde ve günümüzde yeniden t'li kelimeler bulunmaktadır (tut->dut>tut-, tak->dak->tak- vb.). Buna mukabil Eski Türkiye Türkçesindeki şekliyle günümüzde de kullanılan kelimeler vardır (tağ>dağ, tuy->duy- vb.).

Ön seste durum böyle iken yazılıştta son seste de benzer bir karışıklık görülmektedir. Bu gün son sesi sedasız ünsüzlü bir çok kelime, diğer tarihî metinlerde olduğu gibi SN'de de sadalı ünsüzle kaydedilmiştir. Bunların bir kısmı diğer eserlerde sedasız ünlülü geçmektedir. SN'nin diğer ciltlerinde belki bu eserlerdeki örneklere benzer kelimeler bulunabilecektir. Sözüünü ettiğimiz kelimeler ard, kurd, yurd, yoğurd, öğüd, söğüd, süd gibi ses düzeni bakımından birbirine benzer kelimelerdir. Türkçe son seste d sesi bulunmamasına rağmen, Eski Türkçe'de son sesi t olan (bk. DLT Dizini) kelimelerin son seslerinin sedalılaştıkları bir aykırılık olup imlâyla ilgili bir mesele olmalıdır. Nitekim bunlardan 'dört' kelimesinin t'li şekli SN'de bir yerde kaydedilmiştir. Bunun ve öteki kelimelerin diğer eserlerde her iki şekilleri de bulunmaktadır.

Öte yandan Türkçe kelimelerde kalıplaşmış imlânın yabancı kelimelere de etki etmiş olabileceği ihtimal dışı değildir. Türkçe ses düzeni bakımından sedasız ünsüz beklendiği bir yerde, orijinal şekliyle sedasız olan sesin sadalı sesi karşılayan d harfi ile yazılmasını böyle bir imlâ etkisiyle açıklamak mümkündür. SN'de bu durumda olan kelimeler bulunmaktadır. 'astar', 'fıstık', 'masticı', 'nişasta', 'pasta' ve 'yektâ' bu tür kelimelerdir. Görüleceği gibi bu kelimelerde imlâda sedalılaştıran sesler iç seste sedasız bir ünsüzden sonra gelmektedir. Dolayısıyla bu kelimelerdeki t'nin sedalılaştıması için açık bir sebep görülmemektedir. Nitekim bu kelimeler diğer eserlerde hep t'lidirler. Aynı şekilde, hece sonlarındaki d'li yazılışın sebebi de aynı olmalıdır.

ga) Türkçe Kelimelerde

gaa) Kelime başında

Tarihî devrelerdeki şekillerine takılmadan, söz konusu kelimelerin 17. asır Türkçesindeki durumunu ortaya koymak maksadıyla ön seste t/d bulunduran kelimeleri bir arada verdik. Görüleceği üzere buraya aldığımız kelimelerde günümüzde kullanılan şekilleriyle büyük ölçüde bir aykırılıktan söz etmek mümkün değildir. SN'deki gelişmeli şekiller diğer eserlerde de yer almaktadır. Mol. ile Har.'dekilerle Men.'deki karşılıklar birbiriyle büyük ölçüde mutabıktırlar. Bu da

söz konusu gelişmenin, yazıdaki kararsızlığa rağmen yerleşmeye başladığına işaret etmektedir. Meselâ 'doksan' SN'de hep t (:T) ile, Mol. ve Har.'de 'doksan', Men.'de ise t (:T) ile yazıldığı halde 'doksan' olarak geçmektedir. Aynı şekilde 'dokuz' da SN'de 190'a karşılık 1 yerde d ile, Mol., Har.'de 'dokuz', Men.'de ise doksan'da olduğu gibi geçmektedir.

§ 110. İsimlerde

"dağ" dağ (:DAĞ)(557); Baba Dağı (1); tağ (:TAĞ) (11)

[Mol. dag; daglar; dagli; Par. tag (:TAĞ); Har. dag, dâg; Men. dag (:TAĞ), dâg (:DAĞ)]

"dal" dal (:DAL)(3)

"dam" dam (:DAM)(1)

[Mol. dam; Par. tam (:TAM); dam (:DAM); Men. dam (:TAM), dâm (:DAM) ~ tâm (:TAM)]

"damar" tamar (:TMR)(11)

[Mol. damar; Par. tamar (:TMR); Men. damar (:TMR), (, şah damar, su damari, tamar açmak)]

"dana" dana (:DANA)(1); tana (:TNE)(1)

[Mol. dana; Par. tana (:TNE); Men. dana (:TNE) = Vacca, juvenca: (:DANE) dana, dane]

"dar" dar (:DAR)(6); daracık (1); darcık (:DARCQ)(1); tar (:TAR)(1)

[Mol. dar; darlık; Par. tarlık (:TARLQ); Har. dar; Men. dar (:TAR), (, dar sokak), dâr (:DAR)]

"demin ~ temin" demin (:DMN)(3)

"dış" dış (:DYŞ)(4); tış (:TYŞ)(10)

"dışarı" taşra (:TŞRE)(237); daşra (:DAŞRE)(1)

[Mol. dışra (, daşmak; daşkunluk); Par. taşra (:TŞRE); taşradadur; taşra çık-; daşra (:DŞRE); dışarı (:DYŞARY, DŞRY); d. çık- (:DŞARY); dışardan, taşradan (:DYŞR-dan, TŞRE-dan); Har. dışşar, dışşari, daşra; Men. taşra, hlk. dışari, (hâdten taşra, istâmbolden taşra (dışari), dîvanden taşra oldu, yoldan taşra, taşra yüzünden, kapuyı taşra oldiler, taşrade, hlk. dışarde ~ dışaride, taşraya, taşradan)]

"doğan" doğan (:DVĞAN)(2); D. Dede (6)

[Par. togan (:TVĞAN); Har. dogan; Men. dogan (:TVĞAN, DVĞAN, TĞAN) (, dogani salmak, acemi dogan, dogan burunlü); doganci; dogan-

cilik]

"doğru " doğru (:DVĞRY)(29); doğrul- (:DVĞRL-)(1); toğrı (:TVĞR)(1); toğrı-lık (:TVĞRY-lık)(2); toğrul- (1); toğrıl- (3)

[**Mol.** dogri; dogriligile; dogru (dogrutmak); **Par.** toğrı (:TVĞRY, TĞRY); toğrılık (:TĞRYLQ); toğru (:TVĞRV); toğrulık (:TĞRVLQ); toğruligile (:TĞRVLKE); (toğ (, tos) toğrı (:TVĞRV); **Har.** dogri, dogru; **Men.** dogru, dogrî; dogruluk, dogrilık, (, dogrutmak, dogrulmak, dogrultmak) (imlâlar t ve d ile)]

"doğu" doğu (:DVĞV)(2) [**Men.** dogu, gün dogusu]

"doksan" doksan (:TQsAN)(37)

[**Mol.** doksan; **Par.** doksan (:TQsAN); **Har.** doksan; **Men.** doksan (:TQsAN), (doksanci)]

"dokuz" dokuz (:DVQVz)(1); tokuz (:TQVz)(190)

[**Mol.** dokuz; dokusinci; dokuser; **Par.** tokuz (:TVQVz); tokuzuncı (:TQVz-unci); **Har.** dokuz; **Men.** dokuz (:TQVz), (dokuzunci)]

"domuz" domuz (:DVMVz)(6)

[**Mol.** dovus (dous); dovus güden; dovuscuk; domus; domusler; **Par.** toñuz (:TVÑz, TÑz); toñüzçik (:TVÑzçK); **Har.** domuz, donüz; **Men.** doñüz (:TVÑz), (doñüz dere, doñüz etmegi, doñüz alması, doñüz pastürması, doñüz budı, doñüz burnı, doñüz çobanı, doñüz kılı, doñüz yavrısı, doñüz hâne, doñüz evi, doñüz balığı, yaban doñuzu, dişi doñuz, doñuz gibi); doñuzlık]

"don='elbise' " don (:DVN)(17); ton (:TVN)(3); tan? (:TAN)(1)

[**Par.** ton (:TVN); tonlık; tonatmak (:TVNıMQ); tonanmak; **Har.** don; **Men.** don (:TVN, DVN)]

"dudak" dudak (d. -lı)(:DVDAQ-lı)(4)

[**Mol.** dudakçik; dudag-i; **Par.** tudag (:TVDĞ); tudak (:TVDAQ); tutakçik (:TVTQCQ); tutaklı (:TVTQ-lı); **Har.** dudak; **Men.** dudak (:TVDAQ) = **Labium:** dudak, dodak (:TVDAQ, DVDAQ, TVTAQ), dudag (:DVDAĞ)]

"duman" tuman (:TVMAN)(1)

[**Mol.** duman; **Par.** tuman (:TMAN); tumanlu; tumanlı; dumanlu (:DMAN-lu); tumanlamak (:TVMAN-lamak); **Men.** duman, tûmân = **Nebula:** tuman (:TVMAN, TMAN)]

"taş" taş (:TAŞ)(121)

[**Mol.** taş; taş-i; daşlık; **Par.** taş (:TAŞ); taşlamak; **Har.** tas, taş; **Men.** tâş, taş (, kıymetlü taş; taş atmak; taşçi, taşçigâz; taşımak; taşirmek); taşra (:TAŞRE)]

"tat" tat (t. -lı)(:TAT-lı)(7); tat-lı (:TAt-lı)(2); tat-lu (:Tı-lu)(1); dat-lı (:DAI-lı)(5)

[**Mol.** dad; datli; datlilik; datlu; tatli; datlilik; tatlu; tatlilik; tatliligile; **Par.** tad (:TAD); tat-lu (:Tı-lu, TAt-lu); tatsız (:TAt-sız); datsız (:DAI-sız); **Har.** dad, datli; **Men.** tat (:TAt), dâd (:DAD); tatsız, dadsız, tatlü, tatlüce, tatluluk, tatsızlık]

"taya='dadı' " taya (t. -ları ve valideleri)(:TAYE)(1); Taya Kadın (:TYA)(1); Taya-zâde (:TAYE-zâde)(1)

[**Mol.** taya; **Par.** taya (, emzürici avrat)(:TAYE); (, südli avrat. murzı'a, şîr-dih); **Men.** dâye]

"tepe" tepe (:ıPE)(6); tebe (:ıBE)(1); tepe-li='bir güvercin çeşidi' (:ıPE-li)(2) ; depe (:DPE)(80); mal depe

[**Mol.** tepe; **Par.** tebe (:ıBE); depe (:DPE); **Men.** tepe, depe (:DPE); baş tepesi (:DPE-si), togulga tepesi (:DPE-si), dâg tepesi (:DPE), depecik, depelik]

"teyze" deyze (:DYZE)(1)

"tipi" dipi (:DPY)(19)

"tir tir (titre-)" dir dir (ditre-)(:DR DR)(12)

"törpü < törpig [DLT]" dörpü (:DVRPV)(1)

[**Par.** dörpi (:DVRPY); dörpilemek; **Men.** dürpi, dörpi, türpi]

"Turgut" durgud (:DVRĞVD)(1); turgud (:TVRĞVD)(1)

[**Men.** turgud (:TVRĞVD)]

"Turhan" Durhan (D. Baba)(:DVRHAN)(2)

"tutkal" dutkal (:DVıQAL)(9)

[**Mol.** (tutkalla-); **Par.** tutkal (:TVıQAL); **Men.** tutkal (:TVıQAL)(, balık tutkalı, ağaç tutkalı)]

"tutsak" dutsak(:DVıSAQ)(2)

[**Par.** tutsak(:TVıSAQ)(3); **Men.** dûtsâk = **Captivus**: tutsak]

"türlü" dürlü (:DVRLV)(6)

[**Mol.** durlú durlú; durlulik; durli durli; **Par.** dürlü (:DRLV); dürlü dürlü; dürlüde (:DVRLV-de); turlu (:TVRLV); turluda (:TVRLV-da); **Har.** turli, turlu; **Men.** dürlü, turlü (:TVRLV), hlk. < dürlü (:DRLV) (, nice türlü (:DRLV)]

"tütsü" dütsi (:DVıSY)(3)

[**Par.** tütsi (vir-)(:tVtSY); **Men.** dûtsî, (dûtsi vîrmek, etmek)]

"tütün" tütün (:tVtVN)(67)

[**Mol.** tutun; **Par.** tütün (:tVtVN); **Men.** dûtün (:DVtN)~ tütün (:tVtN), (, dûtün yaprağı, burma dûtünü, dûtün içmek, dûtmek ~ tütme)]

§ 111. Fiillerde

"dadan- " dadan- (:DADAN-)(2) [**Mol.** dadanmak]

"dağıl- " dağıl- (:DAĞL-)(5)

"dal- " dal- (:DAL-)(8); dalgıc (:DALĞC)(2); dalkıç (:DALQÇ)(1); tal- (:TAL-)(6); talgıç (:TALĞÇ)(1)

[**Par.** talmak (:TLMQ); **Har.** dal-; **Men.** dalmak (:TALMQ)]

"damla- " damla- (:DAML-)(2); tamla- (:TAML-)(1)

[**Mol.** damlamak; damla; damlacuk; **Par.** tamlatmak (:TMLMQ); tamlatmaklık; tamla (:TMLE); tamlacık; **Men.** tamlamak ~ damlamak (:TAMLMQ); damlatmak; (damla (, dammak ='damla'))]

"danış- " danış- (danışığım)(:DANŞ-)(1)

"darıl- " darıl- (:DARYL-)(1)

"daya- " daya- (:DYA-)(9)

[**Mol.** dayanmak; dayanacak; dayak; **Par.** tayanmak (:TAYNMQ); tayatmak; tayak (:TAYQ, TYQ, TYAQ); **Har.** dayan-; **Men.** dayanmak (:TYN-)]

"depre- " depre- (:DPRE-)(1)

"doğ- " doğ- (:DVĞ-)(19)

[**Mol.** doğmak; doğurici; doğuran; **Par.** togmak (:TGMQ); togurmak (:TVĞVRMQ); togan (:TVĞAN); **Har.** dog-; **Men.** dogmak (:TVGMQ)]

"doğra- " doğra- (:DVĞR-)(12)

"doku- " doku- (:DVQV-)(14) [**Men.** dokumak]

"dokun- " dokun- (:DVQVN-)(20)

[**Par.** tokunmaklık (:DVQN-); dokunmuş (:DVQVN); **Har.** dokun-; **Men.** dokunmak]

"dol- " dol- (:DVL-)(51); tol- (:TVL-)(1)

[**Mol.** doldurmak; dolu; **Par.** toldurmak (:TVLDR-); tolu]

(:TVLV); toptolu; **Har.** dol-; dopdoli; **Men.** dolmak (:TVLMQ) (, dolma, dolu, toptolu diken yer)]

"dolaş- " dolaş- (:DVLAŞ-)(7)

[**Par.** tolamaklık (:TVL-); **Men.** dolaşmak; dolamak]

"don- " doñ- (:DVÑ-)(9); toñ- (:TVÑ-)(4)

[**Mol.** doñmak; doñ; don; **Par.** toñmak (:TVÑ-); toñ (:TVÑ); **Men.** doñdürmek; doñ (:TVÑ), doñ yagı)]

"donan- " donan- (:DVNN-)(11)

[**Par.** tonanmak; tonatmak(:TVNt-)]

"doy- " doy- (:DVY-)(8); toy-kun (:TVY-QVN)(1)

[**Par.** toyurmak (:TVYR-); **Men.** doymak (:TVY-), doymaz, doyumluk, doyumlü]

"dur- " dur- (:DVR-)(225); durak (:DVRAQ)(3); durgun (:DVRĞVN)(1); (DVRĞN)(1); Durmuş Dede (:DVRMŞ)(5); tur- (:TVR-)(3); Tursun Fakih (:TVRSVN)(1); Tursun-zâde(1)

[**Mol.** durmak; durici; **Par.** turmak (:TVR-); **Har.** dur-; **Men.** durmak (:TVR-); durmaklık]

"duy- " duy- (:DVY-)(3); tuy- (:TVY-)(4)

[**Par.** tuymak (:TVY-); **Har.** duy-; **Men.** duymak (:TVY-)]

"düş- " düş- (:DVŞ-)(1)

"tak- " tak- (:TAQ-)(1); takın- (:TQN-)(1); dakın- (DAQN-)(1)

[**Men.** takmak]

"tart- " tart- (:TRT-)(3); dart- (:DRT-)(1)

[**Mol.** dartmak; darti; dartılmış; dartici; **Par.** tartmak (:TART-); tartılmış; tartıcı; **Men.** tartmak (:TART-), tartu, tartılmış; dârtmak ~ târtmak (:DART-, TART-)]

"tep- " dep- (:DP-)(11)

[**Mol.** tep-; **Par.** depmek; depmeklik; **Har.** tep-; **Men.** depmek, tepmek (:DP-), depme, tepme]

"tık- " dık- (:DYQ)(2)

[**Men.** tıkmak ~ tıkamak; tıkılmak, dıkılmak]

"titre- " ditre- (:DIR-)(17)

[**Mol.** titremek; **Par.** ditreme; **Men.** ditreme, (isitma titre me-

si (:Dtr-)]

"tokuş- " dokuş- (:DVQVŞ-)(1)

[**Har.** tokuş-; **Men.** dokuşmak (:TVQŞ-)]

"toyla- =' ziyafet vermek' " toyla- (:TVYL-)(1); doyla- (:DVYL-)(1)

"tut- " tut- (:TVT-)(4); (:TVt-)(9); dut- (:DVt-)(141)

[**Mol.** dut-; dutam; tut-; **Par.** tutmak (:TVt-); tutmaklık; **Har.** tut-; **Men.** dûtmak, tûtmak = **Tenere:** tutmak (:TVt-, DVt)]

§ 112. gab) İç seste

'Ertuğrul' kelimesinde iç seste ünsüz değişmesi 'doğrul-' kelimesiyle ilgilidir. 'odun' ve 'kadın'daki sedalılaştırma iki ünlü arasında kaldığı için olmuştur.

"Adana" Atana (:atNE)(3); Adana (:aDNE)(1)

[**Mol.** Adana; **Par.** Adana (:EDNE); **Men.** Adene]

"Ertuğrul" Erdoğan (:ER DVĞRVL)(2); Ertoğrul (:ERTĞRL)(1); (:EDTVĞRL)(1); (:ERTVĞRVL)(8)

"fotula='bir cins ekmek' " fotula (:FVTVLE)(1); fodula (:FVDVLE)(1)

"kadın" kadın (:QADN)(Taya K.)(1); Eşe Kadın [yer adı](7); hatun (:XAıVN)(∞)

[**Mol.** kadun; kaduncuk; **Har.** kadın; **Men.** kâdın ~kâdün hlk. < hâtûn]

"odun" odun (:EVDVN)(2)

[**Par.** otun (:EVTVN); otunlu; otunlik, odunlik (:EVTNLK, EVDNLK); odun (:EVDVN)]

§ 113. gac) Son seste

Son seste -rt ünsüz grubu bulunduran kelimelerde r'nin etkisiyle (Banguoğlu 1974, §81) kararsız bir sedalılaştırma düşünülebilir. Değilse, Türkçe'de son seste d bulunmadığından, t sesinin d ile yazılması imlâ meselesi olmalıdır. Diğer eserlerde ikili şekilleri tespit edilmiş olan 'kurt', 'yoğurt', 'yurt' vb. kelimelerin bu devirde hem sedalı hem sedasız ünsüzle kullanıldıkları anlaşılmaktadır. 'Ot' ile anlam karışıklığını önlemek için eski metinlerde d'li yazılan 'od = ateş' kelimesi (her ikisi de ET'de t'li, Gabain) SN'de bir yerde t'li yazılmıştır. Burada sesin tespitinde müteakip t sesinin de etkisi olmuştur. Özel-

likle de 'kanat', Korkut' ve 'Tokat' kelimelerinin yazılışları, iki sesin son seste çoğu zaman tek bir harfle (dal ile) yazılması geleneğinden kaynaklanan bir imlâ karışıklığı (Tulum 1991, sh. 26) olmalıdır.

"çaşıt < *çaş- [Clauson]" çaşıt (:ÇAŞıt)(4); çaşıd (:ÇAŞYD)(1); çaşıd-ıñ (1)

[Mol. çaşut; casus; çaşutlamak; çaşıtlamak; Par. cāsūs, cāşıt (:CASVs, CAŞıt); cāsūsılık; cāsūslemek; Har. çaşıt; Men . cāsūs, hlk. cāşid]

"dört" dört (d. yaşında)(:DVRı)(1); dörd (:DVRD)(378)

[Mol. dort; dord, (d. ayakli); Par. dört (:DVRı); (d. ayak)(:DRı); Har. dord, dort; Men. dört]

"kanat" kanad (:QNAD)(1); kanat (:QNAT)(4); (:QNAı)(1)

[Mol. kanat (k.-li); Par. kanad (:QNAD); k.-lı; Men . kánad (, askerüñ kanatleri, kapı kanadleri, kanatlü (:QNADLV)]

"Korkut" korkud (k. Ali)(:QVRQVD)(4)

"kurt" kurd (:QVRD)(47)

[Par. kurd (:QVRD); yer k.-ı (:QVRD-ı, QVRı-ı); Har. kurt; Men . kurd (:QVRı, QVRD), kurtlü (:QVRD-LV)]

"od='ateş' " ot (pileki dérler bir güne o. taşından tavalar yaparlar.)(:EVı)(1)

"Tokat" Tokad (T. ve Sivas)(:TVQAD)(2); Tokat (:ıVQAı)(6); (:TVQAı)(2)

[Men. tokât (:ıVQAı), tokát (:TVQı)]

"yoğurt" yoğurd (:YVĞVRD)(8); (:YĞVRD)(1)

[Mol. yogurt; yogurd; Par. yoğurt (:YVĞVRı); Men. yogurd (:YVĞVRı), yogurt (:YVĞRı)]

"yurt" yurd (:YVRD)(11); yurd-luk (:YVRD-LQ)(8)

[Mol. yurd; Par. yurt (tut-)(:YVRı); Men . yort (:YVRı), yord, yurt (:YVRD), (mesken ü yortleri)]

gb) Yabancı kelimelerde

§ 114. gba) Kelime başında

Türkçe kelimelerde yaygın olarak görülen t- > d- gelişmesi yabancı kelimelerde de gerçekleşmektedir. 'davul' kelimesinde bu gelişme başka değişmelerle beraber olmuştur. Bu kelime, asıl imlâsı

yanında gelişmeli şekliyle de yazıya geçirilmiştir. SN ile birlikte diğer eserlerde de gelişmeli şeklinin tespit edilmiş olması, bu kelimenin 17. asırda dile tamamen yerleştiğini göstermektedir. 'tut' kelimesi ise 'dut' olarak yazıya geçirildiği halde söyleyişte bu gün de tam anlamıyla tek şekilli değildir.

"davul < Ar . tabl" davul (:DAVVL)(5); tabıl çal- (:TBL)(1)

[**Mol.** davul; davulci; **Par.** tavul, tabıl (:TVL, TBL); tavulci (:TVLCY); tabıl (:TBL); tavul çal- (TVL); tabl-ı âsâyiş (çal-); tabıl (:TBL); **Har.** daulhâne; **Men.** tábl, hlk. davul (:TAVL) = **Tympanista:** davulci, dehlbâz, tábılbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul; tábıl, davul, (,davul çal-)]

"dut < Far. tût" tut (:ıVı)(1); şecere-i t. -ı gûnâgûn (:ıVı)(1); dut (:DVı)(1); dud (:DVD) (31); dud-ı (:DVD-ı)(2)

[**Mol.** dut; **Par.** dut (:DVı); dud (:DVD); **Har.** dut; **Men.** dud, tût = **Morum:** dut, tut (:ıVı, DVı, DVD, TVı)]

§ 115. gbb) İç seste

İç seste t>d değişmesi sedasız ünsüzün iki ünlü arasında kalması veya komşu bir ünsüzün etkisiyle sedalılaşılarak olmaktadır. Bunlardan 'cümleden', 'kadife' ve 'pide'de iki ünlü arasında kalarak, 'çardak' ve 'kerpeten'de ise r sedalı ünsüzünün etkisiyle t sesi sedalılaştırmıştır. Bunların gelişmeli şekilleri SN ile birlikte diğer eserlerde de tespit edilmiş, 'çardak'la 'pide' bu gün gelişmeli şekilleriyle yaygınlık kazanarak dile yerleşmişlerdir. Diğerlerinde ise konu girişinde değinildiği gibi, imlâ ile ilgili bir mesele olmalıdır.

"astar < Far. âster" asdar (:aSDAR)(3)

[**Mol.** astar; **Men.** âster, hlk. astar]

"cümleten" cümleden (:CMLDE)(∞); cümleten(∞)

[**Men.** cümleten]

"çardak < Far. çâr-tâk" çardak (ç.- lı)(:ÇARDAQ-lı)(17); çardağına (:ÇARDĞ-ına)(1); çâr-tâk (:ÇARTAQ)(∞)

[**Par.** çârdak (:ÇARDQ); çardâk (:ÇRDAQ); çârtâk (:ÇARTAQ)(, tâk.); **Men.** çârtâk, hlk. çârdâk = **Pergna:** çardak, çârtak, çardak]

"fıstık < Ar. fustuk < Far. piste" fısdık (:FSDQ)(1)

[**Mol.** fstik; fstık; fstuk; **Par.** fıstık (:FstQ); **Men.** fıstık, fıstuk, fusták (, fıstık agacı, çam fıstığı, şam fıstığı, fıstıklık)]

"kadife" katîfe (:QTYFE)(4)

[**Par.** katîfe (:QTYFE)(∞); **Men.** kâtîfet, hlk. kádîfe]

"kerpeten < Ar. kelbetân" kelpedân (:KLPDAN)(6); kelpetân (:KLPİAN)(1)

[**Mol.** kelpetun; **Par.** kerpeden (:KRPDN); **Men.** kelbetân]

"mastçı='saray yoğurtçusu' " mastıcı (m. başı)(:MASTCY)(1); masdıcı (:MASDCY)(1)

"nişasta < Far. nişâste" nişasda (:NŞASDE)(1); nişasdacıyân (1)

[**Par.** nişasta (:NŞSTE); **Men.** nişâste, hlk. nişet = **Amylum:** nişâste, hlk. nişeste]

"pasta < İt. pasta" pasda (:PASDE)(1); pastá (:PASTE)(1); (:PSTE)(1); (:PSTE)(1)

"pide < Yun. pita" pide (:PYDE)(2)

[**Mol.** bide; **Par.** pite (:PIE); pide (:PDE); **Men.** bide, hlk. pite]

"yektâ" (dür-i y.)(:YKDA)(1)

[**Par.** yektâ (:YKİA); **Men.** yektâ]

§ 116. gbc) Kelime sonunda

Türkçede hece ve kelime sonunda b, c, g ünsüzleri gibi d sesi de bulunmaz, bunların yerine sedasız karşılıkları bulunur (Banguoğlu 1974, § 68). Durum Türkçe'de böyle iken, dile girmiş yabancı kelimelerde aksine bir gelişmenin izahını yapmak zordur. Türkçe'de hece sonunda bulunmayan diğer seslerdeki durum burada da vardır. Aşağıdaki örneklerin SN ile beraber diğer eserlerde de hem t'li hem d'li şekiller bulunmaktadır.

"ırgat < Yun. ergatês [Baydur 1953]" ırgad (i. ammâl)(:ERĖAD)(1); ırgadân(1); ırgat (:ERĖAT); i. bazarı; ırgat-lık (:ERĖAT-lık)(1)

[**Mol.** ırgat; **Par.** ırgâd (:ERĖAD); ırgât (:ERĖAT); **Men.** ırgâd = **Operarius:** ırgâd]

"metropolit < Fr. metropolitte" mitrepolid (:MİREPVLYD)(1)

[**Mol.** medrobolut; **Par.** mitrepolid; (m.-üñ; m.-lik); **Men.** mitrepolit]

"pelit < Ar. bellût [Şevki, sh. 191, 263]; balût [Deny 1955, § 97]" belîd (:BLYD)(1)

[**Mol.** pellit; pelid; pelud; **Par.** pelîd (:PLYD); pilid, pelûd (:PLD, PLVD); bilıt, belût (:BLYT, BLVT); **Men.** pelüt, bellût, pelît, pilit, pelîd, pellît = **Glans:** pelîd, pilid, belût]

2. Sedasızlaşma

Sedasızlaşma dilin kendi kelimelerinde olduğu kadar dile girmiş yabancı kelimelerde de çokça görülen bir gelişmedir. Türkçe'de hece sonlarında bulunmayan b, c, d ve g ünsüzlerinden başka diğer sesler kelimenin her yerinde bulunabilirler. Bu sebeple de yabancı kelimelerde son seste bulunan bu sedalı ünsüzler Türkçe söyleyişte sedasız karşılıklarıyla değişme temayülü gösterirler. Ön ve iç seste meydana gelen değişmeler ise daha çok kelime bünyesinde bulunan sedasız ünsüzlerin etkisiyle olmakta ve kelime bünyesinde genellikle kalıcı özellik taşımaktadır. Burada konu edilen değişmeler bu tür kalıcı olanlardır.

a) b > p

§ 117. aa) Türkçe kelimelerde

Türkçe kelimelerde bu gelişme tarihî devirler içinde düzenli olmamak kaydıyla devam edegelmiştir. 'parmak', 'pastırma' ve 'pekmez' kelimeleri p'li şekilleriyle diğer eserlerde de yer almaktadır. Bu kelimeler aynı şekilleriyle kullanımda yaygınlık kazanıp dile yerleşmişlerdir. Diğer kelimelerde ise Evliya'ya mahsus söyleyişler yazıya geçirilmiş olmalıdır. Nitekim bunlar diğer eserlerde p'li olarak geçmemektedirler. Yukarda zikredilen, b ve p seslerinin eski yazıda aynı harfle karşılanması geleneğinin etkisini bu kelimelerde de düşünmek mümkündür.

"bas-" pas- (:PS-)(1); bas- (∞)

"Beşiktaşî" Peşiktaşî (P. Yahya)(:PŞKİAŞY)(1)

"bu kadar" pu kadar (:PV QDR)(1)

"parmak" parmak (:PARMQ)(17); parmak-lık (:PARMAQ-lık)(1); (:PARMQ)(21); (:PRMQ)(5); barmak (:BARMQ)(2); bâmak (:BAMQ)(1).

[**Mol.** barmak; parmak; **Par.** barmak (:BRMQ); parmak (:PRMQ); **Men** parmak]

"pastırma" pasdırma (:PASDRMA)(9); (:PASDRME)(10); pasdîma (:PASDME)(1)

[**Par.** basdurma (:BSDRME, BASDRME); **Har.** pastorma; **Men.** pastırma, pastirmá (, doñüz pastırması), pastürma, (, bâlık pastürması) (559)]

"pekmez" pekmez (:PKMz)(1); bekmez (:PKMz)(9)

[**Men.** pekmâz = **Sapa:** şire, kaynamış, pekmâz, hlk. pekmez]

"piş-" piş- (75); pişgen(4); pişmededir(1); biş- (1)

ab) Yabancı kelimelerde

Aşağıdaki b>p gelişmesine uğramış yabancı kelimelerin bir çoğu gelişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazanıp sözlük kelimesi olmuştur. Aşağıda verdiğimiz örnekler, b>p gelişmesinin yabancı kelimelerde ne derece yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Diğer eserlerde görülmeyen SN'deki p'li yazılışlar, bir imlâ karışıklığı değilse, dilde yaygınlık kazanmamış, Evliya'ya mahsus özel kullanışlar olmalıdır. 'pahil', 'pâk', 'perâyâ', 'peyaz' ve 'pismillah' bu özellikte kelimelerdir. Diğerleri, bu gün değişmeli şekilleriyle dile yerleşmişlerdir. 'put' kelimesi aynı zamanda ince sıradan kalın sıraya geçmiş olup SN'deki yazılışlardan bu gelişmenin merhalelerini izlemek mümkündür. Örneklerde de görüleceği gibi b>p değişmeli kelimelerde günümüzdeki şekilleriyle büyük oranda bir paralellik gözlenmektedir. Hele son seste ve sedasız ünsüz yanında iç seste bu gelişme çok daha belirgin olarak yazıya geçirilmiştir. Söz konusu gelişmeyi tespit bakımından SN, diğer eserlere nispetle çok ilerdedir.

§ 118. aba) Kelime başında

"bahillik='cimrilik' " pahil-lik (:PHYL-lik)(1)

"bâk='korku' " pâk (:PAK)(1)

"beççe='çocuk' " peççe (:PÇÇE)(1)

"bek < berk" pek (11); p. tut-, p. bas- (3); berk-dir (:BRK-dir)(1)

[Mol. pek; Par. pek; Har. pek; Men. pek = Indurare: pek, berk, pekleme, pekitme, berkitme]

"berâyâ='halk' " perâyâ (re'âyâ ve p.)(:PRAYA)(1)

"beyaz" peyaz (:PYADz)(evc-i âsumâna çıkmış p. sa'b kayadır)(1)

"bismillah" pismillâh (1); bismillâh (∞)

"patlıcan < Ar. bâdincân" patlıcan (:PTLCAN)(4); bâdincân (∞).

[Men. bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = Melongena: bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

"pıranga < İt. branca" pıranka (:PRANQE)(2)

"pırasa < Lat. brassica, Yun. prason" pırasa (:PRASE)(3)

[Mol. prasa; Par. prasa (:PRASE); Men. prasa]

"poyraz < Yun. boreas" poyraz (:PVYRAz)(1)

[Mol. poyras; Par. borâz t. (:PVRAz); poyraz, poyras

(:PVYRAZ, PVYRAS); poyrâz, foriyâs, poyrâz (:PVYRAS, FVRYAS, PVYRAZ); poyrazlı; **Men.** boyrâz, poyrâz, boyrâs, poyâs]

"pusula < İt. bussola" pusula (:PSVLE)(1)

[**Mol.** pusula; **Par.** busula (:BVSVLE); **Men.** pûsola]

"put < Far. büt" put (:PVT)(2); put (:PVt)(6); put-hâne (:PVt XANE)(1); put-perest (:PVt PRst)(1); put-gede; put (:Pt); (:Pt -gede)(2); but (:BVT)(1); but~büt (:BVt)(1)

[**Mol.** put (, putperes, putpereslik); **Par.** put (:PV); püthâne (:PtXANE); puta tap-(:PVT-E); **Har.** put (, putperest); **Men.** büt, hlk. püt, put (, büt hâne, büt kede)]

abb) İç seste

§ 119. İç seste sedalı b ünsüzü, öncesinde sedalı ünsüz bulunması na yahut iki ünlü arasında kalmasına rağmen sedasızlaşarak p olmaktadır. Bu durumda ünsüz kimi zaman hece sonunda, kimi zaman da hece başında bulunmaktadır. Ancak bu ünsüzlerin sedasızlaşmalarına, esas olarak, öncesinde bulunan, değilse kelimenin bünyesinde bulunan bir sedasız ünsüzün sebep olduğu söylenebilir. 'hapis', 'kapul', 'kapan', 'lipaçe', 'sâpi' ve 'şarâpen' kelimelerinde ünsüz iki ünlü arasında bulunmasına rağmen kelime bünyesinde bulunan sedasız ünsüzün etkisiyle sedasızlaşmıştır. 'karpuz' ve 'kerpeten' kelimelerinde ise uzaktan benzeşme söz konusudur. 'kepk', kepş', 'mahpus' ve 'rençper' kelimelerinde de komşu ünsüzle yakın benzeşme olmuştur.

"çabuk < Far. çâbûk [Stein.]" çâpük (:ÇAPK)(3); çâpük-süvâr (1)

[**Par.** çâpük; çâpüklik; **Men.** çâpük, çâpük]

"hapis < habs" hapis (:HPs)(8); hapis-hâne(1); hapisde (5); hapisden(16); hapsinde(1); hapsinden (1); hapsét- (33); hapis i-miş (1); hapis ol- (9); habs ét- (3)

[**Mol.** haps; **Par.** habs (:HBS); h.-den; h. ét-; h. ol-; **Har.** haps; **Men.** hábs (ol-)]

"kabul et-" kapul ét- (:QPVL)(1)

"kapan < kabbân='çarşı' " kappan (:QPPAN)(8); (:QPAN)(7); kabbân (:QBAN); kepân (='tuzak')(:KPAN)(1)

[**Men.** kápân, kapan (< kap-) (='tuzak'); kábbân = Statera: kapan]

"karpuz < Far. harbûz " karpuz (:QARPVz)(11); (:QRPVz)(2) harbûz (∞)

[**Mol.** karpus; **Par.** karpuz (:QARPVz); karpuc ?(:QRPVC ?);
Har. karpuz; **Men.** karpuz; harbûz]

"kebk ='dere kekliği' " kepk (k.-i vahşî)(:KPK)(1)

"kebş='koç' " kepiş (:KPŞ)(3); ='fişek cinsi' (1); ='er, yiğit < koç
(1)

"kerpeten < Far. kelbetân" kelpedân (:KLPDAN)(1)(kelpedân
(:KLPDAN)(6)

[**Mol.** kelpetun; **Par.** kerpeden (:KRPDN); **Men.** kelbetân]

"libâçe='örtü' " lipâçe (:LPAÇE)(9) [**Men.** lebâçe]

"mahpus < Ar. mahbûs" mahpus (:MhPVs)(10); mahpus-hâne
(:MhPVs XANE)(1); mahpes-hâne (:MHPs XANE)(2)(mahbûs'tan kısalma?);
mahpûsan (='mahpus olarak'[m. merhum olup])(:MHPVsA)(2); mahbûs
(:MHBVs)(4)

[**Par.** mahbûs; **Men.** máhbûs]

"rençper < Far. rencber='çiftçi' " rencper (:RNC PR)(1)

[**Mol.** reçipar; **Par.** rencper (:RNCPR); rençparlık (:RNCPRLO);
rencber (:RNCBR); **Men.** rencber, hlk. rençber = **Navis** : rencper]

"sâbi='7' " sâpi' (:sAP')(1)

"şarâben [ve sakâhum rabbehum ş. tahûrâ]" şarâpan (:ŞRAPA)(1)

[**Mol.** şarab; şarab (ş.-i); şarab hane; **Men.** şerâb; şerab-
tar]

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]" topuz (:TPVz)(9)

[**Par.** topuz (:tVPVz); topuz, debbûs (:tVPVz,DBBVs); topuzcu;
topuzluk; **Har.** topuz; **Men.** debbûs, debûs, topuz = **Clava**: topuz, topus,
debbûs, debûs]

§ 120. abc Kelime ve hece sonunda

Türkçe hece sonunda c sesi bulunmaması yüzünden, son seste bu ünsüzü bulunduran yabancı kelimelerde de Türkçe söyleyişe uygun olarak bir sedasızlaşma görülmektedir. Bu gelişme, söz konusu ses iç seste, hece sonunda bulunduğu da gerçekleşmektedir. SN'de bu hadisenin yazıya geçirildiği çok sayıda örnek görmekteyiz. Öyle ki bazı kelimeler ünlü başlı ek veya kelimeyle genişlediklerinde bile p'li yazılmışlardır (msl. çöp-i, cenup ile, gazup-ı vb.). Halbuki bu tür yabancı kelimeler özellikle ünlü başlı ekle genişlediklerinde son sesteki sedasız ünsüzler yeniden sedalılaşırlar (Banguoğlu 1974, § 69). Bu durumda sesin yine p ile yazılması, bu sesin son seste sedasız

olduğunu vurgulamak için olmalıdır. Aşağıya aldığımız kelimelerin orijinal yazılışları da elbette çok sayıda bulunmaktadır. Ancak, orijinal imlâyı bozan ve ek bir çaba isteyen yazılışların söz konusu kelimelerdeki gelişmelere işaret ettiği muhakkaktır. 'çorba' ve 'torba' kelimelerinin 'çopra' ve 'topra' olarak da kaydedilmiş olması ayrıca dikkate değer bir tespittir. Türkçe söyleyişe uygun olarak, yabancı kelimelerin telaffuzundaki bu gelişmenin, yazıya geçirilecek derecede dilde yaygınlık kazanmış olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu kelimelerin bir çoğu bu gün gelişmeli şekliyle dilde kullanılmaktadır.

"cenup < Ar. cenûb='güney' " cenup (c. ile)(:CNVP)(1)

"çârûb-keşlik='süpürgecilik' " cârup-keşlik (:CARP KŞLK)(1)

"çorba" çopra (:ÇVPRE)(2); çobra (22); çobacı (1); çorba (:ÇVRBE)(60); şûrbâ (∞)

[**Mol.** çorba; **Par.** çorbâ (:ÇVRBA); şûrbâ (:ŞVRBA); **Har.** çorba; **Men.** şorba, hlk.çorba = **Jusculum:** şorba, hlk. çorba; şovâ, horbâ]

"çöp < Far. çûb" çöp (:ÇVP)(6); ç.-den (:ÇVP-den)(1); nâne çöpi (:ÇVP-i)(1)

[**Par.** çöp (kenevir ö.-i)(:ÇVP-i); (saman ç.-i); çöb (:ÇVB); çöbcigez; **Men.** çop ('çiop)]

"debdebe" depdebe (:DPDBE)(1)

"ebsem ='susmuş' " epsem (:EPsM)(1)

[**Par.** epsem (:EPsM); e. ol-; epsemliğile; **Men.** ebsem, epsem]

"edeb" edep (e.-de) (:EDP-de)(4); âdeb(:aDB)(1)

[**Mol.** edeb; edebsus; edep; edepile; edepli; edepsis; edep-sislik; edepsus; **Par.** edeb; edebli; edebsiz; edebsizlik; edebsizlik (:EDBsZLQ); **Har.** edeb; biedeb, edebsiz; **Men.** edeb]

"Eyüp < Eyyûb" Eyyüp (E. Sultan)(:EYYVP)(7); (E. mevleviyeti)(1);(:EYVP)(7)

[**Har.** Eyub, Eyüb; **Men.** eyyûb]

"gazûb= 'kızgın, gazaplı' " gazup (vezîr- i g. -ı dilîr idi)(:ĞDzVP)(1)

"gurûb='batma' " gurup (vakt-i g.)(:ĞRVP)(2)

"hitap=' hitâb' " hitap (h. ét-)(:XTAP)(1)

"hûb='güzel' " hup (:HVP)(1)

"iptidâ < Ar. ibtidâ='başlangıçta' " iptidâ (:EPIDA)(4)

[**Mol.** iptidahden; iptidahi; iptidahlik; iptidası; **Par.** ibtidâ (:EBIDA); mübtede; **Har.** iptida; **Men.** . ibtida, iptidâ]

"kalp < Ar. kalb='değersiz' " kalp (:QALP)(1); kalb (2)

[**Mol.** (kalbasan); **Par.** kalıb (:QLB)(, kâlıbla-; kalpazan, kalbzen (:QLPZAN, QLB ZN); kalpazanlık); **Har.** (kalpezan); **Men.** kâlb, (, kâlbzen, kâlbizen, hlk. kalpazan)]

"kaybol- < gâ'ib ol-" gâyip ol- (:ĞAYP)(2)

"kelp < Ar. kelb= 'köpek' " kelp (:KLP)(5) [**Men.** kelp]

"kulûb='kalpler' " kulup (:QLVP)(1)

"kûp < Far. küften='vurucu' " kup (:KVP)(1); top-ı k. (17); top-ı kal'e-k. (2); zer-kup [z. yani altun döğümler](1); top-ı kûb (:KVB)(1).

[**Men.** kûb (, top-i kâl-kûb)]

"kurb='yakın' " kurp (k. -ı Sovukkuyu)(:QRP)(1)

"küp < Ar. kûb='içine bir şey konan kap' " küp (:KVP)(9)

[**Par.** kûb; küp (:KVP); **Men.** kûp f., kûb a. = **Cupa, cuppa:** küp]

"mağlup < Ar. mağlûb" mağlup (:MĞLVP)(2)

"mahbup < Ar. mahbûb='sevgili' " mahbup (:MHBVP)(1)

"mezcup < Ar. meczûb='cezbeli, deli' " mezcup (m. -ı ilâh-îden)(:MCZVP)(1)

"mektup < Ar. mektûb" mektup (:MKıVP)(1)

[**Mol.** (mekteb; kitap; kitaphane; kitabcik; **Har.** mektup, mektüb, mektüp (, kitab, kitap); **Men.** mektûb (, kitâb)]

"mensup < Ar. mensûb" mensup (:MNSVP)(1); m. -dır (3); m. ol- (1); mensûb-dır (2) [**Men.** mensûb]

"mergup < Ar. mergûb='önemli, önem verilen' " mergup (:MRĞVP)(1)

"müeddep < Ar. mü'eddeb='edepli' " müeddep (şiiirde)(:M'DDP)(3)

"pertâb='uçma' " pertap (p. ét-)(:PRıAP)(1)

"şeb-külâh" şep-külâh (:ŞPKLAh)(3); şeb-külâh (:ŞBKLAh)(1); şeb-hüncı (:ŞBXVNCY)(1)

[**Mol.** (sepçirak); **Par.**(şebihûn; şebihûnlık; şebçırâk, şebçırâg); **Men.** şeb (, şebhûn, şebçırâg)]

"şevârip < Ar. şevârib='bıyıklar' " şevârip (:ŞVARP)(1)

"taayyüp < Ar. ta'ayyüb='ayıplama' " taayyüp (:t'YYP)(1)

"torba < Far. tobra [Stein.]" topra (:TVPRE)(1); tobra (:TVBRE)(21); torba (:TVRBE)(2); Torbalı (:TVRBA-lı)(2). [Men. torba ~ tobra]

"turp < Far. turb, turub" turp (t. ve şalgam)(:TVRP)(1)

[Mol. turp; turpcigas; Men. turp, trup = **Raphanus**: türb, türüb, hlk. trup]

"türâb='toprak' " türap (t. ile)(:tRAP)(2)

"üslup < Ar. üslûb" üslup(ü. üzre)(:EsLVP)(1); ü. ile (1); ü. -ı sâbık (1)

"Yakup < Ya'kûb" Ya'kup (Y. Efendi)(:Y'QVP)(1)

b) c > ç

Esas olarak Türkçe'de c sesi bulunmadığından Türkçe kelimelerde bulunan ç sesi zaten aslî ses durumundadır. Bu sebeple c/ç meselesiyle ilgili Türkçe kelimelere burada yer vermedik. Aksine gelişmeyi gösteren örnekleri de yukarda (bk. ç>c) işlemiş bulunuyoruz. ç>c gelişmesini gösteren kelimelerde bu hadise daha çok benzeşme neticesi oluşmuştur.

Yabancı dillerden geçmiş kelimelerde sedasızlaşma halen de devam eden bir gelişmedir. Bu gelişmenin çok eskiden başladığını gösteren örnekler başka metinlerde de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı (*çamaşır, çorap, çul* vb.) bu gün gelişmiş şekilleriyle yazı diline de geçmiş bulunmakta, bir kısmı da ağızlarda kullanılmaktadır. Diğer seslerin sedasızlaşmasında olduğu gibi c > ç gelişmesi de daha çok kelime ve hece sonlarında meydana gelmektedir. Bu bir çeşit, yabancı kelimelerde hece sonlarındaki c sesinin Türkçeleşmesi hadisesidir. Kelime ortasında diğer durumlarda meydana gelen sedasızlaşma kelime bünyesinde bulunan diğer sedasız ünsüzlerin etkisiyle, yani benzeşme yoluyla olmaktadır. Bizim esas üzerinde durduğumuz konu kelime bünyesinde meydana gelen kalıcı değişimlerdir. Bu sebeple, burada da, özellikle yabancı kelimelerde iç seste meydana gelen sedasızlaşmaları da verdik. İç seste hece sonunda bu ünsüzlerin sedasızlaşmasına komşu ünsüzün de etkisi olduğu, en azından bu gelişmeyi hızlandırdığı söylenebilir. SN'de hece sonlarındaki değişimleri gösteren bir hayli örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden hareketle, aynı şartlarda söz konusu sesin başka kelimelerde de sedasızlaştığını söylemek mümkündür. Nitekim 'rencper' kelimesi (bk. § 119) bu duruma açıklık getirecek yazılıştadır. Burada, iç seste b sesinin sedasızlaşmasının hece sonunda sedasızlaşmış ünsüzün etkisiyle

le olduğu ve p önündeki ünsüz sesin c harfiyle karşılandığı sonucuna varılabilir.

§ 121. ba) Kelime başında

Kelime başında c>ç gelişmesine uğramış 'çamaşır', 'çift', 'çorap' vb. bu gün de gelişmeli şekilleriyle kullanılan kelimelerin yanın da SN'de diğer eserlerde ç'li olmayan örnekler bulunmaktadır. Bunlar b>p değişmesindeki örnekler (bk. § 115) gibi yaygınlık kazanmamış, Evliya'nın hususî söyleyişlerini aksettiren kelimelerdir. Nitekim bu kelimelerin diğer eserlerde ç'li şekillerine rastlanmamaktadır.

"câh='yer, mekan' " çâh (:ÇAĥ)(1); câh (1) [**Men.** câh]

"cami" çâmi' (:ÇAM')(1)

"canbaz < cân-bâz" çanbaz (:ÇANBAz)(1)

"cemî'î='bütün, hep' " çemî'î (:ÇMY'Y)(1)

"cevelân" çevelân (:ÇVELAN)(2); (:ÇVLAN)(3)

[**Par.** cevelân; **Men.** cevelân]

"ceviz < cevz" ceviz (:CVYZ)(6); ceviz (:CVz)(4); çeviz-li (Ç. -nâm soffa)(:ÇVz-li)(1); cevz (:CVz) (9)

[**Mol.** cevus (gieus); **Par.** ceviz; (Hindistan cevzi); **Har.** cevis; **Men.** cevz, hlk. ceviz]

"ceza'=[ceza' u feza'= feryad u figan, gürültü]" çeza' (:Çz')(11);

[**Par.** ceza'; (feza' et-); **Men.** ceza' (ba'del ceza' vel feza')]

"ciğer" çiğer (:ÇKR)(1)

"cümle" çümle (:ÇMLE)(1)

"çamaşır < Far. câme- şûy" çamaşır (ç. -cıyân)(:) (1)

[**Mol.** çamaşır; **Men.** câme şûy, hlk. çâmâşır]

"çift < Far. cuft, cift" çift (:ÇFı)(3); çifte (2)

[**Mol.** cift,(c. sür-); (çiftluk; **Par.** çiftlik; çiftci; **Har.** çift; **Men.** çift (sür-)]

"çorap < Ar. cevrâb [Şevki, sh. 111, 266, 268]" çorab (:) (3)

[**Mol.** çorab (ç.-i); **Par.** çorap (:ÇVRAP); çorab (:ÇVRB); çorab (:ÇVRAB); **Men.** cevreb a., çorâb t. = Tibiale: çorab]

"çul < Ar. cul [Şevki, sh. 269]" çul (:ÇVL)(17)

[**Par.** çul (:ÇVL, ÇL); **cul** (:CVL); **Har.** çul; **Men.** çûl < cûl = **Stragula:** keçe, kebe, çul (:ÇL, ÇVL) < cûl, cûll]

"çulha < Far. culâh" çulha (ç.-lık)(:ÇVLhA-lık)(1); çulha (1)

[**Par.** çulha (:ÇVLhA); **Men.** cûle, cûlehe]

"çuval < Far. cuvâl" çuval (:ÇVAL)(9)

[**Mol.** çuval; **Par.** çuval (:ÇVAL); çuvalduz; **Men.** cûvâl, çüvâl, (, cûvâldûz, çüvâldûz)]

§ 122. bb) İç seste

İç seste sedasızlaşma görülen aşağıdaki örneklerde, kelime bünyesinde görülen sedasız ünsüzlerin etkisiyle benzeşme (uzak benzeşme) olmuştur. 'hançer' gelişmeli şekliyle dile yerleşmiştir.

"hançer < Far. hancer" hançer (:XNÇR)(5)

"netice='sonuç' " netîçe (:NTYÇE)(1)

"pencere < Far. pencere" pençere (:PNÇRE)(49); bençere (:BNÇRE)(5); pencere (:PNCRE)(6)

[**Par.** pencere (:PNCRE); **Har.** pecere, pencere; **Men.** pençere*, pencerelû = *Fenestra: pencere]

§ 123. bc) Kelime ve hece sonunda

Türkçe'de son seste bulunmayan ünsüzlerden biri de c'dir (Banguoğlu 1974, a.y). b>p değişmesinde olduğu gibi burada da yabancı kelimelerde son seste bulunan c sesleri sedasızlaşmaktadırlar. Aşağıda SN'de bu değişimin yazıya geçirildiği örnekler yer almaktadır. 'buruç', 'huruç', ve 'mefluç' kelimeleri ünlüyle başlayan kelime önünde buldukları, 'evç' ise ünlü başlı bir ekle genişlediği halde son sesleri ç ile yazılmışlardır. Bu yazılışlar, söz konusu kelimelerin gelişmeli şekilleriyle yazıya da geçirildiğini göstermektedir.

"burûc='burçlar' " buruç (b. üzre)(:BRVÇ)(1); burc (:BRVC)(2)

"evc =' en yüksek nokta' " evç (e. -i âsumân)(:EVÇ)(2); evç-e (:EVÇ-e)(1) [**Men.** evc]

"havuç < Far. hevîc" havuç (:HAVÇ)(2); havuc (:HAVC)(2); hâvûc (:HAVVC)(1)

[**Par.** hâvuc (:HAVC); **Men.** hâvic hâne]

"hurûc" huruç (h. ét-)(:XRVÇ)(3)

"kec='eğri' " keç (k.-nigâh)(:KÇ-nigâh)(1); k.-rev (1); kec-dehân (:KC-dehân)(1)

"meflûc='felçli' " mefluç (m. ol-)(:MFLVÇ)(1); meflûc(...)

"Saraçhâne < Far. serrâc-hâne" saraçhâne (:SRAÇ XANE)(1)

[**Mol.** saraç (=saragz); **Har.** (saraçhane); **Men.** serrâc, (, serrâc hâne)]

"vech='yüz' " veçh (:VÇh)(1); ber-veçh='olduğu üzere' (:ber-vçh)(1)

c) d > t

Türkçe kelimelerde ön seste daha çok t>d gelişmesi görülmekte (bk. § 110, 111), son seste ise d sesi bulunmamaktadır. Eski Türkçe'de iç ve son seste d sesi bulunduran bir kaç kelime de söz konusu ses y'ye gelişmişveya sedasızlaşarak t olmuştur (Ergin, § 61). Bu sebeple burada d>t gelişmesine uğramış yabancı kelimeler ele alınacaktır.

Başka ses hadiselerinde olduğu gibi burada da dilin, yabancı unsurları kendi ses yapısına uydurması ameliyesi cereyan etmektedir. Örneklerde de görüleceği gibi yabancı kelimeler Türkçe ses düzeni içinde bazı gelişmeler göstermektedirler. Bu gelişme ses düzeyinde olduğu kadar kimi kelimelerde yapıyı bozmaya kadar varan derecelerde olmaktadır. 'tabak', 'topuz', 'patlıcan' gibi kelimeler aslî şekilleri tanınmayacak kadar Türkçeleşmiş örneklerdir. Ses düzeyinde değişimler ön, iç ve son seste olabilmektedir.

Çalışmamıza aldığımız kelimeler d>t gelişmesi bakımından da bu günkü şekilleriyle bir benzerlik içindedirler. Kelime ve hece sonlarındaki sedasızlaşmayı gösteren yazılışlar diğer sedasızlaşma örneklerinde olduğu kadar (özellikle b>p, c>ç) yaygın değildir. Bunun sebebi, d (:D) harfinin çoğu kere eski imlâda hem sedalı hem sedasız ünsüzü karşılamak için kullanılması geleneği olabilir. SN'deki sapma imlâlar ve bunları destekleyen transkripsiyon metinlerindeki örnekler söz konusu gelişmenin bu devirde kullanım sıklığına göre bir çok kelime tamamladığını göstermektedir.

§ 124. ca) Kelime başında

Aşağıdaki kelimelerden 'terzi', 'topuz' ve 'turaç' gelişmeli şekilleriyle bu devirde dile yerleşmişlerdir. Nitekim bunlar SN'den başka diğer eserlerde de orijinal yazılışların yanında gelişmeli şekilleriyle de tespit edilmişlerdir. 'tefne' sadece SN'de bu şekilde yer almaktadır. Buradaki sedasızlaşma iç sesteki f ünsüzünün etkisiyle meydana

gelmiş olabilir. 'tabak' kelimesi ise ilginç bir durum sergilemektedir. Kelime, kullanım yerine göre imlâda (telaffuzda) farklılık göstermektedir. Kelime SN'de, yer adı olarak 'Debbahlar Bazarı', 'Debbâğ-hâne', 'Taba-hâne', 'tabbâğ-hâne', meslek grubu adı olarak 'debbâğ', 'debbak', 'tabak' ve meslek adı olarak 'debbâğ-lık' ve 'tabbâğ-lık', özel isim olarak ise 'Debbâğ oğlu' ve 'Debbak oğlu' şeklinde yazılmıştır. Diğer eserlerdeki şekillere de bakıldığında kelimenin bu devirde söyleyiş ve imlâ olarak henüz tek şekilli olmadığı anlaşılmaktadır.

"defne < Yun.; Ar. [Deny 1955, § 96" tefne (:İFNE)(1)

[**Mol.** define (d. agaci); **Par.** defne (:DFNE); **Men.** defne]

"tabak < Ar. debbâğ='deri işlemecisi' " tabak (t. -laruñ)(:TBAQ-laruñ)(1); tabbâğ (:TBBAĞ)(13); tabbâğ-lık (:TBBAĞ-lık)(2); tabbâğ-hâne (:TBBAĞ XANE)(2); Taba-hâne[yer adı] (:TBE XANE)(4); tabg ét- (:TBĞ)(1); debâgat (:DBAĞI)(3); debbâğ-lar (:DBBAĞ-lar)(6); debbâğ oğlu (:DBBAĞ)(2); debbâğ-lık (:DBBAĞ-lık)(1); debbâğ-hâne (:DBBAĞ XANE)(2); Debbak oğlu (:DBBAQ)(1); debbaklar (:DBAQ-lar)(1); debbahlar bazarı (:DBBAX-lar)(1)

[**Par.** debbâğ (:DBBAĞ); debbâğ-hâne; **Men.** debbâğ*; tábbâk hlk. < debbâğ, (debbâğ hâne) = *Coriarius: debbâğ, hlk. tábbâk, (debbâğ hâne, tâbe hâne, hlk. taphâne]

"terzi < [Far. derzî, Stein.; Deny 1955, § 96]" terzi (:İRZY)(15); derzî (:DRZY)(13)

[**Har.** terzi; **Par.** derzi (:DRZY); **Men.** derzi, hlk. terzî]

"topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]" topuz (:TPVZ)(9)

[**Par.** topuz (:İVPVZ); topuz, debbûs (:İVPVZ, DBBV_s); topuzcu; topuzluk; **Har.** topuz; **Men.** debbûs, debûs, topuz = Clava: buz dugan, topuz, topuz, debbûs, debûs]

"turac < Ar. durrâc [Şevki, sh. 274, 346; Deny 1955, § 96]=bir cins kuş" (:TVRAC) (2)

[**Men.** dürrâc, hlk. türâc]

§ 125. cb) İç seste

. İç seste bulunan sedalı ünsüz kelime bünyesinde bulunan k'nın etkisiyle (uzak benzeşme) sedasızlaşmış olmalıdır.

"korlela < İt. cordella" kurtela (:QVRILE)(6)

§ 126. cc) Hece ve Kelime Sonunda

Bu değişme de bir çeşit, kelime ve hece sonlarındaki yabancı bir sesin Türkçeleşmesi hadisesidir. Çünkü Türkçe'de hece sonlarında d sesi bulunmamaktadır (Banguoğlu 1974, § 68). Bu yüzden Türkçe söyleyişte, hece sonlarında d sesi bulunan yabancı kelimelerde bu ses sedasız karşılığı olan t'ye değişmektedir. Söyleyişteki bu değişmenin kelimelerin kullanım sıklığına göre zamanla yazıya da aktarıldığını görmekteyiz. Genel imlâ içersinde sapma olarak nitelendirilen bu yazılışlar, söz konusu kelimelerin gelişmeli şekilleri için önemli ip uçları vermektedir. Orijinal imlânın korunduğu çok sayıda örneğin yanında aşağıda sıraladığımız t'li yazılışlar bu kelimelerdeki gelişmeyi aksettirecek özellikte olup aynı yapıda yabancı kelimeler için de delil sayılabilecek örneklerdir. 'İdman' ve 'patlıcan' kelimelerinde iç seste hece sonunda, diğerlerinde ise son seste sedasızlaşma olmuştur. 'Azatlı', 'barut', cirit', 'çufut', 'kilit', simit gibi kelimelerde sedasızlaşmayla beraber son hece ünlülerinin kısalmış olduğunu da söylemek mümkündür. SN ve diğer eserlerdeki tespitlerden, örneklerin hemen hepsinin gelişmeli şekilleriyle yazıya geçirilecek derecede yaygınlık kazanmış oldukları anlaşılmaktadır.

"Azatlı < Far. âzâd+lı" Azatlı (a.-nâm mahalle)(:azAt-lı)(1); Azadlı (:azAD-lı)(1)

[Mol. azad; azadluk; Par. azadlık; Men. âzâd, âzâdlık (, azâdlık virmek, âzâd et-, âzâdlık kâğıdî, âzâd kagıdî)]

"barut < Ar. bârûd< Yun. püritis, baruti [Baydur, 1953] " barut (:BARVı)(1); barud (:BARVD)(8)

[Mol. barut; Par. barut(:BARVı); Men. barut, bârût, bârûd]

"cirit < Ar. cerîd" cirit (:CRYı)(10); (:CRı)(1); cerid (:CRYD)(1); (:CRYD)(∞)

[Par. cirîd (:CRYD); Men. cirîd = Telum: ok, tîr, yarak, yât, cirîd, hlk. cilid]

"çufut < cühûd" çufut (Ç. Hasan)(:ÇVFVT)(1); çufûd (:ÇFVD)(5); cühûd (:ChVD)(1)

"idman < Ar. idmân" itman (:EıMAN)(2)

[Par. idmân (et-)(:EDMAN); Men . idman]

"kebûd='gök mavisi' " kebûtî (k. kürkden)(:KBVıY)(1)

[Par. kebûd (:KBVD); Men . kebûd]

"kerevit < Yun. kerevides" kerevit (:KREVı)(1)

[**Mol.** kireved; **Par.** kerevid (:KRVD)]

"kilit < Far. kelîd < Yun. keleidi [<Yun. kleis, Baydur, 1953] = 'anahtar' " kilid (:KLD)(7); kilîd (:KLYD)(1)

[**Mol.** kilit;kilitlemek; **Par.** kilid (:KLYD); **Men.** kilîd; kilid (= 'kilit') kilitçi (:KLYDCY), kilitlemek]

"kiremit < Yun. keramidos [< Yun. keramidi, Baydur, 1953]" ki-
remit (:KYREMit)(12); (:KREMit)(4); (:KRMit)(1); (:KYRMit)(1)

[**Mol.** kiremid; kiremidli dam; **Par.** keremit (:KRMit, KRMYt);
keremitci; keremit-hâne; keremidleme (:KREMD-lemek); keremidlik
(:KRMYDLQ); karmîd (:QRMYT); **Men.** keremit, keremit hâne, keremit
dam, keremitci, keremitlemek, keremittü; keremid = **Imbrex**: (:KRMYt,
KRMit, KRMYD), keremit, kırmîd (:QRMYD); **Tegula**: (:KRMit, KRMD, KRMYD), kere-
mit, kırmîd, keremittü, keremit ev]

"kümbet < Far. künbed" kümbet (:KNBt)(3)

[**Men.** kümbet (:KNBD)]

"patlıcan < Ar. bâdincân" patlıcan (:PTLCAN)(4)

[**Men.** bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = **Melongena**:
bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

"sepet < Far. seped " sepet (:sPt)(4); sebet-le- (:sBt-le-)(1); se-
ped-i (:sPD-i)(3)

[**Mol.** seped; sepetli; **Par.** sepet (:sPt); sepetcik (:sPtCK); se-
pet-i; sepet-dâr (:sPtDAR); **Men.** seped; seped, sepet (:sPD)*, araba sepe-
ti, balık sepedi, incir sepedi, değirmen sepedi, sepet-dâr) = * **Corbis**:
seped]

"simit < Ar. semîd" simit (s.-ci oğlu)(:sMt-ci)(1)

[**Par.** simid (:sMYD); **Men.** semîd, hlk. simit, (, simîd uni)]

"zılgıt < Ar. zılgîd='korku' " zılgıt (:zLĞt)(1)

§ 127. ç) G>H

Aşağıdaki kelimeler, gırtlak ünsüzü Ğ 'nın yabancı kelimelerde-
ön, iç ve son seste sedasızlaştığına birer örnektir. 'bahçe'de iç seste ç
Ğ'nın sedasızlaşmasını çabuklaştırmıştır. SN'de yer adı olarak bu-
lunmakla beraber Mol. Par. ve Har.'de süreksiz ünsüzlü (k'lı) şeklin
de bulunması bu devirde 'bakça' varyasyonunun da yaygın olarak kul-
lanıldığını göstermektedir. 'tabak' kelimesinin (bk. §119) gelişmeli
bu günkü şeklin yanında gelişme sürecini aksettiren farklı şekilleri-
nin de bulunduğu, 'harar'ın ise gelişmeli şekliyle dile yerleştiği an-
laşılmaktadır.

"bahçe < Far. bâğçe" bahça (b.-de)(:BAXÇ-de)(1); Yenibakçada (:BQC-de) (3); bâğça (∞)

[**Mol.** bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par.** bakçacık (:BAQÇECQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har.** bakçe; **Men.** bâğça (, bâğçávân < bâğçábân) = **Hortus:** bağça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"harar < Ar. garâre='büyük çuval' " harar harar (:HRAR)(2); garâr (:ĞRAR)(1)

[**Men.** gârâr < hârâr, hârâr = **Saccus:** gârâr hlk. < hârâr ?; garrâr]

"tabak < Ar. debbâğ='deri işlemecisi' " debbâh (d.-lar bazarı)(:DBBAH)(1)(SN'deki diğer şekiller için bk. § 123)

[**Par.** debbâğ; debbâğ-hâne; **Men.** debbâğ*; tábbâk hlk. < debbâğ, (debbâğ hâne) = **Coriarius:** debbâğ, hlk. tábbâk, debbâğ hâne, tâbe hâne, hlk. taphâne]

d) G > Q

Türkçe'de ön seste g ünsüzü bulunmaz (Gabain, § 26) buna karşılık sedasız karşılığı yaygındır. Yabancı kelimelerde görülen ön seste g>k gelişmesinde Türkçe'nin bu özelliğinin etkisi olduğu söylenebilir. SN'de örneğine rastlamadığımız ancak bu gün dile yerleşmiş bulunan 'kalaba (<Ar. galebe)' ile aşağıdaki 'kalbur', 'kalyon' gibi kelimelerde ön seste sedasızlaşma için görünürde bir sebep yoktur. 'çakal' ve 'katırğa'da kelime bünyesinde bulunan sedasız ünsüzlerin etkisi, 'bakça' ve 'mıknatıs'ta ise sedasızlaşan seslerin hece sonunda olmaları söz konusudur. İç seste sedalılılaşmaya aykırı görünen 'ıkar' ve 'lukat' SN'de anlatımın geçtiği bölgenin ağız özelliğini, değilse, Evliya'nın şahsî söyleyişini aksettiren münferit örnekler olmalıdır.

'kalbur', 'kalyon', 'çakal', 'kadırğa' ve 'mıknatıs' kelimelerinin 17. asırda gelişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri anlaşılmaktadır. 'bakça' ise k>h süreklileşmesiyle dile yerleşmiştir.

§ 128. da) Kelime başında

"kalbur < Ar. gırbâl" kalbur (:QLBVR)(6); galburciyân (:QALBVR-ciyân)(1)

[**Mol.** galbur; galburlamak; **Par.** kalbur, gırbâl (:QLBVR, ĞRBAL); kalburlamak; **Men.** gırbâl, kalbur*; kalburlamak = ***Cribrum:** kalbur, gálbur (:ĞLBVR), elek, gırbâl]

"kalyon < İt. galeone [Deny 1955, § 96]" kalyon (:QLYVN)(43); (:QALYVN)(6); galyon (:ĞLYVN)(33)

[**Par.** galiyon, kaliyon (:ĠALYVN, QLYVN); **Men.** kálion* < kalîûn < gallione = *Navis magna: kâliyûn]

"tabak < Ar. debbâğ= 'deri işlemecisi' " tabak (:TBAQ)(1) > 128

§ 129. db) İç Seste Hece Başında

"alarga < İt. allarga " alarka (a. -dan)(:ELARQ-dan)(2)

"çakal < Far. şağâl" çakal (:ÇQAL)(1)

[**Men.** çakal, çákâl= **Hylax:** çakal, şágâl, şigâl]

"ılğâr = ' saldırı, hücum ' " ılkar (:ELQAR)(1); ılgar (:ELĠAR)(∞)

"kadırğa < Yun. katergoy [Red.]" kadırka (:QADRQE)(3); kadırğa (:QDRĠE)(29)

[**Mol.** kadrğa; **Men.** kádırgá, kádırğa ~ katırğa, (kádırgáyá komak, kadırğa balığı) = **Navis astuaria:**kadırğa; **Triremis:** kadırğa]

"lügat" lükat* (l. -ı mühmele)(:LQı)(1); lügat (∞)

"marangoz < Yun. maraggus" marankoz (:MRANQVz)(4)

[**Men.** marankon, hlk. marangun = **Faber:** marangone, maranko]

§ 130. dc) İç Seste Hece Sonunda

"bahçe < Far. bâğçe" Yenibakçada (:BQÇ-de)(3); bahça (b.-de)(:BAXÇ-de)(1); bâğça (∞)

[**Mol.** bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par.** bakçacık (:BAQ-ÇECQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har.** bakçe; **Men.** bâğça (, bâğçávân < bâğçábân) = **Hortus:** bağça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"mıknâtıs < Ar. miğnâtıs~magnâtıs [Şevki, sh.285, 307], < Yun. magnêtês [Baydur, 1953]" mıknâtıs (:MQNTs)(∞)

[**Mol.** mıknatus; **Men.** mıknátıs = **Magnes:** mıknâtıs, magnâtıs, mágnátıs, mágnâtıs]

§ 131. e) v > f

Buradaki gelişme Türçe'de son seste b>v gelişmesine (eb>ev, sab>sav vb.) benzer bir hadisedir. Diğer sidesız ünsüzlerin de etkisiyle son seste sedasızlaşma olmuştur. SN'de yazıya geçirilmişörneklerle ve Men.'deki gelişmeli şekillere bakarak her iki kelimenin de bu şekilleriyle yaygınlık kazandıklarını ve dile yerleştiklerini söylemek mümkündür.

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" çarşaf (:ÇARŞF)(7); (:CARŞF)(1)

[**Mol.** çarşaf; **Par.** çarşaf (:ÇRŞF); çârşeb (:ÇARŞB); **Men.** çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf = çâdir şeb: 1. **Toral:** çâdir şeb, hlk. çarşaf]

"hoşaf < Far. hôt-âb" hoşaf (:XVŞAF)(1); hoşâb (:XVŞAB)(1); (:XVŞaB)(5); (ser-i h. -cıyân)(1)

[**Men.** hoşâb, hoşâv < hoşâb, hlk. hoşâf = **Aqua:** hoşâb, hoşâv]

f) z > s

Yabancı kelimelerde, özellikle de son seste s > z gelişmesi daha yaygın görülmekte (bk. § 107), ancak 'zerdus' bu yaygın duruma aykırı bir örnek teşkil etmektedir. 'sokak' ve 'hotas' kelimelerindeki sedalılaştırmanın kelimelerin bünyesinde bulunan sedasız ünsüzlerin etkisiyle olduğunu söylemek mümkündür. SN ve diğer eserlerdeki yazılışlardan, 'sokak' kelimesinin gelişmeli şekliyle yaygınlık kazanarak yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır.

§ 132. fa) Kelime başında

"sokak < Ar. zukâk" sokak (:SVQAQ)(6)

[**Par.** zokâk (:zVQAQ, zQAQ); zokâk-cık (:zVQAQ-CQ); sokak (:sVQAQ); **Har.** sokak; **Men.** sokak (:sVQAQ) t. hlk. < sûk = **Vicus:** sokak, zukâk, (çikmaz sokak); **Platea:** sokak (:sQAQ, SVQAQ) < zukâk (:zQAQ) veya sûk]

§ 133. fb) Kelime sonunda

"hotaz < kotaz [KT]='başa takılan süs' " hotas (:HVTAs)(2); hotaz (:hVTaz)(2)

"zerdus < Far. zer-dûz" zerdus (:zRDVs)(1); zerdûz (:zRDVz)(3)

[**Mol.** zerdus (, zerduslemek); **Par.** zerdûzlamak (:zRDVz-lamak); zerdizlemek (:zRDz-lemek); **Men.** zerdûz, zerdûzlık]

3. Damak Ünsüzlerinin Değişmesi

Türkçe'de q>x (> h-) değişmesi daha çok iç seste hece sonunda ve son seste meydana gelmektedir. Bu değişme Eski Anadolu Türkçesi devresinde bir hayli yaygındır (Banguoğlu 1974, § 34; Ergin, § 97). Bu devreden sonra Osmanlı sahası q'lı şekilleri seçmiş, x'lı şekiller Azeri Türkçesinde devam etmiştir. Ön ve iç seste q>x değişmesi görülen 'hani', 'haçan', 'dahi' gibi kelimelerde art damak ünsüzleri Osmanlı Türkçesinde gırtlak ünsüzüne (h'ye) dönmüştür (Ergin, a. y.). SN'de 'hani'den başka örneği olmamakla beraber, diğer eserlerdeki şekillerden bu gelişmenin söz konusu kelimelerde bu devirde tamamlandığını söylemek mümkündür*. Bununla birlikte, kalıplaşmış imlânın henüz terk edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Men.'de bu kelimelerin gelişmeli şekilleri halkça (hık.) söyleyiş olarak verilmektedir.

İç seste hece sonunda q>x değişmesinin, Osmanlı sahasında, hiç olmazsa bazı kelimelerde bu devirde devam ettiği söylenebilir. SN ve diğer eserlerde ikili şekillerin bulunmasından bunu anlamak mümkündür. Öte yandan bazı kelimelerde q>x gelişmesini gösteren yazılışların kalıplaştığı görülmektedir. Meselâ bunlardan 'ahşam' SN'de (taradığımız ilk üç ciltte) hep aynı şekilde geçmektedir. Mol. ve Par.'de 'akşam' olarak verilen kelime belli ki bu devirde iki şekilde de kullanılmaktadır**. 'ahşam', 'ohşa-', 'yohsul' ve 'yohsa' bu şekilleriyle konuşma dilinde, özellikle ağızlarda bu gün de kullanılmakta, aşağıda verdiğimiz kelimelerin hemen hepsi Azeri sahasında gelişmeli şekilleriyle bulunmaktadır (bk. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugeti; Develi).

'mahreme' kelimesinde de Türkçe kelimelere benzer bir gelişme söz konusudur. SN ve Par.'de 'makrama, mahrama', Mol. ve Har.'de 'mahrama', Men.'de ise 'mahrama' hık. söyleyiş olarak verilmektedir. Bunlardan kelimenin q>x gelişmeli şekliyle dile yerleşip yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu gün 'mahrama' yanında 'makrama' da söylenmektedir (bk. TS).

* Aynı aileden kelimelerin diğer metinlerimizdeki şekilleri: [Mol. haçan, 331/3; Par. kaçan, 1711/8; kangı, 1709/12, 1710/4, 1711/4; Har. hangi, haçan (hacsan, hacşan, hatşan); Men. kanda hık. handa; káni, hık. hani; kangı; kaçan =] **Quando:** kaçan, hık. haçan] Car.'daki şu şekiller imlânın aynılığına rağmen söyleyişi vermesi bakımından meseleye ışık tutacak niteliktedirler: hangısı (:QNGYsY) 12. 53. 497. 501...; haçán (:QÇAN) 506

** 'akşam' ve 'yoksa'nın Car.'daki durumları (18. asır için) bu kelimelerde imlânın söyleyişi vermediğini göstermektedir.

a) q > x (~h-) (Süreklileşme)

aa) Kelime başında

§ 134. aaa) Türkçe kelimelerde

"hani < kanı" hani (h. benim gibi eski emir ?)(:hANY)(1); kanı (:QNY)(16) [**Har.** hani]

"hotas < kotaz [KT]='başa takılan süs' " hotas (:HVTAs)(2); hotaz (:hVTaz)(2)

§ 135. aab) Yabancı kelimelerde

"kepenk < hapenk" kepenk (:KPNK)(3); kepenek-ci (1); hapenk (:XPNK)(5)

[**Par.** kepenk (:KPNK); **Men.** kepenk]

ab) Hece ve Kelime Sonunda

§ 136. aba) Türkçe kelimelerde

"akşam" ahşam (:EXŞAM)(14); ahşamá dek (1); ahşama dak(1)

[**Mol.** akşam; a.-den; a.-e; akşem-e; **Par.** ahşam (:aXŞAM, EXŞAM); ahşama-a (:EXŞM-E); **Har.** akşam; **Men.** ahşam, ahşâm, (, ahşâm zemâni, ahşâm ol-)]

"koyak = 'vadi' " koyah (:QVYAX)(4)

"okşa- " ohşa- (:EVXŞA-)(2); okşa- (∞)

[**Mol.** okşamak; **Par.** ohşamak; o.-lık; **Men.** ahşamak ~ okşamak]

"Toktamış" Tohtamış (:TVXıMŞ)(1)

"uyak = 'uygun' " uyah (bunlardan gayrı u. kimse yok idi.)(:EVYAX)(1)

"yahşı < yakışı" yahşı (:YXŞY)(6)

"yoksa" yohsa (:YVXsE)(67); yoksa (:YVQsE)(2); yoğsa (:YVĞsE); yoğsa (1)

[**Par.** yohsa; **Men.** yoksá, yohse, yogsá]

"yoksul" yohsul (:YVXsVL)(1)

[**Par.** yohsul (:YVHsL); yohsullık; **Men.** yoksul < yohsul (1177); yohsul (1193); yohsullık]

§ 137. abb) Yabancı kelimelerde

"makreme < Ar. mıkrame [Şevki sh. 49, 130]=' örtü kumaş, bürük' " mahrame (:MHRME)(2); makrame (:MQREME)(7)

[**Mol.** mahrama; **Par.** makrame (sine m.-si) (:MQREM-si)(, hammâm m.-si); mahrame (yüz ve el m.-si)(:MXREME); **Har.** mahrama; **Men.** mákrámá, hlk. mahrama (, el makramasi)]

b. x > q (Süreksizleşme)

Yabancı kelimelerde, Türkçe kelimelerin aksine, ön, iç ve son seste süreksizleşme görülmektedir. x (ve h) sesi Türkçe bir ses olmadığından (Gabain, § 25; Ergin, § 59; Timurtaş, § 67) elbette Türkçe kelimeler için böyle bir gelişme söz konusu olamaz. Türkçe olmayan bir sesin Türkçe'de çok bulunan q'ya geçmesi kolay olmuştur. Aşağıda sıraladığımız kelimelerin 'Kavza' ve 'çuka' hariç diğer hepsi bu gün gelişmeli şekilleriyle kullanılmaktadırlar. Bu kelimelerin SN ve diğer eserlerdeki, bazı orijinal imlâyı koruyan örnekler bulunmakla beraber, gelişmeli şekillerden dilde yaygınlık kazanarak yazıya geçirildikleri anlaşılmaktadır.

§ 138. ba) Kelime başında

"Havza < Ar. havza" Kavza (:QAVzE)(5); (:QVzE)(2)

"kaftan < Ar. haftân" kaftan (:QFıAN)(1); haftân (:XFıAN)(5)

[**Par.** kaftan (:QFıAN); **Har.** kafftan, kaftan; **Men.** háftân = **Idumentum:** háftân (:XFıAN, XFFAN); **Lorica:** (p. háftân), háftân (:XFıAN, XFFAN); **Vestis:** (a. háftân), kaftan]

"karpuz < harbûz " karpuz (:QARPVz)(11); harbûz (:XRBVz)(1)

[**Mol.** karpuz; **Par.** karpuz (:QARPVz); karpuc (:QRPVC)?; **Har.** karpuz; **Men.** karpuz; harbûz]

"kavaf < Ar. kaffâf =' ayakkabıcı' " kavvaf (:QVVAF)(8); haffâf (:XFFAF)(∞) [**Men.** haffâf, hlk. kavvâf]

"kına < Ar. hinnâ [Şevki, sh. 48, 153, 295, 345]" kına (:QNA)(9); hinnâ (:XNNA)(7)

[**Par.** kına (:QNE); **Har.** kana; **Men.** hinnâ'e, hinnâ, hinâ, kınâ, kına]

"kumbara < Far. humbere" kumbara (:QVMBRA)(2); (:QVMBRE)

(Bâlâdan düşman üzre taş ve k... biragacak delikler vardır.)(3)

[**Mol.** kumbara; **Par.** kumbara (:QVMBARE, QVMBRE); kummara (:QVMMRE); **Men.** kumbara (:QVMBARE~QVMBRE); kumbaracî; humbere, hlk. kumbara, humbarácî, (, humbárácî bâşî) = 1. **Pyxis pecuniaria:** kumbara (= 'para kutusu'); 2. **Globus ignitus missilis:** (:QNBRE, :QMBRE) kumbara; el kumbarasi (:QNBRE)]

§ 139. bb) İç seste

"çarka-cı < Far. çarha= ' çarkacı' " çarka (ç.-cı)(:ÇARQE-Cİ)(3); çarkcı (:ÇRQ-Cİ)(3); çarkcıyân (:ÇARQ-CİYÂN)(3); çarhá-ci (:ÇARXE-Cİ)(29); çarhácilik (:ÇRXE-CİLİK)(1); çarhcı (:ÇRX-Cİ)(1)

[**Mol.** çarkacılık; **Par.** çarhacı (:ÇRXE-Cİ); **Men.** çárhá* (, çárháci ~çârkáciler), (çikrık), çârkácî, çârkácî = ***Tornus, girgillus:** çikrık, çárh, çarha, çárhá]

"çuha < Far. çûhâ [Stein.]" çuka (:ÇVQE)(57); çuka-cı (1); çuka-dâr (:ÇVQ-DÂR)(15); çuka-cıyân(1); ç. -lar (2)

[**Mol.** çoka; çuka; **Par.** çuka (:ÇVQE); çukahâne; **Har.** çuha (csuha, çşuha); **Men.** çoka, hlk. çoha ? (, çokanün eni), çokâci, hlk. çohacî ?, çokacîlik, çokadâr, (, çokadâr âgâ); çûhâ (410)]

"maskara < mashare " maskara (:MsQRE)(1); mashare (:MsXRE)(2); mashariyyât)(1)

[**Mol.** maskara; m.-luk; m.-lik; maskare; maskre; **Par.** mashare (:MsXRE); m.-lik; m.-lık; masharalamak; masharalanmak; **Men.** máshâret, hlk. mashara; masharaci; masharalık; masharalatmak]

§ 140. bc) Kelime ve hece sonunda

"bahçe < Far. bâğ-çe" bakçe(Yeni b. -de)(:BQÇ-de)(1); (Has b.)(2); bahçe (:BAXÇ-de)(1); bâğçe (∞)

[**Mol.** bakca; bakcacuk; bakcacik; **Par.** bakçacık (:BAQÇEQ); bâğça (:BAĞÇE); **Har.** bakçe; **Men.** bâğça (, bâğçávân < bâğçábân) = **Hortus:** bagça (:BĞÇE, BAĞÇE), bahça (:BXÇE)]

"çark < Far. çerh" çárh (:ÇRX)(5); çerh-ci (1); çerhci-lik (2)

[**Mol.** çark (, tekerlek); **Par.** çarh (, tekerlek)(:ÇRX); **Men.** çárh (, çárhü, hlk. çarklü)]

"Nahçıvan" Nakşivan (:NQŞVAN)(2); Nahşivan (:NXŞVAN)(2); Nahçıvân (:NXÇVAN)(2)

c) G > v

G>v değişmesi, Eski Türkçe'den Batı Türkçesi'ne geçişte hemen hemen tamamlanmış bir gelişmedir (Ergin, § 93). Örneklerde de görüldüğü gibi, g>v gelişmesi olan kelimelerde g ünsüzünün önünde veya sonunda bir dudak ünlüsü (yuvarlak ünlü) bulunmaktadır. Bu gelişmeyi sağlayan esasında ünsüzün komşusu durumunda bulunan dudak ünlüsüdür. Bu sebeple dudak ünlüsünün yanındaki gırtlak ünsüzünü dudak ünsüzüne dönüştürmesi temelde bir benzeşme hadisesidir (dudaksılaşma, Banguoğlu 1974, § 84). Sonuç bakımında ise aynı hadise bir süreklileşmedir. Çünkü süreksiz gırtlak ünsüzleri, komşuları olan diğer ünsüzlerin özelliklerine göre süreklileşmektedirler. Gelişmesini daha önceki devrelerde tamamlamış (Timurtaş, § 81) olan aşağıdaki kelimeler çalışmamızda da v'li şekliyle bulunmaktadır.

§ 141. **Fiillerde:**

"kov- " kov- (5); kova kıra (16); kovşarak (1)

[Par. kovulmuş; Har. kov- ; Men., kovmak]

"soğut- " sovut- (:SVVVD-)(∞)

§ 142. **İsimlerde**

"Balıklavu < balık+lagu" balıklava (:BALQLVA)(4); (:BALQLVE)(1)

[Men. bâlıkleva = 1. Piscina: balıklevâ]

"koğuş" kovuş (:QVVŞ)(3)

"kova" kova (:QVVA)(2); (:QVVE)(3); k.-cıklar (1); Koğacı Mescidi (:QVĞA-CI)(4)

[Par. koga (:QVĞE); kova (:QVVE); Men. koga, hlk. kofa ~ kufa]

"soğuk" sovuk (:SVVQ)(33); sovu(k)-caktır (:SVV-CQ-DİR)(1); (:SVQ)(11)

[Mol. sovuk; sovukluk; sovutmak; Par. sovuk (:SVQ, SVVQ); sovumak; sovutmak; Har. sauk; Men. sovuk, souk]

"tavuk" tavuk (:TAVQ)(12); (:TAVVQ)(3); (:İAVQ)(2); (:İAVVQ)(1)

[Mol. tavuk; tavukci; Par. tavuk (:İAVQ, TAVQ); Har. tauk; Men. tauk ~ tavuk; taukçi]

§ 143. **ç) g > v**

Art ve ön gırtlak ünsüzleri G ve g'nin v'ye dönüşmesinde yukarıda işaret edildiği gibi (bk. § G>v) kelime kökünde bulunan yuvarlak

ünlünün etkisi bulunmaktadır. Bu gelişme, dudak ünlüsünün yine kendisi gibi dudak ünsüzü olan v'ye bezeşmesi sonucu meydana gelmektedir. g>v değişmesi aslında bir ğ>v değişmesi hadisesidir (Ergin, § 91; Banguoğlu, § 77), çünkü bu değişme g>ğ ara devresinden sonra olmaktadır.

SN ve diğer eserlerdeki örneklerden, g>v değişmesinin bu devrede henüz yaygın olarak gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Sadece 'güvercin' kelimesi SN'de gelişmeli imlâsıyla geçmektedir. Bu gün gelişmeli şekliyle dile yerleşmiş bulunan 'düve, övendire, üvey, devşir-, döv-, söv-'^{*} gibi kelimeler SN ve diğer eserlerde (Men.'de devşir- hariç) g'li tespit edilmişlerdir. ğ sızmalı ünsüzü için eserlerde ayrı bir harf veya işaret kullanılmadığından, özellikle, g>y gelişmesini yazıya geçirmede diğer eserlere göre ilerde olan SN'deki şekiller için g>ğ ara devresini burada düşünmek mümkündür.

"güvercin" güvercin (:KVVR CN)(20)

[Mol. gogarcin; gogercin; gogercinlik; gogercinler; Par. gögercin (:GVGR CN, KVKRCN); gögercinlik; Men. gögercin (, tahta gögercini, çakşırlü gögercin, yaban gögercini); gögercinlik]

§ 144. d) g > y

Türkçe bir kaç kelimedede g>y gelişmesi görülmektedir. Bu gelişme, g>v gelişmesi olan kelimelerden farklı olarak, daha çok, g sesinin düz ünlüden sonra iç seste ve hece başında kaldığı tabanlarda olmak-

* Söz konusu kelimelerin SN ve diğer eserlerdeki durumları şöyledir:

değişir- (değişirken)(1); değışirme (9) [Men. devşirmek ~ devşürmek]

döğ- (dögülür-miş)(54) [Mol. dogmek (=doghmek); Par. dögmek; döğüşmek; Har. düğ-; Men. dögmek (, hırmen hlk. harman dögmek, suouk demir dögmek); dögmeklik]

düğe (:DVKE)(1)

öğendire (:EVKNDYRE)(1)

söğ- (sögerek)(3)[Mol. sogmek (= soghmek); Par. sögmek; Har. süğ- ; Men. sögmek]

öge(y)(: اوكى) (3) [Mol. oga (=oghia) (ana); oge (=oghe)(baba); Par. ögi (ana) (: اوكى); Men. ögey, hlk. öge (, ögey ata, ögey ana, ögey ogul)]

üğey(i)k (:EVKEYK)(2) [Men. ögeik]

tadır. g>v değişmesinde olduğu gibi g > y gelişmesinden önce de bir

g > ğ ara devresinden söz edilebilir. Bu hadise aynı zamanda bir sızı-
cılışmadır.

Bu gün g>y değişmeli şekliyle dile yerleşmiş bulunan 'eyin'
SN'de yaygın olarak yazıya geçirildiği halde Men.'de gelişmesiz ola-
rak, aksine g>k gelişmesiyle geçmektedir. Aynı şekilde bu gün yazı-
ya 'değnek' olarak geçirildiği halde (bk. TS) söyleyişte 'deynek' şekli
de bulunan kelime SN'de hep 'deynek' şeklinde tespit edilmiştir. 'te-
yek' ise Par. ile birlikte SN'de de bulunmaktadır (kelime bu gün yazı-
da 'tevek', bk. TS). Ses düzeni bakımından bu kelimelerin yapısına
benzeyen yabancı 'diğer-gûn' kelimesinde de aynı gelişme olmuş ve
Evliya bunu 'diyer-gûn' şekliyle dokuz yerde yazıya geçirerek tespit
etmiştir. Bu örneklerden, SN'nin g>y gelişmesini tespit bakımından
da diğer eserlerden ileri olduğu anlaşılmaktadır.

§ 145. Türkçe kelimelerde

"de nek" deynek (:DYNK)(7); (:DYENK)(17)

[**Mol.** degenek; **Par.** degenek; deymek (göz d.)(:DY-mek);
deyiş (göz d.)(:DYŞ); **Har.** degenek, degeneg (deime, deymede, dey-);
Men. degenek, degenecik (, çoban degenegi, hâcî, yolci degenegi, de-
genek çalmak, basmak, urmak)]

"eyin" eyin (:EYN)(6); eyninden (1); eynimiz (5); eynine (2); egn-
ime (:EKN-ime) (1)

[**Men.** egn (, eknüme, eknüñden çıkarsın, egnine, pelâs
geydî, egnine geiñ yeñlü bir hırká geyib)]

"tevek" teyek (bağ t. -inde)(:TYEK-inde)(1)

[**Par.** tevek (:TYK); teyeklemek (:TYK-lemek)]

§ 146. Yabancı kelimelerde

"diğer-gûn (ol-) = 'ölmek, başka şekle girmek' " diyer-gûn
(:DYRKVN)(9) [**Men.** diğer; diger gûn]

Not: Diğer eserlerde gelişmeli şekilleri tespit edilmiş olmasına rağmen
SN'de kef harfiyle yazılmış örnekler bulunmaktadır. Bu kelimelerin, eski
imlâlarının SN'de korunduğunu, değilse g>ğ devresinde olduklarını söylemek
mümkündür.

"eyer" eğer (4); eğerle- (2) [**Mol.** eyer (=eier) (at e.-i); eyerci; **Par.** eger, eyer
(:EGR, EYR); (atuñ egerin(i); egerci, eyerci; egerlemek, eyerlemek; **Har.** eger,
egir; **Men.** eyer, eger]

"tüy" tüğ (12) [**Par.** tüy; tüycik; tüylü; tülenmek; **Har.** tüy; **Men.** tüy, hlk.
tüğ (, tüyi yolmak); tüycigez: tüylenmek: tüylü = **Hyftrix:** uzun tülü kirpi]

Öte yandan SN'de aksine, son seste y>g gelişmesini sağladığını gösteren yazılıta kelimeler vardır ve bunlar, bir imlâ meselesi söz konusu değilse, Türkçe 'öğle (< ödleg [Claoson]) kelimesine benzer bir gelişme göstermiş olmalıdırlar. 'köy' ve 'siyer' kelimelerinde, yarım ünlü olarak kabul edilen y sesi söyleyiş değeri bakımından kendisine yakın olan sedalı ve sızıcı ğ sesine (y de sedalı ve sızıcıdır) dönüşmüştür. Nitekim Mol.'daki 'kov-lu' ile Men.'deki hlk. söyleyiş olarak verilen 'kög' şekli 'köy' kelimesinde böyle bir gelişme olduğunu göstermektedir. 'siyer' kelimesinde de aynı durumu vardır.

"köy < Far. kûy " köğ (:KVK)(köğden köge)(1); kög (5); (:KVG)(1); kûy (kôy, köy(∞) [Mol. koy (=kioi); kovlu (=kioulú); (k. olmak, Türklenmek); Par. kûy; Har. köi, köy; Men. köy (, köyinde, köyünde, köy sahibi, köy subaşısi)]

"öğle" öyle (:EVYLE)(1); öğle (∞) [Mol. oyle (=oile); olande; Par. öyle (:EVYLE); öğle (ö.-lik yeyecek) (:EVGLE-lik); Har. uyle, üyle; Men. öile (, öyle zemânı, öyleden soñra, öyle mancası, öylein); öilelik yol]

"siyer" siğer (:sKR)(6); siyer (∞) [Men. siyer]

4. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Değişmesi

Boğaz ünsüzleri Türkçe'de olduğu gibi korunamazlar; son seste ya düşerler ya teşekkül noktaları bakımından kendilerine yakın başka ünsüzlere dönüşerek korunmaya çalışırlar. Buradaki hadiseyi bir değişmeden çok, söyleyişteki ünlü çatışmasını gidermek için ünsüz türemesi olarak değerlendirmek de mümkündür. Ancak burada, başka durumlardakinin aksine, çatışmayı gidermek için y yerine v sesi türediğinden bu kelimeleri değişme bahsinde ele aldık. Burada hadiseye *değişme* dememizin sebebi, aslında birer ünsüz olan *hemze* ve *ayın* harflerinin karşılıkları seslerin v'ye dönüşmüş olmasıdır. Ancak bunlardan 'mavna' kelimesi gelişmeli şekliyle yaygınlık kazanarak dile yerleşmiştir.

Ayrıca SN'de ' (ayın) sesinin gırtlak ünsüzüne dönüştüğü örnekler de bulunmaktadır. Türkmence'de yaygın olarak görülen bu değişimin (Azmun 1983; Bazin 1987) Anadolu Türkçesinde az da olsa örneklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

§ 147. a) ' (hemze) > v

"sual < Ar. su'âl=' soru' " sual ~ suval (:sVAL)(26); (:sVAL)(4)

[Mol. suval (=suual); Par. su'âl; Har. soal, soval; Men. suâl]

§ 148. b) ' (ayın) > v

"mavna < Ar. mâ'ûne [Şevki, sh. 46, 97]" mavna (:MAVNE)(1); mavna (:MAVVNE)(9)

[Mol. mavona; Par. ma'una (:M'NE); Men. mauna (:MAVNE)(272) = Tiremis major: mahona]

§ 149. c) '(ayın) > Ğ

"malum < Ar. ma'lûm" mağlûm (:MÖLVM)(1)

"sun' ='yapma' " sunğ (:SNĞ)(1)

"şecaat < Ar. şecâ'at" şecâğat (:ŞCAĞI)(1)

"şiir < Ar.< şî'ir" şığır (:ŞĞR)(1)

5. Sedasız Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Değişmesi

Türkçe'de az da olsa, sedasız karşılığı olmayan ünsüzler arasında birinden diğerine değişme olmaktadır. Bu gelişme Türkçeye girmiş yabancı kelimelerde daha çok görülmektedir. Bu gün gelişmeli şekilleriyle kullanım yaygınlığı kazanarak dile yerleşmiş bulunan 'güreş', 'salkım' gibi Türkçe kelimelerin yanında yabancı kelimelerden de (tulumba, körfez, çamaşır, teneşir vb.) gelişmeli şekilleriyle yaygınlık kazanıp dile yerleşenler olmuştur. 'helc ü melc', 'Hereke', 'Kelbela', 'mundar', 'dölüm' vb. kelimeler ise gelişmeli şekilleriyle SN'den başka diğer eserlerde yer almamaktadırlar. Bunlar Evliya'nın şahsî söyleyişini aksettiren veya dilde yaygınlık kazanmayıp mahallî kalmış örnekler olmalıdır. Bunun yanında bu gün özellikle Anadolu ağızlarında varlıklarını sürdüren (murdar, aferim vb.) ancak gelişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazanmamış kimi kelimelerin SN ve diğer eserlerde gelişmeli şekillerine rastlanması, söz konusu kelimelerin bu devirde gelişmeli şekilleriyle kullanıldıklarını göstermektedir. Konuşma dili üslûbunun verdiği avantajla SN, bu gelişmeleri de diğer eserlere nispetle daha yaygın tespit etmiştir. Öyle ki bazen bunu aynı kelimenin hem orijinal hem gelişmeli imlâsını aynı veya müteakip satırda vermek suretinde yapmaktadır (bk. giriş). Böylece Evliya'nın, bilinen yaygın imlâlarıyla yazılan kelimelerin söylenişlerini aksettiren yazılışını, özellikle vermiş olduğu anlaşılmaktadır.

a) r > l

§ 150. aa) Türkçe kelimelerde

"güreş < gür-e-ş, küre- [Deorfer, § 1726; Clauson] " güleş (g. -ciler)(:KVLŞ-ciler)(12); güreş (:KVRŞ)(1); güreşciyân (1); güreş (:KVRŞ)(1); güreş-ir (1) (güreşirler lügat-i Türkîsinün sahîhi g.-dır.)(1); güreş-ir (1)

[Mol. gureş; gureşçi; gureşçilik; gureşlemek; Par. güreş (g. meydanı)(:GRŞ); güreşçilik (:KVRŞ-cilik); güleş (:GLŞ); güleşmek; Men. güreş, hlk. güleş (, güreş yeri); küreşmek; kuleş < güreş; kuleşmek < gureşmek]

"salkım < sark-ım < *sal-k-ım [Clauson]" salkım salkım (:SLQM

)(2)

[**Mol.** salkim; **Par.** salkum (:SLQM); **Men.** salkum]

§ 151. ab) Yabancı kelimelerde

"herc ü merc" helc ü melc (:hLC V MLC)(7); herc ü merc (∞)

[**Men.** herc merc; herc ü merc]

"Hereke" Heleke (:hLKE)(H..., Hereke dahi démişlerdir.), (H..., ya'nî helâk yeri démekdir.)(4)

"istavroz < Yun. stauros" istavloz (Nehr-i I.)(:ESTAVLVz)(1)

"Kerbelâ" Kelbelâ (:KLBLA)(2); Kerbelâ (∞)

"servi ~ selvi < Far. serv" selvi (:sLVY)(3); servi (38); serv (∞)

[**Mol.** selvi (, selvilik); **Par.** servi, serü(v), serüf (:sRVY, sRV, sRVF); servilik (:sRVY-lik); selvi (:sLVY); **Men.** servî = **Cupressus**: serv, hlk. selv (agaci)]

"tulumba < İt. tromba " tulumba (:طُومْبَه)(1)

[**Par.** tulumba (:طُومْبَه); **Men.** tûlumba]

§ 152. b) l > r

"körfez < Yun. kolpos" körfez (:KVRFz)(1)

[**Mol.** korfas (kiorfas); (İsnimit) korfusi; **Par.** körfüz (:KVRFVz); **Men.** körfüz (Venedik körfüzi) = **Sinus maris**: kürfûz, körfüz]

"şalgam < Far. şalgam" şargam (:ŞRGM)(3); şalgam (:ŞLGM)(1); şalgam (:ŞALGM)(1)

[**Mol.** şalgam; **Par.** şalgam (:ŞLGM); şalgamlık; **Men.** şalgám = **Rapa**: şalgam, şelcem]

§ 153. c) r > n

"murdar < Far. murdâr" mundâr (:MVNDAR)(1)

[**Par.** murdar (:MRDAR); **Har.** murdar; **Men.** mürdâr; mürdârlık; mürdârlamak = **Impurus**: mürdâr]

§ 154. ç) y > r

"çamaşır < Far. câme-şûy" çamaşır (ç.-ciyân)(:ÇAMEŞR-

ciyân)(1)

[**Mol.** çamaşır; **Men.** câme şûy, hlk. çâmâşir]

"teneşir < Far. ten-şûy " teneşir (:tNEŞYR)(1); teneşûy (:tNŞVY)(1)

[**Mol.** teneşur; **Par.** teneşir (:tNŞR); **Men.** tenşûy; teneşûy]

§ 155. d) m > n

"düNDAR < Far. düm+dâr = 'arkadaş' " dündâr (kafadar u d...)(:DVNDAR)(2)

[**Men.** dümdâr = **Postremumi:** ... **postremum agmen:** dümdâr (:DVNDAR, DMDAR)]

"imdi = 'şimdi, imdi' " indi (:EYNDY)(Hacı: " i...)(1); imdi (:EMDY)(∞). [**Mol.** indi]

"imparator < İt. imperator " inpirator (:انْبِرْهُ طُور)(1)

§ 156. e) n > m

"aferin < Far. âferîn" âferim (:aFRYM)(4); âferîn (:aFRYN)∞)

[**Mol.** aferim; **Har.** aferim; **Men.** âferîn (, âferîn et-, âferîn oku-)]

"kurşun" kurşum (:QVRŞVM)(209); kuguşun (:QVĞVŞVN)(1); kurguşum (3); kurguşun(1); kurşu(n)(1)

[**Mol.** kurşin (fişekler kurşunu), kurşinci; gurgurşin, gurşinlamak; **Par.** kurşunlamak (=impiom); **Men.** kurşûm; kurşun, kurşunci, kurşunlü, kurşunlamak]

§ 157. f) n > l

"Domaniç" Domalic (Sarmaşıklı Bel'de ve D... Beli'nde) (:DVMALC)(1) [**Men.** tumanc)

"dönüm < dön-üm" dölüm (bin d... misket üzümü)(:DVLVM)(1)

"fincan < fincân" filcan (:FLCAN)(9); filincan (:FLNCAN)(1); finilcan (:FNLCAN)(1); fincân (:FNCAN)(6)

[**Par.** fincan; **Men.** fincân, hlk. filcân = **Poculum:** pincân, hlk. fincân, filcân]

"iskemle < skamni " iskemle (:ESKMLE)(1)

[**Mol.** iskemri; **Par.** iskemli (:ESKMLY); iskemlicik: iskemli-

cık; iskemni (:EsKMNY); iskemnicik; **Har.** skemle; **Men.** iskemle]

"mancınık < Ar. mancanîk < Yun." mancılık (:MANCLQ)(1); man-
cınık (:MNCNYQ)(4)

[**Par.** mincınık (:MNCYNQ); **Men.** mencenîk]

"patlıcan < Ar. bâdincân < Far. bâdingân" patlıcan (:PTLCAN)(3);
bâdincân (:BADNCAN)(1)

[**Men.** bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = **Melongena:**
bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

§ 158. g) l > n

"kilise < Yun. ekklesia" kilise (:KLsE)(5); kelisâ (:KLYsA)(13); ke-
nise(:KNYSE)(40)

[**Mol.** kilisa; **Par.** kinisâ (:KNYsA); kinise (:KNYsE); kilisâ
(:KLYsA); **Har.** klişe, klise; **Men.** kilise = **Templum:** kenîsâ, kelisâ, kilisâ]

"tonoz < Yun. tonos='iki duvar üzerinde yarım daire şeklinde ta-
van' " toloz (:TVLVz) (dükkânlarının üzerleri cümle t. kemerler ile
mebnî)(2)

6. Dudak Ünsüzlerinin Değişmesi

§ 159. a) b > m

Ön seste b > m değişmesi, daha çok geniz ünsüzü n ile kapanan ke-
limelerde olmaktadır; bu sebeple bu hadise bir çeşit uzaktan benzeş-
medir (Ergin § 100; Banguoğlu 1974, § 85. 2) Türkçe kelimelerde daha
yaygın olan (ben>men, bin>min, bin->min- vb) bu değişme aşağıda-
ki yabancı kökenli kelimelerde de görülmektedir. Her iki kelimenin
bu devirde b > m değişmeli şekliyle dile yerleştikleri, 'menekşe'nin
orjinal imlâsının yanında gelişmeli şekliyle de yazıya geçirildiği an-
laşılmaktadır. Nitekim 'menekşe'nin değişmeli şekli SN'de geçmek-
te, Men.'de hlk. (halkça) söyleyiş olarak verilmektedir.

"mangır < bakır [Banguoğlu 1974, § 40]" mankır (:MNQR)(9); ba-
kır (:BQR)(∞)

[**Mol.** mangr, mangir; **Par.** mengir (:MNGR); mengür (:MNGVR,
MNGR); mangır (:MNÖR); mangur, mangır, mengir (:MNGVR, MNÖR, MNGR);
Men. mangır < mankır; mankır, hlk. mangır ~ mangur = **Obolus:** man-
gır, mángur < mánkır]

"menekşe < Far. benefşe" menekşe (:MNKŞE)(1)

[**Par.** benefşe, benefsec (:BNFŞE, BNFŞC); **Men.** benefşe, hlk. , menekşe, benefsec (, saru benefşe) = **Viola:** benefşe, hlk. menefşe, menekşe, benefsec]

§ 160. b) b > v

Batı Türkçesindeki b>v gelişmesine (bar>var, yabız>yavuz, eb>ev) paralel olarak bazı yabancı kelimelerde de aynı gelişmenin olduğu görülmektedir. Bu gün gelişmeli şekilleriyle kullanılan aşağıdaki kelimelerin 17. asırda da b> v değişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri, ancak 'davul' kelimesinin gelişmeli imlâsının yanında aslî imlâsının da devam ettiği anlaşılmaktadır.

"davul < Far. tabl" davul (:DAVVL)(6); tabl (:TBL)(3); tabl-bâz (1)

[**Mol.** davul; davulci; **Par.** tavul, tabıl(:TVL, TBL); tavulci (, tabılzen); tabıl; tavul (çal-); tabl-ı âsâyiş (çal-); tabıl; **Har.** daulhâne; **Men.** tábl, hlk. davul(:TAVL) = **Tympanista:** davulci, dehlbâz, tábilbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul; tábil, davul, (,davul çal-)]

"tava < Far. tâbe" tava (:TVE)(5)

[**Mol.** tava; **Par.** taba, tava(:IABE); tabacık (:IABECQ); tava, taba (:IAVE, TAVE); **Men.** tâve, hlk. tâva; tabe p. hlk. tava]

"varil < Fr. baril " varul (:VARVL)(5)

[**Mol.** varil; **Par.** varal, varil (:VARL, VARYL); varul (:VARL); **Men.** varîl= **Doliolum:** varil, varılci]

Not: Aşağıdaki kelimelerde de aslında bir b>v değişmesi söz konusudur. Bu gelişme sonrasında son seste sedasızlaşma olmuştur.

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" çarşaf (:ÇARŞF)(5)

[**Mol.** çarşaf; **Par.** çarşaf (:ÇRŞF), çârşeb (:ÇARŞB); **Men.** çârşeb ~ çârşef, hlk. çârşaf = **çâdir şeb:** 1. **Toral:** çâdir şeb, hlk. çarşaf]

"çirkef < Far. çirk-âb" çirkâb (ç. dünyâ)(:ÇRKAB)(1)

[**Mol.** çirkef; **Men.** çerkef < çirkâb = **Colluvies:** çirkâb, çirkef]

"hoşaf < Far. hôt-âb" hoşaf (:HVŞAF)(1); hoşâb (:XVŞAB)(1); hôt-âb (:XVŞaB)(4); (ser-i h.-cıyân)(1)

[**Men.** hoşâv < hoşâb, hlk. hoşâf = **Aqua:** hoşâb, hoşâv]

§ 161. c) v > b

v > b değişmesi Türkçe'de pek görülmeyen bir gelişmedir. 'esbâb'daki v>b değişmesine, 'esbâb (< çkl. sebep)' kelimesiyle bir

semantik analogi (anlam benzeşmesi)'nin sebep olduğu, diğerinde ise kelime içindeki ünsüz tekrarını gidermek için bir ayrışmanın söz konusu olduğu söylenebilir.

"esvap < Ar. esvâb = giyecek" esbâb (:EsBAB)(38); esvâb (:EtsVAB)(∞)

[**Mol.** espab; esbab (e.-in değişmek), (ev. e.-1 = 'alet'); esbap (e. dolabi, kiler); espap (indeks); **Par.** esbâb (:EsBAB); (eyü e. ile mülebbes), (esbâbı soyulmuş); **Men.** esvâb, hlk. espâb = **Les:...** roba, roba: esvâb, hlk. espâb]

"evvâbîn = 'akşam namazı sonrasında kılınan nâfile namaz' " ebvâbîn (:EBVABYN) (1)

§ 162. ç) f > p

Burada, kelime bünyesindeki patlamalı ç ünsüzü gerileyici bir etkiyle sızmalı f ünsüzünü, patlamalı p'ye benzetmiştir. Kelimenin, o devirde de gelişmeli şekliyle yaygınlık kazandığı ve yazıya geçirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

"kepçe < Far. kefçe" kepçe (:KPÇE)(3); kepce (:KPCE)(1)

[**Par.** kepçe; kefçe (:KFÇE); **Men.** kepçe; kefçe = **Cochlear des-pumatorium:** kepçe, kefçe; **Tudicula:** kebçe, kefçe]

§ 163. d) v > r

Buradaki değişmeyi 'tekur'dan r türemeli şekil olarak düşünmek de mümkündür. Kelimenin 'tekrur' şeklinin SN ile birlikte Men.'de de tespit edilmiş olmasından hareketle, diğer şekillerle beraber bu söyleyişin de yaygın olduğu söylenebilir. Kelimenin 'tekir' biçimi 'tekir dağı, tekir balığı, tekircik' gibi başka varlıklara ad olduğunda geliştiği halde, 'tekfur' bilinen anlamıyla yer almaktadır.

"tekfur < Erm. tekavor" tekrur (:TKRVR)(3); tekur (:TKVR)(45); tekfur (:ıKFVR)(4); Tekirdağı (:ıKR-dağı)

[**Mol.** tekir dagi, (t. balugi; tekircuk); **Par.** tekir balığı (:ıKR); tekfur balığı (:ıKFVR); tekil balığı (:ıKL); **Men.** tekir dâğî; tekûr dâğî, (t. bâliği); tekfûr bâliği < tekir (t. bâliğî); (İstambol) tekûrî, tekkûr, tekrûr]

§ 164. e) v > y

Burada Farsça bağlama edatı olan vü'nün v'si dil benzeşmesiyle y'ye dönüşmektedir. Bu tür gruplar anlam bakımından tek bir kelime

değerini kazanmışlardır (Duman 1986). SN'de hiç istisnasına rastlamadığımız "çarsûyî bâzâr" grubu "çarşı pazar" şeklinde yazı diline de geçmiş olup halen kullanılmaktadır.

"bükâ vü nâliš = 'ağlayıp inleme' " bükâyî nâliš (1)

"çârşî pazar < çârsû vü bâzâr" çârsûyî bâzâr (∞)

"hevâ vü heves " hevâyî heves (1)

7. Başka Ünsüzlerin Değişmesi

a) ñ > n

ñ sesi Türkçenin aslî seslerinden birisidir. Ancak Batı Türkçesinde, özellikle 16. yüz yıldan sonra yerini teşekkül noktaları bakımından birbirine yakın ve bir diş ünsüzü olan n'ye bırakma temayülünde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu sesi bulunduran kelimeler son zamanlara kadar metinlerde eski kalıplaşmış imlâlarıyla yer almışlardır. Anadolu ağızlarında, özellikle zamir çekiminde varlığını sürdürmekle beraber Türkiye Türkçesinde, Latin kökenli yeni alfabede bu sesi karşılayan harf bulunmadığı için yazıda tamamen yerini n'ye bırakmış durumdadır. Aşağıdaki örnekler bu gelişmenin 17. yüz yılda konuşma diline yerleştiğini ve yazıya da geçirilmeye başladığını göstermektedir. 'ense', 'karanlık', 'sinek' ve 'yanak' gibi kelimelerin bu devirde gelişmeli şekilleriyle yaygın olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Aynı gelişme kelime tabanlarından başka, teklik ikinci şahıs ve isim çekim eklerinden genitif ekinde de görülmektedir.

§ 165. kelime tabanlarında:

"belen" belen (lisân-ı Türkmen'de b... bir yokuş olan yere dérler.)(:BLN)(1)

[Par. beleñ (, bayır) (, tagcık, depe)]

"ense" ense (:ENS-leri)(1); eñse (:EÑSE)(3); (:EKSE)(2)[Men. eñse]

"karanlık" karanlık (:QRANLQ)(9)

[Mol. karanluk; karanlik; haranlik; haranlugile; Par. karañu; karañücek; karanlık(:QRANLQ); karañuluk (:QRAÑVLQ); karañülik (:QRAÑVLK); Har. karanlük; Men. karanlık, káranlık, karañlık, (, karañ, karañlü, karañu)]

"sinek" sinek (:SNK)(5); siñek (∞)

[**Mol.** sinek; **Par.** siñek; **Har.** sinek (=szinek, sinek); **Men.** siñek]

"yanak" yanak (y.-l1)(:YNAQ-l1)(13); yañak (∞) [**Men.** yañak]

eklerde:

§ 166. Fiil çekim eklerinde:

"cuymadı-n mı?" (1)

"dese-n e!" dise-n e! (1)

"gelirse-n" (1)

"gitse-n e !" (1)

"severse-n" (2)

"vursa-n" ursa-n (1)

"yay-ın= 'yayınız' " (1)

§ 167. İsim çekim eklerinde (genitif eki):

anbar-ın (1); direciğ-in (1); gulâmlarım-ın (1); ineğ-in (1); kim-in (1); kûplar-ın (1); pîrler-in (2)

Not: Diğer taraftan SN'de, bu gelişmenin aksine, damaksılaşmayı (n>ñ) (Banguoğlu 1974, § 86) gösteren yazılışlar da vardır:

"çın çın" çıñ çıñ (ç... öt-)(1)

"engin" eñgin (2). [**Par.** engin; **Men.** engin (, engin ovalar)]

"oğl-u-n-dan" oğl-ı (3. teklik şehis iy. e.)-n-dan (1)

"onar onar" oñar oñar (1). [**Par.** onar onar]

"van van" vañ vañ (1)

b) ñ > m

§ 168. Bu değişme, içinde dudak ünlüsü bulunan hecedeki ñ sesinin dudaksılaşması hadisesidir. Netice itibariyle ses değişmesi olan bu hadisenin sebebi bir çeşit dudak benzeşmesidir (Deny 1955, § 83; Banguoğlu 1974, § 77). Aşağıdaki kelimelerin bu devirde, eski şekilleri yanında gelişmeli şekilleriyle de yaygınlık kazanmaya başladıklarını söyleyebiliriz. Nitekim SN'de gelişmeli şekillerin de yaygın olarak tespit edildiğini, diğer eserlerde SN'yi destekleyen tespitler bulunduğunu görmekteyiz.

"domuz" domuz (:DVMVz)(10)

[**Mol.** dovus (dous); dovus güden; dovuscuk; domus; domus-ler; **Par.** toñuz (:TVÑz, TÑz); toñüzcik (:TVÑzCK); **Har.** domuz, donuz; **Men.** doñüz, (doñuz dere, doñüz etmegi, doñuz alması, doñüz pastür-masi, doñüz budı, doñüz burnı, doñuz çobanı, doñuz kılı, doñuz yav-rısı, doñuz hâne, doñuz evi, doñuz balığı, yaban doñuzı, dişi doñuz, doñu gibi); doñuzluk]

"gömlek" gömlek (:KVMLK)(8); gönlek (:KVÑLK)(1)

[**Par.** gönlek; gömlek; **Har.** gönlek; **Men.** gönlek, hlk. göm-
lek]

"komşu" komşu (:QVMŞV)(1); komşı (1); koñşı (∞)

[**Mol.** komşi; komşuluk; **Par.** koñşı (:QVÑŞY); koñşu (:QVÑŞV); koñşuluk (:QVÑŞV-lik); koñşilik (:QVNŞY-lik); **Har.** koñşı; **Men.** koñşü, koñşı; koñşulik (:QVKŞV-LQ) = **Vicinus**: koñşu (:QVÑŞV), koñşu (:QVNŞV)]

8. s, z, d, h, t ve k Sesleriyle İlgili Değişmeler

Bundan sonraki değişmeler Arapça ve Farsça'da iki ve daha fazla sesin Türkçe'de tek bir sesle karşılanmasından kaynaklanan değişikliklerdir. Bilindiği gibi özellikle Arapça'daki ince, kalın ve *peltek s*, *z* gibi başka özellikleri bulunan ünsüzler vardır. Bu ünsüzler Türkçe'de, *peltek s*, *sin* ve *sad s* ile, *z*, *zel*, *zı* ve bazen *dad* sesi *z* ile olmak üzere bir sesle karşılanırlar ve ünlünün durumuna göre kalın veya ince okunurlar. Bazı imlâ kalıplaşmalarının dışında bu ünsüzler bize kelimenin kalın yahut ince sıradan okunacağı konusunda ip ucu da verirler. Bu harfler tıpkı kaf (:Q) ve kef (:K) gibi ünlü değerlerini belirtmek için kullanılma yoluna gidilmiştir (Tulum, 1991). Zaten bu değişimde büyük ölçüde, sözü geçen ünsüzlere komşu ünlülerin ince veya kalın sıradan olmaları rol oynamaktadır. Kalın ve ince ünsüzler kelimenin kalın veya ince sıradan olmaları konusunda bize yardımcı oldukları halde Türkçeye tamamen yabancı *zel*, *peltek s* ve *dad* harflerinin karşıladıkları seslerin Türkçe için her hangi bir fonem değeri bulunmamaktadır. Onun için örneklerde de görüleceği gibi bu sesler yazıda birbirlerinin yerine kolaylıkla geçebilmişlerdir.

Aynı şekilde, bünyesinde *z, t, h* ve *k* sesi bulunduran kelimelerde de yukarda belirtilen hususlar söz konusudur. Yer yer farklı yazılışlara da rastlanmakla beraber, kalın sıradan olanlarda *Z, T, H* (ve *X*) ve *Q* ile, ince sıradan olanlar ise *z, t, h* ve *k* harfleriyle yazılmaktadırlar (Korkmaz, 1991). Bu ünsüzler özellikle ilk ve iç seste bulduklarında komşu ünlünün kalın yahut ince sıradan olduğunu tayin etmeye de yaramaktadırlar.

Buraya yaygın imlâlarına göre değişiklik gösteren kelimeleri aldık. Şüphesiz ki bu kelimelerin asıl yazılışlarıyla tespit edilmiş örnekleri daha çoktur; ancak biz bu kelimelerin sadece yazılışları değişik olanlarını verdik.

a) s Sesiyle İlgili Değişmeler

Buradaki değişiklikler, ts, s, s harflerinin aynı sesi karşılamak üzere kullanıldıklarını göstermektedir. Yabancı kelimelerde s>s, ts>s değişmeleri genellikle ünlü kalınlaşmasına, aksine değişmeler ise ünlü incelmesine delâlet etmektedirler.

§ 169. aa) ts > s

"bahis < bahs = 'konu' " bahis (:BHs)(1); bahis (:BHts)(∞)

"cüsse" cüsse (:C_{ss}-de)(10)

"esna" esnâ (:EsNA)(1)

"esvap < çkl. sevb = 'giysi' " esbâb (:EsBAB)(4); esvâb (:EsVAB)(2)

"habis < habîs = 'pis, kötü' " (:XBY_s)(2)

"ispat < isbât " isbât (:EsBA_t)(5); isbât (:EtsBA_t)(∞)

"istiskal < istiskâl = ' hafife alma, küçümseme' " istiskâl (:Est-sQAL)(1)

"kesif < kesîf = 'yoğun' " kesîf (:KsYF)(1); kesâfet (:KsAF_t)(1)

"müstesnâ" müstesnâ (:MstsNA)(5)

"serâ = 'toprak' " serâ (Murad Han tâbe s...-hu)(:sRA)(1)

"sika = 'güvenilir' " sika (:sQ-dan)(2)

"siklet = 'ağırlık' " sıklet (:sQL_t)(1)

"tesir" te'sîr (:t'sYR)(1)

§ 170. ab) s > ts

"eñser = ' çivi, mih' " eñser (:EKtsR)(1); eñser (:EKsR)(4); eñseri-si (2); eñserileri)(1)

[Mol. egser; ekser; Par. ekser (:EKsR); Men. ekser ~ eñser]

"iksir < iksîr" iksîr (:EKtsYR)(1)

"isnat < isnâd" isnâd (:EtsNAD)(1)

"meges = ' sinek' " meges (m...-den)(:MKts-den)(1)

§ 171. ac) ts > s

"sevap < sevâb = 'mükafat, ecir' " savâb(:SVAB)(8)

§ 172. aç) s > s

Yabancı kelimelerde:

Burada yabancı kelimededen kastımız, orijinal yazılışları ile metnimizdeki yazılışlarını mukayese etme imkanımız olduğundan Arapça ve Farsça kelimelerdir; Batı dillerinden Türkçeye girip yerleşmiş kelimeleri Türkçe kelimelerle birlikte aşağıda 'Türkçe Kelimelerde' kısmında verilmiştir.

"hisse < hısse = 'pay' " hisse (h.-mend)(:HssE)(1)

"kafes < kafas " kafes (:QFs)(1)

"safer" sefer (mâh-ı s...)" sefer (:sFR)(1)

"sûr" sûr (s... urunca)(:sVR)(1)

§ 173. ad) s < S

Yukarda işaret ettiğimiz gibi bu değişme genellikle dil benzeşmesine bağlı olarak meydana gelen bir değişmedir. Ünsüzleri karşılayan harflerin değişmesi kısa ünlülü ve açık hecelerde ünlülerin değiştiğine de işaret etmektedir.

"arasta < ârâste" arasta (:RSTE)(1); ârâste (1)

"astar < Far. âster" âsdâr (:aSDAR)(3)

"fıskıye < fıskiyye" fıskıye (:FSQYE)(2)

"İsa < 'Îsâ" 'Îsâ (Hazret-i 'Î...-dan lisân-ı Türkî şâyi' oldı.)(:YS-dan)(1)

"mesafe < mesâfe" mesâfe (:MSAFE)(1)

"nesil < nesl" nasl (Enguruyyu'l-asl ve Hırvadu'n-n.)(:NSL)(1)

[**Mol.** nesl; **Par.** nesl (:NsL); naslından kesilmiş (:NSL); **Men.** nesl]

"nişasta < Far. nişâste " nişâsda (:NŞASDE)(1); nişâsdacıyân (1)

[**Par.** nişasta (:NŞsTE); **Men.** nişâste, hlk. nişet = **Amylum:**

nişâste, hlk. nişeste]

"sâhk < Ar. :sHQ= 'dövme, ezme' " sahk (:SHQ)(1); sahk (:SHK)(2)

"sahur < sehûr" sahûr (:SHVR)(1)

"saka = 'sucu' " sakkâ (:SQQA)(8); (:sQQA) (4); sakâyân (:sQAYAN)(2); saka başı (:SQA)(5); sakkâ başı (:sQQA)(2); sakkâ (:SQA) (1); sakka-hâne (:SQQA)(1)

[Men. saka hlk. < sâkkâe]

"saka = 'saka kuşu' " saka (:SQA)(2)

[Par. saka (s... kuş)(:SQE)]

"samsun < samsûn < sañsûn='bir cins iri köpek' [KT]" samsûn (s.-ci)(:SAMSVN)(1)

[Par. samsun (:SAMsVN, sAMsVN); Har. samşon (, samşonci); Men. samsun (:sAMsVN, SAMsVN)]

"saraç < Ar. serrâc = 'ayakkabıcı' " sarâc (:SRAC)(1); serâc başı (:sRAC)(2); serrâciyye (:sRACYYE)(1); sarrâc (:SRRAC)(14); serrâc (:sRRAC)(2); serrâcân(2); serrâclar çârsûsı (1); saraç-hâne (:SRAÇ-XANE)(1); sarrâc-hâne (:SRRAC-XANE)(23); serrâc-hâne (:sRRAC-XANE)(3)

[Mol. saraç (=saragz); Har. (saraçhane); Men. serrâc, (, serrâc hâne)]

"saray < serây" sarây (s.burnı)(:SRAY)(1)

"sâz-lık" sâz-lığ (:SAZLYĞ)(2); sâzlık(:sAZLQ)(1); sâz-lı(:sAZ-lı)(1); sâzân(:SAZAN)(1)

"somat < Ar. simât = 'sofra' " somât (:SMAT)(3); sommât (:SMMAT)(4)

[Par. somât (:sMAT); Men. sümât, hlk. somât]

"sûr" sûr (:SVR)(1)

"ustura < Far. üstûre" ustura (:EVSTVRA)(1); ustûre (:EVSTVRE)(2); (:ESTVRE)(1); (:EVsTVRE)(3)

Türkçe Kelimelerde:

§ 174. Türkçe ve Batı dillerinden girip dilimize yerleşmiş kelimelerden kalın veya ince sıradan olduklarına *s* (*sin*, *sad*) ünsüzü vasıtasıyla karar verilebilecek kelimeleri aşağıda veriyoruz. S harfi genellikle bağlı bulunduğu hece ünlüsünün kalınlığına delâlet ettiği halde s harfi her zaman bağlı bulunduğu hece ünlüsünün ince sıradan

olduğuna etmemektedir. Bazı kalın sıradan kelimelerde ön ve iç seste s sesinin, hem *sin* hem *sad* harfiyle yazıldığı görülmektedir. Bu sebeple burada sadece kalın sıradan kelimeler yer almaktadır.

"bağırsak" bağırsak (:BĞRSQ)(3); (:BĞRSQ)(1); bağırsık (:BĞRSQ)(1)

[**Mol.** bagarsakler; **Men.** bagırsâk (:BĞRSAQ)]

"kısa" kısa (:QSE)(1)

[**Mol.** ksa; **Par.** kıssa (:QSSE); kıssalık; kısa (:QSE, QSA); kısalık (:QSALQ); kasalanmış; **Har.** kissa; **Men.** kıssá (:QSSE); kıssácik (:QSSECQ); kissace]

"korsan" korsan (:QVRsAN)(1)

"kumsal" kumsal (:QVMsAL)(3)

[**Men.** kumsal (:QVMsAL)]

"kursak" kursak (:QVRsQ)(1)

[**Men.** kursak (:QVRsAQ, QVRsQ); kursaksız]

"sağır" sağır (:SAĞR)(1)

"sağmal" sağmal (:SĞMAL)(2); (:SAĞMAL)(1)

"saksığan" saksığan (:SQsĞAN)(1)

[**Mol.** saksıgan; **Men.** sáksıgan (:sQsĞAN); saksıgan (:SQSĞAN)]

"salıncak" salıncak (:SALNCAQ)(1)

"salkım < sark-ım" salkım (:SLQM)(1)

"sansar" sañsar (:SÑsAR)(1)

"sapan" sapan (:SPAN)(2)

"sarımsak" sarımsak (:SARMSAQ)(12)

"sarmaşık" sarmaşık (:SARMŞQ)(1)

"sıcak" ısıcak (:ESCAQ)(5); ıssıcak (:EssCAQ)(5); isıcak (:EsCAQ)(4); ıssi (:EssY)(30)

[**Mol.** isilik (isıcak, isıcaklık); **Par.** ıssi; ıssilik; ıssılığıla (:EssYLĞ -ıla); ıssilü; ıssıcak (:EssCQ); ıssıtmak; isi (:EsY); isıcak (:EsCAQ, EsYCAQ); ısılık (:EsYLQ); isıcaklık (:EYsCQLQ); **Har.** sıcak; **Men.** ıssi (, ıssıcak > hlk. sıcak)]

"siçan" siçan (:SÇAN)(4); siçan (:sÇAN)(2)

[**Mol.** siçan; **Par.** siçan (:SÇAN); **Men.** siçan (:SÇAN), siçan (:sÇAN)]

"sığır" sığır (:SĞR)(7)

[**Mol.** sigirler (=sighirler dami); **Par.** sığır (:SĞR); **Har.** sigir (=szigir); **Men.** sığır (:SĞR, sĞR)]

"sırık" sırık (:SRQ)(3)

[**Mol.** sirik; srik (, mısırak); **Par.** sırık (:SRQ); sırıkçik (:SRQ-CK); **Har.** (sıra); **Men.** sırık (:sRQ, SRQ) = Sarissa: sirik]

"soğan" soğan (:SVĞAN)(3)

[**Mol.** sogan; **Par.** sogan; **Har.** sogan; **Men.** sogan]

"soluğan" solugan (:SVLVĞAN)(1)

"sucuk" sucuk(s...-ciyân)(:SVCVQ-ciyân)(1); sucayığ-ım='sucuk-larım' (1)

"taslak" taslak (:TSLAQ)(1)

"uslu" us-lı (:EVS-lı)(1)

"yasakcı" yasak-cı (:YSAQ-cı):(6); (:YsAQ-cı)(1)

[**Men.** yasak (:YsAQ); yassak (:YSSAQ) < yesak (:YsAQ); yassak (:YssAQ)(, yassak et-); yassakçi (:YSSAQ-çi) ~ yasakçi (:YSAQ-çi)]

b) z Sesiyle İlgili Değişmeler

Türkçe kelimelerde z sesi, ön ve art sıra ayırımı yapılmaksızın z harfiyle yazılmaktadır. Ancak Arapça'da olduğu gibi normal z sesinin ön sıradan kelimelerde z, art sıradan kelimelerde zı harfiyle yazıldığı, hatta dad (:Dz) harfiyle yazıldığı örnekler bulunmaktadır. Ön sıradan kelimelerdeki z sesini karşılamak için genellikle z harfi kullanıldığı halde, art sıradan kelimelerdeki z sesini karşılamak için hem z hem zı harfi kullanılabilir. Dz harfinin art sıradan kelimelerde, dz harfinin de ön sıradan kelimelerde z sesini karşıladığı yazılışlar bulunmaktadır. Bundan, z sesinin, art sıradan kelimelerde z, zı ve bazı kelimelerde Dz ile, ön sıradan kelimelerde ise z ve dz harfleriyle karşılandıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple, yabancı kelimelerde söz konusu sesleri karşılayan bu harfler, Türkçe söyleyişte aynı sesi karşıladıkları için birbirleriyle değişebilmektedirler.

Ayrıca dz sesinin d'ye, Dz sesinin de ön seste T'ya değiştiği örnekler de bulunmaktadır. Dz > T değişikliği, Dz harfinin karşıladığı sesin Türkçe'de bazı kelimelerde (darbe, kadı, Ramadan vb.) d olarak telaffuz edilmesiyle ilgili olmalıdır. Buna karşılık aynı ses bazı kelimelerde (bazı, zamir vb.) z olarak telaffuz edilmektedir. SN'de bu gelişmenin de yazıya geçirildiği örnekler bulunmaktadır.

Aşağıdaki örnekler Dz ve Z harflerinin Türkçe art sıradan kelimelerde z sesini karşılamak üzere de kullanıldığını göstermektedir.

§ 175. Z ile:

"bazlama" (tere yağıyla pişmiş b.)(:BZLME)(1)

"haylaz" (:HAYLAZ)(1)

"yırtlaz" (:YRTLAZ)(1); (:YRTLAZ)(gözinüñ biri gazâda mecrûh olup y. olmağıla) (1)

§ 176. Dz ile:

"bozar- " (kararup b. -up)(:BVDZAR-up)(1)

"kaz" (k. murgı)(:QADz)(1); k. begi (1); (:QAZ)(1)

"koz" (k. bekçilere Begkoz hamamı)(:QVDz)(1)

Bunlardan başka ses (ünsüz) değişmelerini gösteren yazılışlar yabancı kaynaklı kelimelerde (bilhassa Arapça ve Farsça) fonetik gelişmelere işaret etmektedir.

§ 177. ba) z > d

"bedesten < Far. bezzâzistân" bedesten (: بدستن)(2); bedâsten (بداستن)(27); bezeşten (بززستن)(1); bezâsten (بزازستن)(14); bezzâsten (بزازستن)(1); bezzâzistân(بزازستان)(28); bezzâz ân (بزازان)(2)

[Mol. besestan; Par. (bezâz: BzAz); Men. (bezâz, bezzâz); bezzâzistân > bezestân, bedestân = Forum regium: bezzâzistân, hlk. bezestân, bezesten, bedestân]

§ 178.bb) Dz > T

Buradaki T harfinin Türkçe kelimelerde, özellikle ön seste d sesi ni de karşıladığından hareketle 'TRB' kelimesini 'darb' olarak okumak mümkündür. Nitekim Türkçe kalın sıradan kelimelerde d seslerinin, imlâ kalıplaşması yüzünden T ile yazıldığı bilinmektedir (bk. t>d). Kelimenin bu günkü şekli de böyle okumayı haklı çıkaracak özelliktedir. 'Rabaz' kelimesinde SN'deki yazılışlara göre iki türlü gelişme görülmektedir. Birincisi Dz > T, ikincisi ise Dz > S (sedasızlaşma) gelişmesidir.

"darb < Ar. dzarb = 'vurma' " darb (d. éderse)(:TRB)(1); darbın-

dan(2); darabât)(1)

"rabaz < Ar. rabz [Stein., rabaz]" rabta (r.-i zîbâ)(:RBTE)(2); r.-i Köstence)(1); r.-da (:RBT-da)(2); rabz (:RBDz)(1); rabas-da (:RBS-da)(1) [Men. rebáz]

§ 179. bc) Dz > Z

"bazi" ba'zı (:B'ZY)(1)

[Par. ba'zı; Har. bazi; Men. bá'zí, báz'ı (:B'Dz); ba'zîsi, ba'zîlerinün, ba'zı kerre = Quidam: bázî (:B'DzY); Nonnulus: ba'zî (:B'DzY), ba'zî (:B'Dz) kimesneler]

"bizzaruri = 'zaruri olarak' " bizzarûrî (:BA LZZRVRVY)(1)

"hazır < Ar. hâzır " hâzır (:HAZR)(27); hazırlayup (1); hâzır (:HADzR)(∞)

"zamir < Ar. zamîr = 'iç, kalp' " (:ZMYR)(2)

"darabât < Ar. darbe-ler" zarabât (:ZRBAT)(2); zarb-ından (:ZRB-ından)(1); zarb-zen (:ZRB zN)(1); darbuzan (:DzARBvzAN)(1)

[Mol. (sabt; s. et-; s. ol-; saptci; saptsus; sabtsusligile); Par. sarbzen (:SRB zN); sarbzen, sarbuzen, sarbuzân (:SRB dzN, SRBVdzN, SRBVzAN); darbuzancık (:DzRBVdzNCQ); Men. zârbüzen (:DzRBzN); zârebhâne, hlk. darabhâne = Falconeum urmentum: zârbuzen, zârbzen]

§ 180. bç) Z > Dz

Aşağıdaki kelimeler, Türkçe'de art sıradan kelimelerde z sesini karşılamak üzere hem Z hem Dz harflerinin kullanıldığını gösteren önemli örneklerdir. Örneklerin çokluğu ve daha önemlisi fonetik bakımdan açıklanabilirliği sebebiyle bu yazılışları imlâ hatası olarak değerlendirmemek gerekir. Şu örnek Evliya'nın bu değişikliği bilinçli yaptığını göstermesi bakımından önemlidir: haz ():Bc, 174b/30

"azamet = 'büyüklük' " 'azamet ('a.-lü)(:DzMt-lü)(1)

"hâfız = ' (Kuran'ı)ezberlemiş (kimse)' " hâfız (:HAFDz)(1)

"haz < hazz = 'isteme' " hazz (ét-)(:HDzDz)(8); haz ét- (:HDz)(48); hazz-ından (:HDzDz-ından)(1)

"ızâm = 'büyükler' " 'ızâm ('ı.-ıımız)(:ZAM)(2); 'ızâm (:ZAM)(1)

"mahzûz = 'hoşlanmış' " mahzûz (:MHDzVDz)(3)

"manzur = 'bakılan' " manzûr (m.-umuz)(:MNDzV-umuz)(1)

- "mazanne ='ulular, veliler' " mazanne (:MDzNNE)(3)
 "muazzam ='büyük' " mu'azzam (m.-inuñ)(:M'DzM)(1);
 "muntazamane =' büyükçe' " muntazamâne (:MNıDzAM-âne)(1)
 "muzaffer" muzaffer (:MDzFFR)(8); (:MDzFR)(6); musaffer (:MSFFR)(9); (:MSFR)(3); muzaffer (:MZFR)(∞)
 "mülâhaza ='görüŧ, kanaat' " mülâhaza (:MLAHDzE)(2); mülâhasa (:MLAHSE)(1)
 "müteyakkız = 'uyanık, harekete hazır' " müteyakkız (:MtYQQDz)(1)
 "nazargâh ='bakılan yer' " nazar-gâh (:NDzRKAh)(1)
 "nazım" nazım (:NDzM)(1)
 "nazır ='bakan' " nâzır (:NADzR)(1)
 "nazif =' temiz ' " nazîf (:NDzYF)(4); nasîf (:NSYF)(1)
 "nezâfet = 'temizlik' " nezâfet (:NDzAFı)(3)
 "uzmâ = 'en büyük' " 'uzmâ (:DzMA)(1)
 "vaaz =' nasihat' " va'z (:V'Dz)(7); va'zı nasîhat (:V'Dz-ı)(1); vâ'iz (:VA'Dz)(1); va'z (:VA'Z)(2)
 "vazife" vazîfe (:VDzYFE)(10)
 "zafer" zafer (:DzFR)(21); serî'u'z-zafer (1); zafer-inde(1); safer (:SFR)(5)
 "zahr ='sırt' " zahr (z.-ı)(:DzhR-ı)(1); (:ZhR)(1)
 "zan < Ar. zann " zann (z.-ım)(:DzNN-ım)(1)
 "zarf" zarf (:DzRF)(1)

§ 181. bd) z > Dz

Aŧağıdaki örnekler, z sesinin kalın sıradan kelimelerde Dz harfiyle de karşılanabildiğini göstermektedir. Sesin bağılı bulunduğu heceler zaten kalın olduğu için Evliya burada ünlü değışmesini değıl, bu harflerin Türkçe söyleyiŧte aynı sesi karşıladıklarına işaret etmiş olmalıdır.

"arzu" ârzû (:aRDzV)(1); (:aRzV)(1)

"ifraz < Ar. ifrâz ='ayırma, bölme' " ifrâz (:EFRADz)(10)

"zanbak" zanbak (:DzNBQ)(1); (Zanbakıyye ŧehrini anlatırken)(1)

§ 182. be) dz > z

"dârib = 'vurucu' " zârib (Dâyimâ ra'd-vâr gürlediğinden Z. Mecnûn dâribler.)(:zARB) (1)

"enkaz = 'yıkıntı' " enkâz (:ENKAZ)(1)

"feza = 'ova' " fezâ (Erzurum f.-sinuñ)(:FZA)(13)

(9) "hazm = 'sindirme, eritme' " hezim (serî'ul-hezim)(:hzm)(1); hezm

"iğmaz-ı ayn = ' göz ucuyla bakma' " iğmâz (:EĞMAZ)(6)

"mefrûz = 'farzedilen' " mefrûz (m. 'ul-kadem)(:MFRVZ)(1)

"mızrap < Ar. mızrâb " mızrâb (:MZRAB)(1)

"zâmin = 'tazmin eden, karşılayan' " zâmin (:ZAMN)(1)

§ 183. bf) dz > z

Buradaki değişiklik aynı zamanda ilk hece ünlüsünün değiştiğine de işaret etmektedir.

"zahayir = 'zahireler' " zahâyir (:ZhAYR)(3); (:DzhAYR)(1)

§ 184. bg) dz > z

Türk hançeresine yabancı olan Arapça dz harfinin karşıladığı ses, Türkçe'de z sesiyle karşılanmaktadır. SN'de bu hususun yazıda da gösterildiği çok sayıda örnek bulunmaktadır. Söz konusu sesi bulunduran hemen bütün kelimelerde, çok az miktarda asıl şekilleriyle de geçmekle beraber, dz > z değişikliği görülmektedir. Aslen z ile yazıldığı halde SN'de dz ile tespit edilmiş olan az sayıda örnek de, bu iki harfin Türkçe söyleyişte aynı sesi karşıladıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Buraya, çalışmamızın hacmini büyütmemesi için sadece değişmeye uğramış örnekleri alıyoruz.

"azap < Ar. 'azâb " 'azâb (1)

"bezl = ' saçma, dağıtma' " bezl (62)

"cüz zam" cüzâm (2)

"Dulkadir" zü'l-kadriyye (1); Zü'l-kadir oğlu (1); Zü'l-kadirli (2)

"eza" izâ (1)

"ezkâr = 'zikirler' " ezkâr (3)

"güzer = 'geçme' " güzer (:KZR)(46); (:KVZR)(3); güzeşt (:KZŞT)(1);

ser-güzeşt (3)

"hâzık = 'becerikli (özellikle doktorlar için)' " hâzık (:HAzQ)(1); (:XAzQ)(1)

"izin < Ar. izn" izn (46)

"leziz='lezzetli' " lezîz(8)

"lezzet" lezzet (4)

"mebzul = 'bol, çok miktarda' " mebzûl (41)

"menfez" menfez (2)

"mezâhib = 'mezhepler' " mezâhib (1)

"mezbûr = 'adı geçen' " mezbûr (1)

"mezkur = 'adı geçen' " mezkûr (∞)

"mezmum = 'yerilmiş, kötülenmiş' " mezmûm (9)

"mezun = 'izinli' " me'zûn (11); mazun (7)

"mücezza = 'gürültülü' " mücezza' (1)

"müzakere = 'bir konuda görüşme' " müzâkere (1)

"nafiz = 'etkili' " nâfiz (1)

"nezir = 'adak, adama' " nezr (1); nezerât (16); nezârât (1)

"özür < Ar. 'uzr' 'uzr (6)

"tezkire = 'şairler antolojisi' " tezkire (9)

"zâkir = 'zikreden' " zâkir (1)

"zat < Ar. zât = 'şahıs, kendi' " zât (6); bizzât (66); haddizâtında (1); irem-zât (18)

"zelil = 'alçak, düşkün' " zelîl (1)

"zem < Ar. zemm = 'yerme' " zemm (2)

"zerre" zerre (14)

"zevk" zevk (38)

"zeyl = 'ek' " zeyl (21)

"zibh = 'kesme, boğazlama' " zibih (5)

"zikir < Ar. zikr" zikr (60); (ve'z-küru'l-lâhe zikran kesîrâ)(1)

"zimam = 'dizgin' " zimâm (z.-lık)(1)

"zimmet" zimmet (1); zimmî (1)

"zirâ = 'ölçü birimi' " zirâ' (42)

"zirve" zirve (44)

"zürriyet = 'soy' " zürriyyet (1)

Arapça, 'sahip' anlamı katarak birleşik kelimeler türeten ön ekin değişik şekillerini, alfabetik sıralamada dağılacak olduklarından, bir arada görmek için ayrıca vermeyi uygun gördük.

"zevil-ihtiram" zevi'l-ihtirâm (1)

"zevil-iktidar" zevi'l-iktidâr (1)

"zevil-mefhum = ' anlamlı' " zevi'l-mefhûm (2)

"zî-akl = 'akıl sahibi, akıllı' " zî-'akl (4)

"zî-kıymet = ' kıymetli' " zî-kıymet (55)

"zî-rûh = 'canlı' " zî-rûh (18)

"zî-şân = ' şanlı' " zî-şân (16)

"zilkade = 'ay ismi' " za'l-ka'de (1)

"zinnun" za'n-nûn (z. -ı Mısırî)(8)

"zinnureyn = 'iki nur sahibi, (Hz. Osman)' " za'n-nûreyn (2)

"zü-fünûn = 'fen sahibi, meslek sahibi' " zü-fünûn (3)

"zül-cenâhayn = 'iki kanatlı' " zül-cenâhayn (1)

"zü'l-iktidar = 'güçlü' " zül-iktidâr (1)

"zülkarneyn" zül-karneyn(1); zeva'l-karneyn (4); (1)

"zül-minen = 'minnet sahipleri' " zül-minen (1)

§ 185. bğ) z > dz

"izale = ' giderme, yok etme' " izâle (1)

"lâtife-âmîz = ' latifeli, matrak' " latîfe-âmîz (1)

"lerze = 'titreme' " lerze (1)

c) d sesiyle ilgili değişmeler:

§ 186. d > dz (~ z)

Eski Anadolu Türkçesi devresinde yaygın olarak görülen bir özelliktir. Farsça'da z'li şekilleri de bulunan 'cadı', kağıd', kethüda',

'ümit' kelimelerinin bu şekilde Türkçeye girmiş olabileceği düşünülebilir. SN ve diğer eserlerdeki durumlarını göstermek bakımından bu kelimeleri de burada vermeyi uygun bulduk. 'hizmet', 'kapuzan' ve 'şazrevan' kelimelerindeki değişmeye bu kelimelerin etkisi olduğu söylenebilir. Bunlardan 'hizmet' gelişmeli şekliyle dilde yaygınlık kazanmıştır.

"cadı" cazu (:CADzV)(1)

[**Mol.** cadi; casi; casiluk; casuluk; **Par.** câzû (:CAzV, CADzV); câzûlık (:CAzV-lık, CADzV-lık); câzûlik (:CAzV-lik); câzılık (:CADz-lık); **Men.** cādî; cāzî; cāzû, cāzû]

"hizmet < Ar. hıdmet" hizmet (:XdzMt)(4); hizmet (:XzMt)(6)

[**Mol.** hismet; hismetkar; hismetli; **Par.** hıdmet (:XDMt); hizmet (:XdzMt); hizmetkâr; hizmetlenmek; **Har.** hizmet; **Men.** hıdmet, hlk. hizmet; hıdmetkâr = **Famulus:** hıdmetkâr, hlk. hizmetkâr]

"kâğıt" kâğız (:KAĞdz)(4); Kâğız-hâne (:KAĞz-XANE)(4); kâğız (:KAĞz)(4); kâğız-hâne (3)

[**Mol.** kagit; kagid; kagidci; **Par.** kâğıd (:KAĞD); **Har.** Kihat-hane; **Men.** kâğıd; kâğız; kâğıd hâne]

"kaptan < kapu-dân" kapu-zân (:QPVDzAN)(1)

"kethüda" kethuzâ (:KıXdzA)(4); kahyâ (1)

[**Mol.** kathude, kahya; **Par.** kethüdâ, hıyâyâ (:KıXDA, XYAYA); kethüzâ, hayâyâ (:KıXdzA, XYAYA); kethüdâ (:KıXDA); kâyâ (:KAYA); kethüdâlık; **Har.** kihaya; **Men.** kethüdâ, hlk. kahya, kihaya]

"şadırvan < Far. şâdurbân, şâdurvân [Stein.]" şâz-revân (:ŞAZRVAN)(3); (30)

[**Par.** şadırrevân (:شَادِرِ الرَّوَانْ); (**شَادِرِ رَوَانْ**); **Men.** şâdrevân ~ şâdirvân; şâdrebân ~ şâdirban < şâdirvân]

"ümit" ümîz (:EVMYdz)(1)

[**Par.** ümiz (:EMYdz, EVMYz); ümîzsiz (:EMYdz-siz); **Har.** umiz, ümiz; **Men.** umid; ümîd; ümîz; ümîdsiz; ümîdvâr; ümidlenmek; ümîzlenmek]

ç) h Sesiyle İlgili Değişmeler

Aslında Türkçeye tamamen yabancı olan x damak sesi, Türkçe kelimelerde süreksiz art damak ünsüzü q'dan gelişerek ortaya çıkmış, daha sonra da ön seste gırtlak ünsüzü h'ya dönüşmüştür (takı > dahi, kangı > hangi vb.)(Ergin. § 97, 98; Banguoğlu 1974, § 20.

34.2/c; Timurtaş, § 67). Aşağıda verdiğimiz örneklerde, art ve ön damak x seslerinin, bunların gevşemiş şekli olan (Banguoğlu 1974, 34.) gırtlak ünsüzü h'ya dönüştüğünü gösteren yazılışta epeyce yabancı kelime bulunmakla birlikte aksine gelişmeyi gösteren yazılışlar da vardır. Bu yazılışlardan, özellikle SN için, bu iki sesin birbiriyle değiştiğini söylemek mümkündür.

Gırtlak ünsüzü h eski yazıda genellikle, art sıradan kelimelerde h harfiyle, ön sıradan kelimelerde ise H ile yazılmaktadır. Bu harfler arasındaki değişiklik çoğu zaman bağlı buldukları hece ünlüsünün de değiştiğine işaret etmektedir. Bazı yabancı kelimelerde aslı gırtlak ünsüzünün x ile yazıldığı görülmektedir. Damak ünsüzünün ön ve art olmak üzere iki çeşidi bulunduğundan bu değişikliğin ünlüleri de etkilediğini söylemek zordur. Ancak bu değişiklik (h>x) görülen aşağıdaki kelimelerden 'mahmîz' ve 'zırh'ta, kelimelerin bu günkü gelişmeli şekillerinden hareketle ünlü kalınlaşmasına da işaret ettiğinden söz edebiliriz.

Buna göre x>h ve H>h değişikliğiyle Evliya'nın, sesin bağlı bulunduğu hece ünlüsünün inceldiğini, aksine değişimle ise kalınlaştığını gösterdiğini söyleyebiliriz. H>X ve aksine yazılışlardan, teşekkül noktaları bakımından birbirine yakın söz konusu bu seslerin birbirleriyle kolayca değiştikleri anlaşılmaktadır. Bazı kelimelerin (hırsız, zelehör vb.) her iki harfle de yazılmış örneklerinin bulunmasından böyle biri sonuç çıkarmak mümkündür.

§ 187. ça) x > h

"haib < Ar. hâ'ib = 'uyuyan' " hâyib (1)

"hain < Ar. hâ'in" hayin(2)

"hamur < hamîr" hamur (:HAMVR)(5); hamur-kârlık (:HMVRKARlık)(1); hamır (:HMYR)(1); (:XMYR)(4)

[**Mol.** kamur; **Par.** hamûr (:XMVR); hamîrsiz (:XMYR-siz); **Men.** hamîret; hamîr mâye]

"han = 'sultan' " han (:HAN)(1)

"harçlık < harc+lık" harc-lık (:HRC-lık)(1)

"hatıra < Ar. hâtıra" hâtıra (:HATRE)(1)

"hatve = 'adım' " hatve (:HTVE)(1) [**Men.** hátvet]

"haylaz" haylaz (:HAYLAz)(1)

"hazan < hazân = 'son bahar' " hazân (:HzAN)(1)

"hazine < Far. hazîne" hazîne (:HZYNE)(13); hazîne-dâr (3); hazâyin='hazineler' (:HZAYN)(2); hazâyin (:XZAYN)(1)

[**Mol.** hasine; hasinedâr; **Har.** hazine, hasna, hasne, hazine, kazne, kezine; hasnadar; **Men.** hâzîne, hlk. hazná; hâzînedâr, hlk. haznadar]

"hırsız" hırsız (:HRsz)(1); (:XRsz)(1)

"hor < hôr ='hor, aşağı' " hor (:HVR)(1)

"ihtilat < Ar. ihtilât ='karışma' " ihtilât (:EHTLAT)(1)

"imtihan < Ar. " imtihân (:EMİHAN)(2)

"mihen < Ar. mihnet-ler ='sıkıntı, eziyet' " mihen (:MHN)(1)

"muhatara < Ar. ='tehlike' " muhâtara (:MHATRE)(1)

"nahlistan < Far. ='fidanlık' " nahlistân (:NHLstAN)(1)

"sahtiyân < Far. ='tabaklanmış deri' " sahtiyân (:SHİYAN)(3)

[**Par.** sahtiyân (:sXİYAN); **Men.** sâhtiyân; sâhtiyânci]

"tahta < Far. tahte" tahta (:tHİE)(5); tahtalu (:tHİE-LV)(1); (:tHİA)(1)

[**Mol.** takta; t.-cuk; takdaden; (peştakta); **Par.** tahta (:tHİE); tahtapûş; pîş tahta (:PYŞ İHİE, PYŞİHİE, PŞİHİE); **Har.** takta; (taktakula, tahtakula); **Men.** táhte, hlk. táhta (:tHİE); táhtelü, hlk. táhtelü]

"zahm < ar. ='eziyet, zahmet' " zahm (:zHM)(1); zahmet (:zHMt) (1)

[**Par.** zahmet (:zHMt); **Har.** zahmet; **Men.** záhâmet; (zahımdâr)]

§ 188. çb) x > h

"Ahi Evren" Ah Evran (:ah EVRAN)(1); Ahi Evran (:aXY EVRAN)(2)

"ark < hark " herik (:hRQ)(2)

"hergele < Far. har-gele ='at veya eşek sürüsü' " hergele (koyun ve h. ve sığırları...)(:hRKLE)(1)

[**Par.** hargele (:XRGLE, XRKLE)]

"zahire < zahîre" zahîre (:ZHYRE)(38); zahâyir (:ZhAYR)(22); zahâyir (:DzhAYR)(3); (:ZhAYR)(2); zahîre (:zXYRE)(1)

[**Mol.** sahra, (, yol s.-sı); sahire; **Par.** zahire (:dzXYRE); **Har.** zahire; **Men.** záhîret (:dzXYRE); záhîreci]

"zelehor" zelehor (z. hammalları)(:zLE hVR)(2); (:zLE HVR)(2); (:zLE

XVR)(1)

§ 189. çc) H > x

"hakir = 'değersiz, aşağı' " hakîr (:XQYR)(1)

"hazık < :HADzQ='becerikli(hususiyle doktorlar için)' " hâzık (:XAZQ)(1); (:HAzQ)(1)

"hesap < Ar. hısâb" hisâb (:XsAB)(1)

"muhat = 'çevrili' " muhât (:MXAT)(1)

"sabaha dek" sabaha dak (:SBAHDAQ)(1)

"vah !" vah ! (:VAX)(1)

"vuhûş u tuyûr = 'kurtlar kuşlar' " hûş tuyûr (:XVŞ TYVR)(5); hûş u tuyûr (:XVŞ V TYVR) (4); vuhûş u tuyûr (:VHVŞ V TYVR)(1)

"zahir < Ar. zahîr = 'bir çeşit hastalık' " zahîr (:zXYR)(2)

§ 190. çç) h > x

"hengâme" hangâme (:XNKAME)(1)

"mahmuz < Ar. mehmîz = 'topuk' " mahmîz (:MXMYz)(3)

[Mol. mahmuz; Men. máhmûz]

"zirh < Far. zirh~zirih" zirh (:zRX)(1); zirh-cılar (3); zirh (u) zırır külâh (:zRX zRX KLAh) (15); zirh (u) zırır (:zRX zRX)(1); zirh (u) zırır külâh (:zRX zRX)(1); zirh (:zRH)(1); zirh (u) zırır külâh (:zRH zRh KLAh)(4); zirih (:zRh)(5); zireh zirih külâh (:zRh zRh KLAh) (1)

[Par. zirih (:zRh); zireh (z. geyinmiş)(:zRh); zirâh (z. geyinmiş)(:zRAX); Men. zirh, zirih (, zirh külâh) = Galeatus: zirh külâhlü; Casis: zirh külâhâ]

§ 191. çd) h > h

"hava < Ar. hevâ" hava (hoş hava)(:HVA)(1)

"hep" hep (Abaza bir kişinin konuşmasında)(:HP)(1); (:hP)(4+...)

"müheyyâ = 'hazır' " muhayyâ (:MHYYA)(2)

"türrehât = 'saçma sapan sözler' " turrahât (:TRREHAt)(2)

"zırh < Far. zirih~zirh" zırh (:zRH)(1)

§ 192. **çe) H > h**

"fehvasınca = 'gereğince' " fehvâsınca (:FhVAsNCE)(2)

"hadde < Ar. hâdde = 'demir tel yapımında kullanılan elek' " hedde (:hDDE)(4); h.-ci (:hDE-ci)(2)

"hamâme = 'güvercin' " hemâm (:hMAM)(1)

"helâl < Ar. halâl" helâl (:hLAL)(1); sihir-hilâl (:sHR hLAL)(4)

"hoppa" hoppa (:hVPPE)(1); hobba (:hVBBE)(1); hoppâ (:HVPPA)(1)

"humma < Ar. hummâ = ' sıtma' " hümmâ (:hMMA)(1)

"ihtilâm = 'düş azma' " ihtilâm (:EhtLAM)(1)

"ihtişam = 'görkemli olma' " ihtişâm (:EhtŞAM)(2); (:EhtŞAM)(1)

"izdihâm = 'kalabalık' " izdihâm (:EzDHAM)(4); (:EzDHAM)(1)

"lehim < Ar. lâhm" lehem (:LhM)(1); lehem-bâr (2)

[Men. lehim; lehem; lehm < lahm = Consolidato: lâhm (:LHM), hlk. lehem]

"muhtekir = 'vurguncu' " mühtekir (:MhtKR)(2)

"nühûset = 'uğursuzluk' " nühûset (:NhVst)(1)

"sabâhul-hayr = 'sabahınız hayırlı olsun !' " sabâhü'l-hayr (:SBAh ELXYR)(1)

"sevahil < çkl. Ar. sâhil" sevâhil (:sVAhl)(4)

[Par. sâhil (:SAHL); Men. sâhıl; (sevahıl)]

d) t sesiyle ilgili değişmeler

da) t > ʀ

t sesi eski yazılı metinlerde, Türkçe art sıradan kelimelerde ilk seste umumiyetle ʀ, ön sıradan kelimelerde ise t ile yazılmaktadır. Bu sebeple ilk sesteki harf genellikle ünlünün durumunu da (kalınlık incelik bakımından) tayin eder. Buna karşılık diğer durumlarda, hem art hem ön sıradan kelimelerde t ile yazılma temayülündedir.

Yabancı kelimelerde yapılan değişiklik kelime bünyesindeki ünlülerin değiştiiğine işaret etmektedir. Ancak uzun ünlü (â, û) bir hecede durum farklıdır. Böyle hecelerin ünlüsü zaten kalın olduğu için ayrıca bir kalınlaşma söz konusu değildir (msl. tazı, mebhût, nebât). Burada sesin t yerine ʀ harfiyle yazılmasında, Türkçe'de t sesinin kalın sıradan kelimelerde her iki harfle de yazılıyor olmasının etkisi düşünülebilir. Yabancı kelimelerin orijinal imlâlarının bozularak kaydedilmeleri bize aslında bu kelimelerin Türkçe içinde aldıkları şekilleri, yani Türkçeleşmiş şekillerini vermektedir. SN'de orijinal imlâ ile kelimenin fonetik bakımdan Türkçeleşmiş şeklinin imlâsını birlikte gösteren tereddütlü şekiller bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 'ihtilat = 'karışma' kelimesinin yazılışıdır: (: اۂطلأ)

Örneklerin büyük bir kısmında gelişmenin sebebi ünlü benzeşmesidir. 'tohum'da damak ünsüzü x'nin, 'turşu'da iç sesteki r'nin telaffuzunun etkisi olduğu söylenebilir. 'put'taki değişme ise muhtemelen kelimenin orijinal telaffuzu ile ilgili olmalıdır.

'tohum', 'turşu', 'arasta', 'pota', 'ustura' ve 'put' kelimeleri gelişmeli şekilleriyle bu gün dile yerleşmişlerdir. Bunların SN ve diğer eserlerde tespit edilmiş olan gelişmeli şekilleri, söz konusu kelimelerin 17. asırda yaygın olarak kullanıldıklarını göstermektedir. SN'deki diğer örnekler, Evliya'nın, söyleyişi yazıya aktardığı münferit yazılışlar olarak değerlendirilebilir.

1) Yabancı kelimelerde

§ 193. 1a) Kelime başında

"tazı < Far. tâzî" tazı (:TAZı)(1); (:tAZı)(1)

"tekâzâ < Ar. = "sıkıntı verme" " takâzâ (:TQADza)(1)

"tohum < Ar. tuhm " tohum (:TVXVM)(3); (:ıVXVM)(2) ; tohumlan- (:TXVM-lan-)(1); tohm-a (:TVXM-E)(2); (:ıVXM-E)(1)

[Mol. tohum; tohum; Par. tohum (:ıXM, ıXVM); tohumlanmak

(:tXM-lan-); **Har.** tohum, tohum; **Men.** tuhm, tuhum, hlk. tohum, tohumlũ = **Semen:** töhm]

"turşu < Far türşî" turşu (:TVRŞV)(4); turşı(:TVRŞY)(7); turşıcıyân (:TVRŞ-ciyân) (1); türşici (:tRŞ-ci)(1)

[**Par.** turşı (:tVRŞY); **Men.** tûrş, türş= **Acidus:** türşî, türş(, lahana türşisi)]

"türrehât ='saçma sapan sözler' " turrahât (:TRRE HAt)(1); türrehât (:tRRhAt)(1)

§ 194. 1b) Kelime içinde

"arasta < Far. ârâste ='çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm' " 'arasta (:RSTE)(1); ârâste (:aRAsIE)(1) [**Men.** ârâste]

"hâtif ='gizli' " hâtif (:HATF)(1)

"ihtilât ='karışma,' " ihtilât (ét-)(:EXTLAT)(3)

"irtibat ='alaka, ilgi' " irtıbât (:ERTBAI)(1)

"pota < Far. pûte " pota (p.-cılar)(:PVTA-cılar)(1); pote (:PVTE)(4)

[**Men.** pûtât, bûtákát < pûte p.]

"ustura < Far. üstûre" ustura (:EVSTVRA)(1); ustûre (:EVSTVRE)(2); (:ESTVRE)(1); (:EVsTVRE)(3)

[**Mol.** ustura; **Par.** usture, sûtüre (:EVSTRE, sIRE); **Men.** ûstûrá < üstüre (:EstRE) ; üstüre, hlk. ustura]

§ 195.1c) Son seste

"mebhût < ar. ='hayran' " mebhût (:MBhVT)(9)

"nebat ='bitki' " nebât (:NBAT)(1)

"put < Far. büt" put (:PVT)(2); but (:BVT)(2); put (:PVt)(6); put-hâne (:PVt XANE)(1); put-perest (:PVt-)(1); put-gede (:Pt-)(2); but (:BVt)(1); but~büt (:Bt)(1)

[**Mol.** put (, putperes, putpereslik); **Par.** put (:PVt); pũthâne (:PIXANE); puta tap-(:PVt-E); **Har.** put (, putperest); **Men.** büt, hlk. püt, put (, büt hâne, büt kede)]

"rahatlık < Ar. râhat+lík ='hanım, avrat' " râhatlık (r.-inuñ)(:RAHTLĠ--inuñ)(1)

"raht ='at takımı' " raht (r.-lĠ)(:RXT-lĠ)(6)[**Men.** ráht]

"şast ='60' " şast (:şST)(1)

2) Türkçe kelimelerde

Aşağıda sıraladığımız örneklerde de görüleceği üzere, Türkçe kalın sıradan kelimelerde t sesi her iki harfle de yazılabilmektedir.

Kalın sıradan kelimelerde ön-seste t sesi genellikle T ile yazıldığı halde (Tulum 1991, sh. 26) SN'deki 'toz', 'Tortum' gibi örneklerde t ile de yazılmaktadır. Bu kelimelerde t sesini karşılayan harfler ünlü-yü ayırdetmemektedirler. Buraya ikili yazılışlı kelimeleri alıyoruz.

a. isimlerde:

§ 196. aa) Kelime başında

"damga" tamga (:TAMĞA)(17); tamga (:TAMĞE)(2); t.-dan (1); tamgalamağa (:TMĞ--lamağa)(1); damga-cı (:DAMĞA-CI)(1)

[**Par.** tamga (:TMĞA); **Men.** damga (:TMĞE); damgalamak; damgalü)]

"Tortum" tortum (:TVRTVM)(10); (:TVRıVM)(1); (:ıVRTVM)(1); (:ıVRıVM)(13)

"toz" toz (:ıVZ)(2); Tozkoparan (:TVZ-koparan)(1)

"Tozanlı" tozanlı (:TVZALY)(2); (:ızANLY)(1)

§ 197. ab) Kelime içinde

"balta" balta (:BALTE)(5); (:BLTE)(1); (:BALıE)(6)

[**Par.** balta (:BALıE, BLıE); **Har.** balta; baltacı; **Men.** balta (:BALıE); baltacî]

"Çatalca" çatalca (:ÇTALCE)(3); çatal (:ÇıAL)(5)

"otağ" otak (o. Meydanı)(:EVıAQ)(1); otağ-a (:EVıAĞ-a)(1); otak (:EVTAQ)(1); o.-cılar (2); otağ-lar (:EVTAĞ-lar)(1); otağına (:EVTAĞ-ına)(2); o.-ı menhûs(1)

"otuz" otuz (:EVTVZ)(68); (:EVıVZ)(7)

"sirtlan" sirtlan (:SRTLAN)(1); sirtlan (:sRıLAN)(1)

[**Men.** sirtlan (:sRTLAN)]

§ 198. ac) Son seste

"bulut" bulut (:BLVT)(13); (:BLVı)(1)

"kanat" kanat (:QNAT)(8); kanat (:QNATı)(5); kanad (:QNAD)(2)

b. fiillerde:

§ 199. Türkçe isimlerde olduğu gibi fiillerde de t sesi genellikle, kalın sıradan olanlarda T ile, ince sıradan olanlarda t ile yazılmıştır. İnce sıradan fiillerde her hangi bir ikilik yok iken, bu ses kalın sıradan kelimelerde bazen T ile bazen t ile yazılmıştır. Buraya yine ikili yazılışlı kelimeleri alıyoruz.

"at- " at- (:aT-arak)(1); at-up (:at-up)(36); atmaca (a. yani tohum buğdayın)(:EtMECE)(1); (atmaca kuşu)(3)

"bat- " bat- (:BAT-)(5); bat- (:BAt-)(1)

"otur- " otur- (:EVTVR-)(66); (:EVıVR-)(2)

"yat- " yat- (:YAT-)(13); (:YT-)(75); yatak (:YTAQ)(5); yat- (:YAt-)(31); yatak (:YıAQ)(12); yatsı (:YAtsY)(1)

§ 200. db) T > t

Buradaki değişiklik ön ve iç seste bağlı hecedeki ünlünün incelmesine işaret etmektedir. Uzun ünlülü hecelerde -önde olsun sonda olsun- böyle bir durum söz konusu değildir. O sebeple T, 'irtibat' ve 'takke' kelimelerinde bağlı olduğu hecenin ünlüsünü tayin etmemektedir.

"haliyyat = 'münasebetsizlikler' " haliyyât (:XLIYYAt)(1)

"irtibat = 'ilgi' " irtibât (:ERıBAı)(1); irtibât (:ERTBAı)(1)

"müfrit < Ar. mufrit (:MFRT)[Red.]='aşırıya kaçan' " müfrit (:MFRı)(1)

"tahin < Ar. tahîne" tehîne (:ıHYNE)(1)

"takke < Ar. tâkıye [Stein.]" takye (t.-ciler)(:ıAQYE-ciler)(1); takyeciyân (1); takya-cı (:ıAQYA-cı)(2); takya-lar (:ıAQYA)(1); takyalı (1); t.-cılaruñ (1); takya-ciler (:ıQYA-ciler)(1); takya-lı (:TAQYE)(2)

[Mol. takye(=takie); Par. takiye (:ıQYE); Men. tákyá t. (, demir tákyásî) = Pileus: tákyá (:ıQYE)]

e) k Sesiyle İlgili Değişmeler**§ 201. Q > K**

Q ve K harfleri eski yazıda ünlü değerlerini belirtmeye de yarayan ünsüz harfleridir. Bu harfler biri art damak diğeri ön damak k'si olmak üzere iki ayrı sesi karşıladıkları için bağlı oldukları hece ünlüsünün

tespitinde çoğu zaman belirleyici olmaktadırlar.

Aşağıdaki 'sahk' ve 'zerk' kelimelerindeki değişimin, çift do-ruklu hecelerın ünlü başlı bir kelimeyle açılması sonucu art damak ünsüzünün ince ünlülü bir hecenin ilk sesi durumuna gelmesi (sah ket-, zer ket- gibi) sebebiyle olduğunu söylemek mümkündür. Diğer iki kelimedeki değişimde ise ilk hece ünlüsünün etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim SN'de 'maskov' un Q'lı şekli s, K'li şekli s harfiyle yazılmıştır.

"enkaz = 'yıkıntı' " enkâz (:ENKAZ)(1)

"Moskova" mesko(~u)(:MSKV)(4); meskov (~uv)(:MSKVV)(3); masko (:MSQV)(1); maskov-uñ (:MSQVV -uñ)(3)

"sâhk < Ar. (:sHQ)='ezme, dövme' " sahk (ét-)(:SHK)(2); sahk (:SHQ)(1)

"zerk = 'batırma' " zerk (ét-)(kalkanın def'a-i vâhidde z. édüp, iki karış güzer édüp)(:ZRK)(4)

9. Gırtlak Ünsüzlerinin Birbirleriyle Değişmeleri

Türkçeye yabancı olan bu iki ses ön seste ünlülerin yerine kullanılmakta, komşu ünlünün art (kalın) yahut ön (ince) olmasına göre birbirleriyle değişebilmektedirler. Zaten bu ünsüzler diğer durumlarda da ya düşmekte yahut başka ünsüzlere değişmek suretiyle Türkçeleşmektedirler. SN'deki örnekler bu iki sesin Türkçe söyleyişte ön seste aynı sesi karşıladığını göstermektedir.

§ 202. a) ' (hemze) > ' (ayın)

"arsata < Far. ârâste = 'çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm' " 'arasta (:RSTE)(1); ârâste (:aRASTE)(1) [Men. ârâste]

"ejderha ~ ejdeha" 'ajdehâ (:JDhA)(1); ejdehâ (:EJDhA)(8); ejderhâ (:EJDRhA)(3); 'ajder (:JDR)(2); ejder (:EJDR)(9); 'ajderhân (:JDRXAN)(1); ejderhân (:EJDRXAN)(1)

[Mol. eşder; Par. ejder; ejderhâ; Men. ejdehâ, ejderhâ]

"eşkiya" 'aşkıyâ (:ŞQYA)(52); 'aşkiye (:ŞQYE)(1); 'askıyâ (:SQA)(2); eşkiyâ (:EŞQYA)(∞)

[Par. eşkiyâ (:EŞQYA); Har. eskia; Men. eşkiyâ; eşkiyâlık]

"izar < Ar. izâr = 'örtü' " 'ızâr (:ZAR)(2)

§ 203. b) ' (ayın) > ' (hemze)

"Abâ " abâ (Şeyh A.)(:EBA)(1)

"an < Ar. 'an = ' -dan/-den' (a... karîbü'z-zamân)(:aN)(1)

"Arnavut" arnavud (:aRNVD)(1); arnabud (:ERNABVD)(1); arnavud (::RNAVD)(1); ârâbûd(::ANABVD)(1)

[**Mol.** Arnavut; **Par.** ârnâvud (:aRNAVD); ârnâvud (:aRNVD); arnavud (::ERNVD); **Har.** Arnold; **Men.** arnaud]

"Azrail Ar. 'azrâ'îl" ezrâ'îl (:EzRA'YL)(1); (:EdzRA'YL)(1)

[**Men.** 'izrâil].

"iyâl < Ar. 'iyâl = 'aile' " iyâl (:EYAL)(5); ehl-i i...(21); evlâd ü i.(2); 'iyâl (::YAL)(2) ; ehl-i 'i. (4); evlâd ü 'i. (3)

[**Par.** 'ayâl (ehl-i 'a.)(:YAL); **Men.** 'iyâl, hlk. 'áyâl]

10. Dağılma

Patlamalı ünsüzlerden ç ile sızmalı ünsüzlerden j, ş, s, z seslerinin ön seste, iç seste ve son seste olmak üzere birbirleriyle değiştikleri görülmektedir. Bunlardan ç>ş değişmesi Türkçe kelimelerde daha çok t ünsüzü önünde vuku bulmaktadır (Banguoğlu 1974, § 88; Demircan 1979, sh. 51(iv)). Aslında aynı şartlarda söyleyişte genellikle var olan bu dağılma SN'de bir örnekte (üç yerde) yazıya geçirilmiştir: "kaç- " kaç- (k.-dı)(:QŞ-dı)(3) [**Mol.**(iştima)]. SN'dekilerle birlikte Mol.'daki örnek bu hadisenin 17. asırda da varlığını göstermektedir.

Bu gelişme yabancı kelimelerde daha yaygın olarak görülmektedir. Aşağıda verdiğimiz kelimelerden bir çoğu (çarşı, çakal, çoban, çorba vb) bu gün gelişmeli şekilleriyle dile yerleşmişlerdir. Bunların daha o devirde gelişmeli şe killeriyle yaygın olarak kullanıldıkları ve yazıya geçirildikleri anlaşılmaktadır.

Ancak bunların arasında SN'de, gelişmeli şekliyle dilde yaygınlık kazanmamış veya ikili şekilde kullanılan kelimeler bulunmaktadır. SN ve diğer eserlerdeki şekillerinden, 'çerkez', 'papuç' gibi kelimelerin değişik çevrelerde farklı söyleyişlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bir de SN'ye mahsus yazılışlar bulunmaktadır (keyka-vuş, şemm vb.) ki bunlar muhtemelen Evliya'nın hususî telaffuzunu aksettiren veya mahallî söyleyişleri veren örnekler olmalıdır.

§ 204. a) s > ş

"çarşı" çârşû (:ÇARŞV)(25); cârşû (:CARŞV)(1) çâr-sû (:ÇARŞV)(6)

[**Par.** çârsû; **Har.** çarşı; **Men.** çârsû, hlk. çârşû = **Forum:** çârsû, hlk. çarşu]

"Çasar" çâşâr (Nemse ç. -iñun)(:ÇAŞAR)(1); çâsâr (:ÇAsAR)(1)

"çerkez" çerkez (:ÇRKz)(12); çerkezistân (8); çerâkiz(4); çerkes (:ÇRKs)(16); çerâkis (1); çerkeş (:ÇDKŞ)(6)

[**Par.** çirkez; **Har.** çirkas; **Men.** çerkes, çerkeslik = **Oeconomia:** çerkeslik; **compendium:** çerkeslik, çerkezlik]

"İspanya" işbâniya (:EŞBANYE)(1)

"keykavus" keykâvuş (:KYKAVVŞ)(1)

"semm < Ar. ='zehirleme' " şemm (:ŞMM)(1)

§ 205. b) ş > s

"işkence < Far. şkence" iskence (:EsKNCE)(2); işkence (5)

[**Mol.** iskence; isgence; isgencelenmiş; **Par.** iskence (:EsKNCE); işkence, şikence (:EŞKNCE, ŞKNCE); **Men.** işkence, iskence, şikence]

§ 206. c) s > ç

"Ahıska" ahişka (:aXÇQE)(∞); ahıska (:aXsQE)(1)

§ 207. ç) ş > ç

"çakal < Far. şagâl" çakâl (:ÇQAL)(1); şagâl (∞)

[**Men.** çakal, çakâl; şagâl, çakal = **Hylax:** çakal, şagâl, şigâl]

"çoban < Far. şûbân" coban (:CVBAN)(1); çoban (:ÇVBAN)(1); Çoban Bay (8)

[**Mol.** çoban; **Par.** çoban, şûbân (:ÇVBAN, ŞVBAN); çôbân (:ÇVBAN); çobanlık; şûbân; **Men.** şûbân, çobân = **Pastor:** çoban < şûbân]

"çorba < Far. şûrbâ" çorba (:ÇVRBA)(60); çobra (:ÇVBRE)(22); çopra (:ÇVPRE)(2); şûrbâ (:ŞVRBA)(∞)

[**Mol.** çorba; **Par.** çorbâ (:ÇVRBA); şûrbâ (:ŞVRBA); **Har.** çorba; **Men.** şorbâ, hlk.çorba]

"güllaç < güllü+aş" güllac (g. yaparak) (:KLLAC)(1)

[**Par.** gülâc (:KLAC); **Men.** gülâc]

"papuç < Far. pây-pûş" pâpûç (:PAPVÇ)(1); pâbûç-lar (:PABVÇ)(7); pâbûc (:PABVC) (18); pâbûc (ünlüyle genişleyenler)(13); pâbûcciyân (1); pâpûc-cı (:PAPVC-CI)(11); pâbuc-cı (:PABVC-CI) (4); bâpûc (:BABVC)(2); bâbûç (:BABVÇ)(1); bâbûc ile (:BABVC)(5); pâyypûş (:PAYPVŞ)(8); pâybûş (:PAYBVŞ)(1); pâpûş (:PAPVŞ)(2)

[**Mol.** babuc; papuç; pabuç (; pabuçcuk; papuciler; papucigas; papuci çıkarmak); **Par.** papuc (:PAPVÇ)(p. -laruñ); papuç (:PAPVÇ); babuc (b. -uñ)(:BABVC); **Men.** pâpûş, hlk. papuc, papuçci = **Sutrina:** pâpûççi dükâni; **Sutor:** pâpûşçi, hlk. pâpucçi; **Calcearius:** pâpûşçi, hlk. papuççi; **calceolus:** papuççik; **Calceus:** pâpûş, hlk. papuc]

"şimşir < Far. şemşîr" çimşir (:ÇMŞR)(2); cimşîr (:CMŞYR)(1)

[**Mol.** çimşir; **Par.** çimşir, şimşâd (:ÇMŞYR, ŞMŞAD); **Men.** şemşîr, hlk. şimşîr < çimşîr = **Buxus:** çimşir]

§ 208. d) ç > ş

"kireç" kireş (k.-ci)(:KRŞ-ci)(2); kirec (:KRC)(17); kirec-ci (10); (:KRC CY)(3)

[**Par.** kirec (:KRC); kireç (k. ocağı); kirecçi (:KRC-çi); **Men.** kirec (ocağı, taşı, südi burni)]

"köçek = 'deve yavrusu" köşek (:KVŞK)(2); köçek (:KVÇK)(3); köçecik (:KVÇE-cik) (1)

[**Men.** kûçek, deve kûçegi]

"Nahçıvan" nahçivân (n. -îdir)(2); nahşivânîdir (2); nakşivân(2)

§ 209. e) j > z

"müjde" müzde (:MVzDE)(2); müjde (:MVJDE)(2)

[**Mol.** muştu, musde; muşde; m.-ci; muşduluk; **Har.** muştuluk; **Men.** müjde p.; müjdecî t. = **Nuntium: quod pro nuntio láto datur.** müjde, müjdelik, hlk. muştuluk]

11. Ayrışma

§ 210. Boğumlanma noktaları aynı veya birbirine yakın ünsüzlerden biri, kelimedeki tekrarı veya ses itişmesini gidermek ve söyleyiş kolaylığını sağlamak için başka bir boğumlanma noktasına geçerek benzerinden uzaklaşmaktadır (Banguoğlu 1974, § 87). Bu değişme Türkçe kelimelere nispetle yabancı kelimelerde daha çok meydana gelmektedir (Banguoğlu, a.y.).

'tandır' kelimesinde, iç seste tekrarı gidermek için -nn- > -nd- gelişmesi olmuştur. Burada n ve d seslerinin her ikisinin de dış ünsüzü olması gelişmeyi kolaylaştırmıştır. Diğer kelimelerde ise doğrudan ayrışma söz konusudur.

Aşağıdaki, 'emildeş (Tar. Söz.: emikdeş, emikdaş, emükdaş)' ve 'ohlamur' hariç diğer kelimeler gelişmeli şekilleriyle bu gün dile yerleşmişlerdir. Bunlardan 'tandır', 'ekmek' ve 'menekşe' kelimelerinin orijinal yazılışlarıyla birlikte gelişmeli şekillerini aksettiren yazılışların da tespit edilmiş olmasından, bu kelimelerin gelişmeli şekilleriyle 17. asır Türkçesinde yaygınlık kazanmaya başladıkları anlaşılmaktadır. SN'de bir yerde rastlanılan 'mest = mesh (:Mst)' kelimesinde 'mest' kelimesiyle anlam ilişkisi bakımından semantik analogi (anlam benzeşmesi)'den söz etmek mümkündür.

"tandır < Ar. tennûr" tandır [t... masdısı (=köpeği)](:TNDR)(1)

[Par. tennûr (:INNVR); Men. tenur; tennûr ~ tünûr a. = furnus manualis: tennûr, hlk. tandur]

Doğrudan ayrışma

§ 211. a) t > k

"ekmek" ekmek (:EKMK)(7); ekmek-ci(3); etmek (:EİMK)(6); etmek-ci(2)

[Mol. ekmek; ekmekci; Par. etmek (:EİMK); Har. ekmeğ, ekmekçi; etmeğ, etmek; Men. etmek, hlk. ~ ekmek = Panis: etmek, ekmek]

§ 212. b) k > l

"emildeş < emikdeş = 'süt kardeş' " emildeş (:EMLDŞ)(2)

§ 213. c) f > k

"menekşe < Far. benefşe" menekşe (:MNKŞE)(1)

[Par. benefşe, benefsec (:BNFŞE, BNFsC); Men. benefşe, hlk. , menekşe, benefsec (, saru benefşe) = Viola: benefşe, hlk. menefşe, menekşe, benefsec]

§ 214. ç) f > h

"ıhlamur < Yun. flamuri " ohlamur (:EVhLAMVR)(5)

[Par. ohlamur (:EVXLAMVR); Men. oğlamur; ulamur < oğlamur, filamur = Tilia: filamur, filamur agacı, ulamur, oğlamur]

ÜNLÜLERİN DEĞİŞMESİ

Ünsüzlerde olduğu gibi ünlülerde de zaman içinde çeşitli sebeplerle değişmeler olabilmektedir. Bu değişmeler sıra değiştirme, darlaşma, genişleme, yuvarlaklaşma, düzleşme vb. şekillerde olmaktadır. Ses değişmeleri esas olarak seslerin hece, kelime ve cümle içinde kullanım esnasında birbirleriyle kaynaşmaları (Banguoğlu 1974, § 25) demek olduğundan değişmelerde genellikle kelime bünyesindeki seslerin birbirilerine etki etmeleri söz konusudur. Ünlü değişmeleri de çoğu zaman başka ünlü veya ünsüzlerin etkisiyle olmaktadır. Ancak bu etki her zaman aynı derecede ve aynı istikamette olmayabilmektedir. Bununla birlikte sebebi belli olmayan değişmeler de vardır ki bunları da dilin yapısındaki değişiklik temayülünden (Ergin, § 80) kaynaklandığını söylemek mümkündür.

1. i/e meselesi

Eski Türçe devresinden beri bu iki ses arasında belli kelimerde birinden diğerine geçiş olagelmıştır. Bir de bu geçişin ara devresi sayılabilecek kapalı e (é) devresi vardır (Emre, 1946; Arat 1951; Timurtaş 1981) ki biz burada bu konuya girmeyeceğiz. Bu gün e ünlüsünü bulunduran et-, de-, ver-, yedi, beş vb. kelimeler Eski Anadolu Türkçesi devresinde i'li olarak bulunuyorlardı (Timurtaş 1981). İlk hece ünlüsünde görülen i/e meselesi bu devreden sonra daha çok i>e istikametinde gelişme göstermiştir. Ancak bu gelişmenin hangi devirde başladığı ve gerçekleştiği, eski imlânın özelliği yüzünden kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Hem e hem i ile okunacak yazılışta kelimelerin yanında yer yer her iki şeklin de bir arada görüldüğü örnekler bulunmaktadır. Bu yazılışlar kapalı e (é) olarak değerlendirilmiştir. SN'deki şu yazılış da bu hususta tipik bir örnektir: () Bc, 180b/34. Ancak bu ve buna benzer yazılışların şöyle bir yorumu da yapılabilir: Meselâ aynı kelime için söylersek, harfler kelimenin kalıplaşmış eski imlâsını, hareke ise gelişmeli şeklini yansıtır olabilir. Bu durumda sesin, gelişmeyi gösteren şekle göre okunması daha uygun olmaktadır.

Çalışmamızda de-, der-, er-, et-, giy-, in-, işit-, ver-, ye-, yel-yet- ~ yetiş- fiilleriyle bel, beş, ertesi, el (memleket), elçi, ev, gece, geri, yedi, gine, yine, yel, yem ~ yemiş, yer ve yetmiş (70) isimlerinin durumlarıyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Bu kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin değişmesine yani i>e (genişleme) veya e>i (darlaşma) gelişmesine, müteakip hecenin ünlüsünün de etki edebileceğini düşünerek tasnifimizi bu esasa göre yaptık. Çünkü bu kelimelerden bazılarında, örneğin de- kelimesinde bu gün de müteakip ünlünün durumunun kök ünlüsünü etkilemiş olabileceğini söylemek mümkündür: *de-yip, di-yecek*.

Ancak SN ve diğer eserlerde aynı ünlüyle devam ettiği halde kök ünlünün hem i'li hem e'li olduğu yazılışlar da mevcuttur. Bu ise söz konusu kelimenin ilk ünlüsünün her iki şekilde de kullanıldığına işaret etmiş olmalıdır. Çalışmamıza aldığımız kelimelerin önceki devirdeki şekillerinin dar ünlülü olduklarını düşünürsek (giy- ve işit-hariç), bunların aksine durumları gösteren yazılışlar bizim için daha anlamlıdır. Buradan hareketle, değişikliğe işaret eden yazılıştaki kelimelerde i/e meselesinin günümüz Türkçesindeki şekillere bir hayli yaklaştığı görülmektedir. Men:'deki é'li kelimelere 'hık.' karşılık olarak verilen şekiller bu gelişmenin 17. yüzyıl sonlarına doğru tamamlandığını göstermektedir (Boeschoten, sh. 86). SN'deki eski şekli koruyan yazılışlar için, kalıplaşmış imlânın etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir.

SN'deki harf veya hareke ile yazılmış örneklerin müteakip ünlünün durumuna göre dökümleri şöyledir:

açık hecelerde:

fiiller:

de- : di! (3); de-e [ne+de-](2); di-e (24); d° -e (205); de-i (7); di-i (453); d° -i (233); de-ü (1); di-ü (145); d° -ü (1987); di - ° (373)

der- : dir-e (1); d° - e (1)

er- : ir-e (4); °r-e (3); ir-ü (12); er-ü (2); ir-i (3); °r-i (2)

et- : id-e (∞); °d-e (1); id-ü (∞); id-i (∞); ed-i (1)

giy- : gey-i (6); g°y-i (7); gey-e (1); giy-e (1); g°y-e (42); gey-ü (2); g°y-ü (95)

in- : in-e (24); °n-e (2); en-e (1); en-i (1); °n-i (8); in-i (1)

işit- : işid- (hepsi)

ver- : ver-i (12); vir- ° (1); ver-ü (1); v°r-ü (204); ver- ü (3); vir-ü (1); v°r- ° (∞); v°r-i (∞); v°r-e (9); vir-e (28)

ye- : ye ! (13); yé (1); ye-e (14); yi-e (18); y° -e (53); ye-ü (2); y° -ü (40); ye-i (9); yi-i (1); ye-° (1); y° -i (25); y° -ü (1); y° - ° (11)

yel- : y°l-e (∞)

yet- : y°t-e (2); y°t- ° (2)

yetiş- : yetiş- (2); y°tiş- (21)

isimler:

bel: bel-i (6); b°l-i (28); b°l- ° (128)

beş: b^oş (aksine örnek yok)

el (memleket): °l-i (139); il-i (31)

gece: g^oce (368); gice (12)

geri: geri (2); gerü (2); g^ori (3); g^orü (69); giri (1); girü (13)

yedi: yedi (4); y^odi (1188)

yem: y^om-i (2)

yemiş: yemiş (2); y^omiş (6)

yer: yir-e (128); y^or-e (5); yer-i (12); y^or-i (326); yir-i (2); yer-ü (1); y^or- ° (2)

kapalı hecelerde:

fiiller:

de- : di- (3); de- (1); d^o - (107); de-e (2); de-i (2); di- e (42); d^o-e (966)

der- : d^or-e (1)

er- : ir-e (3; °r-e (8); ir-i (2); er-i (1); °r-i (8); °r- ü (1); °r- ° (3)

et- : it (1); it-e (8); it-i (21); et-i (1); °t-i (∞)

giy- : gey-e (1); g^oy-e (15); g^oy-i (22); g^oy- ° (38); g^oy-ü (2)

in- : en ! (2); °n (1); in-e (1); °n-e (7); °n-i (10); °n- ° (13); in-ü (26); en-ü (1); °n-ü (9); °n- ° (1)

ver- : ver ! (1); vir (1); v^or (9); vir-e (3); v^or-e (131); v^or- ° (86)

ye- : ye-r (1); yi-r (2); y^o -r (3); ye-r-e (2); yi-r-e (1); y^o- r-e (11); y^o r-i (2); y^or- ° (1)

yet- : yet- i (1); y^ot-i (∞)

isimler:

bel: b^ol (3); b^ol-i (2); b^ol-e (20)

beş: b^oş (aksine örnek yok)

ertesi: irtesi (3); °rtesi (102)

el (memleket): il (8); °l-i (∞); °l-e (∞)

ev: ev (2); °v (∞)

yel: yel (2); y^ol (1)

yem: y^om (5); yem-e (1)

yer: yer: (16); yir (5); y°r (55); yer-e (5); yir-e (39); y°r-e (724); yir-i (1); yer-i (2); y°r-i (108); yer-ü (1); y°r-ü (3)

yetmiş: (70): yetmiş (1); y°tmiş (462)

a) Fiiller

§ 215. 1.de-

[Mol. demek; Par. de-n-ilmez, de-n-ilmiş, de-r-ler, de-y-iş, de-y vermek, di-mek, di-n-ilmiş; Har. de- (bütün eklerle); Men. demek ~dimek; dimek (hâlvâ ol dimegile hâlvâmi olur, bal bal dimegile ağız tatlü olmaz)]

a. Açık hecede

"de ! " di ! (: دی) (3)

e~i (é) - e

di-meden (دیمن) (1); (1) (دیمن); di-mek- (دیک) (7); di-mekdir (دیگدیر) (1); di-meğ (دیگه) (1); (122) (دیک); (ne) de-mekdir (ندمهگدور) (1); di-mez (دیمز) (1); di-meyüp (دیمیوپ) (1); (2) (دیمیوپ); di-ye (دیه) (4); (1) (دیه); (1) (دیه); di-yebilirsiz (دییه بلسز) (1); di-yelim (دییلیم) (1); (1) (دییلیم); (ne) de-yelim (ندیه لیم) (1); di-y-em (دییم) (1); di-yemem (دییمم) (1); di-yeme-mişler (دییمه میشلر) (1); di-yemeyüp (دییمه میوپ) (1); di-y-esin (دییه سین) (1); di-yen (دیین) (5); (17) (دیین); di-yene (دیینه) (1); di-yeniñ (دییه نیگ) (1); di-sem (دیسیم) (2); di-seler (دیسلر) (1); di-señ (دیسک) (1); (3) (دیسک); di-sen e! (دیسنه) (1); (16); di-yecek (دییه یهک) (3); di-yerek (دییرک) (4); (2) (دییه ریک); (6) (دییرک); (43) (دیرک); di-y-esiye (دییه سیه) (1)

e~i (é) - i

di-di (دیدی) (3); (420) (دیدی); di-diñiz (دیدیگیز) (1); di-dir- (دیدیر) (1); de-nilmişdi (دنیلmişدی) (3); (2) (دنیلشدر); de-nilüp (دنیلوپ) (12); di-nirse (دینرسه) (3); de-mişken (دیمشکن) (1); de-mişler (دیمشلر) (2); (87) (دیشلر); di-miş (دیمیش) (3); dimişdir (دیمیشدر) (14); di-sin (دیسین) (2); (1) (دیسین); di-yince (دیینجه) (2); (1) (دیک); (1) (دیک); (1) (دیک); di-y-icek (دییک) (1); di-y-iñ (دییک) (1); (130) (دیینجه); (1) (دیینجه)

e~ü (é) - ü

di-dikde (دیدیکده) (2); di-diği (دیدیکی) (23); (24) (دیدیکنده); (273) (دیدیکده); di-dükde (دیدوکده) (82); di-düği (دیدوکی) (2); de-diğinde (ده دیکنده) (1); de-d°m (دیدیم) (103); di-diñ (دیک) (7); de-yüp (دیویپ) (1); di-y-üp (دیویپ) (11); (1546) (دیو); (48) (دیو); (441)

b. Kapalı hecede

di-ñ (دیل) (1); di-r (دیر) (1); di-r (در) (1); de-r (در) (7); (107) (در)

e~i (é) - e

dî-rler (درلر) (41); (درلر) (911); di-rse (درسه) (1); (درسه) (7); di-rseñ (درسه) (5); de-rken (درکن) (1); (درکن) (21); (درکن) (1)

e [~i](é) - i

de-n-il-miş (دنیشدر) (2); de-nmişdir (دنیشدر) (1); de-rdi (دردی) (1); de-rdi (دردی) (2); de-rmiş (درمیش) (1); de-rmiş (درمیش) (1); de-rsin (درسن) (1); (درسن) (3); (ne) de-rsin (ندرسن) (7); de-rsiz (درسز) (1); (ne) d... (ندرسز) (2)

§ 216. 2. dér-

[Par. dir-mek (:DYR-; DR-); Men. dir-mek]

dér-eyim (دیرهیم) (1); dér-erdi (درردی) (1); dér-me (ve çatma) (درمه) (1)

§ 217. 3. er-

[Par. ir-mek; iriş-mek; Har. ir- (ér-); Men. ir-mek, er-mek (Her kişi 'âklı irdüğü kádâr 'ılimden nâsîb âlür.)]

a. Açık hecede

i (é) - e

ir-er (ارر) (2); (ارر) (1); ir-elim (ایرلیم) (1); ir-esin (ایرهسن) (1); ir-emez (ایرهمز) (2)

i (é) - i

ir-işdi (ایریشدی) (2); ir-ince (ارنجه) (1); irişdir- (ایریشدیر) (3); ir-işe (اریشه) (1); ir-işem (اریشیم) (1); ir-işmez (اریشmez) (1)

e~i (é) - ü

ir-üp (ارؤپ) (3); er-üp (ارؤپ) (5); er-üp (ارؤپ) (2)

b. Kapalı hecede

i [~e] (é) - e

ir-medi (ارمدی) (1); (ارمدی) (2); ir-meden (ارمدن) (2); ir-mek (ارمک) (3); ir-meyen (ارمیین) (1); ir-mez (ارمز) (4); (ارمیز) (1); ir-mişdir (ارمیشدیر) (1); (ارمیش) (2)

e~i (é) - i

ir-dikde (اردیکده) (2); ir-di (اردی) (1); (اردی) (3); er-miş (ارمیش) (1); (ارمیش) (3)

é - ü

ir-gür- (ارگور) (1); (ارگر) (1)

§ 218. 4. ét-

[Mol. et-; Par. it- (tenzîl it-); et-; etdürmek(haz e...); Har. et-, it-; Men. itmek, hlk. etmek]

a. Açık hecede

i [~e] (é) - e

eder (ایدِر) (1); (اِدِر) (1); (ادر) (1); (ايدر) (∞)

é - ü

idüp (ایروپ) (hepsi)

e~i (é) - i

idin- (ایدینسه) (17); (ایدینرس) (1); edin- (ادینر) (1)

b. Kapalı hecede

it ! (ایت) (1)

i [~e] (é) - e

it-me- (ایتمدم) (1); (ایتمکی) (1); (ایتم) (1); (ایته) (5)

e~i (é) - i

it-dik (ایتریک) (1); (ایتریکلر) (1); (ایتریکه) (1); (ایتریکر) (3); (ایتریدی) (1); (ایتریدک) (1); it-sin (ایتسین) (∞); (ایتشی) (9); it-miş (ایتمیش) (1); et-sinler (sedd ét-) (ایتسینلر) (1); (ایتسین) (4)

§ 219. 5. giy-

[Mol. geymek, geynmek; Par. geymek; geyenmek; geyinmek; ge-yimlü; Har. géy- (giej-), gey- (gyei-, gyej-); Men. geymek (göñlegi geymek, hlk. gömlegi geymek), geyecek (, geyisi)]

a. Açık hecede

e~i (é) - e

gey-en (گیین) (1); gey-er (g.-se) (گبرسه) (1); giy-erdi (گیردی) (1); giy-er-ler (گیرلر) (40)

e [~i] (é) - i

gey-ince (گینجه) (2); geyir = 'giy!' (گیر) (1); gey-ilen (گییلن) (1); gey-ilüp (گیلپ) (2); gey-imli (گیملی) (1); (گیملی) (3); gey-inüp (گینوپ) (2); (گینوپ) (1)

e [~i] (é) - ü

gey-üp (کیوب) (2); (95) (کیوب)

b. Kapalı hecede

[e~] i (é) - e

giy-ecek (کیه بک) (1); gey-mek (کیمکی) (1); (13) (کیمکه); (1) (کیپویب); giy-mez (کیپمز) (1)

é - i

gey-di (کیدی) (1); gey-diler (کیدیلر) (1); gey-dik (کیدک) (4); gey-diği için (کیددیگیچون) (1); gey-dim (کیدم) (3); gey-dir- (کیدر) (9); gey-dirüp (کیدررپ) (30); gey-miş (کیمیش) (10)

geysi (کیسی) (1)

[Men. geyisi = Indumentum: geisi; ilinteam: geyisi]

é - ü

gey-dügi (کیدوکی) (2)

§ 220. 6. in-

[Mol. en-; endir-; eniş; enmiş; Par. in-; inán (); indür-; indürmeklik; inici; iniş; inmiş; endür-; endürülmüş; eniş; Har. én-; Men. in- , hlk. en- ; indür- ~ endür-]

a. Açık hecede

e~i (é) - e

in-elim (اینه لیم) (1); in-emeyüp (اینه میوپ) (1); in-en (ایننی) (1); (2) (ایننی); (1) (ایننی); in-er (اینر) (1); (18) (اینر); en-er (انر) (1); (1) (انر)

[e~] i (é) - i

en-ince (انینجه) (1); in-ilir (اینلر) (1); (7) (اینلر); in-iş (ve yokuş) (انیش) (1); (1) (انیش)

e~i (é) - ü

in-üp (اینوب) (1); (22) (اینوب); en-üp (انوب) (1); (9) (انوب); in-ün (اینونک) (1); (اینک) (2); (1) (اینک); (1) (انک)

b. Kapalı hecede

en (ان) (2); (1) (ان)

é - e

inme (اینم) (2); inmeden (انمدن) (1); in-medi (انمدی) (2); in-mediñiz (انمدیñiz) (1); in-mem (انمم) (1); in-seler (انسله) (1)

é - i

in-di (اندی) (2); in-dir- (اندیر) (6); in-diriñ (اندرک) (13); in-miş (انشی) (2)

§ 221. 7. işit-

[Mol. eşit-; eşidilme-; Har. işiti-; Men. işitmek (azacik işitmek)]

işit- (ایشر-) (1)

§ 222. 8. ver-

[Mol. ver-; Par. vir-; virán (ویران); virilmiş; deyver-; deyvir-; Har. ver-, vir-, bul ver-, dey ver-; Men. vir-, hlk. ver- (viril-, viresiye al-)]

a. Açık hecede[e~] (é) - e

vir-e = 'versin' (ویره) (7); virecek (ویره بک) (1); vir-elim (ویره لیم) (6); (ویره لیم) (3); vir-em (ویرم) (1); vir-en (ویرن) (1); (ویرن) (2); vireniñ (ویره نیک) (1); vir-erek (ویره رک) (7); vir-eyim (ویره ایم) (1); (ویره ایم) (4)

e~i (é) - i

ver-ici (وریجی) (1); (وریجی) (∞); ver-il- (وریلر) (∞); ver-iñ (وریک) (1); ver-ince (وریجه) (∞); ver-ir (وریر) (10); vir-ir (ویرر) (1); (koy) ver-ir (ویره ر) (1); ver-irmiş (وریرمیش) (∞)

e~i (é) - ü

ver-üñ (وریک) (1); (koy) verüp (وریپ) (1)

ver-üp (وریپ) (3); vir-üp (ویریپ) (1); (وریپ) (203)

b. Kapalı hecede

vir! (وری) (1); ver! (Bir makrame hapsi v...[Trb. yör.]) (وری) (1); (وری) (3)

[e~] i (é) - e

vir-mek (وریمک) (1); vir-mem (وریم) (103); vir-memişsin (وریمه شی سین) (1); vir-sek (وریسک) (1); virse (وریسه) (∞)

[e~i] é - i

ver-d m (وردم) (26); ver-miş (ورشی) (16); ver-sin (ورسن) (9)

§ 223. **9. ye-**

[Mol. ye-; Par. ye-; yeycek; yeyecek; yenilür, yemek; yerken; Har. ye-; Men. ye- (, yeyici, yeyecek)= Cibus: yeyecek, yeygü, yeyü, yem, yemek, gicelik, öyle yemeler içmeler]

a. Açık hecede

ye! (یه) (3); (په) (10); (پیه) (Al bu ekmeği ye!) (1)

e~i (é) - e

yi-me! (پیه) (1); (یمه) (6); ye-medede (مده) (2); yi-meği (پهگی) (1); (پهکه) (1); yemek (یک) (13); ye-medik (مدل) (1); ye-memiş (پهمش) (1); yi-memiş (پهمش) (1); ye-mesin (پهسن) (1); yi-meyüp (په یوب) (2); (په یوب) (5); yi-se (پهسه) (2); (پهسه) (3); yi-yesin (پهسن) (1); ye-ye (پهه) (2); yi-ye (پهه) (1); ye-yelim (په یلم) (2); (په یلم) (2); (په یلم) (5); (په یلم) (3); ye-yen (په ین) (4); ye-yeni (په نی) (1); yi-yen (په ین) (2); (په ین) (3); (په نک) (1); (په ین) (4); yi-yerek (په رک) (1); (په رک) (1); (په رک) (1); yi-yeyim (په ییم) (1)

e~i (é) - i

ye-di (دی) (7); ye-dik (دیک) (1); (دیک) (6); ye-diñiz (دیکنیز) (2); ye-diler (دیلر) (3); ye-diğimiz (دیکیمیز) (1); ye-dikleri (دیکلری) (2); ye-dim (دیم) (1); ye-dirüp (دیروب) (6); (دیروب) (5); ye-yince (په ینجه) (1); ye-miş (په میشت) (1); (په میشت) (9); ye-mişiz (په میشتیز) (1); ye-nilüp (په نیلوب) (1); ye-nir mi (په نیر می) (1); (په نیر می) (1); ye-sin (په سن) (5); (په سن) (1); ye-yin (په یین) (1); (په یین) (1)

é - ü

ye-yüp (په یوب) (2); (په یوب) (40)

b. Kapalı hecede

ye-r (یر) (1); yi-r (په یر) (2); (په یر) (3)

e~i (é) - e

ye-r-ken (په رکن) (2); ye-rler (په رلر) (1); yi-rler (په رلر) (1); (په رلر) (11); ye-rse (په رسه) (1)

[e~i] é - i

ye-r misin (په رسن) (1); ye-rsin (په رسن) (1); ye-rsiz (په رسنیز) (1)

§ 224. **10. yel-**

[Men. yel-mek]

yel- (په ل) (1) [ev- = 'acele etmek']; Par. iv-; ivdür-; Har. ev-; Men.

iv-, hlk. ev-]

§ 225. 11.yet- yetiş-

[Par. yet-; yetecek; yeter; yetiş-; Har . yet-, yetiş- ; Men. yet- (, yetür-), yetiş- (, yetiştür-)]

a. **Açık hecede**

é - e

yet-er (يتير)(2)(kendi biter, kendi y...)

e[~i] (é) - i

yet-ir- (y.-diler)(يتيردير)(1); y. -üp (يتيروب)(1); yetiş ! (يتيش)(1); (يتيشي)(2);
yetiş-elim (يتيشيلم)(1); yetiş-dirüp (يتيشرررب)(1); yetiş-üp (يتيشوب)(18)

b. **Kapalı hecede**

é - i

yet- (y.-di)(يتيدير)(1); (يتيدي)(2); yet-miş (يتيشي)(1); (يتيشي)(9)

b) **İsimler**

§ 226. 1. bel

[Mol. bel; belle-; Par. bel ; Men. bel]

a. **Açık hecede**

é - i

bel-i (بلي)(3); (بلي)(14); bel-im (بيلم)(2); bel-iñ (بلك)(2); bel-in (باني)(2);
(باني)(110); bel-inde (بلنده)(7); bel-inden (بلندن)(7); bel-ine (بلينه)(1);
(بلينه)(8); (بلنه)(3); bel-ini (بلني)(1)

b. **Kapalı hecede**

bel (بل)(3); bel-de (بلده)(4); beller (بللر)(26); bel-li (بلي)(2)

§ 227. 2. beş

[Mol. beş; beşer beşer; beşinci; Par. be; beşer; Har. beş, bes; Men. beş (, beş parmak)]

a. **Açık hecede**

é - e

beş-er (بشر)(5)

é - i

beş-inci (بشمی)(23); beş-inde (بشندہ)(1); beş-ine (بشنه)(1)

b. Kapalı hecede

beş (بشی)(144); beş yüz (بشیزر)(26)

§ 228. **3.ertesi**

[**Mol.** ertesi gün; **Par.** irtesi (bâzâr i.)(2); **Har.** ertesi; **Men.** irte (I, 411) (mektûbûñüz geldügi günûñ irtesi); irte hlk. erte (I, 94); (bâzâr: bâzâr irtesi) = mane:.. irte, erte]

irtesi (ارتسی)(102); (ابرئسی)(1); (ارتسی)(2)

§ 229. **4. él (memleket)**

[**Mol.** (Rum) eli; (Bulgar) eli; **Par.** (Rum) ili; **Har.** el (Rumeli, Urumeli)(el ='yabancı'); **Men.** rûmeli (روم ایلی),(il, hlk. el=' yebanci']

il (ال)(∞)

é - i

il-i (Rûm i...)(ایلی)(31); (Rûm ili, Ken'ân ili, Koca ili)(ایلی)(84); Rûm ili-n (ایلی)(1); Rûm ilinde (الندہ)(55); el-leri (التری)(3)

§ 230. **5. elçi**

[**Mol.** elçi; elçilik; **Par.** ilçî; ilçilik; ilçılık (:ELÇYLQ); **Har.** elçi (elcsi, elçsi); **Men.** elçi, ilçî]

elci-lik (الچیلل)(9); elçi (الچی)(79)

§ 231. **6. gece**

[**Mol.** gece (ghiegie , ghege , ghiege); **Par.** gice; gicelen-; gecele-; **Har.** gece (gegse, gegşe, getşe); **Men.** gice, hlk. gece; gicele-, hlk. gecele-, gicelik]

gice (گیجه)(380)

§ 232. **7.geri**

"geri < ke+rü [Clauson] ". [**Mol.** geri (dur-), (ver-); **Par.** girü (, girüce), (, girü); (girü, giride); girü ko-; girü; giri; **Har.** geri; **Men.** gi-

rü (, g. dönmek, g. göndermek, işten g. kalmak, g. virmek, g. bozuşmak, şimden gerü = **Rursus:** girü; **Retro:** girü ~ giri, geri]

e - i

geri (g.-ce dur!) (کریجه) (1); (g. kalma) (کری) (1); geri-den (کریدن) (1); geri-si (کریسی) (1); [bizim 'azkerüñ ilerisi g.-sine bakmayup] (کریسنه) (1); giri ('askerimizüñ g.-si dökülüp) (کریسنه) (1)

e - ü

gerü (g.-de kalup) (کروده) (1); gerü-ye (کرویه) (1); girü (g. firâr et-) (کرو) (8); () (31); girü-de (کروده) (1); (کروده) (9); girü-deki (کرودهکی) (1); (کرودهکی) (2); girü-ye (کرویه) (9); girü girü (کروکرو) (1); (کروکرو) (2); şimden girü (شمرنگرو) (4)

'gine ve yine' edatlarının ilk ünlülerinde de bir daralma söz konusudur. Bu edatlar menşe bakımından farklı oldukları halde fonksiyon yakınlığı sebebiyle çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır (Hacıminoğlu 1984, sh. 257, 312-3)

gine (:KNE)(3); (:KYNE)(4)

[**Men.** = **Rursus:** yine, yene, gene, tekrâr, girü]

yine (< yan-a) (:YNE)(3+126)

[**Mol.** yene; **Par.** gine; yene; **Har.** yene, yine; gine; **Men.** gene~gine; yine, yene]

§ 233. 8. yedi (7)

[**Mol.** yedi (ledi); **Par.** yedi; yedişer; **Har.** yedi; **Men.** yedi] yedi (یَدِی) (4); (یَدِی) (1184); yedi yüz(5); yedi-nci (55)

§ 234. 9. yel 'rüzgar'

[**Mol.** yel (lel); (y. değirmeni); **Men.** yel (, y. değirmeni)]

yel (یَلْ) (2); (یَل) (4)

§ 235. 10. yem, yemiş

[**Mol.** yemiş, yemişci, yemişli; **Par.** yem; yemlik; yemle-; yemiş; **Har.** yem (iem, yem); **Men.** yem (, kuş yemi, ata yem kestürmek)]

yem (یَمْ) (1); (یَم) (7)

yemiş (y. iskelesi)(میشی)(2); (y. iskelesi, paşa)(میشی)(6)

§ 236. 11.yer

[Mol.yer (ler); Par.yer (: یئر); (: ییئر); yer-de; yer-e; yer-li; Har.yer (bütün ekli şekillerde); Men.yer ~yir (, yerlü ~ yerli)]

a. Açık hecede

é - e

yir-e (پیره)(1); (پیره)(127); (یره)(5)

é - i

yer-i (ییری)(4); yir-i (پیری)(1); (یری)(130); yer-idir (پیریدر)(18); yer-im (پیری)(3); (یریم)(3); (یریم)(1); yer-imiz (پیریسیز)(1); (پیریسیز)(2); yer-in (پیرن)(3); yir-in (پیرن)(1); (پیرن)(6); yer-ince (پیرنجه)(1); yer-inde (پیرنده)(2); (پیرنده)(61); yer-inden (پیرندن)(23); yer-ine (پیرینه)(1); (پیرینه)(103); yer-ini (پیرینی)(1); (پیرینی)(1); yer-iniz (پیریکنز)(1)

é - ü

yer-üñ (پیرن)(1); (پیرک)(1)

b. Kapalı hecede

yer (یئر)(17); yir (پیری)(2); (پیر)(1); (پیر)(3); (پیر)(55)

é - e

yer-de (پیرده)(1); (پیرده)(4); (پیرده)(20); (پیرده)(301); yer-den (پیردن)(1); (پیردن)(3); yir-den (پیردن)(7); (پیردن)(86); yer-ler (پیرلر)(1); yir-ler (پیرلر)(4); (پیرلر)(1); (پیرلر)(218); yer-leşdir- (پیرleşدوب)(10)

é - i

yer-dir (پیردیر)(1); yir-dir (پیریدر)(1); (پیردیر)(97); yer-li (پیرلی)(7); (پیرلی)(1); yer-siz (پیرسیز)(3)

é - ü

yer-lü (پیرلү)(1); (پیرلү)(3)

§ 237. 12.yetmiş (70)

[Mol.yetmiş (Ietmisc); Par.yetmiş; yetmişlik; yetmişinci; Har.yetmiş; Men.yetmiş]

yetmiş (یتیشی)(1); (یتیشی)(462)

2. Darlaşma

g, ğ ve y ön damak ünsüzlerinin çevrelerindeki ünlüler üzerinde darlaştırıcı etkisi olduğu bilinmektedir (yégen, géyik, éğri vb., Banguoğlu 1974, § 73). Bunlardan başka aşağıdaki örneklerde, d, l, n, t, r, s, ş, z diş ünsüzleriyle f, m, v dudak ünsüzlerinin de darlaştırıcı (özellikle de dar düz ünlüye değiştirme) etkisi olduğu görölmektedir.

Bu ünsüzlerin etkisiyle söyleyişte böyle bir değişme göröldüğü halde, harekesiz metinlerde bunların gösterilmesi imkânı bulunmamaktadır. Ayrıca, orijinal şekillerinin biliniyor olması keyfiyeti bu değişmelerin daha sonraları da yazıya geçirilmesini engellemiş olmalıdır. Bununla birlikte 'tiftik', 'pehlivan', 'bazirgan' vb. değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazanıp yazıya geçirilmiş kelimeler bulunmaktadır. Bunlar ve bunlar gibi dilde kullanım alanı geniş olan kelimeler SN ile birlikte diğer eserlerde de gelişmeli şekilleriyle geçmektedir. Söz konusu kelimelerin bu devirde değişmeli şekilleriyle dile yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bir de SN'de, diğer eserlerde darlaşmalı yazılışta (cendire, ekmik, sevdagir vb) olmayan örnekler vardır ki bunların Evliya'nın söyleyişini veya mahallî kullanılışı aksettirmiş olmaları mümkündür.

§ 238. a) İlk hecede

"ahtapot < Yun." ihtapot (اِنتَه پُوط)(1)

[Par. ohtaput (:EVXIAPIV); Har. aktapod]

"decâc < Ar.='tavuk' " dicâc (:دِجَاج)(1); dücâc (:دُوجَاج)(1)

[Men. decâc]

"derâgûş < Far. der-âgûş ='kucaklama' " dirâgûş (:دِرَاغُوش)(10)

[Par. dirâgûş; dirâgûşluk; Men. derâgûş]

"ferâvân ='çok, fazla' " firâvân (:فِرَاوَان)(1); ferâvân (3)

[Par. ferâvân; Men. firâvân]

"gerd ='toz' " gird (:گِرِد)(1) [Men. gerd]

"hemyan < Far. ='kese, sırt çantası' " him-yân (:هِيَمَان)(1)

[Men. hemyân = Crumena:hemyân]

"mehterhâne ='büyük davul' " mihter-hâne (:مِهْتَرَطَانَه)(1)

[Men. mehter hâne]

"peşşe ='sinek' " pişşe (:پِشَه)(1) [Men. peşşe]

"reâyâ < Ar. çkl. ra'ıyye ='halk, teba' " ri'âyâ (: رِئَايَا)(3)

[Par. re'âyâ; Har. raia, raya; Men. rá'âyâ, hlk. rı'âyâ]

"sel < Ar. seyl" sil (: سِيل)(2)[Men. seyl]

"sevad < Ar. ='kara' " sivâd (: سِوَاد)(1)[Men. sevâd]

"şeb ü rûz ='gece gündüz' " şib (i~u) rûz (: شِبْرُوز)(1)[Men. şebürûz]

"şem' ='mum' " şim'a (: شِمْعَلَر)(1); şim'a-hâne (: شِمْعَةَ نَانِه)(1)

"telâmîz < Ar. çkl. tilmîz ='öğrenci' " tilâmîz (t. -lik)(تِلَامِيزْلِك)(1)

[Par. (telmiz; hem-telmîz); Men. telâmize ~ telâmîz]

"tiftik < Ar. tefîk" tiftik (: تِفْتِك)(1)

[Men. tefîk ~ tiftik, tiftîk]

"zeâmet < Ar.='tımar' " zi'âmet (: زِعَامَت)(1)

[Har. ziamet; Men. zı'âmet]

"zemistan < Far. ='kış' " zimistân (: زِمِستان)(3)

[Men. zemistân, hlk. zimistân]

§ 239. b) İç hecede

"bazirgân < Far. bâzâr-gân ='alış verişçi' " bâzirgân (: بَازِرْكَان)(15)

[Mol. basirgan; basirganlık; Par. bâzergân; bâzergânlık; Men. bâzârgân; bâzırgân < bâzârgân; bâzırgânlık = Negotiato: bâzırgânlık (:BAZARKAN-lık); Negotiari:...bâzırgânlık et-]

"cendere < Far.< Yun.='baskı aleti, pres' " cendire (: جَنْدِيرِه)(1)

[Par. cendere;Men. cendire]

"hoş-elhân ='güzel sesli' " hôş-ilhân (: حَوْشِ الْهَان)(1)

[Men. hoş elhan ~ hoş âvâz]

"mancınık < Ar. mancênîk" mancınık (:MNCNYQ)(17; mancılık (:MANCLQ)(1)

[Par. mîncınık (:MNCYNQ)(7); Men. mencenîk]

"mukavemet ='direnme' " mukâvimet (مُقَاوِمَت)(1)

[Men. mukâvemet]

"mübalağa ='aşırılık' " mübâliğa (: مُبَالِغَة)(1)

[Par. mübâliğa; Men. mübâlágát, (mübâlágá ile)]

"mübaşeret ='başlama' " mübâşiret (ét-)(مُبَاشِرَةٌ)(3)

[Mol. mubaşeret; Har. mübâşiret; Men. mübâşeret]

"mülâyemet ='yumuşaklık, uysallık' " mülâyimet (:) (1)

[Men. mülâyemet]

"pehlivan < Far. pehlevân" pehlivân (: پهلوان)(2)

[Mol. pehlevan; Par. pehlevân; pehlevânlikler; Men. pehlüvân; pehlüvânlık]

"rûşenâ ='tanıdık' " rûşinâ (: رُوْشِنَا)(8) [Men. rûşinâ]

"şerefe < Ar. " şerife (: شَرِيْفَةٌ)(30)

[Men. şürfet, hlk. şürfe (4. hlk. şerefe); şürfelü; hlk. şerefelü]

"zindegânî < Far. ='dirilik' " zindigânî (: زِنْدِيْغَانِيْ)(1)

[Men. zindegânî; ab-ı z.]

§ 240. c) Son hecede

"ekmek" ekmik (: اَكْمِيْك)(1); ekmek (∞); etmek (7)

[Mol. ekmek; ekmekci; Par. etmek; Har. ekmeg, ekmekçi; etmeg, etmek; Men. etmek, hlk. ~ ekmek = Panis: etmek, ekmek]

§ 241. Birleşik Fiillerde Gerundium Eklerinde Darlaşma

Buraya aldığımız kelimelerde söz konusu ettiğimiz ses hareke (esre) veya y ile yahut da her ikisiyle yazılmıştır. Örneklerde bu günkü kullanılışlarıyla paralellik arz edecek şekilde darlaşma olduğu görülmektedir. Bu değişmenin komşu y veya l ünsüzlerinin darlaştırıcı etkisiyle olduğu ortadadır. -yor eki önündeki darlaşmanın bu devirde büyük ölçüde yaygınlaşmış olduğu söylenebilir.

"ayrılıyor" ayrılıyor (1)

"batıyor" batıyor (1)

"ediyor" édiyor (8)

"geliyor" geliyor (14)

"gidiyor" gidiyor (3)

"götürüyor" götürüyor (گۆتورۇيۇر)(1)

"kaçıyor" kaçıyor (1)

"olmuyor" olmayıyor (اولمايۇر)(2)

"oluyor" oluyor

"öldürüyor" öldürüyor (اولدُرِيوَر)(1)

3. Düzleşme

Burada, dar yuvarlak ünlülerden dar düz ünlüye geçiş söz konusudur. Bu değişikliğe de büyük ölçüde diş ünsüzlerinin sebep olduğu söylenebilir. 'cindi', 'divazde' ve 'mihimmat' kelimelerinde ünlülerin etkisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca 'divazde' kelimesinin yazılışı SN'nin fonetik meselelerin ortaya çıkarılmasındaki değerini göstermesi bakımından da önemlidir. 'fındık', 'fırın', 'fırtına', 'fıstık', 'merdiven' vb. kelimelerin, değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazandıkları anlaşılmaktadır.

§ 242. a) İlk hecede

"cündi < Ar. cündî = 'asker' " cindî (: بُنْدِي)(1)

[Mol. cindi (, atli); Par. cindî; Men. cündî]

"dûvâzde < Far. = 'on iki' " di(ü)vâzde (: دَوَاؤَزْدَه); divâzde (: دَوَاؤَزْدَه)(1)

[Men. düvâzdeh]

"fındık < Ar. funduk" fındık (: فُنْدِيْق)(1); (3) فُنْدِق; Fındıklı(1); fındıklık(1)

[Mol. fndik (indeks: funduk); Par. fındık; fınduk; bunduk; Har. funduk; Fundukli; Men. funduk; Fundukli = Nux avelanna: fonduk, bunduk; Glansplumbea: bunduk, hlk. funduk; Globusflopetaarius: funduk]

"fırın < Yun. furun " fırın (: فُرِين)(2); furun (: فُرُون)(7); Mahalle-i F. -cı (: فُرُونِي)(1); fırın (: FRN)(9)

[Mol. frin; furin; furunci; Par. furun (:FRN, FRVN); furun-cı (:FRN-CI); furuncık (:FRN-CIK); Men. fūr̄n a. hlk. furun = Furnus: furun; Fornak: furun]

"fırtına < İt. fortuna" fırtına (: فِرْطَنَه)(1)

[Mol. frtina-li; Par. furtuna (:FVRIVNE, FRIVNE); furtuna-lı; Men. fortuna, (, fortunälü deñiz)]

"fıstık < Ar. fustuk < Far. peste" fısdık (: فِصْدِْق)(1)

[Mol. fstik; fstık; fstuk (indeks: fustuk, fstik); Par. fıstık (:FstQ); Men. fistık, fistuk ~ fusták; fıstıklık]

"filan < Ar. fülân" filan (: فِلَان)(1)

"kufi = 'kilit' " kıfl (k. -ına)(: قَفْلِينَه)(1) [Men. kufi]

"mühimmat < Ar. mühimmât = 'savaş araç ve gereçleri' " mihimmât (: مِهْمَات) (1) [Men. mühimmât]

"merdiven < Far. nerdübân" nerdibân (: نَرْدِبَان) (3)

[Mol. merdebân; merdiven; Par. nerdibân (n. başı); Men. nerdübên, hlk. nerdevân = scala: nerdevân, nerdübân, hlk. merdiven]

"pınar" buñar (: BVÑAR) (2); Biñar Başı (5); binâr (: BYÑAR) (8); Ak b. (1); B. başı (2); Cennet b. (3); Frenk b. -1 (1); Kanlı b. (1); Kayış b. -1 (1)

[Mol. puvar; p. suy; Par. biñar (: BÑAR); Men. biñâr, puñar]

"suvar-* = 'sulamak' " sivar- (: SYVAR-) (2); (: SVAR-) (1); suvar- (: SVVAR-) (2)

[Mol. suvarmak; Par. suvarmak (atları s.) (: SVAR-); suvaracak (s. yer); Men. suvarmak (, atleri suvarmak)]

§ 243. b) İç hecede

"hurdahaş < Far. hurd u hâş = 'paramparça' " hurdıhâş (فوردِ حاشِن) (1)

"târ u mâr < Far. = 'darmadağınık' " târ ı mâr (: تَارِ مَار) (1)

"tek u pû < Far. = 'araştırma, koşturma' " tek i pû (: تَكِ پُو) (5)

[Men. tekâpû ~ tekâpûy]

"voyvoda < Sl. vovevoda" voyvada (: وَوَيَوَادَا) (30)

[Men. vayvoda; vayvodalık]

§ 244. c) Son hecede

"uskumru < Yun. skombros" uskumrı (اُوسْقَوْمِرِي) (2); uskumru (اُوسْقَوْمِرُو) (1)

[Mol. uskumri; Par. uskumrıy]

"fındık < Ar. funduk" fındık (: فِنْدِيْق) (1); (: FNDQ) (3); Fındıklı (1); fındıklık (1)

[Mol. fndik (indeks: funduk, fndik); Par. fındık; funduk; bunduk; Har. funduk; Fundukli; Men. funduk; Fundukli = Nux avelanna: fonduk, bunduk; Glansplumbea: bunduk, hlk. funduk]

*suvgar-: Osm.'da suvar-, nadiren de sivar- şeklinde kullanılır. Clauson

"fırın < Yun. furun " fırın (: فِيرِن) (2); furun (: فُرُون) (7); Mahalle-i F. - cı (1); fırın (:FRN) (9)

[Mol. frin; furin; furunci; Par. furun (:FRN, FVRN); furuncı; furuncık; Men. fūr̄n a. hlk. furun = Furnus: furun; Fornak: furun]

"fırtına < İt. fortuna" fırtına (1)

[Mol. frtinali; Par. furtuna; furtunalı; Men. fortuna, (, fortunalü deñiz)]

"gendüm < Far. ='buğday' " gendim (: كَنْدِيم) (2); gendüm (:KNDVM) (1). [Men. gendüm]

"paldüm < Far. paldûm ='semer veya eğer yokuş aşağı giderken üzerinden düşmesin diye hayvanın arkasından dolanarak semer veya eğere bağlanan ip vb. şey.' " paldı(i)m (atların kurgun ve p. -ları(/leri) (:) (1)

[Men. pâldüm = Postila: ard paldüm, pârdüm; Mulus: paldüm]

"sevdager ='sevdalı' " sevdâgir (: سَوْدَاكِر) (1)

4. Genişleme

Diş ünsüzlerinin çevrelerindeki ünlüleri darlaştırma etkisine rağmen aşağıdaki kelimelerde genişleme olduğu görülmektedir. 'debağat', 'reçel', 'rabat' gibi kelimelerdeki değişiklikte, kelime bünyesindeki diğer ünlülerin ünsüzlere baskın geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim yukardaki örneklerde (bk. darlaşma) d, r diş ünsüzleri aynı şartlarda çevrelerindeki ünlülerin darlaşmasına etki etmişlerdi. 'zi-reh' ve 'sahriç' kelimelerindeki değişikliğe ise gırtlak ünsüzü h'nin etki ettiği söylenebilir (başka örnekler için bk. ünlü türemesi).

a) Düz ünlülerde (ı > a, i > e)

§ 245. aa) İlk hecede

"cihet ='yön' " cehet (: جِهَت) (1) [Men. cihet, cehet ~ cühet]

"dibâğat <Ar. ='deri tabaklama' " debâğat (: دِبَاغَات) (1)

"hıyâbân ='geniş yol' " hayâbân (: حَيْبَان) (2) [Men. hıyâbân]

"imar < Ar. i'mâr ='yapma, onarma' [> 'imâr, Red.]" 'amâr * (ét-, ol-,) (: اِمَار) (5); (:MAR) (34); (imâret ét-) (1) Müstakil isim manasıyla:

dâr-ı 'amârlar (4); 'amârlık(1); 'amârdır (1); 'amâristân(4)

[Men. 'ámâret; 'ımâret]

"kese < Far. kîse" kese (k. -ñe)(:كسه)(1)

[Mol. kese; Par. kise (:KYSE); Har. kese; kisse-siz; Men. kîse, hlk. kese]

"meşe < Far. mîşe**" meşe (:مَشَه)(3); mîşe (:MYŞE)(2)

[Par. mişe (:MYŞE); mişelik; Men. mişe (, mişe agacı); mîşelik = 1. Quercus: mîşe, hlk. meşe; 2. Quercatum: mîşelik, mîşe, bîşe]

"mevsim" mevsem (:مَوْسِم)(1); mevsim (∞)

[Par. mevsüm; Men. mevsim]

"meyve < Far. mîve" meyve (:مَيْوَه)(3)

[Mol. meyve; Par. meyve; Har. meyve; Men. mîve, hlk. meyve]

"peşkir < Far. pîş-gîr = 'el havlusu' " peşkir (:پَشَكِر)(2); (:پَشَكِير)(1).

[Mol. peşgir; Par. pîşkîr; peşkir; Har. peşkir; Men. pîşkîr, hlk. peşkir]

"reçel < Far. riçâl" reçel (ayva r.-i)(:رِجَالِي)(1)[Men. riçâl hlk. reçel]

"ribat < Ar. ribât = 'han, konak' " rabât (:رِبَات)(1)[Men. ribât]

"sarnıç < Ar. sıhrîc" sarnıç (:صَارِنِج)(1); (:صَارِنِج)(25); sahrîc (:صَهْرَبِج)(20); sağrıç (:صَاغْرَبِج)(1)

[Mol. sarnıç; Par. sarınc (:SARYNÇ); sahrîç (:SHRYÇ); Men. sârnîc, sâhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnîc]

"tılısm < Ar. tilism [Şeyki, sh. 100]='büyü' " tılısmât (:طَلِيسْمَات)(1); (:طَلِيسْمَات)(1); tilismân (:تِلِيسْمَان)(1); (mutalsemât)(1)

[Men. tılısm (:TLsM) ~ tısem, çkl. tálâsim ~ tılsemât; tılısmlü = Charasteribus: tılısmlü]

"valih < Ar. vâlih = 'şaşkın' " vâleh (:وَالِهَة)(2)

[Men. vâlih (, vâlihü háyrân oldılar)]

* Bu kelime yardımcı fiilin isim unsuru olarak kullanıldığında 'i'mâr', yalnız başına kullanıldığında ise 'ma'mur' anlamındadır.

** 'kîse', 'mîşe', 'mîve' gibi bünyesinde î sesini bulunduran kelimeler Farsça'dan önce ê sesiyle alınmışlar ve bunlar Türkçe'de düz ünlülü (kese, meşe, meyve) şekiller, ê>î değişikliği Farsça'da gerçekleşikten sonra aydın kesim tarafından doğru şekil olarak yeniden î'li şekiller kullanılmıştır (Boeschoten, sh. 86).

§ 246. ab) İç hecede

"kardeş" karandaş (: قرانداش) (1)

[**Mol.** karındaş; karındaşlık; **Par.** kardaş; kardaşlık; karandaş; karandaşlık; **Har.** kardas, kardaş, karındaş; **Men.** karındaş, hik. kardaş] >11

§ 247. ac) Son hecede

"zirh < Far. zirh ~ zirih" zireh (: زِرَّه) (1)

[**Par.** zirih; zireh (z. geyinmiş); zirâh (z. geyenmiş); **Men.** zirh, zirih (, zirh külâh) = **Galeatus:** demir, zirh külâhlü; **Casis:** zirh külâh]

§ 248. b) Yuvarlak ünlülerde (u>a)

"burgaz < Yun. purgos = 'kale' " kumburgazı (: قوم بورغازی) (1); kumburguz (: قوم بورغوز) (1); kumburgusu (: قوم بورغوسا) (1)

"muhassıllık = 'tahsildarlık' " mahassıllıĝ-ı-n (: محصللئ) (1)

"ünas < Ar. çkl. insan" enâs (: اناسی) (1) [**Men.** ünâs]

5. Yuvarlaklaşma

Yuvarlaklaşma, genelde kelime bünyesinde bulunan dudak ünlüsü veya ünsüzünün etkisiyle (benzeşme, assimilasyon) meydana gelen bir ses hadisesidir. Ancak çok az olmakla birlikte, dudak ünlüsü veya ünsüzünün etkisi olmadan ünlüsü yuvarlaklaşmış kelimeler de bulunmaktadır. Hatta bu bakımdan ilk bakışta benzeşmeye aykırı tersine gelişme gösteren bu örnekler (msl. rasâs > rusâs), kelime içindeki art sıradan ünsüzlerin zorlamasıyla, art sıradan düz ünlülerin tekrarından kaçmak için yuvarlaklaşmış olmalıdırlar.

§ 249. a) ilk hecede

"decâc < Ar. = 'tavuk' " dücâc (: دجاج) (1); dicâc (: دجاج) (1)

[**Men.**decâc]

"ihlamur < Yun. flamuri" ohlamur (: اوھلامور) (4); ohlamu(r) (: اوھلامی) (1)

"rasâs < Ar. = 'gümüş' " rusâs (: رصاصی) (9); russâs (: رصاصی) (1)

"reşş < Ar. = 'püskürtme, serpme' " rüşş (: رشی) (1)

"setr < Ar. = 'örtü, örtme' " sütr (: سُتْر)(2); sütr-i (1)

§ 250. b) iç hecede

"cennet-i rıdvân" cennet-ü rıdvân (: CNNı V RDzVAN)(1)

"dil-nüvâz-lık='gönül okşayıcılık' " dil-nüvâz-l°k (: دِلْنُوْزَلِیْ)(1).
[Men. dilnüvâz; dilnüvâzlık]

"okyanus < Yun. okeanos" okyonos (اَوْقِیُونُوسِ)(1)

§ 251. Diğer taraftan -hvâh, -hvân, -hvâr gibi birleşik sıfat teşkilinde kullanılan kelimelerle hoca (< Far. hvâce) kelimesinin ünlüsü a ile o arası bir ses olduğundan Türkçe'de aldığı şekiller ikilik göstermektedirler. Bunlar bazen a'ya kayarak düzleşmekte, bazen de o'ya kayarak yuvarlaklaşmaktadır. Bu unsurların Osmanlı Türkçesi devresinde kullanılan şekillerinde de görülen söz konusu ikilik (msl. hoca~hâce, kıssa-hân~kıssa-hôn vb.) Türkiye Türkçesinde düzleşme yönünde gelişmiştir.

"hânende < Far. hvânende = 'şarkı okuyucu' " hânende (: هَانَنْدِه)
(1); hânendegân (1) [Men. hânende ~ hûnende (: هَانَنْدِه)]

"hoca < Far. hvâce" hoca(e) (: هُوَجَه)(1); (: هُوَجَه)(2); hocegân (: هُوَجَهَان)
(1); hvâce (: هُوَجَه)(1)

[Mol. hoca; Par. hoca (: هُوَجَه, هُوَجَه); hovâce (: هُوَجَه); hocalık (هُوَجَهَلِیْ)
]; Har. hoca (=hogsa, hogşa); Men. hocá, hacá]

§ 252. -hvâh

"bedhah < Far. bed-hvâh = 'kötülük isteyen' " bed-hâh (: بَدْحَاه)(1)

[Men. bed hâh (:); bedhâhlık]

"hayırhah < Far. hayr-hvâh = 'iyilik isteyen' " hayır-hâh (: هَیْرْحَاه)
(1) [Men. háyrrhâh; háyrrhâhlık]

§ 253. -hvân

"ebcedhan < Far. ebced-hvân = 'ebcen okuyan, Kuran okumaya yeni başlayan' " ebced-hân (: اَبْجِدْحَان)(2).

"eczâhân = 'cüz okuyan' " eczâhvân (: اَبْجَزْحَان)(1); eczâhôn (: اَبْجَزْحُون)(1)

"Fârisîhân = 'Farsça okuyan' " fârisîhân (: فَارِسِیْْحَان)(1)

"gazelhan = 'gazel okuyan' " gazel-hân (: غَزَلْحَان)(2)

"hoşhôn = 'hoş (sesle) okuyan' " hôş-hôn +l°k (هُوشْْحُونَلِیْ)(1)

[Men. hoşhân ~ hoşhûn]

"kissahan = 'kissa okuyan, hikaye anlatan' " kîssa-hân (: قصه خان) (1);
kîssa-hôn (: قصه هون) (1); kîssahôn-l°k (: قصه خونلق) (1)

[Mol. ksahan; Par. hôn (, kârî, ukuyucu) (: خون) ; kîs-
sa hôn (: قصه هون, قصه هوان); Men. kîssá hân (, hân; hûn)]

"naathân = "naat okuyan" na't-hân (: نعت خان) (1)

"nevâhân = 'hoş (sesle) okuyan" nevâhân-l°k (: نواخانلق) (1)

§ 254. -hvâr

"hoşhôr = 'güzel yiyici' " hôş-hôr (فوش فور) (4); hôş-hvâr (فوش هوار) (1).
[Men. hoşhâr (: خوش فور) = Vilis: hor (: هوار, فور)]

6. İncelme

Bazı kelimelerde kalın sıradan ünlüler çeşitli sebeplerle ince sıraya geçmektedirler. Ön damak ve dişeti ünsüzlerinden y, ç, ş çevrelerindeki ünlüler üzerinde inceltici etki yaparlar (Banguoğlu 1974, 75). Bu inceltici ünsüzleri bulundurmeyen yabancı kökenli kelimelerde de incelme olduğu görülmektedir. İncelme, bazı kelimelerde bütün ünlülerde (tam incelme), bazı kelimelerde ise ünlülerin birinde veya bir kısmında (yarı incelme) olmaktadır.

'yine', 'yeşil', 'iş', 'şiş', 'eyit-' gibi Türkçe kelimelerde incelme 17. yüz yıla kadar tamamlanmış olduğundan bunlar çalışmaya alınmadı. Türkçe kelimelerden sadece 'işbu' işaret sıfatı, yarı incelme söz konusu olduğundan çalışmaya alınmıştır.

§ 255. a) Tam incelme

"körfez < Yun. kolpos" körfez (:KVRFz)(1)

[Mol. korfas (kiorfas); (İsnimit) korfusi; Par. körfüz; Men. körfüz (Venedik körfüzi) = Sinus maris: kürfüz, körfüz]

§ 256. b) Yarı incelme

"Atike < Ar. 'atîqa = 'kadın isimi' " 'âtike (Mu'âviye kızı 'a.) (: 'At-KE)(2)

"badem < Far. bâdâm" bâdem (:BADM)(11)

[Mol. badem; bademcuk; Par. bâdem, beyâm, bâyâm (:BADM, BYAM, BAYAM); Men. bâdâm, hlk. badem, (, bâdâm agaci)]

"işbu < uş+bu" işbu (:EŞBV)(4)

[Par. işbu; işde, uşda; Har (işte); Men. işbu]

"seyis < Ar. sâ'is='at bakıcısı' " seyis (s.-lik)(:sYs-lik)(1); seyishâne='yük atı' (:sYs-XANE)(4); sâ'is-ler (:sAYs-ler)(1)

[Mol. seyis (seis); seyishane; Par. seyis, sâ'is (:sAYs, sYs); Har. seyiz (seiz); Men. sâ'is, hlk. seis (sâishâne, hlk. ?< segbâne) =Jumentum: (davar (:TVAR), sâishâne, hlk. segsâne, seysene, bârgîr]

7. Kalınlaşma

Bazı Türkçe ve yabancı kökenli kelime tabanlarında kalınlaşma olduğu görülmektedir. Bu kelimelerin bir kısmı ('ısıt-', 'sıcak', 'sıtma', 'put', 'raf', 'tuşu', vb.) bu gün de dilde değişmeli şekilleriyle kullanılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde bir ünlü benzeşmesinden söz edilemeyeceğine göre buradaki kalınlaşmaya kelime bünyelerindeki ünsüzlerin etki etmiş olmaları mümkündür.

§ 257. a) Türkçe kelimelerde

'sıcak', 'sıtma', 'ısıt-' gibi değişmeli şekliyle bu gün dile yerleşmiş bulunan aynı aileden kelimelerden başka 'es-' ve 'sefer aş-' kelimeleri de SN'de kalınlaşmaya işaret edecek şekilde medli elifle yazılmışlardır. 'ısı' ailesinden kelimeler değişmeli şekilleriyle bu gün de kullanılmaktadırlar. Bunlara bakarak diğer Türkçe kelimelerde de söyleyişte, yaygınlık kazanmamış bir kalınlaşma olduğu, Evliya'nın da bunları yazıya aksettirdiği anlaşılmaktadır. 'bilezik'teki kalınlaşmanın ise sızmalı l ünsüzünün arkaya kaymasıyla oluştuğunu söylemek mümkündür.

"bilezik [Deorfer, § 765]" bilâzık (:BLAZYQ)(1); bilezik (∞)

[Mol. bilesik; Par. bilezik (:BLZK); Men. bilâzük, bilezük, bilezik = Pericarpium: bilezük]

"es- " as- (a. -üp)(:as-üp)(1)

"ısıt- < isi-t- " ısıt- (ı. -a)(:ESD-a)(1)

"sefer eş- " sefer aş- (:sFRAŞ-)(1); sefer aş- (:sFRAŞ-)(4)

"sıcak < isi-cak" isicak (:EsCAQ)(3)

[Mol. isicak, isicaklık; Par. issicak; isicak; isicaklık; Har. sıcak; Men. issicak > hlk. sıcak]

"sıtma" isitma (:EstMA)(2); isitma (:EstME)(3)

[**Mol.** sitma; ısıtma; isitma; isitmalik; **Par.** isitme (:EstME); **Har.** sitma; **Men.** sitma < isitma (, sitma tûtmak)] > 69, 174

§ 258. b) Yabancı kelimelerde

Aşağıdaki kelimelerde d, h, g, r, t ünsüzlerinin ünlülere etki etmiş olabileceği akla gelmektedir. Bunlardan r ünsüzünün Arapça söyleyişte -dar düz ünlülü heceye bağlı olduğunda hariç- kalın telaffuzu, Türkçe söyleyişe de aksetmiş olmalıdır.

Umumî dile yerleşmemiş, mahallî söyleyişler olabilecek 'maşat', 'murtat', 'nâsl' gibi değişmeli şekiller SN ile beraber diğer eserlerde de bulunmaktadır. 'put', 'raf', 'tuşu', 'ustura' gibi kelimelerin ise bu devirde de değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazandıkları ve yazıya geçirildikleri anlaşılmaktadır. Bunlara bakarak, örneklerine SN'de rastladığımız kelimelerde de söyleyişte bir kalınlaşma olduğu, ancak bunların dilde yaygınlık kazanmadığı söylenebilir.

"bî-dinlik = 'dinsizlik' " bî-dınlık* (:bî- DYN-LQ)(1)

"edep < Ar. edeb" ádeb** (:aDB)(1)

"edîm (e. -i arz='yer yüzü')" ádîm (á.-i arz)(:aDYM)(2)

"ehl = 'hanım, karı' " áhl (á.-°me) ('ıyd-ı adhâda á. lu'bede-bâzlık éderken)(:ahL-°me)(1)

"Ejderhân > ? 'Ardahan' " 'ajderhân (:JDRXAN)(1); ejderhân (1) > 8, 206

"Ladik" lâdik (:LADQ)(2); lâdik (:LADYK)(2)

"mengene < Yun. mengene" mengâne (:MNKANE)(1)

[**Par.** mengene; mingene; mingenelamak; **Men.** mengene; mengenelemek]

* Buradaki kalınlaşmayı kelimenin aldığı eke bakarak söylüyoruz. 'haramılık (bk. kısalma)' örneğine bakarak, kelimenin ünlüsünde kısaltmadan sonra kalınlaşma olduğunu düşünmek mümkündür. 'haramılık'taki gelişmeye diğer ünlülerin sebep olduğu açıktır.

** **krş.** **Par.** aser (= 'eser')(:atsR); alem (= 'elem')(:aLM). SN ve Par.'deki bu ve buna benzer örnekler söz konusu kelime ünlülerinde bir değişme olduğunu göstermektedir. Ancak bu değişikliğin olması için görünürde fonetik bir sebep yok gibidir. Bu yazılışların normal bir a sesini değil, muhtemelen Men.'nin de tespit etmiş olduğu a ile e arası bir á (ince a) sesini aksettiriyor olmaları mümkündür.

"meremmet = 'onarma' " marammat (:MRMMAI)(2)

"meşhed = 'şehitlik, mezarlık' " maşad-lık (:MŞADLQ)(1)

[Par. maşat, meşhed (:MŞT, MŞHD); Men. meşhed]

"mürsel = 'bir çeşit gemi' " mürsâl (Kara m.) (:MRsAL)(1)

"Mürted < Ar. mürtedd" murtat (:MVRTAT)(8)

[Men. mürtedd, hlk. mürtadd]

"nesil Ar. nesl" nasl (:NSL)(1)

[Mol. nesl; Par. nesl (:NsL); nâslinden (= 'neslinden') kesil-
miş (:NSL-İNDAN); Men. nesl]

"put < Far. büt" put (:PVT)(1); but (:BVT)(1); (:BVT)(1)

"raf < Ar. reff [Şevki, sh. 91]" râf (:RAF)(2)

[Par. raf (:RAF); Men. râf]

"reyy = 'sulama' " rây (ét-) (:RAY)(14); rey (6); reyy (∞)

[Men. reyy] >18

"şiir " şıgır (:ŞĞR)(1)

"turşu < Far. türşî" turşu (:TVRŞV)(4); turşı (:TVRŞY)(7);
turşıcıyân (:TVRŞ-CİYÂN)(1); türşici (:TRŞ-Cİ)(1)

[Par. turşı (:TVRŞY); Men. tûrş, tür = Acidus: türşî, türş, (lahana
türşisi)]

"ustura < Far. üstûre" ustura (:EVSTVRA)(1); usture (:EVSTVRE)(2);
(:ESTVRE)(1); (:EVsTVRE)(3)

8. Kısalma

§ 259. Türkçe'de aslî uzun ünlü olup olmadığı türkologlarca et-
raflıca tartışılmış, varlığını kabul edenler olduğu gibi kabul etme-
yenler de olmuştur (Tekin 1975). Hepsinin hemen hemen üzerinde it-
tifak ettiği husus, aslî veya sonradan (sekonder, ikincil) oluşmuş ün-
lü uzunluklarının Batı Türkçesinde kısaldığıdır*. Halen Anadolu
ağızlarında görülen ünlü uzunluklarının çeşitli ses hadiselerinden
kaynaklandığı bilinmektedir (Korkmaz 1953). Hatta bu gelişmenin,
Türkçeye yabancı dillerden (özellikle Arapça ve Farsça'dan) geçmiş
kelimelerdeki uzun ünlülerin giderek kısalması suretiyle devam ettiği
(Ligeti 1942), kasalmanın kullanım sıklığına göre bazı kelimelerde
sona erdiği ve bunların kısalmış şekilleriyle yazı diline de yerleştik-
leri görülmektedir. Türkiye Türkçesinde tamamen kaybolma temayü-

lünde olan bu ünlü uzunlukları aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi Türkçenin eski devirlerinden itibaren kısaltmaya başlamış, ancak bunların yazıya geçirilmeleri çabuk olmamıştır. Belli kullanım alanına sahip olduktan sonra gelişmiş şekilleriyle yazı diline girmeleri mümkün olabilmiştir.

Aşağıya sıraladığımız kelimelerin bir çoğu (msl. 'arasta', beygir', 'çamaşır', 'mayala-' vb.) uzunluk kısalık bakımından bu günkü söyleyişleriyle mutabıktırlar, bir kısmı da (msl. 'ahval', 'hayın' gibi) ağızlarda değişmeli şekilleriyle varlıklarını sürdürmektedirler. Bunlardan, Arapça ve Farsça kelimelerde ünlü uzunluklarının -özellikle kullanım sıklığı bulunan kelimelerde- söyleyişte büyük ölçüde kaybolduğu, Evliya'nın bu söyleyişleri yazıya geçirdiği anlaşılmaktadır.

"ahvâl < Ar. çkl. hâl" ahval (:EHVL)(1)

"arasta < Far. ârâste='çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm' " 'arastá (:RSTE)(1); ârâste (:aRAstE)(1) > 173, 198, 206

"Bağdat < baġdâd" baġdad (:BĖDD)(1)

"beşir < Ar. beşîr" beşir (B. ağa)(:BŞR)(1)

"beygir < far. bâr-gîr" beygir (:BYKR)(5); bârgir (:BARKR)(6)

[Mol. beygir (beighir); Par. pargir; Har. bêgir; Men . bârgîr]

"canavar < Far. cân-âver" canever (:CANE VR)(1)

[Men. cân âver = Animal: cânver, cânever]

"cirit < Ar. cerîd " cirit (:CRİ)(1); (:CRYİ)(11) > 123

"çamaşır < Far. câme-şûy" çamaşır (:ÇAME ŞR-cıyân)(1) > 119, 152

"çaşnigir ='çâşnigîr' " çâşnigir (:ÇAŞNKR)(1)

"çengelistân < Far. çengâl ='ormanlık' " çengelistân (:ÇNKLSİAN)(2); çengâl (:ÇNKAL)(5)

[Mol. çengel; Par. çengel; çengelcik; çengâl; çengâlcık]

"darçın < Far. dârçîn" darçın (d.-lı)(:DARÇN-lı)(1); (:DARÇYN)(4) >

96

"elzemîn ='en gerekli' " elzemin (e. -dendir)(:ELZMN-dendir)(1)

* Batı Türkçesindeki kısalma temayülüne karşılık Türkmençe ünlü uzunluklarını halen belirgin şekilde muhafaza etmektedir. bk. adı geçen kaynaklar ve bibliyografyalarına ek olarak, Duman, Türkmençe'de Ünlü Uzunluklarıyla Birbirinden Ayrılan Kelimeler Üzerine, Tür Dili, sy 477, Eylül 1991, sh. 212-218)

"eşkiya < Ar. çkl. şakî" aşkıya (:ŞQYE)(1)

"fıtıl < Far. fetîl" fıtıl (f.-li)(:FİL-li)(1)

[**Par.** fıtıl (:FİL, FİYL); **Men.** fetîl = **Ellychnium**: fıtıl; fıtıl, fetîl, fetîle; **Turunda, funis**: fetîl, hlk. fıtıl]

"hadde < Ar. hâdde='demir tel yapımında kullanılan elek' " hedde (:hDDE)(4); heddecî (:hDE-ci)(2)

"havadar < Far. hevâ-dâr" hevâdar (:hVADR)(1)

[**Men.** hevâdâr]

"havuç < Far. havîc" havuç (:HAVÇ)(2); havuc (:HAVC)(2); havûc (:HAVVC)(1)

[**Par.** havuc (:HAVC); **Men.** hâvic hâne = **Pennarium**: kilar, hlk. kiler]

"hayinlik < hâ'inlik" hayin-l°k (:XYN-LK)(1); hâyın-l°k (:HAYN-LQ)(1)

[**Mol.** hayn; haynlik; **Par.** hâyin (:XA'YN, XAYN); **Har.** hain; **Men.** hâin ~ hâinet; hâinlik = **Perfidia**: hâyinlik]

"hoşnut < Far. hôşnûd" hoşnud (h.-°z)(:XVŞND-°z)(1)

[**Men.** hoşnûd]

"iklim < Ar. iklîm" iklim (:EQLM)(1)

"incir < Far. encîr" i(e)ncir (:ENCR)(1)

[**Mol.** incir (agaci); incirlik; incir meyve; **Par.** incir (:EYNCR, ENCYR); **Har.** incir; **Men.** encîr, incîr = **Ficus**: incir agaci, incir, incirlik]

"kadîm ='eski' " kadim (k.-°m°z)(:QDM-°m°z)(1)

"kâmilîn ='ermişler' " kâmilin (ehl-i k.)(:KAMLN)(1)

"kariz ='pis su yolu' " kehrîz (:KhRYz)(2)

[**Men.** kâhrîz p. = **festuca**: kâhrîz]

"kese < Far. kîse" kese (k.-ñe)(:KS-ñe)(1)

[**Mol.** kese; **Par.** kise (:KYsE); **Har.** kese; kissesiz; **Men.** kîse, hlk. kese]

"kırmızı < Ar. kirmîz-î" kırmızı (:QRMZY [harekeli])(1); (:QRMZY)(7)

[**Mol.** krmisi; **Par.** kırmızı (:QRMZY); kırmızılık (:QRMZY-lik); **Har.** kırmizi; **Men.** kırmız; kırmızî; kırmızılık]

"kilit < Far. kelîd, kilîd< Yun. kleidi" kilid (:KLD)(4); kilid-le- (:KLD-led^om)(3); kilîd-idir (:KLYD-id^or)(1)

"köy < Far. kûy" köy (k. -d^or)(:KY-d^or)(1)

"levâzımîn < Ar. " levâzımın (elzem-i l. -dendir)(:LVAZMN)(10)

"mayalan- < Far. mâye+lan- " maya-lan- (:MYA-LAN-)(1)

[**Mol.** maya (indeks); **Men.** mâye; mâyelemek; mâyelü]

"meşe < Far. mîşe" meşe (:MŞE)(3); mîşe (:MYŞE)(2) > 253

"meyve < Far. mîve" meyve (:مُيْوَة)(3) > 77, 253

"mıh < Far. mîh= 'çivi' " mıhla-mak (:MXL-mak)(6); mîh-lı (:MYX-lı)(1)

[**Par.** mıhlamak(:MXLA -mak); mîh(:MYX); **Har.** muh; **Men.** mîh; mıhlamak]

"mil = 'uzunluk ölçüsü' " mil (m.-d^or)(:ML-d^or)(2)

"miskin < Ar. miskîn" miskin (m.-ler)(:MSKN-ler)(1)

"muhasara < muhâsara = 'kuşatma' " muhasara (:MHSR-da)(1)

[**Par.** muhasara (:MHASRE); muhasara-lık (:MHSRE-lık); muhâsara (:MHSRE); **Men.** muhâsâre]

"munis < Ar. mûnis = 'evcilleştirilmiş' " münîs (m. olmuş kebûterler ile)(:MNYs)(1)

"nalin < Ar. na'lîn " na'lin (:N'LN -ler)(13); na'l-cil^ok (:N'L-cil^ok)(1)

[**Mol.** nallin; nalinci; nallincik; **Par.** na'lin (:N'LYN); na'lin-ci]

"nekkâre = 'bir çalgı aleti' " nakare ~ nakre (:NQRE)(2); nağara ~ nağra (:NĞRE)(2) > 18, 104

"nîme < Far. = 'yarım' " nime (:NME)(1)

"perakende < Far. perâkende" perekende (:PRKNDE)(1)

[**Men.** perâkende ~ perâgende]

"peşin < Far. pîşîn" pîşin (:PYŞN)(1); pîşîn (:PYŞYN)(1)

[**Mol.** peşin; **Men.** pîşîn = 6. **Anticipare:** pîşîn, hlk. peşin almak]

"peşkir < Far. pîş-gîr = 'el havlusu' " peşkir (:PŞKR)(2); (:PŞKYR)(1) > 253

"peynir < Far. penîr" peynir (:harekeli)(7); (:PYNR)(37) > 77

"rıhtım < Ar. rîhtım" rıhtım (:RXİM)(2)

[Men. rîhtım ~ rîhtüm p.]

"sakîl ='ağır' " sakil (bâr-ı s. -lerim^oz)(:İSQL-lerim^oz)(1)

"sâliyâne ='yıllık' " se(a)lyâne (:sLYANE)(3)

"seyislik < Ar. sâ'is+lik" seyis-l^ok (:sYs-l^ok)(1); seyishâne='yük atı' (:sYs XANE)(4); sâyis-ler (:sAYs-ler)(1) >78, 260

"simit < Ar. semîd" simit (s.-ci)(:sMD-ci)(1); simid-i (:sMYD-i)(1); simit-ci (s. oğlu) (:sMt-ci)(1) >123

"takke < Ar. tâkiye [Sten.]" takye (t.-ciler)(:İAQYE-ciler)(1); takye-ciyân (1); takya-cı (:İAQYA-cı)(2); takya-lar (:İAQYA)(1); takya-lı (1); t.-cılaruñ (1); takya-ciler (:İQYA-ciler)(1); takya-lı (:TAQYE)(2)

[Mol. takye(=takie); Par. takiye (:İQYE); Men. tákyá t. (, demir tákyásî) = Pileus: tákyá (:İQYE)]

"tez < Far. tâz" tiz (:تیز)(3)

[Mol. tes; Par. tiz (:İZ); Har. tez; Men. tâz, hlk. tez]

"tiftik < Ar. teftîk" tiftik (:İFİK)(1) > 247

"tirkeş < târkeş ='ok çantası' " tirkeş (:İRKŞ)(1)

[Har. terkes; Men. târkeş, hlk. terkeş]

"vezir < Ar. vezîr" vezir (:VZR)(1); vezîr (∞)

"vüzerâ <Ar." vüzere (sulehâ -yı v.)(:VZRE)(1)

"yârî < Far. [Stein.]='yardım' " yarî+cı (y. -ñ) (da'vâciñ kadı y. Allah olsun)(:YAR-ci-ñ)(1)

"zî-rûh ='canlı' " zî-ruh (:ZÎ-RH)(1); ruh-^o -çün (:RH-^oçün)(1)

§ 260. a) Yazılışında Kökte Kısalmaya Delâlet Eden Örnekler

Aşağıdaki örneklerde, aslen son ünlüleri uzun olduğu halde Türkçe bir ekle genişlediklerinde bu ünlüler yazıda gösterilmemiştir. 'çöp' kelimesinde ise son sesin sedasızlaşmasıyla ünlünün tamamen kısalmış olduğu anlaşılmaktadır.

"çini-ci < çin-î" çini+ci (:ÇN-ci)(1)

"çöp < Far. çûb" çöp (nâne ç.-i)(:ÇVP-i)(1) > 118

"tûlânî ='uzunluk, boy' tûlânî+ce (:TVLAN-ce)(2)

"turşu < Far. türş-î" turşı(u)* +c1 (:ıRŞ-c1)(1) > 197, 262

"türki < türkî" türki (t.-si-n)(:ıVRK-si-n)(1)

§ 261.b) Aldığı Ekle Kökte Kısalmaya Delâlet Eden Örnek

"haramî" harâmî-l^ok** (:HRAMY-LQ)(2)

[Men. hárâmîlik]

Not: SN'de, özellikle yabancı kelimelerin, orjinal imlâlarının dışında hecelenerek yazıldığı görülmektedir. Heceleme, açık hecelerin v, elfi, y gibi harfler ilâvesiyle yapılmaktadır (Boesheten). Heceleme, genellikle açık hecelerde olmakla beraber bazen kapalı hecelerde de görülmektedir: gendüm='buğday' (:KNDVM): Ba, 6b/10; kudüm (:QVDVM): Ba, 193a/27; nâzük (:NAZVK): Bb, 69a/14, 149a/22 vb. Bu fonetik dikkatin dışında, ünlü uzamasına işaret sayılabilecek bir kaç örnek kelime bulunmaktadır. Bunlar, umumî kısalma seyri içinde istisnâ denilecek aksine bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

"mahfe < Ar. mihaffe [KT] mahfe (: مَهْفَة)(2); mahfe^a (: مَهْفَة)(1)

[Red. mahaffe, mihaffe; Stein. mihaffe(:MHFE, MHAFFÉ); Leh. Os. mahfe = ' deveye yükletilen oturacak sepet'] > 18

"namzet < Far. nâm-zed = 'aday' " nâm-zâd (:NAM-ZAD)(1)

[Men. nânzâd, nânzed; nânzedlik]

"saf < Ar. sâff" âf (:SAF)(1)

* Bu kelimenin son ünlüsünün değiştiği (kısaldığı) yukarıda (> 197, 262), ünlü uyumuna geçerek 'turşu' şeklini almış olmasından da anlaşılmaktadır.

** Bu ve bunabenzel kelimelerin kalın sıradan ek almış olmaları sondaki uzun ünlünün uyuma girerek kalınlaşmamış olsa bile kısaldığını gösteriyor. Nitekim diğer transkripsiyon metinlerinde bu hususa işaret eden bir hayli örnek bulunmaktadır. SN'deki ikili şekillerin hemen hemen Par.'de de yer almış olmaları, Men.'in de bunları desteklemesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Eski harfli metinlerdeki bu özellikte kelimelerde mesele, söz konusu uzun ünlünün uyuma bağlı okunup okunmayacağıdır. Çünkü transkripsiyon metinlerinde bu te-reddüdü haklı çıkaracak okuyuşlar bulunmaktadır. [Men. şâzilik]

IV. SES DÖNÜŞMESİ

1. Çatışma

§ 262. Türkçede bir gramer birliğinde iki ünlü yan yana bulunmaz(Ergin, § 47). Ancak, zamanla iki ünlü arasındaki gırtlak ünsüzünün eriyerek silikleşmesi (bazen de söyleyişte telaffuz edilmeyerek düşmesi) sonucu iki ünlü bir arada bulunabilmektedir. Eski metinlerde bir kaç şekilde yazılmış olan bu tür kelimeler (msl. soguk, sovuk, so'uk) bu günkü yazı dilinde, ünlüler arasındaki silik söylenişli ünsüzün de yazılmasıyla yerleşmiştir. Bu hadise kelime çatısında cereyan ederken, ekleme sırasında iki ünlü arasında ünlü boşluğunu gidermek ve kelimedeki eke geçişi akıcı hale getirmek, kolaylaştırmak üzere kaynaştırıcı bir (y) sesi getirilmektedir. Eklemede hal böyleyken kelime bünyesinde (özellikle de soğuk, tavuk, yoğurt vb. kelimelerde) görülen çatışma aslında kelimedeki meydana gelecek olan büzülme hadisesinin ara devresini göstermektedir. Çünkü bu kelimelerin henüz yazıya geçirilmeyen telaffuzlarında bir büzülme uzunluğu görülmektedir (soğuk > sôk, yoğurt > yôrt gibi. bk. Banguoğlu 1974, §14, 35). Eski metinlerde, özellikle de ekli akkuzatif halinde ve şekil bakımından buna benzeyen yabancı izafet gruplarında araya y getirilmeyip hemze ile yazılan örnekler de bulunmaktadır. Bu şekillerin bir imlâ özelliği mi olduğu yoksa çatışmayı mı gösterdiği kesin belli değildir. Ancak bunları, Farsça imlânın bir özelliğinden alınmış yazış tarzı olarak değerlendirenler olmuştur(Deny TDB § 26, 177, 178). Aynı şekilde SN'de de ünlü sonlu bir çok kelimenin ekli akkuzatifli şekilleri arada kaynaştırıcı ünsüz y beklenirken çatışmayı gösterecek şekilde hemze ile yazılmıştır. Çalışmamızda yararlandığımız aynı devir metinlerinde bu durumun varlığına işaret eden örnekler bulunmaktadır. SN'deki örneklerin akkuzatif ekinde yoğunlaşması da dikkat edilecek ayrı bir noktadır. Bunun yanında soğuk, tavuk, yoğurt vb. kelimelerde çatışma hadisesine işaret edecek yazılışa SN'de (ilk üç cillte) rastlamadık.

hayme i bâr (u) büngâh ='çadır, sığınak ve siper (ler)' grubundan başka, akkuzatifli kelimelerden bir kısmını aşağıda veriyoruz.

Bursai (1); donanmai (1); hutbei (1); ılıcai (1); kal'ai (5); karyei ='köyü' (2); kasabai (1); kimesnei(2); meselei (2); pembei (1); ravzai(1); sahâbei(1); sikkei (1); türbei(1); yumurtai (1)

SN'nin taradığımız kısımlarında aynı özelliklere sahip çeşitli kelimelerde 243 adet örnek daha bulunmaktadır. Aynı yazılışta Par.'den örnekler:

kimesnei; ölü (ö... diri kılmak); tarlai (bir t. pâk itmek)

Bunlardan başka hem y hem hemze ile yazılmış şu örnekler de meseleyi izah etmeye yardımcı olacak yazılışlardır.

dedei (1); elçii (1); 'Isâi (1)

Arapça ecvef fiilerin fail isimlerinde de bir tür çatışma söz konusudur. Bu kelimelerin bazılarında Türkçe söyleyişte çatışmayı gidermek için arada kaynaştırıcı ünsüz (y) türemektedir ve SN'de bu söyleyişlerin genellikle yazıya geçirildiği görülmektedir (bk. çatışmayı gidermek için y türemesi). Ancak bu çatışma hali bu gün bir çok kelime yazı dilinde korunmaktadır (ait, dair, sair vb.).

§ 263. 2. Toplanma

Yabancı kelimelerde çatışma bazen de ünlülerden dar olanın yani zayıf ünlünün yarım ünlüye (y) dönmesiyle giderilmektedir (Banguoğlu 1974, § 41). Bu gün başka kelimelerde de (kayme, sayfa vb.) gerçekleşmiş bulunan bu hadise SN'de 'fayda' ve 'tayfa' kelimelerinde görülmektedir. SN ve diğer eserlerdeki biçimlerinden bu iki kelimenin değişmeli şekilleriyle bu devirde dilde yaygın olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

"fayda < Ar. fâ'ide" fayda-sız (: فَايْدَسِزْ)(1); fâ'ide (∞)

[Mol. fayda; faydalı; faydasis, (f. dostluk); faydaye datmak; Par. fayda; faydalı; faydasız; faydasızlık; Har. fayda (faida), fayde (faide); Men. fâidet, hlk. fâidá]

"tayfa < Ar. tâ'ife" tayfa (: TAYFE)(1); (:TAYFE)(2)

[Mol. tayfa; tayfeler (indeks); Har. taifa, tayfa, tayfe; Men. tâifet, tâife, hlk. taifa]

3. Göçüşme

Göçüşme (methatez), kelime bünyesindeki seslerin birbirleriyle yer değiştirmesi hadisesidir (Topaloğlu 1989). Türkçede daha çok belli ses grupları arasında meydana gelen yer değiştirme hadisesi diyalekten yazı diline doğru yaygınlaşmaya çalışan bir dil gelişmesidir. Bazen aynı, bazen de farklı kelimelerde olmak üzere Türkçenin bütün lehçe, şive ve ağızlarında görülen bu hadise (Eren, 1953) esasen bütün diller diyalektleri için söz konusudur (Caferoğlu 1955). Yer değiştirme ünlü-ünlü ve ünsüz-ünsüz arasında olabileceği gibi ünlü-ünsüz arasında da, aynı şekilde yanyana bulunan sesler arasında olduğu gibi birbirine uzak sesler arasında da olabilmektedir. Ancak

methatez gelişmesi yazı dilinde bu yaygınlığı, pek az sayıda kelimeyi hariç tutarsak (armut < Far. emrûd, poyraz < Yun. boreas) kazanabilmiş değildir (Caferoğlu 1955). Söz konusu hadisenin amacının, genellikle ünsüzler arasında vuku bulduğuna bakılırsa, dilde oturmaya sağlamak ve ünsüzlerin karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını gidermek olduğu söylenebilir (Caferoğlu, 1955). Bu hadise çok eski devirlerden beri Türkçe kelimelerde cereyan ettiği gibi (Eren 1953) benzer ses gruplarını bulunduran yabancı kelimelerde de meydana gelmiş ve bu kelimelerin bir kısmı değişmeli şekilleriyle edebî dile yerleşmiş, aslî şekilleriyle kullanılmaz olmuşlardır.

'armut', 'torba', 'çulha', 'patlıcan', 'kalbur', 'reçel' vb. kelimelerin 17. asırda da değişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazandıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan 'armut', 'torba' vb. kelimelerin bu devirde farklı bölgelerde ikili söyleyişlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim SN'de bir yerde ikilemede 'torba tobra' şeklinin geçmesi, diğer eserlerde de ikili şekillerinin bulunması buna yorumlanabilir. 'tevfiz' ise sadece Evliya'nın tespit ettiği göçüşmeli kelime olup kelimenin bu şekliyle dilde yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır.

§ 264. a) İç Seste İki Ünsüzün Yer Değiştirmesi

"armut < Far. emrûd" armud (: ارمود) (4); Armud-lı (1); emrûd (امرون) (30)

[Mol. armut, emrut; armud agacı; Par. ermûd, emrûd (: ارمود); armûd agacı (: ارمود); Har. armut; Men. ârmûd; emrûd p. , ârmûd t. (, emrûd agacı, buzdıgan armûdı, misket armûdı, beg armûdı = **Pyrum**: emrûd, hlk. armûd; beg armudı, misket armudı; buzdıgan armudı; **Pyrus**: emrûd, hlk. armud agacı]

"çorba < Far. şûrbâ" çorba (: چوربا) (60); çobra (: چوبره) (22); çopra (: چوپرا) (2); şûrbâ (: شوربا) (∞)

[Mol. çorba; Par. çorbâ; şûrbâ; Har. çorba; Men. şorba, hlk. çorba = **Jusculum**: şorba, hlk. çorba; şovâ ?, horbâ]

"poyraz < Yun. boreas" poyraz (: پويراز) (1)

[Mol. poyras; Par. borâz; poyraz; poyrâz, foriyâs, poyrâz; poyrazlı; Men. boyrâz, poyrâz, boyrâs, poyâs]

"tefvîz < Ar. = 'işî başkasına havale etme' " tevfîz (: تيفيدز) (5); tefvîz (∞)

[Par. tefvîz (et-) (sipariş et-); Men. tefvîz (, işini kimseye ismarlamak, tefvîz ü sipariş eyledüñüz üzre)]

"torba < Far. tobra [KT]" torba (: TVRBE) (2); Torba-lı (: TVRBA-lı) (2); tobra (: TVBRE) (21); topra (: TVPRE) (1); torba tobra (t... kitâblarla

'ubûr éderler.)(1) [Men. torba ~tobra]

Not: Bu gün ağızlarda göçüşmeli şekliyle de geçen 'köprü' kelimesinin SN ve diğer eserlerde değişmeli şekline rastlamadık. Kelimenin SN'deki ve diğer eserlerdeki şekilleri şöyledir: köprü < köpür [Deorfer, § 1623] köprü (: كوپرو)(80); (: كوپرول)(2); (: كوپرول)(2); köprü-li (: كوپروليل)(9); köpri (كوپرول)(4); köpr ~köpür(k. şehri): (كوپرول)(3); köpürli (: كوپروليل)(3); (: كوپروليل)(5); köpürüzâde (k. Ahmed Paşa): (كوپروليل)(1); (: كوپروليل)(4)

[Mol. kopru (=kiopru, geçid); kopricik; kopricigás (= kioprigighas); Par. köpri; Har. köprü; köprüli; Men. köpri]

'Köprü', köpür' den tıpkı burun < burn-ı kelimesinde olduğu gibi analoji yoluyla 3. teklik şahıs iyelik ekinin kalıplaşmış şekli olabilir (Deorfer, § 1623). Kelime bu şekliyle yerleştikten sonra metateze uğramış olmalıdır. Tarihî metinlerde göçüşmeli şekline rastlanmaması benzer örneklere kıyasla ilginç görünür.

b) Ünlülerle Ünsüzlerin Yer Değiştirmesi

§ 265. a ≥ h

"çulha < Ar. cûlâh" çulha (: چولها)(1); çulha-lık (1)

[Par. çulha; Men. cûle, cûlehe]

§ 266. i ≥ n (> l)

"patlıcan < "patlıcan < Ar. bâdincân" patlıcan (: PTLCAN)(4); bâdincân (1)

[Men. bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = Melongena: bâdlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân]

§ 267. i ≥ r

"Edirne" Edirne (E. kal'asin İdrivne (: ادرنه) tekurı elinden feth édüp): (ادرنه)(1); (E. arabası)(1)

[Mol. Edrene; E. şehir; Par. Edrene; Har. Edrine; Men. edrene]

§ 268. c) İç Seste İki Ünlünün Yer Değiştirmesi

"bağırsak" bağırsak (: باغرساق)(2); (bağır)(1); bağırsık (: باغرساق)(1)

[Mol. bagarsakler; Men. bagırsâk (: BĞRSAQ)]

"mahmuz < Ar. mihmâz = 'topuk' " mahmîz (: مخمير)(2); (m. édüp) (1)

[Mol. mahmuz; Men. máhmûz]

"maydanoz < Yun. makedonesi" ma'denos (مقوره نوس)(2); ma'denivâz (: مقوره نواز)(3)(Trb. yör.)

[Par. ma'denos; mı'denüvâz; Men. ma'denoz, mi'de nüvâz, ma'denos, hlk. má'danos = Petroselinum: ma'denos, hlk. magdanos]

§ 269. ç) Bitişik Olmayan Ünsüzlerin Yer Değiştirmesi

"kalbur < Ar. gırbâl" kalbur (:QLBVR)(6); galbur-cıyân (:ĠALBVR-cıyân)(1)

[Mol. galbur; galburlamak; Par. kalbur, gırbâl (:QLBVR, ĠRBAL); kalburlamak (:QLBVR-lama); Men. gırbâl, kalbur; kalburlamak = Cribrum: kalbur, gálbur (:ĠLBVR), gırbâl]

"reçel < Far. riçâl " reçel (ayva r.-i)(:RÇL-i)(1)

[Men. riçâl, hlk. reçel]

4. Kaynaşma

Bir gramer birliği içinde yanyana gelen iki kelime çoğu kere şekilce birbiriyle birleşirler. Bu birleşme dilin söyleyişte akışı sağlamak için yaptığı tabîî bir tasarruftur. Bundan başka, müstakil bir kelimenin bünyesindeki her hangi bir ünlünün veya buna bağlı ünsüzlerle beraber seslerin birleşmesiyle de bir tür kaynaşma meydana gelmektedir. Birleşme bir kelime grubu içinde olmuşsa, unsurlar zamanla anlamca da bütünleşerek iyice kaynaşır ve başlı başına bir dil unsuru olur. Böylece basit birleşmeyle başlayan bu gelişme süreci büzülemeyle devam eder. Kaynaşmanın tam gerçekleşmesi için unsurların şekil ve anlam bakımından birbiriyle bütünleşmesi gereklidir. Bu aşamadan sonra kelime, birleştiği oluşturan unsurlardan şekil ve anlamca farklı bir sözlük kelimesi halini alır.

§ 270. a) Yabancı kelimelerde

"caraskal < Far. cerr-i eskâl = 'kaldıraç' " caraskal (:جراثقال)(1); cerr-i eskâl (:جراثقال)(1)

"cephane < Far. cebe-hâne" cebbâne (:جبهانه)(1); cebe-hâne (:جبهانه)(1). [Men. cebe hâne, hlk. cebhâne]

"çarşaf < Far. çâder-i şeb" çarşaf (:چارشف)(7)

[Mol. çarşaf; Par. çarşaf, çârşeb; Men. çârşeb ~ çârşef, hlk. çârşaf = çâdir şeb: 1. Toral: yorgan, çâdir şeb, hlk. çarşaf, perde]

"kahya < Far. kethudâ" kahyá (:KHYE)(1); kethüzâ(4)

[Mol. kathude, kahya; Par. kethüdâ, hıyâyâ kethüzâ, hayâyâ ; kethüdâ; kâyâ ; kethüdâlık; H ar. kihaya; Men. kethüdâ, hlk. kahya, kihaya]

"li-ebin < Ar. = 'babadan (kardeş vb.)' " lâbin (:لاب)(1)

"Tabakhane < Far. debbâğ-hâne" tabahâne (:طبخانه)(3)

§ 271. b) Türkçe kelimelerde

Türkçe kelimelerde kaynaşma, ünlü sonlu ve ünlü başlı iki kelimenin yan yana gelip kullanılması sırasında ünlülerden birisinin diğeriyle kaynaşması sonucu oluşmaktadır.

"aklı ér- " aklır- (عقلی/سیوب) (1)

"burada" burada (:BVRADÉ) (2); (:BVRDE) (2); bu arada (:بواراده) (3); buradan (:BVRADN) (2); burası (:BVRASy) (1); (:BVRÉSy) (1); buraya (:BVRAYA) (3); (:BVRyE) (1).

[Men. bûrada, buraye, burayedek]

"güllaç < güllü aş" güllac (:كلاج) (1). [Par. gülâç (:كُلَّاجْ); Men. gülâc] > 98, 211

"niçin < ne içün" niçün (:نچون) (49); ne içün (:نه اچون) (1)

[Mol. neçun (=neciun); Par. niçün (:نچون); Har. niçün; Men. niçün]

"peydâ ét- = 'ortaya çıkarmak' " peydât- (:پیدا تدپار) (1)

"şura < şu ara" şura(ş.-sı) (:şVRESy) (2)

"Yalova < yalı ova" yalava (:يالوا) (1); (:يالوا) (2); (:يالوا) (1)

'ne' soru zamiri yardımcı fiillerle birlikte kullanıldığında ünlülerden biri genellikle hafzedilir. Bu şekiller, konuşma dilinden başka, bilhassa eski manzum metinlerde hece fazlalığını gidermek amacıyla yazıya da geçirilmiştir. SN'de bu konuda bir hayli örnek bulunmaktadır.

"n'eyle- " n'eyle- (نيله/دکین) (1); (نیلردک) (3); (:نیلسون) (1); (نیلپه بیج) (6)

[Par. ne eylemek; Men. = Quid?... quid faciam: neyler, neylesün < ne eylesün]

"n'işle- " n'işle- (:نیشلم) (2); (نیشلسن) (1); (نیشلسن) (5);

ne işle- (نه ایشلم) (1)

"n'it- " n'it- (:نیتسه) (1); (نتدیلم) (2)

"n'ol- " n'ol- (:نوله) (1); (نوله) (7); ne ol- (:نه اوله) (1)

[Par. n'ola (:نوله); (نولا); n'olaydı (نولیدی); Men. nolsá gerek < ne olsá gerek]



İNDEKS

İNDEKS*

"Abâ " abâ (Şeyh A.): Bc, 133/33 [>203]

"âb u hevâ" âb hevâ: Ba, 115b/1 [>66]

"acâyip < 'acâ'ib" 'acâyib: Ba, 162b/20; Bc, 39b/25, 139a/28, (+24).
[Par. 'acâyib, 1372/7, 2192/9; Har. acaib; Men. 'ácâyib (,
'acâyibten)] [>79]

"acemiyân ile" 'acemiyân ile: Bc, 27b/4 [>26]

"aç" ac (a. kurd): Ba, 16a/23, 154b/21, 192a/17; Bb, 39b/25, 42b/21,
133a/36, 144a/27, 154a/13Bc, 27a/29; ac-lıktan, Ba, 16b/32;
Bb, 42b/33; acız, Bb, 135a/2. [Par. ac, 646/1, 3, 819/4, 8; aç,
653/7, 980/10, 11, 12; Har. aç; Men. âc, aç (, aç ol-, aç dur-,
açlık, karnüm âçtür)] [>98]

"açık-ken~iken" açık iken: Bc, 96b/35 [>65]

"açtır-" acdır- : Bb, 52b/33, 112b/19; aç-, Ba, 157a/29; Bc, 176b/9,
181b/28, (+13...); acıl-, Ba, 11a/4, Bb, 40b/19; acık, Bb,
101b/16, 23; açık, Bc, 18a/30, 28b/3. [Men. açmak (, açük,
açık)] [>97]

"adamlarıy-mış" âdemleriy-miş: Bc, 90b/26 [>52]

"adam ile" âdem-ile: Bc, 113a/20 [>35]

"Adana" Adana: Bb, 115b/35; Atana, Ba, 29a/16, 68a/35; Bb, 51a/34.
[Mol. Adana, 373/6; Par. Adana, 1870/9; Men. Adene] [112]

"adl-ile" 'adl-ile: Ba, 119a/6 [>35]

"aferin < Far. âferîn" âferim : Ba, 64b/13, 65b/10, 204b/27-28; Bb,
59b/20; âferîn, Ba, 67b/13(...). [Mol. aferim, 74/1, 471/23;
Har. aferim; Men. âferîn (, âferîn et-, âferîn oku-)] [>156]

"ağaç" ağac: Bb, 23a/31, 58a/8, 58b/ken (kızıl a.), 59b/5, 94b/22
(altı a.), 73b/10, 125a/4, 139a/8, 9, 140a/16, 150a/28, 29,
(+49). [Par. ağac, 82/8, 9, 249/3, 710/7, 1391/3, 4.; ağacılık,
1621/7; ağaç, 634/8, 666/9; Men. ağaç, ağac (, ağaççik)] [>98]

"ağaları-yla" ağaları-yla: Bb, 146a/18 [>29]

* Sayfa numaralarının sonundaki köşeli parantez içindeki rakamlar, söz konusu kelimelerin çalışmada geçtikleri paragraf numaralarıdır.

- "ağda < Ar. akîde= 'akide' " ağda: Ba, 167b/12, 13, 15(3),16, 17, 18, 18-19, 21, 24 5; Ba, 167b/10, 11, 12 ; 'akîde, Ba, 168b/30.
[Men. 'akîde] [>66]
- "ağzı" ağzı: Ba, 156b/34, 170b/1, 177a/14; Bb, 44a/18; ağızdan, Bb, 119a/29 [>67]
- "ahâli-i belde" ahâli-yi belde: Bc, 1b/24, 21a/11 [>82]
- "ahâli-i İstanbul" ahâli-yi İslambol: Bc, 27a/27-28 [>82]
- "ahâli-i kal'e" ahâli-yi kal'e: Bc, 24a/4 [>82]
- "ahâli-i Konya" ahâli-yi Konya: Bc, 11a/21 [>82]
- "ahâli-i vilâyet" ahâli-yi vilâyet: Bc, 17a/16, 19a/27, 24b/12 [>82]
- "Ahıska" ahıçka: Ba, 59a/33, 62b/36, 63a/1, 95b/26; Bb, 102b/12; Ahıska, Ba, 60b/33 [>206]
- "Ahi Evren" Ah Evran: Ba, 112a/8, 14; Ahi Evran, Ba, 112a/10, 15 [>188]
- "Ahmet-le~ ile " Ahmed-ile: Ba, 54b/sağ 1 [>36]
- "ahtapot < Yun." ihtapot: Ba, 169b/19. [Par. ohtaput, 1619/6; Har. aktapod] [>238]
- "ahvâl < Ar. çkl. hâl" ahval: Bb, 49b/34 [>259]
- "âh u enîn" âh enîn: Ba, 100b/7 [>66]
- "âide < 'a'ide" 'ayide: Ba, 96a/26, 160b/27 [>79]
- "Aişe ~ Ayşe < 'Aişe" 'âyişe: Ba, 16b/30, 29a/2, 75a/28, 32, 75b/5, 88b/25, 91a/6, 98b/24. [Men. 'âyişet, hlk. 'âyişe] [>79]
- "akait < 'akâ'id" 'akâyid: Bc, 38a/9 [>79]
- "Akçaşehir" akçaşâr: Bb, 58b/20, 65a/13, 14 [>12]
- "akıl < 'akl" 'akıl (zî-'a. imişsin): Bc, 181b/20. [Mol. akl16/18, 122/8, 291/31, 395/28; akilli,16/18; aklsus, 198/7, 8, 10, (, akldar, 326/21, akıldar, 326/22, 368/21); Par. 'akıllı, 36/5; 'akıllık, 2420/5; 'akılsız, 204/6, 257/9, 292/8...; bî-'akıl, 292/8; Har. akil; Men. 'ákl = intelligentia: 'ákıllühk] [>88]
- "aklı ér- " aklır-: Ba, 5a/2 [>271]
- "akmak-la" akmağ-ıla: Bb, 101a/1 [>32]
- "akşam" ahşam: Ba, 206a/36, 210a/10; Bb, 23b/3, 79b/5, 97b/6, 129a/35,135a/2,136a/14, 147a/2, 155b/2, 19; Bc, 15b/9, 90b/1, 151a/31; ahşama dek, Bb, 142b/1; ahşama dak, Ba,

208a/36. [Mol. akşam,398/7, 461/23; a.-den, 366/30; a.-e, 1/28; akşam-e, 32/34; Par. ahşam, 690/12, 1443/7, 2015/1, 2, 3, 2392/3(2); 175/10, 380/5, 6,7(2), 9(2), 1196/6, 2243/6, 2300/9(2); ahşam-a, 192/11, 744/7, 2243/6, 2390/10; Har. akşam; Men. ahşam, ahşâm, (, ahşâm zemâni)] [>136]

"a'lâ = 'en yüce' " 'alâ: Ba, 116b/36 [>3]

"Alâeddin" alâddin: Bb, 28a/16; Ba, 18b/27; Bb, 27b/28, 36. [Har. Aladin] [>3]

"alarga < İt. allarga = 'açık deniz, engin' " alarka: Bb, 101a/sağ 2, 155b/22; Bc,16b/31, 18a/29, 35b/35, 38b/9, 24, 106a/17,180a/7, 182b/16; alarga, Bc, 121a/14 [>19, 129]

"alâyik < 'alâ'ik" 'alâyik: Ba, 33b/17 [>79]

"alâyimât < 'alâ'imât" 'alâyimât: Ba, 12a/36, 12b/4, 30a/32 [>79]

"alçacık" alçacık: Ba, 39b/20,121b/33,124a/6; Bb, 61b/25, 122b/2, 131a/19; Bc,138a/36, 139a/28, 151b/32; alçacık, Ba,129b/11 [>2]

"aliver- " alivér- : Bb, 123b/36 [>252]

"âliyye ile" 'âliyye ile: Ba, 25b/9 [>30]

"alnı" alnı: Ba, 207a/10; Bc, 108a/1; alnına, Bb, 84a/5 [>67]

"a'mâl" amâl (defter-i a.): Ba, 116b/34 [>4]

"an < Ar. 'an = ' -dan/-den' (a. karîbi'z-zamân): Bb, 141b/4 [>203]

"anbar-ın" anbarın: Bb, 46a/5 [>167]

"arasta < Far. ârâste = 'çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu yer' " 'arasta: Bc, 53a/34; ârâste, Ba, 191a/25. [Men. ârâste] [>173, 194, 202, 259]

"ark < hark" harık: Bc, 15a/14(2); ark: Bc, 24a/19. [Men. ark < arg] [>74, 88, 188]

"armut < Far. emrûd" armud: Bb, 39b/30, 59b/8, 77b/22, 101a/25; emrûd, Ba, 134a/5, 166b/33, 169a/7; Bb, 21b/32, 35, 28b/1, 33b/6, 7, 59b/8, 63a/2, 75b/5, 23, 24, 81b/4(2), 85a/30, 87b/28, 88b/1, 94a/15, 123a/3, 4, 5, 126a/30, 136b/8, 148b/10; Bc, 11a/2, 15a/18, 88b/9, 130a/8(2). [Mol. armut, emrut, 300/13; armud ağacı, 300/28, 300; Par. ermûd, emrûd, 1563/13; armûd ağaç, 1563/11; Har. armut; Men. ârmûd*;

- emrûd p. , ârmûd t. (, emrûd agacı, buzdıgan armûdı, misket armûdı, beg armûdı = *Pyrum: emrûd, hlk. armûd; beg armudı; Pyrus: emrûd, hlk. armud agacı] [>264]
- "Arnavut" arnavud: Bb, 43b/31; Ba, 42b/16; Ba, 76a/18; Bb, 43b/19. [Mol. Arnavut, 444/15; Par. ârnâvud, 81/1, 2, 2234/11; ârnâvud, 81/1, 2, 1317/1, 1438/40; arnavud, 2018/4; Har. Arnold; Men. arnaud] [>203]
- "arşınlamak-la" arşınlamağ-ıla: Bc, 19b/15 [>32]
- "arzu" ârzû: Ba, 143a/25; Ba, 145b/6 [>181]
- "asam < Ar. asamm = 'dilsiz' " asam (a.-lık): Bc, 35a/12. [Par. asam, 2096/2; (a.-lık), 2095/12; Men. ásamm] [>19]
- "aslâ" aslen: Bb, 111b/15, (a. ve kat'â) Bc, 9b/6 [>11]
- "asmışlar-dı" asmışlar-dı: Ba, 208b/1 [>43]
- "astar < Far. âster" asdar: Ba, 172a/20(2), 196a/6. [Mol. astar, 364/23; Men. âster, hlk. astar] [>115, 173]
- "aşâir < 'aşâ'ir" 'aşâyir: Bb, 37b/15, 114a/1; Bc, 15b/27 [>79]
- "aşırı" aşırı~aşrı: Ba, 120b/33, 156b/35; Bc, 3a/ken.45a/2, 62b/ken., 64a/2, 77b/10, 97a/29, 110b/4, 115b/8, 144a/19, 156a/10, 157a/1, 2, 163b/3, 164a/13, 18 [>21]
- "at- " at-: Bb, 131a/16; a.-up, Bb, 9a/10, 141a/14, 15 (+33); atmaca (a. yani tohum), Ba, 154a/7, 185b/3, 7(2)(atmaca kuşu) [>199]
- "ateş-le" âteş-le: Bc, 19a/2 [>34]
- "atım-la" atım-la: Bb, 60b/39 [>28]
- "Atike < Ar. 'atîka = 'kadın ismi' " 'âtike (Mu'âviye kızı 'a...): Bb, 97a/35, 98b/27 [>256]
- "avanta < İt. avvanta" avanta: Bc, 175a/22, 182b/18 [>19]
- "avlu < Yun. aule" havlı: Ba, 27a/12, 129b/11; Bb, 7a/29, 8a/32, 67b/22 (2), 124a/19, 133b/17, 19(2), 1; Bc, 8b/4, 23a/9, 84b/4, 108b/17, 116a/15, 22, 147a/2, 158b/10, 32; avlu, Bb, 59b/12; avlı, Ba, 75b/21; Bb, 135a/17, 30. [Par. havlı, 399/4, 418/4, 547/7, 8, 549/6; havlıcık , 549/5; Men. avli, havlî < âvli = İmpluvium: avlı, hâvli] [>74]
- "ayrık = bir cins ot" ayrık: Bb, 75a/35 [>21]
- "ayrılıyor" ayrılıyor: Ba, 8a/24 [>241]

- "ayva" ayva: Ba, 2b/17; Bb, 125a/16; Bc, 3b/8, 9 ken. 2. [Mol. ayva, 250/32; Par. ayva, 557/9, 10, 11, 558/1, 2, 1343/10, 1344/12; Men. ayvâ] [>74]
- "azacık" azacık: Ba, 60a/4, 115a/26, 138b/25(2); Bb, 114a/4; Ba, 15b/8; Bb, 76a/9. [Par. azacık, 98/2, 1611/9, 11; 174/6, 292/3, 2344/5; 1702/3, 2240/11; Men. azacık] [>86]
- "azamet = 'büyüklük' " 'azamet ('a.-lÜ): Ba, 70a/7 [>180]
- "azap < Ar. 'azâb " 'azâb: Bc, 21a/13 [>184]
- "Azatlı < Far. âzâd-ı" Azatlı (a. -nâm mahalle): Ba, 6a31; Azadlı, Ba, 6b/20. [Mol. azad, 410/26; azadluk, 233/31, 33, 234/2, 3, 410/28; Par. azadlık, 1251/3, 4, 9, 11, 1318/5; Men. âzâd, (, azâdlık virmek)] [>126]
- "azîm iken" 'azîm iken: Bc, 143a/32 [>65]
- "Azrail < Ar. 'azrâ'il" ezrâ'il: Ba, 12a/18; Bc, 25a/5; azrâ'il ~azrâyil: Ba, 30a/29. [Men. 'izrâil] [80, 203]
- "babamız-la" babamız-la: Bb, 146b/15 [>34]
- "badem < Far. bâdâm" bâdem: Ba, 153b/14, 155a/10, 156a/23, 167a/ken.(3), 168b/24, 36, 169a/1, 175a/14; Bc, 32b/4. [Mol. badem, 243/35; bademcuk, 243/7; Par. bâdem, beyâm, bâyâm, 104/2; Men. bâdâm, hlk. badem] [>256]
- "Bağdat < bağdâd" bağdad: Ba, 45a/26 [>259]
- "bağırsak" bağırsak: Ba, 182b/7; Ba, 158b/26, 31; Bb, 23a/37, 84a/4; (bağır), Bb, 49a/33; bağarsık, Bb, 105b/12. [Mol. bagarsakler, 376/7, 9; Men. bagırsâk] [>174, 268]
- "bağırma" bağırma: Ba, 145b/17; Bc, 33b/33, 169a/22 [>67]
- "bahâdırân-la" bahâdırân-ıla~ile: Ba, 136a/22 [>36]
- "bahçe < Far. bâğçe" bahça (şiiirde) (b.-da): Ba, 164a/18; Yenibakçada, Ba, 6b/3, 62a/20; Bb, 120b/3; bâğ-ca: Bb, 25a/18. [Mol. bakca, 163/8, 285/18; bakcacuk, 163/9, 176/31, 32; bakcacık, 285/16; Par. bakçacık, 956/8; (bağçe şekilleri de olmalı, bakıla!); Har. bakçe (=bakçse); Men. bâğça(, bâğçâvân < bâğçâbân)] [>96,127, 130, 140]
- "bahillik = 'cimrilik' " pahillik: Ba, 145a/7 [>118]

- "bâk ='korku' " pâk: Bc, 172a/30 [>118]
- "bakır" bakır [>73]
- "bakraç" bakrac: Ba,167a/23, 28, 33; Ba, 167a, 23, 167b/1; 9b/7.
[Men. bákrâc = Lebes: bakrac] [> 98]
- "balıkcağ" balıcak: Bb,34a/12 [>2]
- "Balıklava < balık-lagu" balıklava: Bb, 45b/9; Bb, 27b/33, 45b/10, 16; Bb, 40a/29. [Men. bâlıkleva = 1. Piscina: balıklevâ] [>142]
- "balta" balta: Bb, 46a/8(2), 133a/24; Bc, 28a/1, 38b/23; Bc, 28a/2; Bb, 112a/2, 132b/19, 135a/23, 133a/7; Bc, 100a/11, 155a/7.
[Par. balta, 32/8; 264/5; Har. balta; baltacı; Men. balta; baltacı] [>197]
- "balyoz < Fr.balyos='elçi' " : Bc, 18a/19, 30, 32, 36(2), 18b/1, 38b/10, 26. [Men. bâlios, bâilos t.= Legatus: venetus: Venediklü..., venedik baliosi, bailosi] [>109]
- "bânî-i Antakya" bânî-yi Antâkıyye: Bc, 21a/8 [>82]
- "bânî-i kal'e" bânî-yi kal'e: Bc, 22a/16 [>82]
- "barut < Ar. bârûd < Yun. püritis, baruti [Baydur, 1953] " barut: Bb, 38b/17; barud, Ba, 13b/4, 28a/3140b/10; Bb, 36b/14, 51b/16, 90b/5, 154b/29, 30; Bc, 11a/15. [Mol. barut, 310/8; Pan. barut, 1620/7, 9, 11; Men. barut, bârût, bârûd] [>126]
- "bas-" pas-: Bb, 146a/17; basacak imiş: Bc, 35a/29; basmaz-dı: Bc, 172a/33 [>41, 49, 117]
- "baş-ıla~ile" baş-ıla ~ ile: Bc, 181a/3 [>27]
- "bat- " bat-: Ba, 159b/23, 167a/ken.; Bc, 141b/30 (+2); bat- , Ba, 158b/12; batıyor: Bc, 141b/30 [>199, 241]
- "Baykara" bâkara: Ba,10a/1; Bb, 2a/26, 9b/13, 76b/8, 77b/2; Bb, 77a/36, 77b/1 (...) [>10]
- "bazı < Ar. ba'z" ba'zı-sı: Ba, 138a/18, 175a/29, 200a/26; Bb, 9a/11; Bc, 28b/7, 84b/3. [Par. ba'zı, 83/11, 1153/6, 1709/4...; Har. bazi; Men. bá'zí, báz' ı; ba'zîsi, ba'zîlerinün, ba'zı kerre = Quidam: bázi; Nonnulus: ba'zí, ba'zí kimesneler] [>87, 179]
- "bazirgân < Far. bâzâr-gân ='tüccar, alış verişi' " bâzirgân: Ba,118a/22, 132b/19, 148a/12, 161a/10, 27, 34, 164b/7, 20, 171a/6, 173b/4, 6, 180a/9, 188a/b/3, 192b/1 ; Bb, 33a/20.
[Mol. basirgan, 252/1; basirganlik, 462/13; Par. bâzergân,

2304/6; bâzergânlik, 2304/7, 9; Men. bâzârgân*; bâzîrgân < bâzârgân; bâzîrgânlik = *Negotiatio: bâzîrgânlik; Negotiari: ... bâzîrgânlik et] [>239]

"bazlama" (tere yağıyla pişmiş b...): Bc, 139b/1 [>175]

"beççe='çocuk' " peççe: Ba, 174b/3 [>118]

"bedesten < Far. bezzâzistân" bedesten: Ba, 195b/7, 196b/9; bedâsten, Ba, 150a/28(2), 153b/5, 182a/13, 186b/33, 190a/30, 195b/1,3, 5, 8,12,196a/32, 33, 196b/4, 5, 6, 9,11, 13, 15, 31, 33, 34, 197a/1, 2 ; Bb, 9a/24, 31; bezesten, Ba, 196a/36; bezâsten, Ba, 128b/36,132b/30, 138b/9, 147b/24, 181b/8, 187b/25, 195a/28, 29, 31, 34, 35, 36, 196b/1,31; bezzâsten, Ba, 182b/16; bezzâzistân, Ba, 119a/26, 131a/16, 26, 147b/3, 161b/7, 180a/13, 183a/16, 23, 191a/1, 195a/20, 21, 195b/6, 11, 13, 196b/29; Bc, 20a/25, 22b/23, 24a/33, 148a/34,159a/2, 11, 12, 13, 14, 20, 159b/3-4,168b/32; bezzâzân, Ba, 196a/7; Bc, 159b/6. [Mol. besestan, 151/12; Par. bezâz, 279/4; Men. bezâz, bezzâz; bezzâzistân > bezestân, bedestân = Forum regium: bezzâzistân, hlk. bezestân, bezesten, bedestân] [>19,177]

"bedhah < Far. bed-hvâh ='kötülük isteyen' " bed-hâh: Bb, 151b/21. [Men. bed hâh; bedhâhlik] [>252]

"bedir < bedr" bedir: Ba, 14b/9 [>88]

"bek < berk" pek: Ba, 67a/14, 174b/22, 184b/7; Bb, 134b/5, 144a/20; Bc, 28b/18, 36, 29a/2, 33b/21, 138b/23, 147b/14; (p. tut-, p. bas-) Ba, 67a/14; Bb,135a/5, 145a/20; berk-dir, Ba, 182b/25. [Mol. pek, 19/6, 24/11, 25/11; Par. pek, 55/8, 185/9, 147/1; Har. pek; Men. pek = Indurare: pek, berk, pekleme, pekitme, berkitme] [>118]

"bel < bé:l [Clauson]" bel-i: Ba, 166b/3; Bb,111b/6, 130a/28; Ba, 32b/27; Bb, 107a/28 (2)(+10); bel-im, Bb, 136a/6, 136b/12; bel-iñ, Bb, 107a/28, 130a/33; bel-i-n, Bc, 16b/9, 18b/16; Bb, 121a/1, 134b/7, 135a/28, 148a/ken. 1 (+106); bel-inde, Bb, 136a/36, 153b/31, 32 (+4); bel-inden, Bb, 37a/2, 135a/33, 142a/36 (+4); bel-ine, Ba, 191b/25; Ba, 2b/19, 58b/22, 116b/14 (+5); Ba, 187a/4,191a/7; Bc, 39b/10; bel-ini, Bb, 143a/17; bel-li, Bb, 117b/2, 134a/10; bel: Bb, 121a/1,

- 130/24; Bc, 18a/14; bel-de, Bb, 136a/36(2), 153b/32(2); beller, Ba, 80b/19; B121a/1, 155b/18 (+23). [Mol. bel 491/18; belle-491/19, 21; Par. bel, 1266/2; Men. bel] [>226]
- "belen" belen: (lisân-ı Türkmen'de b... bir yokuş olan yere dérler.) Bc, 18b/8. [Par. beleñ, 424/6, 433/4, 786/5, 1393/3] [>165]
- "bende iken ='kul' " bende iken: Bc, 175b/9 [>64]
- "berat" ber'ât: Ba, 20a/11; Ba, 195b/12. [Mol. berat, 294/12, 319/11, 12, 14 (ehli berat), 294/13; Par. berat ,271/7, 664/4; beratlü, 1167/; Men. berâet, berât] [>3]
- "berâyâ ='halk' " perâyâ (re'âyâ ve p.): Ba, 74a/14 [>118]
- "berf ile" berf ile: Bb, 130/28 [>38]
- "beş" beş-er: Ba, 78a/23; Bb, 33b/15, 41a/4 (+2). beş-inci: Ba, 73b/37; Bb, 138b/32, 152a/8 (+20); beş-inde, Ba, 16b/10; beş-ine, Ba, 74b/4. beş: Ba, 25a/18; Bb, 108b/23, 130a/21 (+141); beş yüz, Ba, 10a/26, 40a/33, 50b/12 (+23). [Mol. beş 333/23, 24, 27, 31, 169/8; beşer beşer 91/28(...); beşinci 333/33; Par. beş, 412/2, 751/11; beşer, 412/3; Har. beş, bes; Men. beş] [>227]
- "Beşiktaşî" Peşiktaşî (P. Yahya): Ba, 32b/13 [>117]
- "beşir < Ar. beşîr" beşir (B. ağa): Ba, 54a/10 [>259]
- "beter < Far. bed-ter" beter (kâfirden beş b.-dir): Bc, 28b/20; bed-ter, Bb, 89b/13. [Mol. beter, 18/24; Par. beter, bedter, 1543/8; beter, 1543/6, 7, 9; Har. better; Men. beter < bed-ter] [>13]
- "bey' u şîrâ='satıp alma' " bey' şîrâ: Bb, 99a/11, 108b/23; bey' u şîrâ-y-ét- : Bb, 40a/3 [>66]
- "beyaz < Ar. beyâz" peyaz (evc-i âsumâna çıkmış p. sa'b kayadır.): Bc, 36a/19; beyaz (b. kireç): Bb,118a/36,... [>118]
- "beygir < bâr-gîr" beygir: Ba, 78a/8, 9 , 155b/17-18, 179a/22; Bc, 28b/35: bargir, Bb, 124b/22, 155b/23(2); Bc,26b/18; Bc, 26b/26, 30b/9. [Mol. beygir (beighir) 363/4; Par. pargir, 1870/5; Har. bêgir; Men. bârgîr > hlk. beigir, beygir] [> 8, 78, 259]
- "beyni" beynisi: Bc, 172a/19; Ba, 145b/4, 156b/34, 168b/5; Bc, 159b/8 [>67]
- "Beypazarıdır" Begbâzârdır: Bb, 148b/13 [>69]

- "Beyrut" birut: Ba, 22b/36, 23a/15 [>77]
- "bezl = ' saçma, dağıtma' " bezl: Ba, 168b/34, 172a/26, 173b/32 (+59) [>184]
- "bıçak" bıçak: Bb, 118a/31; bıçağ-ıla: Ba, 18b/35; Bb, 127a/1. [Men. biçâk, bıçakçı] [>37]
- "bî-dinlik = 'dinsizlik' " bî-dinlik: Bb, 86a/34. [Men. bî-dîn] [>258]
- "bî-haber ise" bî-haber ise: Bc, 36b/23 [>58]
- "bî-şumârest = 'sayısız'" bî-şumâres (meşhur Farsça beyitte): Bb, 46b/29 [>18]
- "bildirir" bildir: Ba, 77a/27, 112a/21; Bb, 16b/23, 17a/22 [>7]
- "bilezik [Deorfer, § 765]" bilazık: Ba, 39b/15 [Mol. bilesik, 244/5; Par. bilezik, 28/1, 1314/7; Men. bilâzük, bilezük, bilezik = Pericarpium: bilezük] [>257]
- "bilişik idi" bilişik idi: Bb, 136a/4 [>46]
- "birbiri" biribiri: Ba, 81a/14; Bc, 115b/11; birbirine, Bc, 74a/17, 164a/23; birbirilerin, Bc, 164a/22; birbirilerine, Bb, 121a/27; birbirleriyle, Ba, 178a/18 [Mol. birbirisine, 392/27; Par. birbiri, 23/11, 99/11, 1311/4; birbirine, 48/2, 78/5, 393/7, 466/2, 588/2; birbirinüñ , 23/11, birbirinüñ , 7/8, 162/5; birbirini, 1331/4; birbirisinde (sonra), 210/10; Har. birbiri, birbirinden, birbirine, birbirini, birbirünüze] [>21]
- "bismillah" pismillâh: Bc, 93a/3; bismillâh, Bb, 52a/17(...) [>118]
- "bizim-le" bizim-le: Bb, 40b/29 [>28]
- "bizzaruri = ' zaruri olarak' " bizzarûrî: Bb, 67a/14 [>179]
- "boduç =bodur" boduc: Ba, 189b/20; Bc, 92b/6 [>98]
- "bohça" boğce: Bb, 135b/4 [>96]
- "borç" borc (b. -lı): Ba, 110a/34, 35; Bc, 146b/15. [Par. borc (al-), 565/4, 599/1,3; borcli, 599/5, 7; Har. borcli; Men. borc] [>98]
- "bostan < Far. bûstân" bostân: Bb, 94b/20, 95b/1, 99b/2; bûsitân : Bb, 10a/18, 88a/36. [Par. bûstân, 1030/5; bostancı, 956/9; bostâncık, 956/5, 1030/4, 7; bustencik; Har. bostanci, bostancı; Men. bostân, bositân, büstân] [>90]
- "boyna" boyuna: Bb, 155a/24 [>68]
- "boynuna" boynuna: Ba, 144b/9, 14, 27; Bc, 48b/32, 49a/4,5, 20, 21, 23, 49b/17, 75a/9, (+12) [>67]

"boynuz" boynuz: Ba, 163b/7, 164a/1, 185a/5 (3), 186a/28; Bb, 86a/9, 154a/23; Bc, 148a/12. [Par. boynuz, 536/5, 350/7, 8...; boyunuz , 2082/10; Men. boynuz] [>21]

"bozahane" bozhâne Ba, 118b/29; boza, Ba, 207b/35 [>66]

"bozar- " bozarup (kararup b. -up): Bc, 95b/26 [>176]

"bozulalıdan" bozulaldan (b. beri): Bc, 30b/26 [>23]

"bozulmuş-ken~iken" bozulmuş iken: Bc, 73b/17 [>61]

"böcek" böcük: Bb, 47a/16. [Mol. bocek 49/17, 50/4, 73/24, 237/5; Par. böcek , 280/9, 297/11...; Men. böcek] [>2]

"böğrüne" böğrine: Ba, 172b/30; böğürlerin, Ba, 168a/20, 176a/22 [>67]

"börülce" böğrilce: Bb, 38b/13; Bc, 162a/5. [Par. böğrülce (,lobiya), 815/1; Men. böğrülce] [>1]

"böyle" böyle: Ba, 179a/14; Bb, 4b/19, 5a/2, 43a/25, 57b/15(+262); böylece, Ba, 130b/17, 144b/6; beyle, Bb, 82b/20 (Tebriz yör.); beylece, Ba, 76a/27(2); böyle iken: Ba, 140b/4. [Mol. boyle (=boilhe), 56/8, (boile) 291/33; Par. böyle, 123/6(2), 552/10, 553/3, 6, 597/11, 12(...); Har. buile, buyle; Men. böyle][>65]

"bu kadar" pu kadar: Ba, 41a/1 [>117]

"bulama-" bulma- : Ba, 70b/31, 32; bulmuş-ken: Bc, 170/13;

bulmuşdı: Ba, 206a/22; bulundu ise: Bc, 134a/2; bulunur-mış: Bc, 43a/28 [>22, 42, 49, 55, 60]

"bulut" bulut : Ba, 177b/29; Bb 45b/21, 46a/30; Bc, 49a/7, 49b/6, 7, 9, 10, 11, 21, 22, 26, 50a/13; Bc, 33b/24 [>198]

"bunlar" bunlar: Bb, 126b/14, 135b/30; bular, Bb, 139a/10. [Mol. buler, 301/6; Par. bunlar, 1716/11; Men. bûlar < bunlar ?] [>75]

"bunun-la" bunuñ-la: Ba, 29b/27 [>34]

"burada" burada: Bb, 135b/26, 131b/21, 135a/3, 136a/33, 145a/16; bu arada , Ba, 176a/ken., 183b/34; Bc, 139b/26; buradan, Bb, 135b/13; Bc, 176b/9; burası, Bc, 141a/20, 141b/18; buraya, Bb, 113b/29; Bc, 141a/20, 141b/18, 176b/8, 9. [Men. bûrada, buraye, burayedek] [>271]

"burgaz < Yun. purgos ='kale' " kumburgazı: Ba, 13b/12; kumburguz, Ba, 13b/11; kumburgusu, Ba, 15a/26 [>248]

"burnu" burnı: Ba, 185a/5(3), 204a/ 4, 211b/21, 212a/14; Bb, 40b/33; burnunun, Ba, 159a/2, 211b/21, 212a/14, (+43); burnunda, Bb, 57a/16; burnın, Ba, 131a/35, 132b/ 2, 13, 164b/24, (+38); burnıyla, Ba, 164b/22; burun, Ba, 212a/9; Bb, 27a/16; Bc, 28a/33-34, (+8) [>67]

"Bursa < brussa" bursa: Bb, 2b/28, 3b/28, 32, 8a/13; Bursai: Bb, 3b/5, 10a/6. [Mol. Bursa, 75/9, 324/31; Har. Bruşa, Bruşsa; Brusa, Brussa; Men. bursa, bûrsá ~ bürúsá, hlk. Bursa] [<262]

"burûc = 'burçlar' " buruç (b. üzre) : Ba, 83a/13; (burc), Bc, 44b/32, 146b/15 [>123]

"but" but (b.-luğ u kübe): Ba, 176b/2; bud-luk, Ba, 63a/29; Bb, 114a/22

"buyurduk idi" buyurduk idi: Ba, 26b/4; buyurmuşlar-dı: Ba, 148b/11; buyuyur-mışlar: Bc, 152b/27 [>43, 46, 49]

"bükâ vü nâliş = 'ağlayıp inleme' " bükâyı nâliş: Bb, 150b/20 [>164]

"büklüm büklüm < bükül-üm" büklüm büklüm: Bb, 124b/20. [Par. büklüm, 816/4, 6, 7, 8, 1590/2, 3; Men. böklüm] [>21]

"cadı" cazu: Ba, 110b/12. [Mol. cadı, 201/18; casi, 435/26; casiluk, 435/29, 30; casuluk, 435/27; Par. câzû, 1083/5, 7; 1289/7, 1293/7, 1300/1, 2, 1428/2, 2196/5, 2197/3; câzûlık, 56/2, 3, 1083/2, 3, 1289/8, 1299/12, 1300/3, 2375/11; 47/10, 111/5, 6, 7, 8, 341/4, 5, 7, 1428/3, 2196/7, 8, 9; câzûlık, 838/8, 9; câzılık, 735/4, 835/5; Men. câdî; câzî; câzû] [>186]

"câh='yer, mekan' "çâh: Bc,10b/19; câh, Bc,10b/20. [Men. câh] [>121]

"caiz < câ'iz" câyiz: Ba, 95a/14; Bb,152a/31; câiz~câyiz: Ba, 193a/13; Bb, 152b/ sağ 4, 5 [>79, 80]

"cami" çâmi': Ba, 104b/35; câmi'-ile: Bb, 31b/35; cami'i-yle: Ba, 26a/21 [>24, 35, 120]

"canavar < Far. cân-âver" canever: Bc, 157b/36. [Men. cân âver = Animal: cânver, cânever] [>259]

"canbaz < cân-bâz" çanbaz: Ba, 67b/33 [>121]

"caraskal < Far. cerr-i eskâl ='kaldıraç' " caraskal: Bc, 33a/26; cerr-i eskâl, Ba, 173b/13 [>270]

"câzibe" câzbe: Ba, 33b/18. [Men. câzibet] [>66]

"Cebrâil" Cebrâ'il~Cebrâyil: Ba, 30a/29 [>80]

- "cehil < cehl" cehil (Ebû C.): Ba, 171a/8. [Par. (Ebû) cehel (karpuzu), 436/10; Men. cehl] [>88]
- "cemi < Ar. cemî' ='cümle, bütün' " cemî': (c. Abaza) Bc, 29b/12, (c. çekirdekler) Bc, 39a/8, (c. dağlar) Bc, 34b/13, (c. emrâz-ı muhtelif) Bc, 40a/33, (c. fiçılar) Bc, 38b/34, (c. iskeleler) Bc, 29a/14, (c. iş erlerine), Bc, 36a/12, (c. ilelden='hastalıklardan') Bc, 40b/5, (c. kapular) Bc, 40a/19, (c. sular) Bc, 40b/3, (c. vücudunda) Bc, 33b/25, (c. yeniçeriyân) Bc, 30a/13 (+56); cemî (c. -sinin): Ba,158b/18; çemî'î: Ba,19b/30. [Par. cemî' (hizmetimi), 1629/3...; Har. cemî; Men. cemî' (cemî' zemânde < cemî'î zemânde)] [> 4, 87, 121]
- "cendere < Far. cendere [Stein.]='baskı aleti, pres' " cendire: Ba, 174b/15. [Men. cendere t.] [>239]
- "cennet-i rıdvân" cennet-ü rıdvân: Bb, 1b/6 [>250]
- "cenup < Ar. cenûb='güney' " cenup (c. ile): Bc, 42a/34 [>120]
- "cephane < cebe+hâne" cebbâne: Bc, 118b/26; cebe-hâne, Bb, 71b/28. [Men. cebe hâne, hlk. cebhâne] [>12, 84, 270]
- "cerâime < cerâ'ime='suçlar' ": Ba, 59b/26, 63b/16; Bb116b/18 [>79]
- "cevelân" çevelân: Ba, 204b/5; Bb, 78b/27; Ba, 185b/34, 204a/21; Bc, 6b/33. [Par. cevelân, 2435/10, 2437/5, 6; Men. cevelân] [>121]
- "ceviz < cevz" ceviz: Ba, 122a/6,167a/ken.,184b/29,185s/22, 200a/32, 208a/5; ceviz, Ba,130b/14; Bb,4b/35, 31b/31, 34a/24; çevizli, Ba, 103a/17 (Ç. -nâm soffa); cevz, Ba, 174a/12, 175a/15; Bb, 4a/3, 35b/36, 38a/6, 114a/5, 124a/32, 137a/22, 23; cevizi: Ba, 167a/ken.. [Mol. cevus (gieus), 271/12, 14, 18...; Par. ceviz, 127/6, 876/2, 939/1(2), 1435/10; (Hindistan cevzi) 1436/1; Har. cevis; Men. cevz, hlk. ceviz] [>88, 121]
- "ceza' [cez' u fez' = feryad u figan, gürültü]" ceza': Ba, 185b/35; Bc, 40a/9, 75b/35, 84a/15; Ba, 24b/31, 145b/30, 169b/21; Bb, 140a/29, 143b/21; Bc, 141a/3, 181a/1. [Par. ceza', 1538/4, 2120/7, 2276/4; (feza' (et-) 790/4, 6); Men. ceza' (ba'del ceza' vel feza')] [>121]
- "cibs < Yun. =' alçı taşı' " cibis: Bc, 80a/6 [>88]

- "ciğer" ciğer: Bc, 98a/10 [>121]
- "cihet = 'yön' " cehet: Bc, 93b/1. [Men. cihet, cehet ~ cühet] [>253]
- "cirit < Ar. cerîd" cirit: Ba, 129b/23; Bb, 116a/9, 12; Bc, 63b/20, 21, 65a/35, 77b/9, 95a/16, 132b/15, 158b/10; Ba, 115a/9; cerîd, Bc, 61a/11; Ba, 120a/20, 140a/15; Bb, 114a/32(2), 33(2), 114b/22, 115a/12, 24, 115b/28, (+14...). [Par. cirîd, 591/3, 957/5; Men. cirîd = Telum: cirid, hlk. cilid] [>126, 259]
- "cizr = 'köprü'" (c. ile) : Bc, 143a/26. [Men. cizr] [>88]
- "cumartesi" cum'a ertesi: Ba, 119a/35; Bc, 154b/7 [>72]
- "cuy--'kesmek, koparmak'" cuymadın mı?: Ba, 65b/17 [>166]
- "cümle" cümle: Bc, 39a/31; cümleden: Bb, 138a/14, 24, 56a/30, 138b/1, 3; Bc, 14b/10. [Men. cümleten] [>115; 121]
- "cündi < Ar. cündî = 'asker' " cindî: Bb, 152a/sol 4. [Mol. cindi, 83/19, 85/8; Par. cindî, 368/6; Men. cündî] [>242]
- "cüret" cür'ât : Bb, 140b/11. [Par. cür'et ,1079/3] [>3]
- "cüsse" cüsse: Ba, 202b/14; Bc, 34b/36, 35a/8, 40a/35, 52a/32, 52b/5, 60b/34, 118a/3, 144b/17, 160a/20 [>169]
- "cüzdan" cüzdân: Ba, 189b/12 [>3]
- "cüz zam" cüzâm: Ba, 212b/10; Bc, 35b/10(2) [>184]
- "çabuk < Far. çâbük" çâpük: Ba, 167a/35; Bb, 115a/34, 35; çâpük-süvâr, Bb, 115a/36. [Par. çâpük, 71/3, 159/3, 196/3, 4, 5, 379/1, 3, 2063/2, ...; çâpüklik, 626/11; Men. çâpük, çâpük] [>119]
- "çadır < Far. çatr> çader" çadır: Ba, 61a/19; Bb, 86b/18. [Mol. çadir, 288/20, 23, 295/13, 451/2, 461/26; Par. çadır, 1539/11, 2256/11; Men. câdir (, çâdir-i hâb, çâdrı hâb), çâdir şeb] [>95]
- "çağıl'çuğul" çağıl çuğıl: Bc, 127a/29 [>100]
- "çağrıl-" çağrıl- : Bc, 79b/20 (3) [>22]
- "çakal < Far. şağâl" çakâl: Bc, 90b/29 [Men. çakal, çakâl*; şağâl, çakal = *Hylax: çakal, şağâl, şigâl] [>129, 207]
- "çalarak" calarak: Bc, 147a/33; calındı, Bc, 74a/20, 175b/4; çalarak, Ba, 191a/30, 193b/2, 195a/3, (+30....); çalar-mış: Bc, 129a/14. [Men. çâlmák] [>48, 99]
- "çalışmak-la" çalışmak-la: Ba, 194b/25 [>31]

- "çam" cam: Bc, 15b/31; çam, Bc, 15b/31; Çamlıca, Bc, 27b/25(...). [Men. çam] [>100]
- "çamaşır < Far. câme- şûy" çamaşır (ç. -cıyân: Ba, 193b/18. [Mol. çamaşır, 228/24; Men. câme şûş, hlk. çâmâşır] [>121, 154, 259]
- "çapa < İt.zappa" çapa: Ba,126b/6, 149a/9, 154a/12,168a/7,20; Ba,17a /34, 154a/12; çapala-, Ba, 135b/17, 139a/21. [Par. çapa, 222/3, 2451/12; çapacık, 1869/11; çapalamak, 1868/3, 8, 2452/1, 2, 4, 5, 2403/10; Men. çâpa; çâpalamak] [>19]
- "çardak < çhâr-tâk" çardaklı (ç.-lı): Ba, 91b/27, 108a/11; Bb, 62b/18, 19, 125a/36,132b/12, 136a/36; çardağına, Ba,140a/8, 147b/26, 163b/7, 172b/28, 29, 173a/3 (2), 8, 31, 175b/32(2); çâr-tâk: Ba,173a/3. [Par. çârdak,1614/4; çardâk, 98/4, 2388/11; çârtâk,363/10, 1560/6, 2121/4 (, tâk, 2435/6, 11); Men. çârtâk, hlk. çârdâk = Pergnla: çardak, çârtak] [>115]
- "çark < Far. çerh" çarh: Ba, 183a/24, 191b/18; çerh, Ba, 163b/14, 200b/9; Bc, 118b/11-12; çerh-ci, Bb, 9b/11; çerhci-lik, Bb, 113a/8, 119a/3. [Mol. çark (, tekerlek), 364/10; Par. çarh (, tekerlek), 1873/8; Men. çârh (, çârhlü, hlk. çarklü)] [>140]
- "çarka < çarha=' çarkçı' " çarka (ç.-cı): Bc, 29a/25, 29b/1, 30b/23; çarkcı, Ba, 199b/30(2); Bb, 113a/8; çarkcıyân, Ba, 180b/10, 30, 193a/29; çarhaci, Bc, 27b/28, 28a/7, 28b/17, 29a/10, 30a/8, (+24); çarhacilik, Bc, 28a/9; çarhacı, Bb, 72b/8. [Mol. çarkacilik, 379/7; Par. çarhacı, 867/6, 1642/5; Men. çârhâ* (, çâhâci ~ çâkâciler), (çikrık), çârkâcî, çârkâcî = *Tornus, girgillus: çârh, çarha, çârhâ] [>139]
- "çarka < Far. çerhâ ='araba, top arabası' " çarka: Bc, 29a/25, 29b/1; çarkacıyân ='arabacılar', Ba, 180b/10, 30, 193a/29 [> 262]
- "çarmih < Far. çhâr+mîh" cârmîh: Bb, 46a/8; çarmih, Ba, 159b/30, 167a/15: çârmîh='gemi aleti' " Bc, 38b/22. [Men. çârmîh, çârmih, hlk. çârmuk] [>95]
- "çarşaf < Far. çâder-i şeb" çarşaf: Bb, 86b/18; Ba, 61b/9, 19, 30; Bb, 86b/18,128b/3; Bc, 22b/33, 24a/36. [Mol. çarşaf, 231/23; Par. çarşaf, 1240/6, çârşeb, 1240/6; Men. çârşeb ~ çârşef hlk. çârşaf = çâdir şeb: 1. Toral: çâdir şeb, hlk. çarşaf] [>13, 95, 131, 270]
- "çarşı < Far. çhâr+sû" çârsû:105b/32,177a/5,178b/27, 191a/1,

- 187b/25; Bb, 26b/29; çârsû, Ba, 21b/28, 33b/10, 58a/13, 121b/35, 124a/16, 124b/16, 19, 125a/9, 132a/20, 138a/6, 138b/11, 167a/24, 171a/27, 188a/20, 189b/4, 190a/7, 192a/34, 194b/18, 206a/30, 207b/36, 208a/1; Bc, 15b/31, 72a/20, 101b/27, 111a/23. [Par. çârsû, 897/10; Har. çarşı; Men. çârsû, hlk. çârşû = Forum: çârsû, hlk. çârşu] KT: çarşı yahut çarşu. F. çârsû (=dört taraf)'dan olduğu maznundur. [>95, 204]
- "çarşı pazar < çârsû vü bâzâr" çârsûyı bâzâr: Ba, 37b/33; Bb, 29a/10(...) [>164]
- "cârûb-keş < Far='süpürgeci' " cârûp-keş (c. -lik): Bb, 94a/36. [Men. cârûbkeş] [>120]
- "Çasar"çâşâr (Nemse ç. -iñun): Bc,113/12; çâsâr, Bc,113a/7 [>204]
- "çaşıt < *çaş- [Clauson]" çaşıt: Bb, 44b/20; Bc, 35b/28, 90b/10, 94b/7; çaşıd, Bb, 73a/25; çaşıd-iñ, Bb, 73a/26 [Mol. çaşut, 421/31; casus, 421/31, 422/17; çaşutlamak, 421/29; çaşıtlamak, 422/15; Par. câsûs, câşıt, 2132/9, 2138/11; câsûslık, 2134/1; câsûslamak, 2134/2, 4; Har. çaşıt; Men. câsûs, hlk. çâşid] [>113]
- "çaşnigir ='çâşnigir' " çâşnigir: Bb, 145a/8 [>259]
- "çâşt" çâş (vakt-i ç.-dan): Bb, 143b/35; çâşt ı(u) çâşt-geh, Bc, 29a/28; çaştı (~u) çaştgeh: Bc, 29a/28. [Men. çâst] [>18, 90]
- "Çatalca" çatalca: Ba, 6b/20, 68a/27, 68b/2; çatal, Ba, 63a/30; Bb, 39a/3, 124b/14, 15, 16 [>197]
- "çatlardı" çatlar-dı: Ba, 206a/31 [>39]
- "çay ='dere' " cay: Bb, 97a/30 [>95]
- "çaylak" caylak: Ba, 106b/33 [>95]
- "çekiç" çekic: Ba, 177a/25, 178b/15, 180b/36 [>98]
- "çekişmedey-ken~iken" çekişmede iken: Bc, 94b/18 [>61]
- "çekmek-le" çekmeğ-ile: Bb, 23b/27,25a/16; çekmek ile: Bc, 105b/12 [>32, 33]
- "çektir-" cekdir- (c. -irler): Bc, 16a/26; cekmece, Ba, 4a/15; cekerek, Ba, 4b/14, 43a/27, 132b/ken.,184b/20; çek-, Ba, 169a/36(2), 183a/25, 186b/9 (+123....). [Har. çek-; Men. çekemek(, çekmece)] [>99]
- "celebi" celebi (Evliya C.): Bc, 30b/35; Çelebi, Bc, 29a/4, 39b/25(+12...) [>100]

- "çemen-zâr" cemen-zâr: Ba, 115a/16; çemenzâr lâlezâr: Bb, 150a/35.
[Par. (çemen); Men. (çemen)] [>66, 95]
- "çengelistân < Far. çengâl = 'ormanlık' " çengelistân: Bc, 31b/3, 35a/15;
çengâl, Ba, 135b/23, 157a/27, 163b/12, 170a/21; Bc, 25a/31.
[Mol. çengel, 337/24, 484/24, 26; Par. çengel, 167/7, 168/2, 3,
306/7, 351/5, 987/1, 1470/3, 2424/5; çengelcik, 1738/6(...);
çengâl, 987/1, 2424/5; çengâlcık 1018/3] [>259]
- "çengi" cengi: Bc, 35b/33. [Har. çengi; Men. çengi] [>95]
- "çerge < Far. = 'çadır' " cerge: Bb, 118a/24(2), 25(2), 26; 140b/31,
147b/3; çerge, Bc, 169b/17. [Men. çerge] [>95]
- "çerkez" çerkez: Ba, 75a/16, 171a/16, 190b/21; Bb, 39a/31, 145b/1;
Bc, 28a/10, 85a/33, 95b/35, 96a/36, 100a/1, 17, 111a/17;
çerkezistân, Ba, 171a/14,; Bb, 40a/32, 33, 41a/8, 93a/19, 9b/18,
98b/18; Bc, 139a/17; çerâkiz, Ba, 125b/1; Bc, 41b/2, 44b/21,
50a/3; çerkes, Ba, 146a/10, 12, 173a/32, 204a/33, 204b/3; Bc,
29b/12, 110b/24, 121a/6, 141a/1, 143a/9, 169a/10, 170b/7,
13, 14, 176b/2, 181a/2; çerâkis, Bc, 38a/13; çerkeş, Bb,
147a/17, 20, 147b/4, 5, 15; Bc, 170a/10. [Par. çirkez, 415/10, 11;
Har. çirkas; Men. çerkes, çerkeslik = Oeconomia: çerkeslik; compendium:
çerkeslik, çerkezlik, hânedârlık] [>109, 204]
- "çık- " çık- (c. -ılup): Ba, 81a/17; çık, Ba, 185b/20, 191b/21, 22,
(+99...); çık-ar-dı; Ba, 171a/6; çık-ar-ken; Bc, 66b/28; çıkar-sa-k:
Ba, 61b/7; çıkılır-ken: Bc, 5a/13. [Har. çık-, çıkar-; Men. çıkmak,
çıkarmak] [>39, 53, 59, 99]
- "çıkın" çıkı: Bb, 23b/1, 38 [>75]
- "çingirak" cingirak: Ba, 163b/27 [>100]
- "çın çın" çîñ çîñ (ç... öt-): Ba, 203a/13 [>167]
- "çıra ~ çerâğ" cırâğ: Bb, 133b/16. [Mol. çıra (çiray yak-), 7/18 (;
sepçirak, 361/16); Har. şepçirak, 2017/5; Men. çerâğ* p., sirâc, a.
çerak, t. = * Lucerna: çerâğ, çirâğ, çirak] [>95]
- "çift < Far. cuft, cift" çift: Ba, 173b/35; Bc, 40a/27, 73a/7; çifte, Bc,
88b/4 (2). [Mol. cift, 27/28, (c. sür-) 97/16, 18, 111/21; Par.
çiftlik, 939/12, 1634/6, 2405/8; çiftci, 940/1, 2406/4); Har. çift
(='eş, çift); Men. çift;] [>121]

- "çiftlik" çiftlik: Ba, 162a/24; (Baş ç.) Bb, 125b/3 [Mol. çiftluk, 248/23; Par. çiftlik, 939/12, 1634/6, 2405/8; çiftci, 940/1, 2406/4; Men. çiftlik; çiftci; çift (sür-)] [>18]
- "çile < çihille" çille: Ba, 31a/15 [>12]
- "çini-ci < çin-î" çini-ci: Bb, 118a/23 [>260]
- "çirkef < Far. çirk-âb" çirkâb (ç... dünya için): Ba, 24a/5. [Mol. çirkef, 376/27; Men. çerkef < çirkâb = Colluvies: çirkâb, çirkef] [>131]
- "çizme" çizme: Ba, 2a/29; bc, 62a/11; çizme, Ba, 20b/24, 22b/6, 25a/1, 128a/15(2), 128b/21, 191a/4; Bb, 69a/17, 126a/23, 134a/12 (+17). [Par. çizme, 936/5, 1362/6(2) (, çizmek, 1258/7); Har. çizme; Men. çizme] [>100]
- "çoban < Far. şûbân" coban: Ba, 163b/17; çoban, Bc, 7b/2; Çoban Bay, Bc, 7a/ 32, 34, 7b/3, 4, 6, 7, 9, 10. [Mol. çoban, 294/9, 10; Par. çôbân, şûbân, 1309/6, 1533/4, 6, 1541/4; çôbân, 242/3, 264/9, 268/5, 280/5, 341/5, 1008/6, 2349/11, 2450/9; çôbânlık, 1533/7; şûbân, 1526/8; Men. şûbân, çobân = Pastor: çoban < şûbân] [>95, 207]
- "çok" çok (c. -dur): Bc, 3b/30; Ba, 47a/7; Bb, 129a/23; çok, Ba, 124a/8, 155b/22, 156b/2, (+40...) [>100]
- "çorap < Ar. cevrâb [Şevki, sh. 111, 266, 268]" çorab: Ba, 122a/31; Bb, 30b/1, 103a/24. [Mol. çorab (ç.-i), 76/23; Par. çorap, 1542/7; çorab, 315/7; çorab, 2269/11, 2270/7; Men. cevreb, çorâb t. = Tibiale: diz çakşiri] [>121]
- "çorba < Far. şûrbâ" çorba: Ba, 51b/23, 58a/25, 61b/2, 5; Bb, 4a/13, 23b/7, 34a/17, 18, 35b/16, 38b/13, 50b/23, 105a/4, 115a/19, 118a/23, 30, 119a/34, 35, 119b/5, 19, 127a/15, 135a/3, 4, 152b/sağ 6 (+37); çobra, Ba, 51b/21, 156b/28, 137b/15; Bb, 23a/9, 57a/7, 98a/17, 128a/35, 149a/6; Bc, 166b/24 (+13); çopra, Bb, 74b/3, 81b/3; şûrbâ, Ba, 88a/17. [Mol. çorba, 251/18; Par. çorbâ, 288/4, 5, 6, 2458/10; şûrbâ, 288/6, 7, 9(2), 1347/7, 1400/1, 1508/3, 1619/9; Har. çorba; Men. şorba, hlk.çorba = Jusculum: şorba, hlk. çorba; şovâ ?, horbâ] [>8, 95, 120, 207, 264]
- "Çoruh < Çoruğ [cûy-ı rûhdan galatdır, Bb, 34b/25]" corûğ: Bb, 34a/33, 35b/25(2), 36b/4, 37b/33, 49a/21, 108b/16(2), 36,

- 109a/4, 5, 7,15, 19, 110a/15, 28, 35(2), 110b/1, 3, 11,111a/5, 9, 18, 23, 26, 28, 35, 112a/7, 32(2), 112b/10, 18, 113b/14. [> 95]
- "çöp < Far. çûb" çöp: Ba, 102b/23; Bc, 124b/10, 148b/10, 36, 173b/8, 181a/3; (ç.-den) Bb, 117a/22; (nâne çöpi), Bb, 124b/28. [Par. çöp (kenevir ç.-i), 324/4, (saman ç.-i)859/2, 928/9, 2169/12; çöb, 2178/7; çöbcigez, 928/8(2), 1372/4; Men. çop (' çiop)] [>120, 260]
- "çörek" cörek: Ba, 156a/23; Bc,156a/25; çörek, Ba,155a/9,10, 156a/25 (+5); çörek otlı: Ba,154b/10,156a/23, 25. [Men. çörek] [>69, 100]
- "çufut < cühûd" çufut (Ç. Hasan): Ba, 68a/9-10; çufûd, Ba, 22a/14, 15, 110b/8, 9; Bb, 34b/29; cühûd, Ba, 110b/6. [Men. çifût hlk. < yehûdî] [>126]
- "çuha < Far. çûhâ" çuka: Bb, 62b/34, 65a/30, 68b/21(2), 69a/14, 118a /20; Bc,3a/2, 4a/9, 31b/27, 34a/8, 34b/5,(+46); çuka-dâr, Ba, 152b/21, 29; Bb, 4a/12, 115a/27, 118b/7, 152b/28; Bc, 29b/18, 178b/22,179a/15, (+6); çuka-cı, Bc, 124a/36; çukacıyân, Bc, 136b /30; ç. -lar, Bb, 66b/12, 131b/9. [Mol. çoka, 290/32, 387/23, 389/5; çuka, 379/11(2); Par. çuka, 278/12, 409/10, 757/2, 1350 /8,1510/6, 11, 2121/5, 9, 10; çukahâne, 757/1; Har. çuha (csuha, çsuha); Men. çoka, hlk. çoha (, çokanüñ eni), çokâci, hlk. çohacî, çokacîlik, çokadâr, (, çokadâr âgâ); çûhâ (410) = Pannus: çoka, hlk. çoha] [>139, 278]
- "çul < Ar. cul [Şevki, sh. 269]" çul: Ba, 21b/10, 94b/1,154a/4,162a/35, 163a/10, 163b/8, 10, 26, 173a/21, 188b/12; Bb,130b/13, 23, 24, 149a/22; Bc,73a/23, 80b/8, 120b/29. [Par. çul, çûl, 409/1,529/3; cul, 1511/1; Har. çul; Men. çûl < cûl = Stragula: çul < cûl, cûll] [>121]
- "çulha < Far. cûlâh" çulha (ç.-lık): Bc, 34a/14; çulha: Ba, 200b/1. [Par. çulha , 2250/11, 2270/2; Men. cûle, cûlehe] [>121, 265]
- "çuval < Far. cuvâl" çuval: Ba, 168a/19, 172a/26, 173b/13, 175a/2, 3, 182a/26; Bb, 45b/26; Bc, 62a/7, 101a/1. [Mol. çuval, 367/9; Par. çuval, 1155/2, 1339/1, 2391/5, (, çuvalduz,73/5); Men. cûvâl, çüvâl, (, cûvâldûz, çüvâldûz)] [>121]
- "dadan- " dadan-: Ba, 73a/18; Bb, 150b/35. [Mol. dadanmak, 221/21, 22; Par. tatmak, 178/11; dadıl-, tatıl-, 1015/5; Har. dad-; Men. tatmak] [>111]

- "dağ" dağ: Bb, 45b/16, 17(2), 46b/35, Bc, 144a/17(Baba Dağı), (+552); tağ, Ba, 49a/29; Bb, 3b/7, 53a/34, (+8). [Mol. dağ, 261/20, 298/18; dağlar, 365/31; dağlı, 261/32; Par. tağ, 816/5, 1393/2, 3, 4, 5, 1589/11, 2082/9; Har. dağ, dâg; Men. dağ, dâg] [>110]
- "dağıl- " dağıl- : Ba, 154b/25; Bc, 100b/13, 101a/16, 21, 174b/35 [>111]
- "dâim" dâyim: Ba, 199b/, 206a/4; Bc, 2b/27, 22b/16, 32a/11, 103b/31, 105a/4, 132b/9, 136b/10, 163a/2, 166b/25, (+31); da'imâ ~ dâyimâ: Ba, 207b)27; Bc, 15a/26, 27, 21b/21, 31a/33, 111a/22, 121b/21, 158a/7, 161b/30, 163b/1, 164b/10 (+52). [Mol. daim, 395/17; daima, 395/10; Par. dâyimâ, 653/4, 756/4 (...); daymen, 1564/4; daymâ, 2007/3] [>79, 80]
- "dâire < dâ'ire = tef" dâyire: Ba, 39a/23, 47b/8(2), 9(2), 197b/31, 33, 201a/4(2), 203b/8, 201b/3, 204a/5; dâyireciyân, Ba, 197b/31; dâyire-zân, Ba, 200b/33, 201b/13, 14, 202a/ken.; dâyire-zen, Ba, 197b/ 33, 201b/18 [>79]
- "dâire < dâ'ire" dâyire: Ba, 164a/17, 198b/32, 207a/8; Bc, 10b/25-26, 21a/4 (+16); dâyiren-mâdâr, Ba, 123b/13; Bc, 2a/30, 16b/24, 26, 17a/4, 19b/13, 22, 22a/28, 24a/13, (+71)33a/11, 22, 35a/22, 38a/24, 157b/12; dâren-mâdâr, Bb, 67a/15, 98a/15, 124a/9 [>66, 79]
- "dal" dal: Bb, 39a/3; Bc, 54b/35, 36 [110]
- "dal- " dal-: Ba, 158b/1, 15, 163b/31, 169a/34, 178a/14, 18; Bb, 41a/17; Bc, 85b/25; dalgıc, Ba, 159a/15, 169a/34; dalkıç, Ba, 159a/18; tal-, Ba, 43b/11, 126b/12, 131a/3, 158b/5, 159a/7; Bc, 14b/8; talgıç, Ba, 158b/8. [Mol. (dalga, 281/8, 9, 11, 13, 14.; dalgalanmak, 246/30); Par. talmak, 200/4; talga, 1470/5, 1471/1; 2361/4; Har. dal-; Men. dalmak] [>111]
- "dam" dam: Ba, 205b/21. [Mol. dam, 429/11, 14, 18, 448/4, 453/32, 455/4, 6; Par. tam, 529/9, 1601/2, 2274/2, 4; dam, 721/6, 2302/5; Men. dam, dâm ~ tâm] [110]
- "damar" tamar: Bb, 108a/21, 130b/16, 17, (+8). [Mol. damar, 475/27, 28, 30, 31; Par. tamar, 334/5, 2098/11, 2215/8, 2373/4, 5, 2451/3; Men. damar, (tamar açmak)] [>110]

- "damga" tamga: Ba, 182a/ 1, 2, 5, 6, 8, 12,13; Bb, 130b/16 (+9); tamgá, Ba, 182a/4, 6; t.-dan, Ba, 182a/4; tamgalamağa, Ba, 182a/2; damgacı, Ba, 148a/10. [Par. tamga, 2033/12, 2034/1; Men. damga; damgalamak; damgalü]] [>196]
- "damla- " damla-: Ba, 149b/36, 174b/24; tamla-, Bb, 56a/10. [Mol. damlamak, 166/31, 32; (damla, 23/15, 26/3, 4, 166/30; damlacuk, 167/1); Par. tamlatmak, 80/6, 721/7; (tamlatmaklık, 1214/ 11, 1215/1, 3; tamla, 73/6, 979/2, 3, 4, 6, 7; tamlacık, 2175/10, 11, 2176/1; tamga, 2033/12, 2034/1); Men. tamlamak ~ damlamak; damlatmak; (damla (, dammak ='damla')]] [>111]
- "dana" dana: Ba, 175a/4; tana, Bb, 141a/11. [Mol. dana, 471/7, 483/14; Par. tana, 2417/10; Men. dana = Vacca: juvenca: dana, dane] [>110]
- "daniş- " daniş- (danişığım): Bb, 73a/27 [>111]
- "dar" dar:Ba,127b/30,135b/7; Bb,140b/19;Bc,18b/11,31a/23, 36a/27; daracık, Ba, 32b/34, 127b/24; Bb, 60b/2, 64b/1; Bb, 140b/7; Bb, 76b/29; darcık, Ba, 132a/21; tar, Bb, 64a/8. [Mol. dar, 49/3, 294/2, 436/18; darlık, 49/5, 8, 9, 11, 272/12, 436/8; Par. tarlık, 105/8, 126/10, 11, 127/1, 3, 176/4, 723/3, 2421/7; Har. dar; Men. dar] [> 86, 110]
- "darabât < darbe-ler" zarabât: Bb, 41a/28, 41b/10; zarbindan, Bb, 56b/13; (zarb-zen) Bc, 115b/5; (darbuzan) Bc, 169b/23. [Par. (sarbzen), 435/8, 816/1; 435/8; sarbzen, sarbuzen, sarbuzân, 435/8; darbuzancık, 435/8, 816/1); Men. zârbüzen; zârebhâne, hlk. darabhâne = Falconeum urmentum: zârbuzen, zârbzen] [>179]
- "darb < Ar. dzarb = 'vurma' " t(d)arb (t (d)... éderse): Bb, 116a/15; (t(d)arbindan) Ba, 140b/17; Bb, 68a/3; (t(d)arabât) Bb, 41b/17 [>175]
- "darçın < Far. dâr-çîn" darcın: Ba, 153a/28,165b/8,167a/13, 25; Bb, 148b/8; Bc, 44a/24. [Mol. darçın, 79/23, 91/7; Par. darçın, 326/12, 410/9; Men. dârçın, tarçın; tarçın, darçın = Cinnamomum: tarçın] [>96, 259]
- "darıl- " darıl- : Bc, 33b/27 [>111]
- "dârib ='vurucu' " zârib (Dâyimâ ra'd-vâr gürlediğinden Z. Mecnûn dérler.): Bb, 67a/40 [>182]

"darulhadis" dâ'l-hadîs: Ba, 40a/27, 105a/34 [>8]

"dâruşşifâ" dâşşifâ: Ba, 35b/9. [Men. dârü's-şifâe] [>3, 8]

"davlumbaz < Far. ta'lim+bâz" tavlumbâz (t. çal-): Bb, 135a/13. [Men. ta'lim baz, hlk. tulumbaz = Tympanista: 2. ta'limbâz, hlk. tulumbaz] [>76]

"davul < Ar.tabl" davul: Ba, 152b/24, 197b/29, 203b/10; Bc, 16a/31, 147b/9; tabıl (çal-), Bb, 141a/13; tabl, Ba, 156b/ken. 3, 160a/4, 176a/5; tabl-bâz, Ba, 198a/35. [Mol. davul, 445/11; davulci, 445/12; Par. tavul, tabıl (,def), 2277/6, 2239/11; tavulci (, tabılzen), 2084/2, 2239/10; tabıl, 1851/2, 3; tavul (çal-), 2083/9, 2239/12; tabl-ı âsâyiş (çal-), 2083/7; tabıl, 1851/2, 3; Har. daulhâne; Men. tábl, hlk. davul=Tympanista: 1.davulci,dehlbâz, tábılbâz, tabılzen; tábl, hlk. davul] Dede Korkut, tavul, davul [>88, 114, 160]

"daya- " daya-: Bb, 124b/15; Bc,97b/4, 141a/23, 141b/24, (+5). [Mol. dayanmak, 342/31, 32; dayanacak, 414/22, 25; dayak, 310/30, 329/5; Par. tayanmak, 28/11, 147/4, 6, 8, 9, 152/5, 200/9, 421/1, 2102/7, 8, 2103/3; tacyatmak, 40/8, 1625/2, 4; tayak, 147/4, 11, 12; 1625/6, 2129/1; Har. dayan-; Men. dayanmak] [>111]

"de- " di !: Ba, 2a/16, 145a/4, 154b/23; di-meden: Bc, 60b/14; Ba, 139a/24; Bc, 13a/22; di-mek-, Ba, 203b/10; Bb, 75b/24, 92a/24, 94a/31, 109a/5, 123a/9, 125b/5; di-mekdir, Bc, 26b/6; di-meğe, Ba, 206b/29; Bb, 94a/32, 101a/14, 117a/34 (+119); (ne) de-mekdir, Bc, 38b/26; di-mez, Ba, 154b/2; di-meyüp, Bb, 127b/7; Ba, 125b/16; Bc, 93a/12; di-ye, Ba, 143a/2, 144a/13, 146a/32, 177b/30; Ba, 90a/19; di-yebilirsiz, Ba, 168a/33; di-yelim, Ba, 117b/38; Bb, 133a/18; (ne) de-yelim, Bb, 133a/22; di-y-em, Ba, 168b/19; di-yemem, Bb, 155b/19; di-yememişler, Ba,146a/9; di-yemeyüp, Bc, 171a/24; di-y-esin, Bc, 100a/27; di-yen, Ba, 8a/32, 57a/31; Bc, 60b/13, 61a/37, 63b/16; Ba, 4b/22, 8a/1, 34a/21 (+15); di-yene, Ba, 200a/35; di-yeniñ, Bc, 96b/32; di-sem, Bc, 15a/17, 147b/16; di-seler, Ba, 145a/3; di-señ, Ba, 206b/31; Ba, 109b/16; Bb, 39a/33, 75b/22; di-sen e!, Bc, 49a/16; Ba, 65b/3, 109b/18, 20; Bb, 68a/20, 39a/33 (+11); di-yecek, Ba, 2b/6; Bb, 23a/7, 85a/13; di-yerek, Ba, 166b/19; Bc, 94a/35, 176a/4, 192a/31; Bb, 148a/13; Bc, 127a/35; Ba,

159a/15, 165b/27; Bc, 184b/ken. (+3); Ba, 71b/29, 73b/1, 109a/4 (+40); di-y-esiye, Bc, 90b/7; di-di: Bb, 28a/11, 79a/13; Bc, 170b/24; Bb, 117a/28, 145b/16, 152a/13 (+417); di-diñiz, Bb, 55b/15; di-dir-, Bb, 55b/15; de-nilmişdi, Ba, 196b/11, 199a/ ken.; Bc, 171b/32; Ba, 194a/18; Bb, 83a/19; de-nilüp, Bb, 112b/6, 132b/8; Bc, 15a/9 (+9); di-nirse, Ba, 203b/22; Bc, 151a/21, 163a/27; de-mişken, Bc, 140b/9; de-mişler, Bb, 142a/6; Bc, 85a/7; Ba, 3b/32; Bb, 63b/15, 16 (+84); di-miş, Bb, 142a/6, 145a/27; Bc, 21a/31; di-mişdir, Ba, 93a/17, 145b/36, 170a/23, 204b/28; Bb, 1b/25, 34a/7, 142a/28(2); Bc, 54a/5, 55a/18, 91b/ken., 97b/34, 110b/2, 114a/27; di-sin, Ba, 2a/16(2); Ba, 134b/8; di-yince, Bb, 134b/25; Bc, 182a/4; Bc, 99b/12; Bb, 82a/7, 136a/29, 146b/24 (+127); di-y-icek, Ba, 146b/25; di-y-iñ, Bb, 135b/22; Bc, 99b/28; Ba, 26a/31; di-dik-de: Bc, 100a/23, 101a/5; di-diği, Bc, 57a/15, 141b/21, 23 (+20); Bb, 145a/29, 145b/8, 151b/1 (+21); Bb, 117a/29, 154a/19, 155a/15 (270); di-dükde, Bb, 70a/17, 73b/34, 82b/26 (+79); di-düği, Ba, 207a/2; Bb, 55b/18; de-diğinde, Bc, 138b/31; de-d^om: Bb, 78b/22, 134b/27, 155a/24 (+101); di-diñ, Ba, 41a/4, 64b/25; Bb, 139b/14 (+4); de-y-üp: Bc, 97b/27; di-y-üp, Ba, 8b/6; Bb, 22b/26, 131b/36; Bc, 16a/30, 27a/36, 89b/17, 96a/13, 96b/11, 36, 164b/18, 182a/18 ; Ba, 20a/19, 32b/26, 30 (+438); di-yü: Ba, 4b/19; Bb, 101b/31, 154a/24 (+45); Bb, 78b/35, 101b/5, 152b/5 (+1543); di-ñ (= 'deyin!'): Ba, 26a/32; di-r, Ba, 154b/2; di-r, Bb, 56a/ken.; de-r, Ba, 158b/33, 205b/26; Bb, 142a/9; Bc, 28b/31, 29a/1, 82b/3, 149b/30; Bb, 69b/16, 139b/3, 151b/32 (+104); de-r-ler: Ba, 14a/ken., 34b/ken., 135b/24, 143a/10, 165b/4, 192b/19, 205a/27; Bb, 25a/13, 31a/22, 34a/18, 35a/19, 38b/30, 46b/21, 63b/29, 67b/15, 79b/ken., 85b/1, 94a/31(2), 118b/10, 122a/sol 2), 126b/10, 149a/8; Bc, 29b/32, 31b/3, 33a/2, 41a/28, 60b/ken., 61a/5, 62b/22, 63a/36, 79b/14, 91b/8, 98b/7, 103b/10, 109b/23, 110a/22, 117a/6, 137a/13, 137b/18, 165a/31; Ba, 5a/19, 9a/30; Bb, 138a/36 (+908); di-rse, Bb, 136a/15; Ba, 160b/11; Bc, 40b/17, 175b/15 (+4); di-rseñ, Ba, 4b/16, 66a/8; Bb, 142b/22, 145b/9, 155a/26; de-rken, Bc,

- 30b/28; Ba, 60b/3, 68a/3, 97b/1; Bb, 139b/29 (+17); Bb, 145b/14; de-n-il-miş: Ba, 116b/6; Bb, 80b/24; de-nmişdir, Ba, 200b/ken.; Ba, 105b/29; de-rdi, Bc, 75b/13, 28; de-rmiş, Ba, 104b/1; Ba, 34a/10: de-rsin, Bc, 41b/32; Ba, 64b/15; Bb, 155a/27; Bc, 59b/6; (ne) de-rsin, Ba, 35b/32, 65b/8 ; Bb, 135a/14, 15(3); Bc, 100b/5; de-rsiz, Bb, 142b/5; (ne) d. Ba, 35b/26; Bb, 119a/25. [Mol. demek, 120/4; Par. de-n-ilmez, de-n-ilmiş, 630/6, de-r-ler, 2043/6, de-y-iş, 630/5, 1692/1, de-yvermek, 667/5, di-mek , 666/10, 11, 667/4, 8, 668/7, 9, di-n-ilmiş, 1119/12; Har. de- (bütün eklerle); Men. demek, di-mek (hâlvâ ol dimegile hâlvâmi olur, bal bal dimegile ağız tatlı olmaz)] [>215]
- "debdebe" depdebe: Bc, 99a/31 [>120]
- "decâc < Ar. ='tavuk' " dücâc: Bc,12b/3; dicâc, Ba,186a/27. [Men.decâc] [>238, 249]
- "dedeyi" dedei: Ba, 108b/15 [>262]
- "dediy-di" dédiy-di: Ba, 84b/13 [>44]
- "defâin ='defineler' " defâyin: Ba, 80b/17 [>79]
- "def < deff" deff (deff ü dümbelek): Ba, 200a/22: deff ü kudüm, Ba, 199a/36, 210a/10. [Men. deff, düff] [>19]
- "defne < Yun. [Ar. Deny 1955, § 96]" tefne: Bb, 150a/25. [Mol. define (d. agaci), 35/26, 229/13; Par. defne, 96/4, 1231/2, 3, 4, 1478/10; Men. defne] [>124]
- "defterdar" defterdâ: Bc, 182b/1. [Har. defterdâr; Men. defterdâr] [>8]
- "değil-di" değildi: Ba, 109a/28; Bb, 115b/12 [>47]
- "değnek" deyenek: Ba, 28a/10, 14, 15, 73b/17, 135a/3, 181a/9; Bc, 207b/27; Ba, 28a/21, 110a/20, 153b/24, 172a/9, 173a/12, 25, 176a/2(2), 181a/6, 187a/12, 207b/27; Bb, 4a/13, 118a/19, 118b/2, 151b/20, 23, 30. [Mol. degenek, 69/3, 4; Par. degenek, 220/11, 12, 241/12, 242/1, 3, 275/2, 571/3,593/5, 880/3, 5, 7, 918/12; deymek (göz d.), 1657/1; deyiş (göz d.), 1657/2); Har. degenek, degeneg (deime, deymede, dey-); Men. degenek, degenecik (, çoban degenegi, hâcî, yolci degenegi, degenek çalmak, basmak, urmak)] [>145]

- "dehir < dehr" dehir (fuzâlâ'id-d.): Bb, 80a/30 [>88]
- "delâil < delâ'il: Ba, 3/14. [Men. delâil] [>79]
- "delve < Ar. delv~delev ='kova' " delve: Ba, 6a/16 [Men. delv] [>87]
- "demek-le" démek-le: Bb, 109a/5; Ba, 43b/35, 96a/8, 116b/13; Ba, 21b/28, 107a/35, 107b/29, 204b/14; Bb, 35b/26, 29b/8, 27a/16, 31a/28, 47b/23; Bc, 129b/16; démeg-ile: Bb, 94a/31; démek ile: Ba, 119b/30; Bc, 153a/34 [>31, 32, 33]
- "demezmiy-di-n" démezmi-y-diñ: Bb, 139a/30 [>43]
- "demin ~ temin" demin: Ba, 64b/25, 89b/27; Bc, 172a/3 [>110]
- "demiş-ken" démiş-ken: Bc, 140b/9 [>60]
- "denilmez-di" dénılmaz-di: Ba, 201a/ken. [>41]
- "denir-se" dénir-se: Ba, 203b/22; Bc, 151/21 [>53]
- "denmiş-ti" denmiş-di: Ba, 200b/ken. [>42]
- "depre- " depre-: Bc, 97b/23 [>111]
- "dér-" dér-eyim: Ba, 41a/5; dér-erdi, Ba, 68a/14; dér-me (ve çatma), Bb, 143b/9. [Par. dir-mek, 30/10, 69/10, 488/8; Men. dir-mek] [>216]
- "der-dest" der-des: Bc, 135a/15, 135b/21 [>18]
- "der-ken" dér-ken: Bb, 46b/21; Bc, 93a/19 [>58]
- "der-kenârest" der-kenâres (meşhur beyitte): Bb, 46b/29 [>18]
- "derâgûş < Far. der-âgûş ='kucaklama' " dirâgûş: Ba, 11b/5; Bb, 46b/23, 47b/9, 132a/5; Bc, 35b/7, 36b/7, 137a/20, 152b/5, 164a/22, 172b/32. [Par. dirâgûş, 8/5, 6; dirâgûşluk, 8/5; Men. derâgûş] [>238]
- "deresiyle" deresiyle: Bb, 125a/23 [>24]
- "derler" dérler : Ba, 22a/15 [>7]
- "derler-di" dérler-di: Bc, 29b/32; Ba, 194b/19 [>47]
- "derler-miş" dérler-miş: Bc, 31a/33; dérler imiş: Ba, 93b/20; Bb, 84b/35; derler idi: Bc, 14b/12 [>45, 48, 50]
- "dert-mend" derdi-mend: Bb, 147a/12 [>90]
- "deryâ" deyâ(leb-i d.): Ba, 11a/21, 13a/20; Bb, 55a/14; Bc, 42a/14 [>8]
- "der ü dîvâr" der dîvâr: Ba, 116a/3, 9 [>66]
- "dese-n e!" dise-n e! : Bc, 49a/16 [>166]
- "dest-bûs" desti-bûs: Bb, 40b/3 [>90]
- "dest-dirâz" des-dirâz (d.-lık): Bc, 173a/30 [>18]

"devâ" deva: Ba, 192a/21 [>3]

"devir < devr" devir: Ba, 80a/5. [Mol. devr, 392/8; Par. devir (d-ler), 1669/9; Men. (devr) hiç bir devirde = *Seculumu: devirde; Gyruş: devr] [>88]

"devşir- " değışir- (değışirirken): Ba, 192a/21; değışirme, Ba, 190a/25, 27, 28, 32, 190b/8, 10, 16, 17, 19. [Har. depşir-, depsir-; Men. devşirmek ~ devşürmek] [>142]

"deyr" deyir: Bb, 136b/34 [>88]

"dış" dış: Ba, 24a/10, 27b/22; Bb, 118b/4; Bc, 36b/15; tış, Ba, 24b/15, 66b/30; Bb, 149a/1, (+7) [>110]

"dışarı" taşra: Bb, 67a/3, 112a/16, 118a/24, (+234); daşra, Bb, 59b/12. [Mol. dışra, 407/9; Par. taşra, 925/6, 10, 11, 1781/8, 9, 2115/6, 2301/5, 7; taşradadur, 926/1; taşra çık-, 2146/6, 2280/7; daşradadur, 926/1; dışarı, 925/9; 925/6; d. (çık-), 2146/6, 2280/7; dışardan, taşradan, 645/1; Har. dışşar, dışşari, daşra; Men. taşra, hlk. dışari, (hâdten taşra, istâmbolden taşra (dışari), taşrade, hlk. dışarde ~ dışaride, taşraya, taşradan)] [>110]

"dibâğat < Ar.='deri tabaklama' "debâğat: Bc, 159b/35 [>253;122,..]

"diğer-gûn (ol-)='ölmek, başka şekle girmek'" diyer-gûn: Bb, 46a/14, 46b/20, 110b/5, 133a/26, 136a/10Bc, 27a/28, 137a/25, 141a/3, 181b/29; diğer , Bb, 126b/19. [Men. diger; diger gûn] [>146, 245]

"dil-nüvâz-lık ='gönül okşayıcılık' " dil-nüvâz-lık: Bc, 99a/18. [Men. dilynüvâz; dilynüvâzlık] [>250]

"diller-le" diller ile: Bb, 96a/15; Bc, 3b/13 [>38]

"dinc" dinc: Bc, 83a/16, 174a/20 [>98]

"dip" dib (d. alayı): Bc, 30a/1, 74a/17; d. firengistan, Bc, 36b/17, 118a/7. [Men. dib, diblik] [>107]

"direkcik" direcik: Bb, 106b/5, 6; direciğın: Bb, 106b/5. [Par. direkcik, 436/5] [>2, 167]

"dirgen < der-"digren: Ba, 154a/5 [Par. digren, 890/7, 891/2; digrencik, 890/11; digrencik, 1604/10; Men. digren t. = Furcinula: digrencik, digren] [> 277]

"Diyarbakır" diyâbekir: Ba, 201a/15; Bb, 72b/12 [>8]

"doğ-" doğ-: Bb, 30b/21; Bc, 17b/15, 23a/7, 161b/35, (+15). [Mol. doğmak, 207/5, 267/7, 9; (,doğurici, 161/1; doğuran, 161/3);

- Par. togmak, 66/6, (togurmak, 1670/6; togan, 1636/1); Har. dog;
Men. dogmak] [>111]
- "doğan" doğan: Bb, 5b/31, 32; (D. Dede) Ba, 185b/6; Bc, 130b/10,(+4).
[Par. togan, 815/11, 12, 154/8, 1418/1; Har. dogan; Men. dogan
(, dogani salmak, acemi dogan,dogan burunlü);doganci; dogancilik]
[>110]
- "doğra- " doğra-: Bc, 28b/8, 117a/10, 120b/17, (+9) [>111]
- "doğru" doğru: Ba, 202b/27; Bb, 139b/32; Bc, 75a/11, (+26); doğrult-,
Bb, 63b/14; toğrı, Bb, 141b/1; toğrı-lık, Ba, 143a/25, 145a/3;
toğrul-, Bc, 7b/32, 8a/16; toğrıl-, Ba, 18b/1; Bc, 56a/32, 109a/9,
116b/31. [Mol. dogri, 46/29, 32, 146/33, 165/32, 184/24,
434/19, 477/25; dogriligile, 129/9, 11; dogru, 185/22,
(dogrutmak, 129/10, 206/23; Par. toğrı, 84/3; 669/9, 11,
1110/2, 1231/8; toğrılık, 1668/4; toğru, 668/8, 1777/3, 1996/1,
2280/6, 2398/10; toğruluk, 6669/2, 1231/10, 11; toğruligile,
669/1, 2; (tob (, tos) toğrı, 2347/4; Har.dogri,dogru; Men. dogru,
dogrî; dogruluk, dogrilik, (, dogrutmak, dogrulmak, dogrultmak)
(imlâlar t ve d ile)] [>110]
- "doğu" doğu: Bc, 121b/3, 122a/7. [Men. dogu, gün dogusu] [>110]
- "doğurur-muş" doğurur-muş: Bc, 76a/16 [>49]
- "doksan" toksan: Ba, 32a/5, 41b/7; Bb, 71b/30, (+34). [Mol. doksan,
272/20, 21; Par. toksan, 1444/7, 8, 9, 10; Har. doksan; Men.
doksan, (doksanci)] [>110]
- "doku- " doku-: Ba, 195b/24, 196a/6, 10, 11, (+10). [Men. dokumak]
[>111]
- "dokun-" dokun-: Ba, 4a/10, 33a/1; Bb, 18a/13, 38b/21, 46b/2, 99a/
12, 144a/9; Bc, 19b/30, (+12); dokun-ur-sa: Ba, 140b/15. [Par.
tokunmaklık, 1816/9; dokunmuş, 692/3, 704/2; Har. dokun-;
Men. dokunmak] [>53, 111]
- "dokuz" dokuz: Ba, 11a/16; tokuz, Bb,62a/30,97a/22, 114b/19,(+187).
[Mol. dokus, 273/23, 24, 25, 26; dokusinci, 272/24; dokuser,
273/26; Par. tokuz, 144/2, 635/5, 1444/11, 1445/1; tokuzunci,
601/11; Har. dokuz; Men. dokuz, (dokuzunci)] [>110]
- "dol- " dol-: Ba, 70b/16; Bc, 41a/3, 75a/33, 75b/3, (+47); tol-, Bc,
14b/28. [Mol. doldurmak, 196/22(,dolu, 449/5); Par. toldurmak,

347/3, 4 (, tolu ,1592/12, 1593/4, 2454/4(2), toptolu, 435/6); Har. dol- (, dopdoli); Men. dolmak (, dolma, dolu, toptolu diken yer)] [>111]

"dolap < Ar. dûlâb [Stein.,Red.]" dollâb: Bc, 20a/22, 34, 20b/11; Bc, 92a/28; dolâb, Ba, 164a/18, 171b/14. [Mol. dolab, 172/26, 239/15,459/15,463/3,7, (esbab d.-i) 370/30; dollab, 364/9; Par. dollâb, 1625/7, 2307/5; tolâb, 973/3; dovlâb, 1006/12; Men. dolâb; (devlâb çkl. devâlîb)] [>84]

"dolaş-" dolaş-: Ba, 120a/25, 26, 124b/14, 172a/10(2), 172b/33, 206b/33. [Par. tolamaklık, 416/9, 10, 11; Men. dolaşmak; dolamak] [>111]

"Domaniç" Domalic (D. Beli'nde): Bb, 153b/32 [Men. tumanc] [>157]

"domuz" domuz: Ba, 76a/10, 123b/2,188a/33, 200a/19, 208b/26; Bb, 38b/6, 113b/27, 29, 33. [Mol. dovus (dous), 311/21; dovus güden, 311/20, dovuscuk, 311/19; domus, 429/14; domusler, 429/13; Par. toñuz, 1220/7, 8, 9, 1266/4401/9, 411/3, 427/5, 1590/1, 1626/10, 1686/4, 2023/4, 2337/3, 4, 5; 80/5, 219/6, 930/11(2); toñüzcik,1627/3, 6, 7, 8, 9, 11, 12; Har. domuz, donuz; Men. doñüz, (doñuz dere, doñüz etmegi, doñuz alması, doñüz pastürması, doñüz budı, doñüz burnı, doñuz çobanı, doñuz kılı, doñuz yavrusı, doñuz hâne, doñuz evi, doñuz balığı, yaban doñuzı, dişi doñuz, doñuz gibi); doñuzluk] [>110, 168]

"don-" doñ-: Ba, 59b/9; Bc, 48b/30, 49b/17, (+6); toñ-, Ba, 56a/sağ 2(2); Bc, 48b/30, 49b/34. [Mol. doñmak, 25/52, 162/19, 20(; doñ, 162/18; don, 393/19; Par. toñmak, 183/12, 184/1, 485/9, 10, 1731/12; toñ, 66/1, 2, 3, 4, 695/1, 2, 2000/6, 2084/8); Men. doñdürmek (; doñ, doñ yagı)] [>111]

"don ='elbise' " don: Ba, 24a/25, 107b/25; Bb, 112b/6, 129a/26, (+12); ton, Bb, 67b/31, 76b/31; Bc, 124b/17; tan??, Bb, 115a/9; donan: Ba, 154a/15; Bb, 135b/23; Bc, 175a/9, (+8).. [Par. ton, 281/5, 316/1, 2392/11; tonluk, 2392/12; tonatmak, 6/11, 7/1, 46/5, 8, 10; tonanmak, 158/12, 164/1, 2); Har. don; Men. don] [>110, 125]

"donanmayı" donanmai: Bb, 52a/5 [>262]

- "doy-" doy-: Bb, 133a/23; Bc, 131b/14,181a/11,(+5); toy-kun, Bb, 117b/34. [Par. toyurmak, 2025/11; Men. doymak, doymaz, doyumluk, doyumlü] [>111]
- "dökülür-müş" dökülür-miş: Bc, 19b/23 [>49]
- "dönüm" dönüm (bin d... misket üzümü): Bc, 165b/8 [>157]
- "dört" dört (d. yaşında): Ba, 46a/18, 196b/20; dörd, Ba, 51b/20;, Bb, 30a/19, 38a/31, (+378); dör, Ba, 48b/31, 92b/36; Bb, 58b/33, 124a/3, 145a/36 (+7); död: Bb, 70a/31, 145b/1. [Mol. dort, 215/25, 330/18, 331/11, 12, 13...; dord, 330/24, (d. ayakli), 330/26; Par. dört, 127/8, 571/7, 1207/10, 1707/4, 6, 9, 11, 2154/11, 2326/5; (d. ayak), 257/2; Har. dord, dort; Men. dört] [>7, 13, 113]
- "döv-" döğ- (dögülür-miş): Ba, 153a/29, 170b/10, 171b/3, 178b/14, 16, 18, 180a/26, 197a/32; Bb, 90a/15; Bc, 2a/13, 10b/36, 19b/23, 20b/35, 25b/35, 30a/13, 39b/10, 74a/35, 90b/2, 95a/9, 123a/31, 147a/32, 147b/12, 148a/31, 175b/22, (+30). [Mol. dogmek (=doghmek), 69/8, 9, 15; Par. dögmek, 1575/3, 1587/1,1697/8; (döğüşmek), 827/1; Har. düğ-; Men. dögmek (, hırmen, hlk. harman dögmek, suouk demir dögmek); dögmeklik] [>144]
- "Draman" drağman: Ba, 108a/28, 11a/2 [>1]
- "dudak" dudak(d. -lı): Bc, 30b/23, 32a/33, 60b/11-12, 107b/2. [Mol. dudakcik, 225/20; dudag-i, 179/22, 24; Par. tudag, 1210/2; tudak, 1577/4; tutakcık, 1210/1; tutaklı, 1210/2; Har. dudak; Men. dudak = Labium: dudak, dodak, dudag] [>110]
- "Dulkadir" zü'l-kadriyye: Bc, 60a/13; Zü'l-kadir oğlu, Bc, 58b/20; Zü'l-kadirli, Bc, 59a/32, 60a/18 [>184]
- "duman" tuman: Ba, 97b/2. [Mol. duman,77/6,268/16,17; Par. tuman, 312/12, 1424/2; tumanlu, 313/2; tumanlı, 1082/2; dumanlı, 901/8, 9; tumanlamak,129/2; Men. duman, tûmân= Nebula: tuman] [>124]
- "dur-" dur-: Bb, 48b/3, 58a/18, 30, 69b/32, (+221); durak, Bc, 18a/15, 19, 106a/10; durgun, Bc, 97b/2; Bc, 97a/26; Durmuş Dede, Ba, 131b/33, 132a/ken.(2), 23, 132b/ken.; tur-, Ba, 9b/sağ 3, 138a/2; Bc, 14b/29; (Tursun Fakih, Ba, 18b/5, (Tursun-zâde) Ba,

102b/3. [Mol. durmak,144/13, 174/2; durici,174/1; Par. turmak, 152/5, 658/9, 10, 1758/6, 1771/4, 5, 1772/4, 2071/5, 4, 2099/12, 2166/7, 8,9; turur,33/8; Har. dur-; Men. durmak; durmaklık] [>111]

"durur-muş" durur imiş: Ba, 70a/25 [>51]

"dut < Far. tût" tut: Ba, 37a/14 (şecere-i t. -ı gûnâgûn), 209a/10; dut, Bb, 136a/23; dud, Ba, 114a/26; Bb, 63a/6, 123a/5, 6, (+27); dudı, Bb, 63a/3, 123a/5. [Mol. dut, 262/2, 4; Par. dut, 943/2, 3; dud, 380/2, 3, 1394/12, 1395/1; Har. dut; Men. dud, tût = Morum: dut, tut] [>114]

"duy-"duy-: Ba, 126a/36; Bc,127b/10,175a/32; tuy, Bc, 15a/4 (şirde). [Par. tuymak, 26/12, 27/1, 205/5, 7, 8; Har.duy-; Men. duymak; duyulmak] [>111]

"dühn = 'yağ' " dühün: Ba, 191b/25 [>88]

"dümbelek < Far. dübelek, donbek?" dümbelek: Ba, 200a/22, 28; dünbelek, Ba, 198b/27; deblek: Ba, 152a/18, 22. [Par. dönbelek, 1414/5; Men. dümbelek = Tympanum: dübelek] [>76]

"dünder < Far. düm+dâr = 'arkadaş' " dündâr (kafadar u d...): Ba, 17b/29; Bc, 25b/31. [Men. dümdâr = Postremumi: postremum agmen: dümdâr] [>155]

"dür < Far. dürr" dür: Bb, 126a/27,(d-i meknûn) Bb, 126a/27,(d.-i yekdâ) Bb, 8b/11,(d. ü lülü) Bb, 1b/7; (dürr (d.-i beyz-âsâ)), Ba, 9b/27. [Men. dür, dürr (, dürri yektâ)] [>19]

"düş-" düş-: Bb, 33b/26(...); düşmeg-ile: Bb, 7b/19; düşmiş-ken: Bc, 98b/10 [>32, 60,111]

"dûvâzde < Far. = ' on iki' " di(ü)vâzde: Bc, 172a/5;divâzde, Bc, 83a/23. [Men. dûvâzdeh] [>242]

"düve" düge: Ba, 175a/5 [>144]

"ebâbil" bâbil (tayran e.): Bb, 42b/28 [>71]

"ebcedhan < Far. ebced-hvân = 'ebced okuyan, Kuran okumaya yeni başlayan' " ebced-hân: Bb, 27b/28, 32b/9 [>253]

"ebr-gûn < Far." ebir-gûn: Bc, 149b/14 [>88]

"ebsem = 'susmuş' " epsem: Ba, 89b/23. [Par. epsem, 2234/1, 5; e. (ol-) 2233/9; epsemliğile, 2234/3, 4; Men. ebsem, epsem] [>120]

- "eczâhân ='cüz okuyan' " eczâhvân: Ba, 23b/36; eczâhôn, Ba, 23b/34
[>253]
- "edeliden" édelden: Ba 70a/10; Bb, 74a/29, 78a/12, 85b/23, 86b/27,
87a/7, 88a/34 [>23]
- "edep < Ar. edeb" âdeb: Bc, 53b/27. [Par. (aser ='eser'), 2201/4; alem
(='elem'), 462/12, 463/2)] [>258]
- "edep" edep (e.-de): Ba, 125a/20, 190a/12, 206b/22; Bc, 147b/13.
[Mol. edeb, 109/29; edebsus, 186/9; edep, 176/2, 181/16;
edepile, 176/3; edepli, 176/4; edepsis, 123/12,14, 16, 241/27,
388/11, 24, 448/10, 12; edepsislik, 196/33, 197/2, 3; edepsus,
193/15; Par. edeb, 1762/7, 2025/5, 2441/3, 4; edebli, 947/8;
edebsiz, 1681/10, 2034/7; edebsizlik, 2025/2, 4; edebsizlik,
697/7, 8, 1054/5, 1075/2, 2405/9; Har. edeb; biedeb, edebsiz;
Men. edeb] [>120]
- "eder-di" éder-di: Ba, 204b/17; éder-ken: Bc, 5a/10; éder-se: Bc, 6a/27;
edelerdi: Ba, 20b/31; édey-di-ñ: Ba, 36a/8, 10; Bb, 135b/32;
édinir-se-n: Bc, 101a/29; éd-iyor: Ba, 76a/9(2); Bb, 21b/19,
116b/15; Bc, 97b/35, 99b/12, 127b/3, 181b/4 [>7, 39, 44, 53, 59,
241]
- "edîm (e. -i arz='yer yüzü')" adîm (a.-i arz): Ba, 39a/35; Bc, 98a/14
[>258]
- "Edirne" Edirne (E... kal'asin İdrivne tekurı elinden feth édüp): Ba,
18b/30; ((E... arabası), Ba, 200a/29. [Mol. Edrene, 326/10, 445/8;
E. şehir, 47/3; Par. Edrene, 123/9; Har. Edrine; Men. edrene]
[>267]
- "efendimiz-le" efendimiz-le: Bb, 127b/3 [>28]
- "ehl='hanım, karı' " ahl (a.-imle) ('ıyd-ı adhâda a... lu'bede-bâzlık
éderken): Ba, 212b/14 [>258]
- "eimme ='imamlar' " e'imme~eyimme: Ba, 26a/13, 31b/32, 58a/27,
61a/31, 11b/3; Bb, 15a/9; Bc, 25b/7 [>80]
- "ejderha ~ ejdeha" 'ajdehâ: Bc, 106b/9; ejdehâ, Ba, 153b/27, 158b/15,
178a/26, 185a/27, 187a/10, 188b/18, 190b/7; Bc, 147a/23,
176a/29; ejderhâ, Ba, 148a/27, 163b/29; Bc, 118a/9; 'ajder, Ba,
127a/8; Bb, 47b/15; ejder, Ba, 127a/10, 138b/30, 148a/28,

- 151b/34, 153b/25, 207a/13; Bb, 47b/15; Bc, 30a/14, 97a/24.
[Men. ejdehâ, ejderhâ] [>8, 202]
- "Ejderhân > 'Ardahan' " 'ajderhân: Bb, 38b/29; ejderhân, Bb, 38b/29
[> 206, 258]
- "eklet='yemek'" ekil ét-: Bc, 125a/6, 179a/24. [Par. ekel (ét-),
1310/11; ekil (ét-), 1446/11; Men. ekl et-] [>89]
- "ekmek" ekmek: Bb, 113b/35, 135a/35; Bb, 58b/5(2); Bc, 26a/22, 27,
93b/17; ekmekci, Ba, 156b/ken. 3, 4; Bb, 102b/25; etmek, Ba,
147a/22, 155b/32, 156a/21, 28; Bb, 128a/5, 135a/9; etmekci,
Ba, 156a/20; Bc, 165b/26; ekmek ile: Ba, 162b/28; ekmik: Bb,
113b/35. [Mol. ekmek, 145/6, 260/11, 290/24, 26, 442/31;
ekmekci, 290/30; Par. etmek, 270/6, 558/1, 859/6, 7, 9, 895/7,
8, 1131/4, 1246/7, 1255/3, 1508/3, 6, 11, 1509/1, 2, 3, 2300/6;
Har. ekmeg, ekmekçi; etmeg, etmek; Men. etmek, hlk. ~ ekmek =
Panis: etmek, ekmek] [>33, 211, 240]
- "él (memleket)" il: Bc, 131a/15, 145a/25, 146b/23 (+5). il-i (Rûm i...):
Bc, 143b/24, 145a/20, 148a/9 (+28); (Rûm ili, Ken'ân ili, Koca ili),
Ba, 61a/2; Bb, 43a/18(4), 43b/35, 130b/19 (+77); Rûm ili-n) Bc,
110b/24; (Rûm ilinde) Ba, 188b/1, 202b/20, 30 (+52); (el-leri) Bc,
10b/14(2), 12b/19. [Mol. (Rum) eli 139/11, 362/11; (Bulgar) eli
325/29; Par. (Rum) ili, 809/10; Har. el (Rumeli, Urumeli) (el
='yabancı'); Men. rûmeli, (il, hlk. el=' yebanci'] [>229]
- "elçi" elçi: Ba, 19b/33, 152b/31; Bb, 95b/10, 11; Bc, 122b/25, 146a/4,
(+73); elci-lik: Ba, 32a/11, 131b/16, 18, 150a/3; Bb, 95b/10; Bc,
7a/17, 18, 19a/20, 74b/35; elçi-i: Ba, 20b/11. [Mol. elçi 40/28;
elçilik 40/21, 31; Par. ilç, 106/10, 11, 12, 155/4, 1044/6,
1234/8; ilçilik, 106/9, 107/1, 1234/7; ilçılık, 1044/4; Har. elçi
(elcsi, elçsi); Men. elçi, ilç]. [>101, 230, 275]
- "eli-yle" eli-yle~le: Bb, 98b/22 [>28]
- "elzemîn ='en gerekli' " elzemin (e. -dendir): Ba, 157a/1 [>259]
- "emildeş < emikdeş ='süt kardeş' " emildeş: Ba, 131a/5, 194b/30 [>212]
- "emn ü emân" emn emân: Ba, 100a/13 [>66]
- "enderûn u bîrûn" enderûn bîrûn (e. -ında): Ba, 101b/1 [>66]
- "engin" eñgin: Bb, 45b/19, 51b/22. [Par. engin, 100/12; Men. engin (,
engin ovalar)] [>167]

"enhârlar-mış" enhârlar-mış: Bc, 112a/32 [>52]

"enkaz ='yıkıntı' " enkâz: Bc, 109a/6 [>182, 201]

"ense" ense: Ba, 206b/11; eñse, Bb, =22b/26, 66a/33, 124b/17; Ba, 16a/6; Bb, 63a/18. [Men. eñse] [>165]

"enser =' çivi, mih' " ekser: Ba, 199a/36; ekser, Ba,178b/29, 180a/15, 197b/2; Bc, 178b/25; ekseri-si, Ba, 178b/24(2); ekserileri, Ba, 178b/24. [Mol. egser, 89/5; ekser, 202/16; Par. ekser, 76/9, 398/4, 5, 6, 479/8,1091/11, 1092/3; Men. ekser ~ eñser = ekser, yekser] [>170]

"ertesi" irtesi: Bb, 41a/28; Bc, 25b/4; Ba, 99b/30; Ba, 26a/34, 73b/4; Bb, 41a/24 (+99). er ='erken': Bb, 55a/9, 55b/15. [Mol. ertesi gün 393/29; Par. irtesi (bâzâr i...)1273/11, 2000/11; Har. ertesi; Men. irte (I, 411) (mektûbüñüz geldügi günüñ irtesi); irte hlk. erte (I, 94); (bâzâr: bâzâr irtesi) = mane:.. irte, erte] [>228]

"Ertuğrul" Erdoğan: Bb, 59b/31; Ba, 18b/3; Erdoğan, Ba, 18a/36; Bb, 64b/19; Ba, 18b/1; Bc, 3b/14, 7b/31, 32, 33, 56a/31, 93a/4 [>112]

"es- " as- (a. -üp): Ba, 108b/14 [>257]

"esbâb < Ar. esvâb = giysi" esbâb: Ba, 2a/8, 66b/7, 200a/5; Bb, 8a/32, 22b/1, 23a/4, (+32); esvâb, Ba, 66a/12; Bc, 98b/2. [Mol. espab, 478/31, (,ruba) 361/9; esbab (e.-ın değışmek), 435/23, (ev. e.-ı ='alet') 248/25; esbap (e. dolabi), 370/30,140/10; espap 140/19, 478/32 (indeks); Par. esbâb, 87/1, 222/5, 253/5, 568/3, 611/3, 757/3, 805/11,1246/5, 10, 1351/1,1829/8, 1862/2, 2037/8; (eyü e. ile mülebbes) 2030/7, (esbâbı soyulmuş) 2217/11; Men. esvâb, hlk. espâb = Les:esvâb, hlk. espâb] [>161, 169]

"eser-se" eser-se: Bc, 162b/6 [>53]

"esna" esnâ: Ba, 180b/19 [>169]

"esrâru'l-hakîka" esrâ'l-hakîka: Bb, 140b/13 [>8]

"esvap < çkl. sevb= 'giysi' " esbâb: Ba, 2a/8, 193b/19(2); Bc, 26b/14; esvâb, Ba, 155b/30, 66a/12 [>161,169]

"eşkiya" 'aşkıyâ: Ba, 16a/16, 19b/3, 28b/4, 43a/5, 56b/1, sağ 3, 5, 18, 57a/7, 57b/12, 58b/26, 35, 60b/5, 22, 61a/8, 65b/13, 19, 66a/7, 78a/3, 91b/23, 104a/31, 118a/1; Bb, 73a/20, 117b/13, 131b/30, 152a/28, sol 6 (+26); 'aşkıya, Bb, 115a/10: 'askıyâ,

Bb, 152b/1, sağ 1; eşkiyâ, Bb, 152b/sağ 1 (...). [Par. eşkiyâ, 1639/8; Har. eskia; Men. eşkiyâ; eşkiyâlık] [>3, 202, 259]

"eşya" eşya: Ba,37a/15,115a/23, 179b/3, 181b/11, 182b/15, 191a/3; Bb, 38a/15 (...) [Men. eşyâ] [>3]

"er-" ir-er: Ba, 30a/12; Bb, 65a/4; Bb, 98a/8; ir-elim, Bc, 96b/10; ir-esin, Bc, 181a/36; ir-emez, Bc, 41a/15, 118b/12; ir-iş-di: Ba, 71a/21, 117b/21; ir-ince, Ba, 192a/22; ir-işdir-, Ba, 207a/12; Bc, 14b/12, 168b/8; ir-işe, Bc, 15a/28; ir-işem, Bc, 14b/5; ir-işmez, Ba, 133b/14; ir-üp: Ba, 37b/18, 72a/6; Bb, 130a/35; Ba, 17a/34, 139a/26; Bb, 21a/13, 100a/15; Bc, 170b/28; er-üp, Bc, 71a/14, 155a/28; ir-medi: Bb, 141a/22; Bb, 141a/18; Ba, 33b/20; ir-meden, Bc, 19a/25, 123a/25; ir-mek, Ba, 146a/18; Bc, 35b/8, 82b/2; ir-meyen, Ba, 173a/27; ir-mez, Bb, 9a/15; Bc, 78a/33, 92a/31,150a/3; Bb,109a/15; ir-mişdir, Bb, 20a/19; Bb, 94b/12, 128b/7; ir-dik-de: Ba, 132b/ken., 198a/11. // ir-di: Ba, 192b/36; Bc,15a/2, 104a/31, 167a/29; er-miş, Bc, 125b/5; Ba, 141b/ken.; ir-gür-: Ba, 155b/33; Ba, 172b/22. [Par. ir-mek, 336/6, 1732/7; iriş-mek, 66/10939/8 , 960/12, 961/3, 7, 971/9, 200/11; Har. ir- (ér-); Men. ir-mek, er-mek (Her kişi 'âklı irdüğü kádâr 'ılımden nâsib âlür.)] [>217]

"ét-" ed-er: Bc, 24b/11; Ba, 126b/17; Ba, 125b/31 (...); id-üp (...) id-in- Bc, 112a/24; Bc,101a/29; ed-in-, Bc, 120b/19 (...); it !: Bc, 14a/33; it-me-: Bc, 70a/13; Ba, 142a/17; Bc, 96a/13; Ba, 204b/17, 207a/17; Bc, 53a/28, 81b/6; it-dik: Bc, 91a/4; Ba, 193a/4-5; Bc, 174a/10; Ba, 118b/14, 157a/2; Bc, 87a/6; Ba, 171a/19; Bc, 92b/5; it-sin: Bc, 97b/31, 171a/5, 174a/12, 29; et-sinler(sedd et-), Bc, 100a/3; it-miş: Ba, 130b/ken., 203a/15; Bc, 36b/29, 71b/11, 98b/4,101a/28, 102b/17, 112a/13, 145a/16 (...). [Mol. et-, 52/10, 12142/8; Par. it-(tenzîl it-)5/1; et- (etdürmek (haz ét-) 67/6; Har. et-, it-; Men. itmek, hlk. etmek] [>218]

"etmedey-ken~iken" etmede iken: Bb, 79b/13; étmeg-ile: Bb,69a/35, 73b/31, 81b/20 (+40); étmek-le: Bb, 75b/10: edinmek-le, Bc, 103b/13; étmemiş ise: Ba, 36b/33; étmez-miş: Bb, 63a/10; étmiş se (halk é.): Bb, 27b/11-12; étdiler ise: Ba, 144a/5, 192a/19; Bc, 3b/17-18; étdim idi: Bb, 142b/11 [>31, 32, 46, 48, 53, 55, 61]

- "evvelâ" evvelâ: Bb, 137b/10 [>11]
- "ev" ev: Bb, 34a/14, 126a/17; ev-de, Bb, 35b/16. [Mol. ev (eú) 82/8; evde 399/2; evdeki 127/27; Har. ev; Men. ev] [>239]
- "evc =" en yüksek nokta" " evç (e. -i âsumân): Ba,16a/6, (evç-e)42a/28; Bc, 32a/28. [Men. evc] [>123]
- "evliyâullâh" evliyâllâh: Bb,8a/36 [>3]
- "evvâbîn = 'akşam namazı sonrasında kılınan nafîle namaz' " evvâbîn: Ba, 32a/15 [>161]
- "eyaleti ile " eyâleti ile: Ba, 42b/36 [>25]
- "eyer" eğer: Ba, 73b/ken. 3; Bb, 136a/30,151b/1; eğerle- Bb, 131a/14, 136a/17. [Mol. eyer (=eier) (at e.-i), 394/19, 20; eyerci, 394/22; Par. eger, eyer, 2003/1; (atuñ egerin(i)), 715/12; egerci, eyerci, 2003/2; egerlemek, eyerlemek, 2003/3, 5; Har. eger, egir; Men. eyer, eger = Ehippium: eyer, eger] [>146]
- "eyin" eyin: Ba, 122a/13, 126a/19, 154a/2, 161b/31; Bb, 46b/33, 69a/14; eyn-inden, Bb, 83a/11; eyn-ine, Bc, 75a/16, 93b/6; eyn-imiz, Ba, 33b/15; Bb, 83a/12, 118b/3,134a/28,141a/9; egn-ime, Bc,179a/26. [Men. egn(, eknüme, eknüñden çıkarsın, egnine, pelâs geydî, egnine geñ yeñlü bir hırká geyib)] [>67, 145]
- "eyler-se" eyler-ise: Ba, 104a/7 [>54]
- "Eyüp < Eyyûb" Eyyüp (E. Sultan): Ba, 112b/23, 114a/1, 3,117a/21-22, 115a/6, 152a/22; Bc, 167b/35; (E. mevleviyyeti)Ba, 113a/25; Ba, 114a/14, 34, 115b/6, 116a/24, 117a/9, 10, 117b/12. [Har. Eyub, Eyüb; Men. eyyûb] [>120]
- "eza ="eziyet" " izâ: Bb, 84a/19; Bc, 75a/16. [Par. izâ, 130/11, 592/10, 836/6, 10, 1069/10, 1384/12; ezâ, 1438/2, 3; 1384/13, 2322/8; Men. izâ ~ezâ] [>184]
- "ezkâr ="zikirler" " ezkâr: Ba, 139a/13, 144a/3; Bc, 89a/30 [>184]
- "fakr" fakır: Bc,172b/8. [Par. fakır(f. ile),1637/12; Men. fákr] [>88]
- "Fârisîhân ="Farsça okuyan" " Fârisîhân: Bb, 30b/33 [>253]
- "fasıl < fasl" fasıl (f. lar): Ba, 148a/20, 206b/29; Bb, 88b/25 [>88]
- "fayda < fâ'ide" fayda (f.-sız): Bb, 59b/18; Ba, 183b/5; Bb, 22b/6, 59a/33, 145a/14, (+13). [Mol. 16/5, 98/18, 172/17, 218/22, 268/21, 357/13, 489/20, 21, 23; faydalı, 321/20, 371/8; faydasis, 126/17, 221/28, 29, (f. dostluk) 43/3; faydaye datmak,

- 421/30; Par. fayda, 1004/8, 1174/3; laydalı, 1004/10; f. ol-, 151/5; faydasız, 730/7, 1198/5; faydasızlık, 1198/7, 8; fayda it-, 830/5; Har. fayda (faida), fayde (faide); Men. fâidet, hlk. fâidâ] [>79, 263]
- "fedayî < fedâ'î"='serdengeçti' " fidâyî: Bb, 55b/27; fedâyi: Ba, 42b/13; Bb, 111a/8, 135a/9. [Men. fidây, fidâyî] [>79]
- "fehvasınca='gereğince'" fehvâsınca: Ba,145b/29,146a/20 [>192]
- "ferâce" ferrâce: Ba, 139a/10, 194a/26; Bc, 3a/2 (+15). [Par. ferrece, 2285/7, 8; ferrâce, 968/4, 2285/7; ferece, 1043/2, 1317/2, 3, 2093/10, 2393/4, 968/4, 2450/10, 11; ferâce, 1317/3; Men. ferâce, ferrâce, hlk. ferece] [>84]
- "ferâiz < ferâ'iz" ferâyız: Bb, 118b/23. [Men. ferâyız] [>79]
- "ferâvân ='çok, fazla' " firâvân: Bb, 41b/36; ferâvân, Bc, 53b/35, 152b/33, 175a/10. [Par. ferâvân, 118/1; Men. firâvân] [>238]
- "fermân-fermâ" fermânı-fermâ: Ba, 7a/22 [>90]
- "fetih < feth" fetih (Ebu'l-f.): Bb, 35a/23 [>88]
- "fetva iken" fetvâ iken: Bc, 5a/19 [>64]
- "feza ='ova' " fezâ (Erzurum f.-sınıñ): Ba, 123a/4, 129b/11,181a/19, 32-33, Bb, 66a/10; Bc, 16b/11, 17a/3, 14b/2, 4, 27b/16, 33a/32, 50a/33, 158a/5 [>182]
- "findık < Ar. funduk" findık: Bb, 83b/11; Bb, 38a/6, 101a/25; Bc, 28b/13; Findıklı, Ba, 13b/8; findıklık, Bb, 35a/21. [Mol. fndik, 271/17, 20 (indekste: funduk, fndik); Par. findık, 206/2, 3, 1435/7, 8; finduk, 1505/4; bunduk, 1435/8; Har. funduk; Fundukli; Men. funduk*; Fundukli = *Nux avelanna: fonduk, bunduk; Glansplumbea: bunduk, hlk. funduk] [>242, 244]
- "Fırat-ıla~ile" Fırat-ıla~ile: Bb, 67a/sol 4 [>27]
- "fırın < Yun. furun " fırın: Ba, 156a/29; Bb, 33b/12; furun, Ba, 21b/12, 200b/10, 11(2); Bc, 12a/26, 61a/8, 99b/1; (Mahalle-i F. -cı) Bc, 61a/8; fırın, Ba, 108b/24,127b/17, 129a/25,132a/32; Bc, 4b/18, 25a/29, 95b/11, 100a/11, 118a/13. [Mol.frin,152/26, 210/19; furin, 210/32; furunci, 152/27; Par. furun,897/7, 1131 /4, 5,1778/9, 2121/2, 2395/6;2031/10; furuncı, 895/8; furuncık, 895/8; Men. fûrn a. hlk. furun = Furnus: furun,] [>242, 244]
- "fırlaklar-la" fırlaklar-la: Ba, 200a/21 [>34]

- "firtına < İt. fortuna" firtına: Bc, 98b/29. [Mol. frtinali, 320/1; Par. furtuna, 297/12, 899/12, 900/3, 1669/7, 2253/10; 2253/10; furtunali, 1669/8, 2254/3; Men. fortuna, (, fortunali deñiz)] [>242, 244]
- "fiskiye < Ar. fiskiyye" fiskiye: Bc, 158a/10, 162b/13 [>173]
- "fıstık < Ar. fustuk < Far. peste" fısdık: B118b/7. [Mol. fstik, 302/6, 25, 306/13; fstık, 306/11; fstuk, 307/7 (indeks: fustuk, fstik); Par. fıstık, 1575/1, 2, 1601/11(2); Men. fıstık, fıstuk~fusták; fıstıklık] [>115, 242]
- "fihrist" fihris (f.-imiz): Ba, 80b/27. [Mol. fihris, 205/2; Par. fihiris, fihrist, 1108/6; Men. fihris, fihrist] [>18]
- "filân < Ar. fülân" filân: Bc, 52a/11 [>242]
- "fincan < fincân" filcan: Ba, 29b/22, 167a/24, 28, 174b/10(2), 191b/8, 192a/8, 203b/12, 19; filincan, Bc, 107b/12; finilcan, Bc, 107b/13; fincân, Ba, 58b/14, 167a/25, 191b/7, 206b/9; Bb, 23b/4; Bc, 80b/19. [Par. fincan, 2249/2,3; Men. fincân, hlk. filcân = Poculum: pincân, hlk. fincân, filcân] [>157]
- "Firenk ile" firenk ile: Bb, 96b/8 [>38]
- "fişek~fişenk" fişenk: Ba, 177a/33, 177b/21, 29, 33, 178a/11, 28, 211b/12, 15; fişek, Ba, 1148a/7, 177b/12, 19(2), 22, 24(2), 25, 26, 27(2), 28(2), 31, 33, 34, 36, 178a/2, 6(3), 7, 9, 17, 19, 20, 23, 30, 211b/12, 13, 15; Bc, 28a/30, 169b/23, 24. [Par. fişek, 1750/3, 2068/11; Men. fişek (, fişeklik, fişek atmak)] [>74]
- "fitil < Far. fetîl" fitil (f.-li): Bb, 112a/13 [Par. fitil, 867/3; 2183/8; Men. fetîl = Ellychnium: fitil, fetil, fetile; Turunda, funis: fetil, hlk. fitil] [>259]
- "fotula = 'bir cins ekmek' " fotula: Ba, 154b/ken.; fodula, Ba, 154b/ken. [>112]
- "füc'eten='aneden, birden' " fücâten: Ba, 68a/31 [>3]
- "gâile < gâ'ile" gâyile: Bc, 26b/32 [>79]
- "gâip < Ar. gâ'ib" gâyib: Ba, 178a/1, 185b/30, 186a/3, 13, 187b/7, 197b/ken.; Bc, 11a/20, 33b/19, 39b/15, 40a/2, 4, 17, 4ab/1, 47b/11, 49b/22, 107b/25, 164b/25, (+34) [>78]
- "gamhar < Far. gam-hvâr= 'gam çeken, üzüntülü'" [Men. gamhâr~gamhûr] [>274]

- "ganâim < ganâ'im" ganâyim: Ba, 171b/29; Bc, 7b/35, 12b/34, 27a/9, 30a/21, 180a/36, (+78); ganâyim-e: Ba, 20b/5; ganâyim-le: Bb, 43b/3, 86b/12[>28, 34, 79]
- "garâip < garâ'ib" garâyib: Ba, 118a/31, 158a/4, 165b/27, 186b/1; Bc, 23a/31, 36b/15, 139a/29 (+13) [>79]
- "gaslet- ='yıkamak' " gasil ét- : Bc, 137b/8 [>89]
- "gavur < Ar. kâfir" gavur: Ba, 109b/14; Bb, 32b/22, 111a/31. [Par. gâvur (, imansız, dinsiz, kâfir, gayru'l-mümin), 1123/4; Har. gaur (gavur); Men. kâfir; gâur, gâvur < kâfir (18)] [>93, 105]
- "gayrı < Ar. gayr" gayrı: (cemî'i mürsel ve g. mürsel) Bc, 32b/4, ('âsî ve g. 'âsî) Bc, 37b/9 (...) [Par. gayrı (, sâyir, âhir, diğer), 1135/11, 2423/12; g. münbit, 2266/3; g. dürlü, 1313/6, 2098/1; g. yer, 1278/5, 12, 1308/8 ; gayrıy, 101/2, 3, 5, 6, 7, 8, 926/3, 1045/1, 1076/11; gayru mülemmes, mütehammil, 1180/12; g. mu'âteb, 1201/7; gayr râzî, 1296/10; g. mağlûb, 1297/3; g. munfasıl 1158/12; Har. gayrı mürsel, âsî ve gayrı âsî, gayri şeyler; gayr yüzden; Men. gâyr, gayrî (, gâyrî kimes, gâyrî kenne, gâyrî şekil)] [>87]
- "gazelhan ='gazel okuyan' " gazel-hvân: Bb, 9b/13, 14 [>253]
- "gazûb = 'kızgın, gazaplı' " gazup (vezîr- i g. -ı dilîr idi): Ba, 42b/31 [>120]
- "gece" gice: Ba, 10a/1, 181a/19; Bb, 155b/26 (+9); Ba, 13a/17, 110b/17; Bb, 42a/12 (+365). [Mol. gece (ghiegie) 225/31, 273/13,33/4...; (ghege) 475/4; (ghiege) 475/9; Par. gice, 809/12, 1024/10, 2015/1, 2167/5; gicelen-, 132/4; gecele-, 1563/9; Har. gece (gegse, gegşe, getşe); Men. gice, hlk. gece; gicele-, hlk. gecele-; gicelik] [>231]
- "geç-" (g. ey!) gec-: Bc, 14b/27; serden gec-di, Bc, 35b/7, 118b/31; serden geç-di, Bc, 29a/24; gec-iñ, Ba, 75b/15; gec-inir, Bb, 48b/14; Bc, 19a/18; gecid-de, Bc, 90b/10,174a/18: geç-it, Bc,113a/13,15, 27 (+15...): gec-meden, Bc, 29a/16, gec-meyüp, Ba, 6b/5, 75b/2, 181a/7; Bc, 33b/17: geç-, Ba,189b/6, 193b/ 17; Bc, 27a/16, (+50...); geçer-ken: Bc, 175a/27; geçmiş-ken: Bc,29b/25, 96a/19. [Har. geç-; Men. geçmek (, geçimlü, geçinmek...)] [>59, 60, 97]

"gedeleç =sadak" gedelec: Ba, 189b/ken.(2) [>98]

"gel-ir-di" gelir-di: Ba, 206a/21; gelir-ken: Bb, 41b/33, 44b/2, 142b/25; gelir-se: Bc, 117b/34; gelir-se: Bc, 117b/34; gelir-se-n: Ba, 75a/23; gel-iyor: Ba, 187a/15; Bb, 19b/1, 42a/29, 46a/28, 143b/33; Bc, 90b/4, 171b/31, 180a/10; Ba, 59a/34, 61b/5; Bb, 44b/22; gelmede iken: Bc, 33a/16; gelmeg-ile: Bb, 119a/12; gelmek ile: Ba, 17b/31, 27b/20, (+89); gelmek ile: Ba, 17b/31, 27b/20, (+89); gelmiş-ken: Bc, 20b/27, 112a/20; gelmiş iken: Ba, 15a/34; gelmişler ise: Ba, 116a/1 [>32, 33, 39, 53, 55, 60, 61,166, 241]

"gemiler-le" gemiler-le: Bc, 2a/14 [>37]

"gendüm < Far. ='buğday' " gendim: Bb, 68b/28; Bc, 68a/9; gendüm, Ba, 6b/10. [Men. gendüm] [>244]

"gene ='tekrar' " gine: Bb, 145b/34; Ba, 108a/15(2); Bc, 29a/3, 4; Ba, 190a/35; Bc, 32a/11; yine: Ba, 94b/20, 190a/34; Bb, 70a/11. [Mol. yene, 344/21, 23, 346/7, 9, 347/13, 410/4, 5; Par. gine, 17/8, 29/5, 119/9, 1491/6; yine, 17/8, 29/5, 119/9, 661/7, 1450/1, 1607/4(); Har. yene, yine; gine; Men. gene~gine; yine, yene][>241, 259]

"gerçekten" gercekden: Bb, 154a/22, 29; bc, 180a/15(2) [>98]

"gerçi" gerçi: Bb, 100b/11, 115b/6; gerçi, Bb, 117a/2, 118b/11; Bc, 4a/8 [>98]

"gerd =' toz' " gird: Bb, 146a/3. [Men. gerd] [>238]

"geri < ke+rü [Clauson] " geri" geri (g.-ce dur!): Ba,170b/34; (g. kalma), Bb, 22b/2; geri-den, Ba, 100a/20; (geri-si), Bb, 41b/9; (bizim 'azkerüñ ilerisi gerisine bakmayup) Bc, 97a/6; gerü (g.-de kalup): Bc, 97b/2; gerü-ye, Bb, 41b/22; giri ('askerimizüñ g... dökülüp): Bc, 97a/27; ('askerüñ ilerisi g... bakmayup) Bc, 97a/6; girü (g. firâr et-): Bc, 16a/18, 31b/16; Bb, 46b/17; Bc, 20b/26, 74a/16, 96b/8, 97b/8, 175a/33; Ba, 144a/14(2), 203b/30, 212a/4; Bc, 20b/36, 51a/22, 96a/9, 96b/21, 97b/9, 117b/29 (+21); girü-de, Ba, 97a/5; Ba, 166a/33, 210a/20; Bb, 40b/1(+6); girü-deki, Ba, 30b/4; Ba, 55a/16, 55b/36; girü (g.-den): Ba, 188a/32; Bc, 20b/26, 74a/16, 90a/33, 96b/8, 97a/5, 36, 97b/8, 175a/33; girü-ye, Bb, 113b/14, 130b/33; Bc, 51a/23 (+6); girü girü, Ba,

144a/14,166a/33, 203b30, 210a/20, 212a/15; Bb, 119b/10, 140b/36Bb, 141a/1; Bc, 20b/36, 51a/22, 23, 96a/9, 96b/21, 23, 97a/6, 97b/9, 10, 117b/29, 180b/4: şimden girü, Ba, 205b/7; Bb, 49b/27; Bc, 154a/33, 179a/25. [Mol. geri (dur-), 42/11, (ver-), 343/7, 9, 344/19; Par. girü (, girüce),1267/1, (, girü, gene, yene, tekrar, bir dah) 661/7, 790/7; (girü, ardında, giride, ard, zahir) 1108/11; girü (ko-), 1633/6; girü, 2094/1; giri (, öte, andan, öteye), 674/11; Har. geri; Men. girü* (, g. dönmek, g. göndermek, işten g. kalmak, g. virmek, g. bozuşmak, şimden gerü = *Rursus: girü; Retro: girü ~ giri, geri] [>232]

"geşt ü güzar" geşt güzâr: Bb, 1b/16 [>66]

"getirmek-le" getirmeg-ile: Bb, 13a/12 [>32]

"gezecek" gezcek (g. yollar): Ba, 125b/27 [>21]

"gider-miş" gider-miş: Bc, 145a/5; gidiyor:Bc, 28b/33, 96b/9, 147b/5 [>48, 241]

"gine" gine: Ba, 190a/35; Bc, 32a/11; Bc, 29a/3, 4 [>153]

"girdiy-se" girdi ise: Bc, 154a/21; girir-ken: Bb, 89b/33 [>55, 59]

"gitse-n-e !" gitsene! : Bc, 121b/30 [>166]

"giy-" giy-en: Ba, 187a/13; gey-er (g.-se): Bc, 24b/10; giy-erdi, Bb, 75a/14; giy-erler, Bb, 27a/13, 81a/3,122b/29 (+37); gey-ince: Bb, 60b/32; Bc, 93b/6; gey-ir ='giy!', Ba,143b/7; gey-ilen, Ba, 145b/13; gey-ilüp, Ba, 172b/14; Bb, 144a/3; gey-imli, Bc, 97a/26; Ba, 176b/2; Bb, 100a/8, 113a/14; gey-inüp, Bb, 94b/36; Bc, 39b/10; Bb, 66a/17; gey-üp: Bc, 28a/36, 28b/10; Ba, 73a/5; Bb, 100a/3, 139b/1 (+92); giy-ecek: Ba, 176a/ken; gey-mek: Ba, 188a/11; Ba, 66b/3; Bb, 153b/26; Bc, 44a/6 (+10); Ba, 166b/ken.; giy-mez, Bb, 122b/30; giy-di: Ba, 143b/10; giy-diler, Bb, 15a/27; giy-dik, Ba, 146a/27; Bb, 14b/28, 134a/28; Bc,153a/8; giy-diğ-iyçün, Ba, 21b/10; giy-dim, Ba, 24a/25; Bb, 17b/36; Bc, 182a/25; giydir-, Ba, 61a/34; Bb, 66b/11, 73b/35 (+6); giy-dirüp, Ba, 65a/5; Bb, 119b/9, 146b/12 (+27); giy-miş: Ba, 12b/1; Bb, 139a/26, 146a/25 (+7); giy-dügi: Ba,143b/1; Bb,139a/1. [Mol. geymek, 479/1, geynmek 478/33; Par. geymek, 315/8(2), 9, 954/2,1082/9,1167/11; geyenmek, 1028/3, 1317/2, 1486/4, 2394/11; geyinmek, 320/10; geyimlü, 369/8; Har. géy- (giej-),

- gey- (gyei-, gyej-); Men. geymek (gönlegi geymek, hlk. gömlegi geymek), geyecek (, geyisi)] [>219]
- "giysi" geysi (g.-si): Bb, 136a/27. [Men. geyisi=Indumentum: geisi, geyecek, ilinteam: geyisi, geyecek] [>21]
- "göçmez" göcmez (konup g. -ler): Bb,114a/7; konar ve göcer, Bc, 73a/15. [Men. göçmek, göçürmek] [97]
- "göğsü" göğsi: Ba, 144a/14, 157a/4, 176b/1, 202b/33; Bc, 28a/34, 58b/19, 100b/35 ; göğüsli, Ba, 202a/34 [>67]
- "gömlek" gömlek: Ba, 83a/13; Bb, 8b/9, 38b/18, 76b/31, 115b/30, 134a/27, 135b/4, 136b/6; gönlek, Bb, 149a/22. [Par. gönlek, 558/4, 955/5; gömlek, 320/8, 9, 10, 11, 409/1, 1082/9; Har. gönlek; Men. gönlek, hlk. gömlek] [>168]
- "göndertmeğe" göndetmeğe: Bb, 155a/12 [>7]
- "gönlüm" gönlüm: Ba, 146a/29, 31 [>67]
- "gördü-dü-m" gördü-dü-m: Ba, 207a/11 [>45]
- "görmemişti" görmemiş idi: Bc, 58b/24 [>46]
- "görür-dü-m" görür-dü-m: Bc, 97a/1 [>45]
- "göstermek-le" göstermeg-ile: Ba, 13b/17 [>32]
- "götürür-müş" götürür imiş: Bc, 33a/29; götürüyor, Bc, 89b/11 [>51, 241]
- "gulâmlarım-ın" gulâmlarımın: Bb, 81b/31 [>167]
- "gurûb = 'batma' " gurup (vakt-i g.): Ba, 33b/12; Bb, 51b/29 [>120]
- "gusül < gusl" gusül: Bb, 52a/17. [Har. gusul; Men. gusl, gusül] [>88]
- "guzat-ile" guzât-ile: Bc, 4a/34; guzât ile: Bb, 92b/13 [>26, 37]
- "güç-le~ ile" güc-ile: Bb, 90b/25 [>37]
- "güft ü gû" güft gû: Ba, 117a/6 [>66]
- "güherçile" güherçile: Bb, 121a/28. [Mol. koerçile (=kioercile), 256/28; Men. köherçile = Nitrum: gögerçile, göherçile] [>96]
- "güldüredek~güldürredék" güldürredék: Ba, 192a/5; Bb, 10a/9 [>83]
- "güllab < Far. gül+âb > Ar. cüllâb" cüllâb: Ba, 175b/19, 200a/19; gülâb, Bc, 9b/9, 41a/30 [Mol. güllab, 15/11; Men. gülâb < cülâb = aqua rofecea: gülâb] [>84, 290]
- "güllaç < güllü+aş" güllac (g. yaparak): Ba, 156a/10. [Par. gülâç, 1328/5; Men. gülâc] [>98, 207, 271]
- "gül-pembe" gül-i pembe: Bc, 3a/15 [>90]

- "gülünç" gülünc (cebehanesi g. ve sayir...): Bb, 52a/32; (g.-d^or) Bc, 83a/17. [Par. gülünc,1587/3] [>98]
- "gündüzün" gündüz^on: Bc, 182b/15 [>38]
- "güreş < gür-e-ş, küre- [Deorfer, § 1726; Clauson]" güleş (g. -ciler): Ba, 66b/28, 67a/1, 10(2), 107b/35, 108a/11; Bb, 7a/9, 56a/16, 115a/6, 117a/3, 125a/2, 139a/29; güreş, Bb,115a/7; güreşciyân, Bb, 155a/33; güraş, Ba, 40a/26 (güreşirler lügat-i Türkîsinüñ sahîhi g. -dır.); güreşir, Ba, 40a/26. [Mol. gureş, 236/29; gureşçi, 236/30, 33; gureşçilik, 237/1; gureşlemek, 237/3; Par. güreş (g. meydanı), 1278/2; güreşçilik,1269/6,10; güleş, 73/10, 1269/4(2), 6, 8, 10,1278/2; güleşmek, 823/8, 972/2; Men. güreş, hlk. güleş; küreşmek; kuleş < güreş; kuleşmek < gureşmek] [>150]
- "güvercin" güvercin: Ba, 143a/9, 185b/3,20,24-25, 32-33, 36,186a/3, 5, 9, 10, 11, 13, 18, 19; Bb, 69b/8, 83b/11; Bc, 112b/21, 133a/13, 158b/33 163a/11. [Mol.gogarcin, 95/6, 290/14; gogercin, 95/10; gogercinlik, 290/17; gogercinler, 223/30, 304/27; Par. gögercin, 436/1, 2, 3, 4; 1506/11, 1507/1, 1587/10; gögercinlik, 435/9(2), 11; Men. gögercin (, tahta gögercini, çakşırlü gögercin, yeban gögercini); gögercinlik] [>141]
- "güzer ='geçme' " güzer: Bc, 70b/7, 85a/16, 89b/4 (+43); Ba, 158a/2, 159a/34, 161a/5; (güzeşt,)Ba,179b/3; (ser-güzeşt) Ba,119b/1, 121b/2, 159a/5 [>184]
- "hâbda iken ='uyku' " hâbda iken: Bc, 136a/25 [64]
- "haberleri-yle" haberleri-yle~le: Bb, 147a/30 [>29]
- "habis < habîs = 'pis, kötü' ": Ba, 108b/18; Bb, 92a/31 [>169]
- "hacetin-se" hâcetüñ-se: Ba, 94a/21 [>56]
- "Hacivat-ile" Hacîvad-ıla~ile: Ba, 206a/35 [>27]
- "haç < Erm. khaç" hac (h.-lı): Ba, 34b/22; haç-lı, Ba, 7b/27, 8b/25(2), 28, 22b/30, 29a/33, (+15); haç-ı, Ba, 8b/24. [Mol. haç, 110/31; Par. hâc, 571/4, 1999/12; Men. hac, hâc = Crux: haç, hâc] [>94]
- "had < Ar. hadd" had (bî-h. ile): Bc,157a/5. [Mol. hatsus, 407/19; hatan dışra, 407/8-9; Par. had (-dan), 925/9(2), 1377/3; serhad, 805/9, 10, 918/6, 2264/3; hadd; Har. hadd, bihadd; Men. hâd, hádd] [>19]

- "hadde < Ar. hâdde ='demir tel yapımında kullanılan elek' " hedde: Ba, 180a/1, 3, 5, 181a/8; (h.-ci) Ba, 170b/22, 171b/14 [>192, 259]
- "hâfız ='ezberleyen' " hâfız: Ba, 83a/1 [>180]
- "hafir < hafr='çukur' " hafir: Ba,105b/18,168a/9,183b/12; Bb, 44b/27; Bc, 112a/19, 116a/22; hafir-cik, Bc,49a/8; hafir ét-: Ba,4a/34, 28b/31[>88, 89]
- "haib < Ar. hâ'ib ='uyuyan' " hâyib: Ba, 21a/28; Bb, 20b/3, 27a/35, 53b/17, 61b/23, 64a/2, 120a/24, 137b/24, 154b/19; Bc, 34b/26, 35a/ 33, 38b/13; hâ'ib~hâyib: Ba, 68b/20; Bb, 26b/8, 129a/17 [>79, 80, 187]
- "hâil < hâ'il" hâyil: Bb, 97b/4, 5, 26, 139a/17; hâ'il~hâyil: Bb, 86a/8 [>79, 80]
- "hain < hâ'in" hâyin: Ba, 42a/34, 42b/18, 44a/3, 52a/4, 72b/20, 96a/11, 12; Bb, 11a/24; hâyinlik, Bb,53a/24; hayinlik, Bb,146b/24; hâyın, Bb,111b/26; Bc,181b/21. [Mol. hayn, 339/8, 11, 344/15, 405/33, 462/6; haynlik, 462/4, 7; Par. hâyın, 77|12; hâyın, 699/5; Men. hâin, (hâinlik) = Perfidia: hâyinlik] [>79, 187]
- "hâit < hâ'it ='kuşatan' " hâyıt: Ba, 38b/2; Bb, 30a/35,104a/20 [>79]
- "hakâyık < hakâ'ik" hakâyık: Bb, 149a/24. [Men. hakâik] [>79]
- "hakimiy-ken" hâkimi-ken: Bc, 24b/29 [>62]
- "hakir ='değersiz, aşağı' " hakîr: Bb, 153b/10 [>189]
- "hak ile" hakk-ıla: Ba, 117b/24 [>37]
- "halayık < halâ'ik" halâyık: Bb, 149a/24. [Men. halâik] [>79]
- "hâlâ" hâlâ: Ba, 199b/11 [Par. hâlâ , 41/11] [>11]
- "halifesi-ken" halîfesi-ken: Bc, 22a/12; halîfesi-ken, 52a/5 [>62]
- "haltiyyat ='münasebetsizlikler' " haltiyyât: Bc, 28b/23 [>200]
- "hamâ'il" hamâ'il ~ hamâyil: Bb, 138b/3 [>80]
- "hamâme = 'güvercin' " hemâm: Ba, 186a/20 [>192]
- "hamd ü senâ" hamd senâ: Ba, 103a/2 [Men. hâmdü senâ] [>66]
- "hamur < hamîr" hamur: Bc, 24b/14, 15(2); Bb, 117a/22; Bc, 24b/15; hamur-kârlık, Ba, 154b/9; hamır, Ba, 156a/28; Ba, 160b/19; Bc, 24b/16, 17, 18. [Mol. kamur, 233/10; Par. hamûr,1131/3; hamîrsiz, 219/1, 2; Men. hamîret; hamîr mâye] [>187]
- "han ='sultan' " han: Bb, 152a/15; hân ile: Bb, 99b/26 [>38,187]

"hançer < Far. hancer" hançer: Ba, 57a/2, 91b/23; Bc, 49b/4, 5, 19
[>122]

"hânende < Far. hvânende ="şarkı okuyucu" " hânende: Bb, 9b/28:
(hânendegân) Bb, 9b/12. [Men. hânende ~ hûnende] [>251]

"hani < kanı" hani (h... benim gibi eski emir?): Bc, 108b/7; kanı, Ba,
24a/23, 109b/9, 11, 18; Bb, 17b/35, 131b/18, 146b/19, 20,
21(3), (+5) [>134]

"hapis < habs" hapis: Ba, 144b/9; Bb, 16a/4, 111b/27, 129a/5,
140a/19; Bc, 58a/35, 71a/11, 181b/16; hapis-hâne, Ba, 28a/30;
hapis-de, Ba, 150b/11; Bc, 33b/32, 182a/9, 10; Bc, 167a/24;
hapis-den, Ba, 4b/9, 14, 28a/15, 73b/13, 76b/34; Bb, 65a/19,
73b/22, 127a/27, 148a/13, (+7); haps-inde, Bc, 167a/24; haps-
inden, Ba, 100a/24; haps ét-, Ba, 4b/9, 56a/18, 61b/9, 73b/2,
110a/30, 35.; Bb, 111b/26, 127a/18, 20, 22, 128b/26, 148a/12,
151b/10, (+22); hapis i-miş, Bc, 181b/25; hapis (ol-), Bb, 73b/21;
Ba, 56a/sol 2, sol 5, 72a/30, 125b/9; Bb, 65a/19, 147a/4; Bc,
64b/3, 114a/2; habs ét-, Ba, 125b/4, 186b/22; Bc, 76a/36. [Mol.
habs, 81/19; Par. habs, 1661/10; (h.-den, 1662/6; h.(ét-), 1073/7,
1159/6, 1662/4; h.(ol-), 1073/9; Har. haps; Men. hábs (ol-)] [>88,
89, 119]

"harâb u yebâb" harâb yebâb: Ba, 102b/32 [>66]

"haralar-ile ='mermer' " hârâlar-ile: Bb, 95a/15 [>27]

"haramî" harâmî-lik : Bc, 90a/2, 90b/27. [Men. hârâmîlik] [>261]

"harar < Ar. garâre [Red.]='büyük çuval' " harar harar: Ba, 156a/13(2);
Bc, 39a/10, 12; garâr, Ba, 58b/13; Bc, 39a/11(2). [Men. gârâr <
hârâr, hârâr = Saccus: hârâr hlk. < hârâr, garrâr ?] [>127, 276]

"harçlık" harc-lık: Ba, 49b/27; Bc, 113b/34; hârclik, Bb, 133b/5. [Har.
harç (=hargs, hargş); Men. hârc; hârclik (, hârclığı yok, yol
harcığı)] [>187]

"harita < Ar. harîta < Yun." harta: Ba, 158a/25. [Par. harti, 354/2,
355/1, 553/8; Men. hârítá] [>66]

"hasım < Ar. hasm='düşman' " hasım: Ba, 126b/34; Bb, 140b/21. [Mol.
hasm, 214/6; hasm, 106/1; hasım, 359/12; Par. hasum, 208/1;
Men. hâsım, hâsm] [>88]

"hasır < Ar. hasr" hasır: Bc, 32a/32 [>88]

- "hâs u 'âm" hâs u 'âm:Ba, 94a/15,106a/27,107a/16,108a/26, 110a/6; Bb, 133a/4, 139a/17 [>66]
- "hatıra < Ar. hâtıra" hâtıra: Ba, 144a/21 [>187]
- "hâtır-iken" hâtır-iken: Bb, 75a/31 [>63]
- "hâtîf ='gizli' " hâtîf: Ba, 25a/29 [>194]
- "hatve ='adım' " hatve: Bb, 99b/19; hatvesi-yle: Bb. 61b/6. [Men. hâtvet] [>29, 187]
- "hava < Ar. hevâ" hava (hoş hava): Ba, 125a/5 [>191]
- "havadar < Far. hevâ-dâr" hevâdar: Ba,115a/34 [Men.hevâdâr] [>259]
- "havâî < hevâ'î" havâyî (h. fişek): Bc, 28a/3 [>79]
- "havuç < Far. havîc" havuç: Bb, 59b/6(2); havuc, Bb, 59b/6; Bc, 39a/6; havûc, Ba, 165b/36. [Par. hâvuc, 350/11; Men. hâvic hâne] [>123, 259]
- "havuz < havz" havız: Ba, 36b/26 [Par.. havuz, 464/10,892/8, 1600/6, 1605/3, 1706/7, 2420/7; Har. hauz; Men. hâvz (, hâvüzlü)] [>88]
- "hazım < hazm" hezim (serî'ul-h.): Ba, 27b/17 [>88, 182]
- "Havza < Ar. havza" Kavza: Bb, 61b/sağ 5,126b/20, 21, 34, 128a/27; Bb, 126b/20, 22 [>138]
- "hay < hayy" hay: Ba,189a/12; Bc, 33a/2. [Men. hayy] [>19]
- "haya" haya: Bb,56a/18. [Mol. haya, 94/6; Par. hâye, 276/7; 2272/7; Men. hâyâ] [>3]
- "hayırhah < Far. hayr-hvâh ='iyilik isteyen' " hayır-hâh: Ba, 135b/11. [Men. háyrhâh; háyrhâhlik] [>252]
- "hayinlik < Ar. hâ'in-lik" hayinlik: Bb, 146b/24; hâyınlık, Bb, 53a/7. [Mol. hayn, 339/8, 11, 344/15, 405/33, 462/6; haynlik, 462/4, 7; Par. hâyın, 77|12; hâyin, 699/5; Har. hain; Men. hâin ~ hâinet ; hâinlik = Perfidia: hâyinlik] [>259]
- "haylaz" haylaz: Ba, 159a/30 [>175, 187]
- "haz < hazz =' isteme' " hazz (ét-): Ba, 109b/23; Bb, 78b/27, 81b/19, 95a/19, 136b/25, 144a/16; Bc, 6a/16, 176b/36; haz (ét-) Ba, 4a/3, 14a/12, 17b/23, 31a/8 (+44); (hazz-ından) Ba, 110b/2 [>180]
- "hazan < hazân ='son bahar' " hazân: Bb, 131b/16 [>187]

- "Hazar" harez: Ba, 4a/31, 94a/10, 22, 95a/17(2), 18, 23, 36, 95b/8, 9, 36, 96a/1(2), 4, 5, 8, 11, 14, 16, 25(2), 29(2), 32, 96b/31, 97b/6, 13, 99b/19, 20, 106a/10; harez ile: Bb, 96a/11 [>26, 38]
- "hazık = 'becerikli(hususiyle doktorlar için)' " hâzık: Bc, 170a/22; Bc, 141b/20 [>184, 189]
- "hazır < Ar. hâzır " hâzır: Ba, 8b/12, 18, 62b/6, 65a/16, 89b/28, 29, 103a/4, 104b/36, 111b/2, 114a/8, 132b/17, 24, 142a/11, 144b/20, 25, 152a/20 (+12); hazırlayup, Bb, 154b/8; hâzır, Ba, 125b/28; Bb, 118a/31; Bc, 47b/23 (...) [>179]
- "hazine < Far. hazîne" hazîne: Ba, 25b/27, 27a/13, 28b/28, 38b/36, 73b/34, 74a/5, 74b/1, 25, 79a/19, 79b/24, 25, 81a/13, 127a/11; hazîne-dâr, Ba, 76b/18, 19; Bb, 147b/33; hazâyin: Ba, 73a/20, 73b/36, 80b/17, 115b/18; Bb, 30a/34 (+14). [Mol. hasine, 455/13,16; hasinedâr, 455/12; Har. hazine, hasna, hasne, hazine, kazne, kezine; hasnadar; Men. hâzîne, hlk. hazná; hâzînedâr, hlk. haznadar] [>79, 187]
- "hazm = 'sindirme, eritme' " hezm (serî'ul-h.): Ba, 27b/17,117a/6, 166b/16; Bb, 10a/24, 34a/13, 43b/36, 87a/4, 121a/32, 148b/9; Bc, 3a/13 [>87, 183]
- "helâl < Ar. halâl" helâl: Ba, 197a/13; (sahir-helâl) Ba, 201a/16; Ba, 194b/32, 107a/13; Bc, 104b/34. [>192]
- "helallaş-" halleleş-: Bb, 45a/7 [>84]
- "hemyan = 'kese, sırt çantası ?' " him-yân (h... kesici): Bc, 160a/12. [Men. hemyân = Crumena: hemyân] [>238]
- "hengâme" hengâme: Ba, 203b/17 [>190]
- "hep" háp (Abaza bir kişinin konuşmasında) Bb,116a/9; hep, Bc, 14a/12, 27, 34, 14b/9 (...) [>191]
- "herc ü merc" helc ü melc: Ba, 14a/22,18a/20,176b/27, 201b/14; Bb, 122a/21; Bc, 101b/11, 171b/25; herc ü merc (...) [Men. herc merc; herc û merc] [>151]
- "Hereke" Heleke: Ba, 52a/7; Bb, 58a/14(H..., Hereke dahi démişlerdir.), 58a/16 (H..., ya'nî helâk yeri demektir.), 150b/4. [>151]
- "hergele < Far. har-gele = 'at veya eşek sürüsü' " hergele (koyun ve h. ve sığırları...) Bc, 120b/22. [Par. hargele, 166/5; 476/3] [>188]
- "hesap < Ar. hısâb" hisâb: Ba, 171b/19 [>189]

- "hevâ vü heves" hevâyı heves: Bb, 67b/33 [>164]
- "hımar-ile" hımâr-ıla~ile: Bb, 119b/14 [>27]
- "hırsız" hırsız: Ba, 150a/6; Ba, 150a/32 [>187]
- "hısım < hısm" hısım: Ba, 147a/33; Bc,78b/5[Par. hısım, 59/9, 195/10, 1516/7 (, hısımlık), 59/9 487/5, 8, 491/12, 1516/5, 2211/11; hısımlık, 492/1, 1516/8); Men. hısm, hısım (, hısımler)] [>88]
- "hışım < hışm" hışım: Ba, 178a/9 [>88]
- "hıyâbân = 'geniş yol' " hayâbân: Bc, 50a/10,66b/21-22[Men. hıyâbân] [>245]
- "Hızır ~ Hıdır < hıızr": Ba, 178b/18, 179b/4; Bc,21a/7,30b/28, 32b/29, 154b/36,161b/2,165b/34; Hızır ile,Bc,64b/24; Hızırlık ~Hıdırlık Dağında, Bc,147b/9; Hızır İlyâs-da, Ba, 162a/12. [Har. Hızır] [>88]
- "hisse < hisse = 'pay' " hisse (h.-mend): Bb, 112b/5 [>172]
- "hitap = ' hitâb' " hitap (ét-): Bc, 170a/23 [>120]
- "hizmet" hizmet: Ba, 121b/26, 159b/35, 200b/27; Bb, 33a/16, 107a/35, 114b/14, 123b/35, 147b/4, 30; Bc, 35b/ken.; (hıdmetkâr) Bb, 107b/10. [Mol. hismet, 35/20, 279/13, 14, 398/29, 32, 339/5, 6, 7; hismetkar, 159/23, 257/2, 399/2, 3; hismetli, 339/15; Par. hıdmet, 831/4; hizmet, 347/12, 448/7, 599/4, 1252/5, 1580/2, 2019/1, 6, 12; hısmetkâr, 319/2; hizmetlenmek, 44/11, 107/1; Har. hizmet; Men. hıdmet, hlk. hizmet; hıdmetkâr = Famulus: hıdmetkâr, hlk. hizmetkâr] [>186]
- "hoca < Far. hvâce" hoca(e): Bb, 59b/10; Ba, 154b/20; Bc, 14b/21; hocegân, Ba, a, 65a/8; hvâce, Bb, 151b/19. [Mol. hoca, 239/3, 296/31; Par. hoca, 1288/10, 1542/4; hovâce, 1641/2, 1663/11; hocalık, 1758/1; Har. hoca (=hogsa, hogşa); Men. hocá, hacá] [>251]
- "hoppa" hoppa: Bc, 28a/28; hobba, Bc, 169b/16; hoppâ, Ba, 206a/13 [>192]
- "hor < hôr = 'hor, aşığı' " hor: Ba, 56b/sağ 5 [>187]
- "horoz" horos: Bc, 37a/12, 59a/14,130b/4,169b/23[Mol.horos, 110/9, 159/10; Par. horos, 227/10, 11, 12, 228/1, 2, 3, 6, 589/2, 3, 4, 5, 2128/9, 2329/8, 9; horoz, 1605/9, 2451/8; Men. horos=1. Gallus: horos; 2. Chorea: horos, horoz; horoz tepmek; horoz tepici; horoz kethüdâsi, hlk. kihâyâsi] [>109]

- "hoş-elhân ='güzel sesli' " hôş-ilhân: Bc,148b/32[Men. hoş elhan ~ hoş âvâz] [>239]
- "hoşaf < Far. hôş-âb" hoşaf: Bb,135a/4; hoşâb, Bb,118b/2; Ba, 166b/35, 36, 167a/1, 2, 3; (ser-i h. -ciyân) Ba, 166b/36; hôş-âb, Bb, 9b/7, 8, 9; Bc, 115b/22. [Men. hoşâb, hoşâv < hoşâb, hlk. hoşâf = Aqua: hoşâb, hoşâv] [>131]
- "hoşhôn ='hoş (sesle) okuyan' " hôş-hôn-l°k: Ba,151b/13[Men. hoşhân ~ hoşhûn] [>253]
- "hoşhôr ='güzel yiyici' " hôş-hôr: Bb, 100b/32, 130b/25, 148b/32; Bc, 53b/36; hôş-hvâr, Bb, 148b/10. [Men. hoşhâr] Vilis: hor [>254]
- "hoşnut < Far. hôşnûd" hoşnud(h.-uz):Bb,140a/30.[Men.hoşnûd] [>259]
- "hotas < kotaz ='başa takılan süs' " hotas: Ba, 206b/35; Bc, 25b/19; hotaz, Ba, 175a/9(2) [>133, 134]
- "hûb ='güzel' " hûp: Bc, 163b/1 [>120]
- "humma < Ar. hummâ =' sıtma' " hümmâ: Ba, 105b/16 [>192]
- "hurdahaş < Far. hurd u hâş ='paramparça' " hurdihâş (ol-): Bb, 155b /5 [>90, 243]
- "hurûc" huruç (h. ét-): Ba, 7a/11, 19a/15, 86a/28: (harc-lık, Bc, 113b/34) [>123]
- "hutbeyi" hutbei: Ba, 18b/5 [>262]
- "Hüseyin < Hüseyin" Hüseyin: Bb, 141b/2. [Har. Husayn; Men. huseyn] [>88]
- "hüsn~hüsün < hüsn" hüsün (h. -ler): Bb,9a/35; Bc, 104a/19, 116b/35. [Men. husn (, husünde yektâ)] [>88]
- "ıhlamur < Yun. flamuri " ohlamur: Ba, 40a/12, 137a/10,177a/35; ohlamu(r) Bb, 150a/25; Ba, 40a/12, 127a/ken. [Par. ohlamur, 2190/11, 2250/4, 2275/5; Men. oqlamur; ulamur < oqlamur, filamur = Tilia: filamur, filamur agaci, ulamur, oqlamur][>91, 214, 249]
- "ihtilat < Ar. ihtilât ='karışma' " ihtilât: Bc, 90b/ken.; ihtulât (ét-): Ba, 177b/32, 210a/35 [>187, 194]
- "ılgâr =' saldırı, hücum ' " ılkâr: Bb,147b/21; ılgâr, Bb, 142b/29 ılgaret-: Ba, 59a/32 [>129]
- "ılcayı" ılcâi: Bc, 16a/2 [>262]
- "ırgat < Yun. ergatês [Baydur,1953]" ırgad (ı. ammâl): Bb,137a/21; ırgadân, Ba, 200b/20; ırgat, Ba,131b/20, 149a/6, 200b/23 (ı.

- bazarı), 22; ırgat-lık, Ba, 121a/8. [Mol. ırgat, 252/6; Par. ırgâd, 1230/10,1316/6,1351/12, 1473/5; ırgât, 811/5; Men. ırgâd = Operarius: ırgâd] [>116]
- "ırmakçık" ırmacık: Bc, 45b/20 [Mol.ırmacik,365/32; Men. ırmak][>2]
- "ısıt- < isi-t- " ısıt- (ı. -a): Bb, 83b/29 [>257]
- "ıspanak < İsp. Spinacia" ıspanak (ı.cıyân): Ba,166b/24. [Mol. spanak, 422/11; Par. ıspanak, isfinah, 2113/7; Men. ispânák,isfinác] [>91, 174]
- "ıstavroz < Yun. stauros" ıstavloz (Nehr-i I.): Bb,129a/29,30 [>109,151]
- "ıyş u nûş" 'ıyş nûş: Ba, 115a/17 [>66]
- "ızâm = 'büyükler' " 'ızâm ('ı.-ımız): Ba, 168a/3; Bc, 119b/31 [>180]
- "ızgara < Yun. skara" ıskara: Ba, 170a/1. [Mol.(isgele)169/8, 170/26, 352/19; Par. ıskara, 577/11, 985/9, 994/1; Men. ıskarâ, üskara (, ıskara üzerinde pişürmek=Gradella: isgele,beş barmak; Gratella: isgele. Aynı kelime Par. ve İt Sözü. : ızgara] [>91]
- "ıbretnümâları ile" 'ıbret-nümâları ile: Bc, 85a/1 [>25]
- "iç-" ic- (ı. -mem): Bb, 82b/26; iç-, Ba, 144a/28, 155b/19, 167a/17 [>97]
- "iç" ic: Ba, 156b/30; Bc, 61a/21, 62a/18, 66a/33, 82b/35; (icre, Ba, 174a/16; Bc, 66a/ken. [Men. iç, içeri] [>98]
- "idman < Ar. idmân" itman: Ba, 184b/30, 185a/20. [Par. idmân (et-), 209/7, 791/7, 9, 794/4; Men. idman] [>126]
- "ifraz < Ar. ifrâz = 'ayırma, bölme' " ifrâz: Ba, 44b/24, 45a/35, 45b/19, 30, 46a/24, 46b/29, 82b/11; Bb, 106b/22, 108a/35, 148a/21 [>181]
- "iğmaz-ı ayn = ' göz ucuyla bakma' " iğmâz: Ba, 72b/7; Bb, 11b/5, 11, 132b/22, 134b/7, 141b/14 [>182]
- "ihtilâm = 'düşü azma' " ihtilâm: Bc, 37a/14 [>192]
- "ihtişam = 'görkemli olma' " ihtişâm: Ba, 143b/3, 208b/24; Ba, 210a/6 [>192]
- "iklim < Ar. iklîm" iklim: Bb, 34a/26 [>259]
- "ıksir < ıksîr" ıksîr: Ba, 191b/20 [>170]
- "ile" ilen: Ba, 46b/18 [>38]
- "iliği-yle" iliği-yle~le: Bb, 84a/7 [>29]

- "ilim (bahs) et-" (bahs-i) ilim ét-: Bc, 44a/5. [Mol. elim, 384/15; elimliğıle, 384/13; elmile, 384/12; Men. 'ilm] [>89]
- "imar < Ar. i'mâr = 'yapma, onarma' (> 'imâr, Red.)" 'amâr(ét-, ol-): Bb, 77b/21, 104b/22; Bc, 37b/18, 72b/4, 166a/33; Bc, 2a/7, 2b/16, 3b/24, 18b/36, 19a/ken., 19b/7, 20b/1, 21a/15, 21b/6, 22a/27, 25a/24, 31b/31 (+ 22); (imâret ét-) Ba, 34b/25: Müstakil isim manasıyla: (dâr-ı 'amârlar) Ba, 5b/27, 8b/35, 9b/sol 1, 118a/12-13; ('amârlık) Bc, 79a/13; 'amârdır, Bc, 105b/19; 'amâristân, Ba, 26a/36, 34b/32; Bc, 22a/3, 38a/25. [Men. 'âmâret; 'imâret][>245]
- "imdi = ' şimdi, imdi" " indi: (Hacı: " İ...") Bb, 136a/4; imdi, Bb, 47a/31 (+11). [Mol. indi, 22/9, 10, 299/16, 17, 403/22, 438/29] [>155]
- "İmirza" İmirza: Bb, 27b/36, 94a/20; Bc, 97a/18, 97b/6, 34, 98b/18, 174b/27 [>85]
- "imparator < İt. imperator " inpirator: Ba, 8a/25 [>155]
- "imtihan" imtihân: Ba, 33b/14; Bb, 140b/17 [>187]
- "in- " in-elim: Bb, 146a/29; in-emeyüp, Bc, 136a/28; in-en, Bb, 22b/12; Bb, 142a/33; Bc, 43a/16; Bb, 83a/3; in-er, Bc, 59b/32; Bb, 121a/26; Bc, 16a/20, 62b/22 (+15); en-er, Bc, 57a/16; Ba, 73a/25; en-ince: Bc, 98a/16; in-ilir, Bb, 8b/32; Bb, 64a/16; Bc, 21a/24, 34b/32 (+4); in-iş (ve yokuş), Bb, 64a/8; Bb, 107a/21; in-üp: Bb, 135a/5; Bb, 73b/17, 148b/2, 150a/7 (+19); en-üp, Bc, 95b/36; Ba, 70a/34; Bb, 151a/36, 154b/36 (+6); in-üñ, Bc, 39b/12; Bc, 39b/9, 76a/27; Bc, 39b/4; Bb, 134b/3; en !: Bc, 39a/35, 36; Bc, 39a/31; in-me-: Bb, 45b/26, 135b/8; in-meden, Bc, 35b/7; in-medi, Bc, 39a/35, 36; in-mediñiz, Bc, 39b/13; in-mem, Bc, 39a/30; in-seler, Bc, 17b/2; in-di: Bb, 45b/26, 134b/300; in-dir-, Ba, 163b/34, 212a/30; Bb, 115a/20, 132b/26, 30, 152b/28; in-dir-iñ, Ba, 38a/34; Bb, 145b/23, 155a/2(+10); in-miş, Ba, 22b/28; Bb, 46a/4. [Mol. en-, 3/29, 77/9; endir-, 250/14, 16; eniş, 77/10, 115/29, 121/11, 15; enmiş, 250/18; Par. in- 4/9, 609/2, 12, 690/9, 701/11, 731/5; inán, 678/4; indür-, 2280/5; indürmeklik, 3/12, 4/4, 5, 5/4, 656/4, 5, 677/10, 12; inici, 678/4; iniş, 679/2, 4; inmiş, 5/6; endür-, 240/3, 5, 690/8, 696/11; endürülmüş, 347/2; eniş, 397/3, 4, 434/6, 512/9(2); Har. én-; Men. in-, hlk. en-; indür- ~ endür-] [>220]

- "inci" incü: Ba, 10b/12, 143b/5, 158b/7, 15, 173b/30, 181b/7, 8; Bb, 40a/30, 31, 74a/1, 78b/19, 95a/15, 129b/7; Ba,158a/36; inçü (i. çıkart-) Bc, 44a/6, (i.-ciyân)181b/6. [Mol. inci, 246/32, 300/29, inciden, 259/26, inci disimi, 148/7; Har. incü; Men.incû] [>101]
- "incir < Far. encîr" i(e)ncir: Bc, 21a/36. [Mol. incir (agaci), 146/21; incirlik, 146/25; incir meyve, 146/24; Par. incir, 341/10; 390/8; Har. incir; Men. encîr p. incîr t.=Ficus: incir agaci,incir, incirlik] [>259]
- "ineğ-in" ineğ-in: Ba, 162b/5 [>166]
- "inşâallâh" inşâllâh: Bb, 131b/35, 135a/25, 146b/8. [Har. inşaaallah; Men. inşâallâhü teâlâ] [>3]
- "ip" ib: Bb, 140b/16; Bc, 39b/5, 15, 55a/23; ip, Bb,140b/30, 141a/16, 17, (+33); ip+ile: Ba, 109b/34; ip-lik, Bb, 40a/28, 139a/6, 14, (+11): Bc, 39a/25, 26, 39b/11(+17). [Mol. iplig-i, 123/7; Par. ib, 533/8, 923/11; ip,1755/3, 2190/11; ip-ler, 534/4; ip-ci, 923/10; iplik, 559/4, 1127/2, 3; Men. ip, iplik (, pambük ipligi, sof ipligi)] [>35, 107]
- "iptidâ < Ar. ibtidâ'='başlangıçta' " iptidâ: Ba, 191b/27; Bb, 114b/3; Bc, 33b/5, 102a/35. [Mol. iptidahden, 4/12; iptidahi, 76/2; iptidahlik, 203/24; iptidası, 190/30, 329/9; Par. ibtidâ, 1664/5; Har. iptida; Men. ibtida, iptidâ] [>120]
- "iradet" râdet: Bb, 2a/18, 37a/2, 46a/11; Bc,98a/18, 170a/19. [Mol. iradet, 218/13; radet,57/10,424/10; radetimile, 486/23; radetile, 487/6; radetli, 424/13; radetsis, 242/24 (indeks: radetsus); Par. irâdet, 2430/11; Har. irâde; Men. irâdet, irâde] [>71]
- "İrim papa" irim papa: Bc, 43a/3, 143a/33 [>85]
- "irtibat ='alaka, ilgi' " irtubât: Bc, 48b/21; irtibât: Ba, 173b/6 [>194, 200]
- "İsa < 'İsâ" 'İsâ (Hazret-i 'İ...-dan lisân-ı Türkî şâyi' oldı.): Bb, 37a/16; 'İsâi, Ba, 8b/23 [>173, 275]
- "İshak" sâk (Kız eydür: S...): Bb, 70b/15 [>12, 71]
- "isim < ism" isim(i.-ler): Ba,180b/27,192a/25,210a/36; Bb, 77a/12, 52b/32; ism-ile: Bc,104b/4; ismine: Bb,79a/13. [Men. ism] [>35, 88]
- "iskele < İt. scala" iskele: Ba, 19b/17; Bb, 2b/6, 23a/20, 26a/17, 28, 48a/5, 50a/1, 50b/2, 51a/20, 59a/10, 95b/9, 98b/14, 16

- 115b/16, 19, 127a/33,129b/26 (+10). [Mol. iskele, 462/31; Men. iskele] [>91]
- "iskemle < skamni " iskemle: Ba, 80b/5[Mol. iskemri,376/17, 392/24; Par. iskemli,121/1, 231/10, 359/2, 1410/10,1996/10, 1997/2, 1998/11, 12; iskemlicik, 620/11, 231/6; iskemlicik, 1998/12; iskemni,620/12; iskemnicik, 620/11; Har. skemle; Men. iskemle] [>91, 157]
- "isnat < isnâd" isnâd: Ba, 115a/32 [>170]
- "İspanya" işbâniya: Ba, 71a/13 [>204]
- "ispat < isbât " isbât: Ba, 6b/14, 61b/28, 65a/9, 186a/7, 9; isbât, Ba, 186a/14 [>169]
- "İsrâ'il" İsrâylil: Bb, 2b/33; İsrâ'il~İsrâylil: Ba, 4a/6 [>79, 80]
- "ister-miş" ister-miş: Bc, 175a/25 [>48]
- "istiskal < istiskâl = ' hafife alma, küçümseme' " istiskâl: Bb, 134b/33 [>169]
- "işbu < uş+bu" işbu: Ba, 122b/4; Bc, 47a/11, 92b/27, 170a/1[Par. işbu, 413/1, (işde, uşda, 766/9, 11); Men. işbu] [>256]
- "işit-" işit- Ba, 19b/6. [Mol. eşit-, 218/4,396/29; eşidilme-215/5; Har. işiti- ; Men. işitmek (azacik işitmek)] [>221]
- "işkençe < Far. şkençe" işkençe: Ba, 109b/34; Bb, 84a/16, 17, 20, 23; iskençe: Bb, 144a/16; Bc, 75a/16. [Mol. iskençe, 459/15, 17, 21, 23, 30; isgençe, 149/32; isgencelenmiş, 150/1; Par. iskençe, 431/8, 432/1, 1208/4, 7, 2214/6; işkençe, şikençe, 2292/11,2293/4; Men. işkençe, iskençe, şikençe] [>205]
- "iyâl < Ar. 'iyâl ='aile' " iyâl: Ba, 144b/10; Bb, 8b/15,16, 52b/21, 53b/31; (ehl-i i.) Ba, 17a/14,26b/23,35b/18, 24,73a/8,79b/11,128b/35,130a/7, 138a/19, 141b/32,171a/9, 186a/16,207a/3; Bb, 53a/17, 61b/21, 100a/10, 16, 128a/15; Bc, 19a/ken. 118b/12, 170b/35; (evlâd ü i.) Ba, 148b/26; Bb, 53b/29; 'iyâl, Bb, 130b/17, 134b/9 ; (ehl-i 'iyâl) Bb, 132a/9; Bc, 2a/7, 11a/21,33b/35; (evlâd ü 'ı.) Bb, 131b/26,132b/13,17[Par. 'ayâl (ehl-i 'a...), 819/9; Men. 'iyâl, hlk. 'áyâl] [>203]
- "izale =' giderme, yok etme' " izâle: Bc, 166b/3 [>185]
- "izar < Ar. izâr ='örtü' " 'izâr: Bc, 20a/28, 24a/36; 'izâ ('ı.-dır): Bb, 150a/35 [>8, 202]

- "izdihâm = 'kalabalık' " izdihâm: Ba, 149b/15(2), 192a/4; Bc, 157a/28; Ba, 150a/7 [>192]
- "izin < Ar. izn" izn: Ba, 192a/20, 193a/1, 194a/12 (+43) [>184]
- "kabâil < kabâ'il = 'kabileler' " kabâyil: Bb, 37a/36, 37b/7, 15, 32, 35, 43b/34, 91b/23, 93a/19 (2), 20, 114a/1; kabâ'il ~ kabâyil: Bb, 37b/3, 38a/1, 39a/35, 44a/32; Bc, 26a/17 [>80]
- "Kâbe" kâbe: Bc,121b/30.[Mol. kabe (indeks); Par. ka'be,1340/5; kâbe (var-1545/8; Har. kâbe; Men. ka'bet, hlk. ka'be (, ka'beye var-)] [>4]
- "kabir < kabr" kabir: Ba, 200a/6. [Men. kâbr] [>88]
- "kabul et-" kapul ét-: Bb, 133a/21 [>119]
- "kaç" kac (bir k.): Ba, 39b/30, 56b/2, 151b/sağ1; bb, 129b/35, 132b /20, 135a/24, 140a/23, (+35); kaç, Bb, 52a/16, 116a/12,135b/35 (...). [Par. kaç, 1712/1, 2, 9, 10 (, kaçınıcı,1712/8); Har. kaç; Men. kaç, bir kaç] [>98]
- "kaç- " kaç- (k.-dı): Ba,150a/32; Bb, 134b/4; Bc, 28b/19; kacarken: Bc, 90b/5; kaç-, Bc, 14b/9, 90a/26, 100a/7; kaç-ıyor: Bb, 147b/19. [Mol. (iştima, 102/16)] [>97, 212, 241]
- "kad < Far. kadd" kad (k.-lerinün): Bc, 108a/21. [Par. kadd, 2235/5; Men. kad, kadd] [>19]
- "kadayıf < Ar. katâ'if" katâyıf: Ba, 155a/2,16,17(2)[Men. kâtâyıf] [>79]
- "kadın" kadın: Taya kadın, Bc,159a/9-10; Eşe Kadın (yer adı), Bc, 146b/3, 154b/20, 157a/5, 21, 157b/7, 158b/29, 160a/5; hatun, Bc, 12b/5. [Mol. kadun, 239/5, 249/9, 404/13; kaduncuk, 404 /12; Har. kadın; Men. kâdın ~ kâdün hlk. < hâtûn] [>112]
- "kadırğa < Yun. katergoy" kadırka: Ba, 13a/5, 15b/5, 72b/11; kadırğa, Ba,15a/8(2), 34b/8,106b/19, (+25). [Mol. kadrğa, 158/26; Men. kâdırgá, kadırğa~katırğa (kadırğáyá komak, kadırğa balığı) Navis astuaria; Tiremis: kadırğa] [>129]
- "kadım = 'eski' " kadim (k. -imiz): Bb, 1b/29 [>259]
- "kadife" katife: Ba, 177b/4, 187a/21, 189b/13; Bb,15a/34[Par. katife, 2372/11, 12(2), 2373/1, 2; Men. kâtîfet, hlk. kâdife] [>115]
- "kadir-se-n" kâdir ise-ñ: Bc, 60a/16 [>58]
- "kafes < kafas " kafes: Ba, 91b/30 [>172]

- "kaftan < Ar. haftân" kaftan: Ba, 149a/8; haftân, Bb, 68b/22; Bc, 62b/9 (2), 94a/8, 96a/7. [Par. kaftan, 805/11, 1222/6, 1862/1 (2), 2103/12, 2287/8, 2393/9, 10, 11, 12, 2394/1, 2; Har. kafftan, kaftan; Men. háftân = Idumentüm: háftân a., kaftan] [>138]
- "kâğıt" kâğız: Ba, 152a/18, 158a/31, 178a/18, 183b/28, 194a/22, 23, 25; (Kâğız-hâne) Ba, 181a/21, 32; Bc, 28a/27, 126a/9, 169b/24, 26. [Mol. kagit, 134/10, 232/23, 24, 308/19; kagid, 82/2, 4, 6; kagidci, 82/7; Par. kâğıd, 353/, 4, 6, 8, 9, 534/1, 3, 4, 5, 8, 355/2, 3, 1611/4, 1838/11,12, 2143/10; Har. (Kihathane); Men. kâğıd; kâğız; (kâğıd hâne)] [>186]
- "kahr-ile" kahr ile: Bc, 2a/13; kahr-ıla ~ ile: Bb, 91a/13 [>37, 38]
- "kahya < Far. kethudâ" kahya(e): Ba, 209b/14 [>189 (kethüda), 270]
- "kâil < kâ'il" kâyl: Ba, 127b/6 [>79]
- "kâim < kâ'im" kâyim: Ba, 11b/5, 12b/9, 29b/36, 30a/10, 31b/21, 30; Bc, 15a/23, 32b/3, 179b/28 (+170): kâyim-makâm, Ba, 54a/18, 1954b/3, 109a/10 (+17); kâ'im~kâyim: Ba, 11b/1, 32b/13, 75a/18, 76b/22, 198a/2; Bb, 40b/2, 112a/22, 23. [Par. kâyim (ol-), 1248/; kâyimlik, 2160/3; kâyimlik, 2167/9; Men. kâim, kaymakam < kaim mekâm, kaymakamlık] [>79, 80]
- "kâin < kâ'in" kâyin ('el-mukadderu k.' fehevasınca): Ba, 3a/1; kâyinât, Ba, 1b/5, 3a/8, 26a/28, 66b/22; Bb, 1b/11, 37a/36, 115a/8; Bc, 32b/18 [>79]
- "kalbur < Ar. gırbâl" kalbur: Ba, 155b/34(2), 156a/1, 3(2); Bb, 130a/30; galburcıyân, Ba, 156a/2. [Mol. galbur, 110/26; galburlamak, 110/27; Par. kalbur, gırbâl, 419/1, 570/9; kalburlamak, 467/12, 569/5, 570/6, 7, 8; Men. gırbâl, kalbur; kalburlamak = Cribrum: kalbur, gálbur, gırbâl] [>128, 269]
- "kaldırımlıdır" kaldımlıdır: Bb, 64b/1 [>7]
- "kaldırır-sa-k" kaldırır-sa-k: Bb, 131b/26 [>53]
- "kalemler-le" kalemler-le: Bc, 94b/1 [>34]
- "kaleyi" kal'ai: Bb, 104b/22; Bb, 89b/18, 90b/7, 91a/15, 142b/12 [>262]
- "kalilü'l-bızâ'a (= 'rızkı az)" kalilü'l-bızâya: Bb, 56b/35 [Men. kalilü'l-bızâ'a] [>4]

- "kalmış-tı" kalmış-dı: Bc, 14a/6; kalmağ-ıla: Bb,99a/26; kalmamış-idi: Ba, 203b/30 [>32, 42, 46]
- "kalp < Ar. kalb='değersiz' " kalp: Bc, 99a/3; kalb, Ba,125b/30,33[Mol. (kalbasan, 69/23); Par. kalıb, 892/10, (kâlibla-, 893/4; kalpazan, kalbzen, 818/6,1392/9; kalpazanlık, 818/3); Har.(kalpezan); Men. kâlb, (, kâlbzen, kâlbizen, hlk. kalpazan)] [>120]
- "kalyon < İt. galeone [Deny, 1955, § 96]" kalyon: Ba, 22b/17, 23a/18, 70b/10, 12, 15, 21, 72b/2, 3(2), 4, 74b/15, 20(2), 159b/26, (+29); Bc, 94b/22, 28, 30, 31(2), 32; galyon, Ba, 22b/14, 29, 39b/10, 68b/5, 70b/18, 159b/28; Bb, 50b/18; Bc, 38b/4, (+25). [Par. galiyon, kaliyon, 342/8, 933/5; Men. kâlion* < kaliûn < gallione = *Navis magna: ... major: kâliyûn] [>128]
- "kâmilîn ='ermişler' " kâmilin (ehl-i k): Ba, 202a/21 [>259]
- "kan ile" kanlan: Bb, 17b/11 [>38]
- "kana-r-dı" kanar-dı: Ba, 207a/4 [>39]
- "kanat" kanad: Bb, 58a/18; Bc,130b/36; kanat, Ba,12a/16,34a/32, 188b/9, 195a/26, 211b/5; Bb,19b/11, 71b/26; Ba, 12a/17; Bc, 10a/14, 16b/27, 33, 24a/14, 130a/31. [Mol. kanat (k.-li), 28/27; Par. kanad, 79/8, 2125/7, 8, 10; (k.-lı), 80/7; Men. kânad (, askerüñ kanatleri, kapı kanadleri, kanatlü)] [>113, 198]
- "kapan < kabbân='çarşı' " kappan: Ba, 10b/24, 20a/7, 21b/23, 33b/13, 38b/7, 108b/26, 27, 91a/13; Ba, 89a/13,16, 89b/34, 90b/7, 101b/18, 19, 28; kabbân, Ba, 19a/10(...); kepân (= 'tuzak'), Bc, 16a/26. [Men. kâpân, kapan(< kap-) (= 'tuzak'); kâbbân = Statera, Contitorium, Repositorium: kapan] [>119]
- "kapisıyla" kapusıyla: Ba, 9a/10 [>24]
- "kaplıca" kablıca: Bb,5a/26; Ba, 9a/16; Bc, 4a/16; kaplıca, Bb, 8a/34, 9a/6, 19, 8b/11, 12, 15, 20b/9, 107b/2,; Bc, 8b/6,136b/36. [Par. kaplıca, 223/11; Men. kaplüce] [>107]
- "kaplumbağa" kaplı bağa: Bb, 143b/6; Ba, 13b/25; kablı bağa, Ba, 13b/26. [Mol. kaplı бага, 446/13, kaplu бага,454/31; Par. kaplu бага, 265/6, 931/5, 2245/3, 2273/9; kablu бага (392/1; Men. бага (kaplû бага)] [>78, 108]
- "kaptan < kapu-dân" kapu-zân: Ba, 159a/32 [>186]

- "karanlık" karanlık: Ba, 57a/29,158b/16, 181b/22, 207a/1; Bb, 61b/sol 1; Bc,59b/18, 76a/31, 85a/2,18. [Mol. karanlık, 210/21, 24; karanlık, 210/23, 279/17, 19,286/1,390/1; haranlık, 285/24, 26, 29,30,32, haranlugile, 451/12; Par. karañu, 312/10,1131/12, 1132/4, 1489/10; karañücek, 1489/4, 1987/4, 5; karanlık, 297/2, 1463/8, 1489/5; karañuluk, 297/2, 1463/8, 1489/1, 5, 1987/11, 2257/10; karañülik,1132/2; Har. karanlük; Men. karanlık, káranlık, karañlık, (, karañu, karañlü)] [>21, 165]
- "kardeş" karındaş: Ba, 3b/34; Bb, 147a/34; Bc, 102b/30; Ba, 127a/14, 131a/5, 141b/25; Bb, 33a/32; Bc, 30b/2,3 33b/11 (+126); karandaş, Ba, 32a/29; kardaş , Ba, 81b/10, 142b/25, 143a/5, 172a/13; Bb, 55b/36, 56a/19, 56b/1, 27, 59b/20, 134b/33, 142b/8; Bc, 30b/19, 76b/29, 90a/17; kardeş, Bb, 56a/11, 16(2), 110b/12, 134b/27; Bc, 26a/33, 30b/16, 76b/ 5. [Mol. karındaş 154/19; karındaşlık, 154/21, 24; Par. kardaş, 908/7, 1429/3, 4, 1432/6, 2096/4; kardaşlık, 909/3; karandaş, 908/7, 8, 9, 10, 11, 909/1, 2, 5, 6, 2096/4; karandaşlık, 909/3; Har. kardas, kardaş, karındaş; Men. karındaş, hlk. kardaş] [>11, 21, 246]
- "karışmış-sa" karışmış-sa: Bc, 113a/2 [>53]
- "kâriy-dı" kâriy-dı: Bc, 6b/35 [47]
- "kariz ='pis su yolu' " kehriz: Ba, 200b/18; Bb, 81a/17; kariz (Ermeni elfazıyla), Ba, 200b/23(2) [259]
- "karnında" karnında: Ba, 158b/21, 34; Bc, 41a/30, 47b/15, 76a/33; karınlarına , Ba, 176a/20 [>67]
- "karpuz < Far. harbûz " karpuz: Ba, 175b/23, 24, 25; Bb, 58a/35, 69b/25, 76a/14, 124b/23, 126a/32; Bc, 26a/27, 39a/6, 9; harbûz, Bb, 94a/15. [Mol. karpuz, 49/1; Par. karpuz, 426/4, 436/10, 576/3; karpuc, 1345; Har. karpuz; Men. karpuz; harbûz] [119, 138]
- "karyeyi ='köyü' " karyei: Bb, 149b/20, 154b/10 [>262]
- "kasabayı" kasabai: Bb, 25a/20 [>262]
- "kasâid < kasâ'id" kasâyid: Ba, 24a/13, 64b/3 [>79]
- "kasır < kasr ='kısalma' " kasır: Ba, 5a/29 [>88]
- "kat'â ='kesinlikle' " kat'â, Bc, 9b/6
- "katarım-la" katarım-la: Bb, 132a/17 [>28]

- "katır-ıla~ile" katır-ıla~ile: Bb, 114b/5 [>27]
- "kavaf < Ar. haffâf = 'ayakkabıcı' " kavvaf: Ba, 169b/23, 190b/21, 24, 29, 33, 191a/24, 25, 28; haffâf, Ba, 190b/19, 34. [Men. haffâf, hlk. kavvâf] [>93, 138]
- "kavil~kavl" kavil (k.-ler ve şarkiyyât): Ba, 201a/7.[Men. kâvl] [>88]
- "kavm-den" kavimden: Ba, 207b/22; kavm-ler, Bc, 54a/25 [>87]
- "kaybol- < gâ'ib ol-" gâyip ol-: Bb, 139a/33; Bc, 47b/11 [>120]
- "kayd u bend" kayd bend: Bb, 154a/21 [>66]
- "kayma < kâ'ime" kâyime: Bb, 146b/34, 147a/7 [>79]
- "kaynı" kaynı: Ba, 103b/30 [>67]
- "kaz" kaz (k... mürği): Ba, 112a/9, (k. begi) Bb, 99a/6; Ba, 112a/19 [>176]
- "kazan" gazgan: Bb, 6b/36; kazan, Ba, 148a/10, 157b/11,167a/21-22, 167b/1 (2), 174b/23, 180b/2, 3,11, 26, 29, 30, 32(2), 208a/15 (2); Bb, 47b/23 (2), 24, 25(2), 52b/8, 92a/35, 124b/19, 30, 32 (2), 209a/15 (2); kazgan, Ba, 140b/22, 153b/15, 168a/12, 180a/33, 36, 181a/14; Bb, 38b/19, 47b/20, 74b/32, 33, 34, 81b/33, 106a/31, 32, 33, 139a/7(2), 8, 9(2), 10; Bc, 32a/4, 45b/19, 117b/4, 121a/37,134a/3, 160a/29, 164b/32, 174b/25. [Mol. kasan, 76/28; gasan, 111/19 ; gasancı, 306/18; Par. kazan, 311/3, 429/4, 1230/2; 1502/10; (k.-cı) 311/7, 8; (k.-cık) 311/5; kazgan, 311/3, 4, 429/4,1230/2; Men. kazan, kâzhân = Ahenum: kazan, kazgan; Lebes: kazan, kazgan, gazgan] [>1, 103]
- "kazar-ken" kazar-ken: Ba, 148a/34 [>59]
- "Kazdağı-lı" Kazdağlı: Ba, 43b/12 [>69]
- "kazır-ken" kazır-ken: Ba, 182a/30 [>59]
- "kebk ='dere keklîği' " kepk (k.-i vahşî): Ba, 118a/35 [>119]
- "kebş ='koç' " kepiş: Ba, 161b/25, 26, 164a/2; ='fişek cinsi', Bc, 169b/23; ='er, yiğit (< koç), Bc, 155b/1, 169b/24 [>88, 119]
- "kebûd ='gök mavisî' " kebûti (k. kürkden): Bb, 76a/17. [Par. kebûd, 388/9; Men. kebûd] [>126]
- "kec ='eğri' " keç (k.-nigâh): Bb,118b/19; (k.-rev) 146b/36; kec-dehân, Bc, 170a/22 [>123]
- "keçe" kece: Bb, 124a/28; Bc, 120b/25; keçe, Ba,122a/33, 126a/21; Bc, 53a/35, 63a/5 (+14) [>101]

- "keçi" keci: Ba, 162a/6, 174a/13; Bb, 126b/36, 139a/1, 5; Bc, 169a/6 ; keçi, Bc, 61a/8, 63a/35, 67a/8 [>101]
- "kediyle" kediyle: Ba, 207a/16 [>24]
- "kelp < Ar. kelb= 'köpek' " kelp: Ba, 200a/30; Bb, 39a/24, 100b/1, 113b/31; Bc, 130a/27. [Men. kelp] [>120]
- "kepçe < Far. kefçe" kepçe: Ba, 166a/30, 167a/9, 167b/12; kepce, Ba, 140b/21. [Par.kepçe,1355/10,1358/2,1736/4,1865/3, 2232/3; kefçe, 1865/3; Men. kepçe; kefçe=Cochlear: kepçe, kefçe; Tudicula: kebçe, kefçe] [>95, 162]
- "kepenek" [Par. kepenek (, yağmurluk, yapınca), 340/4; kepe, 340/5; kepecik, 340/9; Men. kepenek] [>133]
- "kepenk < hapenk" kepenk: Ba, 106a/10(3); kepenek-ci, Ba, 86b/13; hapenk, Bc, 159a/0(2), 32(2), 159b/13. [Par. kepenk, 2313/4; Men. kepenk] [>135]
- "Kerbelâ" Kelbelâ: Bc, 29b/6, 97b/18; Kerbelâ, Ba, 155b/5 [>151]
- "kerevit < Yun. kerevides" kerevit: Ba, 4a/35. [Mol. kireved, 289/19; Par. kerevid, 316/6] [>126]
- "kereviz < Far. kerefs" kereviz: Bb, 59b/6; kerefs, 7Ba, 165b/35; Bb, 34a/19 [Par. kerehviz, 138/9; Men. kerefs, kerfes, hlk. kerefiz= Apium: kerefiz, hlk. kereviz] [>88, 93, 109]
- "kerpeten < Ar. kelbetân" kelpedân: Ba, 149b/31, 153a/34(2), 180a/25; Bc, 40b/6, 62a/36, 109a/6. [Mol. kelpetun, 451/1; Par. kerpeden, 889/10; Men. kelbetân] [>115, 119, 150]
- "kerpiç" kerbüc (k.-dendir): Bb,148a/29; Bc, 67a/33,143b/15(2); kerpüç-den, Bb,138b/1; kerpüc-i, Bb,139a/17. [Par. kerpüç, 389/1, 1337/2; Men. kerpüc (, kerpucçi)] [>94]
- "kese < Far. kîse" kese (k. -ñe): Ba, 172a/13. [Mol. kese, 367/13; Par. kise, 276/6, 8, 10, 1046/7, 8; Har. kese; kissesiz; Men. kîse, hlk. kese] [>245, 259]
- "kesif < kesîf ='yoğun'" kesif: Bb, 139a/31; kesâfet, Ba, 9b/36 [>169]
- "ketenci < kettân" ketenci (K. Ömer): Bc, 30b/35. [Mol. keten, 235/ 14, 448/7; Par. keten, kettân,2183/2; Men. kettân, ketân, hlk. keten] [>19]
- "kethüda" kethuzâ: Ba, 155a/8, 199b/4; Bc, 5b/13,182a/13; kahyá(e), Ba, 209b/14[Mol. kathude, kahya, 240/27; Par. kethüdâ, hıyâyâ,

- 1288/11; kethüzâ, hayâyâ, 1290/8; kethüdâ, 2332/6(2), 1613/5; kâyâ, 2331/5; kethüdâlık, 2331/5; Har. kihaya; Men. kethüdâ, hlk. kahya, kihaya] [>186, 289]
- "ketmet- = 'gizlemek' " ketim ét-: Bb, 27a/30 [>89]
- "keykavus" keykâvuş: Bc, 59a/11 [>204]
- "kılıç" kılıc: Ba, 49b/35, 50a/34, 58b/22, 61a/27, 73b/11, 84b/18; Bb, 134b/34, 135b/23, 24, 136a/3(2), 152a/9, 152b/24, 155a/26, (+42); kılıc, Ba, 4b/14; Bb, 65a/24, 101b/20, 21, 123b/36, 127b/30; kılıc-cı, Ba, 14a/20; kılıc-lı, Bb, 38a/30, 53a/11, 65a/24, 66b/31, 111b/5; dalkılıc-lı, Ba, 19a/21,; bb, 46a/21, 134b/23, 145a/11; kılıç, Ba, 17b/32, 25a/12, 78b/1; Bb, 151b/17, 155a/23 (+....). [Par. kılıç, 2210/12, 2211/1, 3, 8, 10; (k.-dan), 121/10, 168/4, 283/11, 412/4, 1312/2; Har. kılıç; Men. kılıc (, kılıc dal et-, dal kılıc ol-)] [>98]
- "kılınır-mış" kılınır imiş: Bb, 86b/17 [>50]
- "kına < Ar. hinnâ' [Şevki, sh. 48, 153, 295]" kına: Ba, 154a/4, 13, 155a/27, 155b/18, 156a/33, 160a/22, (k.-lı) 163b/36, 173b/13, 200a/31; hinnâ, Ba, 160b/18, 20, 25(2), 161a/17, 19, 161b/18. [Par. kına; Har. kana; Men. hinnâ'e, hinnâ, hınâ, kınâ, kına] [>19, 138]
- "kıraat" kırât: Bc, 3b/22, 7a/1, 41a/13, 44b/10; Ba, 19b/26, 31a/18, 20b/9, 70a/16, 17; Bb, 32b/2(4), 34b/19, 53a/21, 123a/25, 144b/30, 145a/3, 6, 15; kırâet, Ba, 19b/27, 23b/35; Bb, 22a/30; Bc, 20a/16, 31a/6, 7, 116b/2; kıraat, Ba, 144a/4. [Par. kar'et (ét-) 904/8; Men. kırâ'et] [>3]
- "kırbaç" kırbac: Bc, 181b/33, 182a/7. [Men. kırbaç] [>94]
- "kırlangıç" kırlankıc: Ba, 119b/20; Bb, 109a/19; Bc, 26a/8. [Mol. karlankuç 363/3; Men. kırlangic = Hirundo: kırlangıç] [>98]
- "kırmızı < Ar. kirmîz-î" kırmızı: Bb, 60a/4; (harekesiz) Bb, 33b/18, 58a/11, 118b/10, 124a/28, 127b/23, 141a/9, 154a/34; kıbkırmızı: Ba, 118b/35, 212a/17-18, 25. [Mol. krmisi, 361/13, 15; Par. kırmızı, 988/1, 2(...); kırmızılık, 1872/8; Har. kırmizi; Men. kırmız; kırmızı; kırmızılık] [>108, 259]
- "kısa" kısa: Bc, 37a/12. [Mol. ksa, 109/6; Par. kıssa, 8/11, 2168/12; kıssalık, 186/1; kısa, 1846/12; 549/10; kısalık, 549)9; kasalanmış, 9/1; Har. kıssa; Men. kıssá; missácik; kıssace] [>174]

- "kıssahan = 'kıssa okuyan, hikaye anlatan' " kıssa-hân: Bb, 9b/17;
 kıssa-hôn, Bb, 46a/36; kıssahôn^l°k, Ba, 151b/2. [Mol. ksahon,
 274/1; Par. hôn (, kârî, ukuyucu), 1236/12; kıssa hôn, 330/4,
 1026/15?, 1416/2; Men. kıssâ hân (, hân; hûn)] [>253]
- "kıvrak" kıvrak: Bb, 124b/7, (kıs k.) 131b/19 [>21]
- "kibâr" kibbâr: Bb, 137b/6 [>84]
- "kilise < Yun. ekklesia" kilise: Ba, 60b/26, 123b/15, 150a/16; Bc,
 104a/28, 127b/9, 147b/15; kelisâ, Bc, 105b/12; Ba, 120b/17,
 132b/2, 141b/28; Bc, 2b/3, 13a/4, 51a/2, 98b/34, 102a/2,
 104b/10, 105b/12, 114b/24, 167b/19 ; kenise, Bc, 103a/3; Bc,
 19a/ken, alt, 20b/3, 5, 22b/2, 42a/6, 56b/8 (+33); kiliseleriy-
 miş: Bc, 127b/9. [Mol. kilisa, 88/28, 367/31, 33; Par. kinisâ,
 396/10; kinise, 611/12; kilisâ, 611/12; Har. klişe, klise; Men.
 kilise = Templum: kenisâ, kelisâ, kilisâ] [>52, 71, 158]
- "kilit < Far. kelîd < Yun. kleidi; kleis [Baydur, 1953] = 'anahtar' " kilid:
 Ba, 171a/27; Bb, 10b/24; Bc, 60a/4, 2; kilidle-, Bc, 60a/3(2),
 80a/2; kilîd-idir, Bc, 146a/25 [Mol. kilit, 88/24, 398/23,
 kilitlemek, 201/30, 31; Par. kilid, 395/6, 7, 8, 399/10, 679/9,
 1090/5, 6, 2289/11; Men. kilîd; kilid (= 'kilit'), kilitçi, kilitlemek]
 [126, 259]
- "kim-in" kimin: Bb, 135a/4 [>167]
- "kimse" kimse: Ba, 196a/10, 207a/2; Ba, 5b/19, 30b/30110b/18; Bb,
 132b/7, 142b/4, 146a/15 (+30); kimsene, Bb, 20b/24; Ba, 193b
 /6; Bb, 127b/32; Bc, 109b/28, 159b/14; Ba, 30a/13, 31a/6, 29, 30,
 32a/5, 14, 18, 20, 22, 115a/23, 117a/12 (+323); kimesnei: Ba,
 115a/23; Bb, 145a/24. [Mol. kimesne, 34/8, 89/13, 29, 30, 221
 /8, 331/1, 478/20; kimasne, 67/12; (hiç, bir) kimse, 270/3, 380
 /32; Par. kimse, kimesne, 1709/4; (hiç, bir) kimse, 83/11, 120/8,
 2391/7, 2423/11, 2432/11...; kimesne, 15/10, 81/8, 2320/2, 3...;
 Har. kimesne, kimsi, kimse; Men. kimesne(ol kimesneler), kimse,
 (hiç kimse, hiç bir kimse, kimseye varmadüm)] [>72, 262]
- "kiraz" kiraz: Bb, 24b/2, 25a/36, 33b/6, 11, 58a/28, 59a/6, 59b/4,
 63a/2; Bc, 15b/30; kiras, Bc, 32a/33. [Par. 418/8, 10, 11;
 kirazlık , kirâzistân , 418/12; Men. kirâs, > hlk. kires = Cerasum:
 kirâs, hlk. kires; kirâs] [>109]

- "kireç" kirec: Ba, 5b/11, 200a/3, 4, 5; Bb, 138a/4 (+12); kirec-ci, Ba, 10a/11, 10b/30; Bb, 23a/17, 57a/32; Ba, 33b/30, 87b/14, 148a/12, 200a /4; kireş (k.-ci): Ba, 112a/9, 165a/2. [Par. kirec, 310/1, 2, 4, 1410/11; kireç (k. ocağı), 895/3; kirecçi, 310/5, 895/6; Men. kirec (ocağı, taşı, südi burni)] [>94, 208]
- "kiremit < Yun. keramidos < Yun. keramidi [Baydur,1953]" kiremit: Ba, 200a/10, 11; Bb, 4a/1, 21b/36, 22a/13, 24a/7, 25a/18, 19, 31b/19, 35b/22, 58a/12, 59a/18; Bb, 58a/26, 58b/34; Bb, 23a/14, 27a/6; Bb, 59b/31; Bb, 64a/20. [Mol. 249/16, 18, 330/19, 455/6; Par. keremit, 1337/1, 2274/5, 2250/6; keremitci, 1336/8; keremit-hâne, 1337/3; keremidleme, 532/3; keremidlik, 1337/3; karmît, 776/5; Men. keremit, keremit hâne, keremit dam, keremitci, keremitlemek, keremitlü; keremid = *Imbrex: keremit, kırmîd] [>126]
- "kirpiğin-le" kirpiğiñ-ile: Ba, 72b/30 [>35]
- "kitif < kitf='omuz' " kitif (k.-ler): Ba,56b/16; k.-inden, Bc, 33a/29 [>88]
- "koç" koc (K. Davud): Bc, 86a/17 [>98]
- "kodumsa~ise" kodum ise: Ba, 103a/1 [>55]
- "koğuş" kovuş: Bb, 46b/12, 18, 47a/1 [>142]
- "komşu" komşu: komşu, Bb, 135b/11; komşı, Bc,169b/27 [Mol. komşı, 480/4; komşuluk, 480/2; Par. koñşı, 1682/10, 2400/11, 2401/1; koñşu, 1687/12; koñşulik, 2400/9; koñşilik, 2400/11; Har. koñşı; Men. koñşü, koñşı; koñşulik = Vicinus: koñşu] [>168]
- "koncoloz" koncoloz: Ba, 12a/12, 13; Bc, 127b/15[Mol. kara honcolos] [>109]
- "konsolos" konsoloz (kiraluñ balyoz vekilleri yani k.-ları): Bc, 18a/36. [Men. konsolos] [>109]
- "Korkut" korkud (k. Ali): Ba, 53a/sol 2, 94b/35, 36, 95a/1 [>113]
- "korsan" korsan: Bc, 17b/2 [>174]
- "koru-yı kân-ı gülistân" : Bc, 157b/24 [>81]
- "korucu" korcu: Bb,85a/35; korçı, Bb,78b/29,86b/29, 90b/27, 97b/20; korucu, Ba,132b/36; Bb, 24a/6, 49a/5,125b/30; Bc, 27b/3; korucu, Ba, 28b/6(2). [Par. korucu, 1008/9; Men. koruci] [>21]
- "Kotas-ıla" Kotas-ıla ~ ile: Bb, 39a/31 [>27]

- "kov- " kov-: Ba, 81b/sağ 1; Bb, 47b/8, 55b/34, 70a/6, 116b/8; kova kıra, Ba, 33a/22, 126a/24, 145b/15, 178a/7, 183b/10; Bc, 30a/16, 31a/20, 38b/4-5, 15, 28, 70b/20, 97b/30, 98a/6, 130a/28, 145a/7, 180a/8; kovşarak, Bb, 56a/8. [Par. kovulmuş, 800/3, 4, 5; Har. kov-; Men., kovmak] [>141]
- "kova" kova: Ba, 186a/35; Bc, 23a/27; Ba, 155a/26, 171a/6, 186a/35; k.-cıklar, Ba, 186a/35; Koğacı Mescidi, Ba, 104a/13, 26, 107b/4, 111a/23. [Par. koga, 1992/8, 10; kova, 2202/6; Men. koga, hlk. kofa ~ kufa] [>142]
- "koyak = 'vadi' " koyah: Ba, 21a/8, 27a/31, 119b/11, 140a/33 [>136]
- "koyna = 'kucak' " koyn-a: Ba, 109b/18; koyn-undan, Bc, 100b/24, 101a/7, 169a/22, 171a/20, 175b/11 [>67]
- "koyver-" koyver-: Ba, 145b/19; Bc, 101b/36; koyuvér-: Ba, 67a/13; Bb, 47b/11. [Par. koyvir-; deyver-, 667/5; deyvir- 505/12, 1729/9, 10] [>22, 252]
- "koz" koz (k. bekçilere Begkoz hamamı): Ba, 92a/9 [>176]
- "köçek = 'deve yavrusu' " köşek: Bc, 39b/33, 40a/7; köçek, Bc, 30a/4, 40a/2, 4; köçe-cik, Bc, 39b/36 [Men. kûçek, deve kûçegi] [>2, 208]
- "köprü < köpür [Deorfer, § 1623]" köprü: Bb, 62a/24, 127a/14, 129a/30, 130a/9, 132a/12 (+75); Bc, 82a/8, 144b/34; Bc, 62b/23, 68a/29; köprüli, Ba, 45a/33, 71b/29, 180b/31; Bb, 129b/34, 130a/6; Bc, 106a/32 (+3); köpri, Ba, 101a/7; Bc, 68a/6, 72b/17, 105b/1; köpr ~ köpür(k...şehri), Bb, 128a/33, 129a/29, 130a/15; köpürlü, Ba, 76b/16, 79b/1, 27; Ba, 81a/14; Bb, 129a/11, 25, 129b/10(2); köpürlizâde (k... Ahmed Paşa), Ba, 124a/31; Bc, 119a/25, 32, 158a/15, 158b/15. [Mol. kopru (=kiopru, geçid), 310/28; kopricik, 314/4; kopricigás (= kioprigi-ghas), 311/3; Par. köpri, 1624/9, 11; Har. köprü; köprüli; Men. köpri] [>264]
- "körfez < Yun. kolpos" körfez: Bc, 38a/20. [Mol. korfas (kiorfas), 107/26; (İsnimit) korfusi, 167/25; Par. körfüz, 47/5, 980/8, 9; Men. körfüz* (Venedik körfüzi) = *Sinus maris: kürfüz, körfüz] [>109, 152, 255]
- "köseç" kösec (k. Bayram-ı Veli): Bb, 139a/27 [>98]

- "köşe" kûşesiy-se: Ba, 150a/12(...)[Men. kûşe, hlk.köşe, köşelü t., göşe p., göşegîr, göşenişîn] [>56]
- "köşker < Far. keş-ger= 'ayakkabıcı' " keşger (k.-lik): Bb,121a/13. [Men. keşger = Sutar: kefişger; calcearius: keşger] [>93]
- "köy < Far. kûy " kög: Bc, 27b/26 (kögden köge) 91b/7, 110a/ken., 120b/17, 122b/4, 170b/34; Bc, 17b/34; köy (k. -dür): Bb,77a/36. [Mol. koy (=kioi), 480/33; kovlu (=kioulú), 366/7,10; (k. olmak), 366/10; Par. kûy, köy; Har. köi, köy, koy(Haskoy); Men. köy (köyinde, köyünde, köy sahibi, köy subaşisi)] [>146, 259]
- "kucak" kuçgag (kuç kuçgag ol-): Bb, 115a/12; kuc kucağ ol-: Ba, 138b/22; Bc, 169b/35 [>1, 98]
- "kufl = 'kilit' " kıfl (k. -ına): Ba, 160b/36. [Men. kufl] [>242]
- "kulaç" kulac: Ba, 4a/20; Bb, 58b/29, 87a/18, 126b/29 (+17). [Men. kulac] [>98]
- "kulûb = 'kalpler' " kulûp: Bc, 176b/32 [>120]
- "kumbara < Far. humbere" kumbara: Bb, 52b/7, 8; (Bâlâdan düşman üzre taş ve k... bıragacak delikler vardır.) Bb,4a/29, 52a/34, 53a/13. [Mol. kumbara, 119/25, 306/21; Par. kumbara, 278/1;1553/1, 1599/10; kummara, 1601/10; Men. kumbara; kumbaracî; humbere, hlk. kumbara, humbarácî, (, humbárácî bâşî)= 1. Pyxis pecuniaria: kumbara ; 2.Globus ignitus missilis: kumbara; el kumbarasi] [>138]
- "kumburgaz < Yun.. purgos='kale' " kumburgazı: Ba, 13b/12; kumburguz, Ba, 13b/11; kumburgusu, Ba, 15a/26. [Men. bûrguz, bûrgaz] [>109]
- "kumsal" kumsal: Ba, 138b/21; Bc, 35b/20, 38a/20. [Men. kumsal] [>174]
- "kûp < Far. küften='vurucu' " kûp: Ba, 59a/18; top-ı k., Ba, 10a/28, 20b/18, 35, 22a/32, 62b/35, 72a/4; Bb, 41b/2, 49b, 14, 52b/35, 68a/3, 74a/25, 90a/5, 20, 90b/15, 24, 111a/1; top-ı kal'e-k. , Bb, 97b/10, 100a/27; (zer-kûp [z. yani altun döğümler], Ba, 194a/12; top-ı kûb, Bb, 67a/9. [Men. kûb (, top-i kâl'á-kûb)] [>120]
- "kupa < İt. cuppa" kupa: Bb, 132b/31. [Mol. kupa, 107/1-2; Par. kupa, 531/6] [>19]

- "kurb ='yakın' " kurp (k. -ı Sovukkuyu): Ba, 85b/9 [>120]
- "kortela < İt. cordella" kortele (k. bıçak): Ba, 42b/13; Bc, 17a/21, 22 (2), 23, 104b/16 [>19, 125]
- "kursak" kursak: Ba, 158b/10. [Men. kursak; kursaksız] [>174]
- "kurşun" kuguşun: Bb,11b/22: kurguşum, Bb,152b/20; Bc, 28a/16, 138b/5: kurguşun , Bb,124a/32: kurşum, Ba, 20b/17, 31a/13 (+206): kurşu (k. ve tüfenk) Bb, 38b/17. [Mol. kurşin (fişekler kurşunu), kurşinci; gurgurşin, 383/25; gurşinlamak (=impiombáre: dış doldurmak, kurşunlamak, E. Rossi); Par. kurşunlamak (=impium) 1066/11,1067/1; Men. kurşúm, kurşun] [>1, 7, 156]
- "kurt" kurd: Bb, 42b/21, 92b/13, 125a/21 (+44). [Par. kurd, 1279/8, 1280/3, 2387/1(2); (yer k.-ı), 1266/5; Har. kurt; Men. kurd, (ibrişim kurdı, ağaç kurdı, söğüt kurdı, yidız kurdı, kurdcigáz, kurtlü) [>113]
- "kurtulama-" kurtulma- : Ba, 70b/31 [>22]
- "küçücük" kücücük: Ba,33a/26; küçücek, Ba,202b/31; küçücük, Bb, 58a/17, 103b/20, 141a/20; Bc, 35a/36, 38b/4, 44b/31, 110a/27. [Mol. güçücek (giuçiucek),304/24; (yukseuk, 469/14); Par. küçükcek-den,1160/6;küçürek 1371/11; küçükek,1588/4; kiçirek,1587/12; Men. küçükek] [>2]
- "küçük" kücük: Bc, 21b/10; küçük, Bc, 91a/23, 112a/27, 151b/31, (+153); küccük (k.-dür): Ba, 89a/18; küçü(k)-ken: Bb,135a/35 [>63, 83, 101]
- "kükürtlü" kükürdli: Bb, 8b/8 ; kükürlü, Bb, 8b/7 [>13]
- "kümbet < Far. künbed" künbet: Bb, 71a/4, 6,15.[Men. kümbed] [>126]
- "küp < Ar. kûb='içine bir şey konan kap' " küp: Ba, 120b/28(2), 27, 153b/5, 165b/15, 167a/9, 174a/16, 174b/30, 178a/27. [Par. kûb, 1485/8; küp, 2396/4, 2442/7; Men. kûp f., kûb a. = Cupa, cuppa: küp] [>120]
- "küpler-in" kûplar-ın: Bb, 111a/1 [>167]
- "Ladik" lâdik: Bb, 15a/9, 11; lâdik, Bb, 126b/16, 127a/3 [>258]
- "lahit < lahd='mezar'" lahid (bilâ-l.): Bb, 52b/14 [>88]
- "la'l-gûn < Far. " la'il-gûn: Bc, 116b/34 [>88]
- "lâtime-âmîz =' latifeli, matrak' " latife-âmîz: Bb, 114b/16 [>185]

- "lâyık < lâ'ik" lâyık: Ba, 58b/8 [>79]
- "lehim < Ar. lâhm" lehem: Ba,182a/9; lehem-bâr='lehimci' Ba, 182a/9, 183a/32. [Men. lehim; lehem; lehm < lahm= Consolidato: lâhm , hlk. lehem] [>192]
- "lerze = 'titreme' " lerze: Bc, 181a/4 [>185]
- "letâyifât" letâ'ifât ~ latâyifât: Ba,63b/30,105a/15,110b/15[>80]
- "levâzımîn < Ar. " levâzımın (elzem-i l.-dendir): Ba,146a/14, 159b/13, 166a/24-25, 178b/11, 184a/11, 210a/24, 25-26, 28; Bc, 155b/15, 161a/10 [>259]
- "leziz = 'lezzetli' " lezîz: Bc, 48a/10, 14,73a/15 (+5); lezzet: Bc, 40b/2, 9, 54a/36, 80a/28 [>184]
- "libâçe='örtü' " lipâçe: Ba, 33b/20, 35b/20,102b/36, 161a/4; Bb, 111a/21; Bc, 171a/13; (sammur l...,) Bc, 87a/21; Ba, 74b/36, 75b/1. [Men. lebâçe] [>119]
- "li-ebin < Ar. ='babadan (kardeş vb.)' " lâbin: Ba, 43a/19 [>3, 270]
- "Limni" ilimni: Bb, 95a/26; Ba, 70a/4, 8 [>85]
- "lü'lü" lülü: Bb,1b/7 [>3]
- "lügat" lükat (l. -ı mühmele): Bb, 59b/21; lügat (...) [>129]
- "mağaza < Ar. mahzen [Şevki, sh. 46, 96, 290, 354] " mağaza: Ba, 200b/13 (Toloz mahzen yapıcılar dahi mağazayı şunda yapalım yok şunda yapalım déyü kazma ve kürekler ile geçerler.) [Mol. magaza (=maghasza), 240/1; Par. mahzen, 328/5, 367/2, 379/8, 12, 1290/3; odun mahazin(i) (, o. yığını) , 1237/10; magaza, 367/2; Men. mahzen, hlk. mahaza (431)] [>]
- "mağlup < Ar. mağlûb" mağlup: Ba, 16a/17, 19 [>120]
- "mahbup < Ar. mahbûb='sevgili' " mahbup: Bb, 153b/27 [>120]
- "mahfe < mihaffe='devenin üzerine oturmak için konulan sepet' " mahfe: Ba, 199b/28; mahafe(m.-ciler), Ba, 200b/3(2). [>19, 261]
- "mahmuz < Ar. mihmâz ='topuk' " mahmîz: Ba, 39b/31, (m... édüp) 67b/4; Bc,118a/30. [Mol. mahmuz, 420/12, 426/3; Men. máhmûz] [>190, 268]
- "mahpus < Ar. mahbûs" mahpus: Ba,17b/18(2), 56a/17, 59a/3, 80b/4, 91b/26; Bb, 34b/20, 73a/22, 105b/15; Bc, 77a/17; mahpus-hâne, Bc, 33a/19, Ba,120a/ken. 205b/36; mahpûsan='mahpus olarak'[m. merhum olup], Bb, 122a/19; Bc, 55b/4; mahbûs, Ba,

- 122a/30, 186a/34, 206a/5; Bc, 164b/4. [Par. mahbûs, 1073/9, 1085/5, 1662/1, 5; Men. máhbûs] [>119]
- "mahvet- " mahiv ét-: Bc, 147b/24. [Par. mahiv eyle-, 359/4, (ol-) 12; mahu eyle-, 132/7; Men. máhv ol-] [>89]
- "mahzûz=' hoşlanmış' " mahzûz:Ba,146b/21; Bc,175a/8,176b/27 [>180]
- "mâil < mâ'il='yatkın' " mâyil: Ba, 2a/28, 52b/36, 56b/15, 68b/30, 74a/27, 87a/35, 98a/9, 143b/3; Bc, 48b/17, 11a/31, 158a/12; mâ'il ~ mâyil: Ba, 3b/34, 66b/3, 4, 74a/8, 100a/18; Bb,118b/10, 153b/26, 172a/4, 185a/12, 201a/6; Bc, 10b/27 [>79, 80]
- "makas < Ar. makass" (mîkrâz: Ba, 212a/16(...)). [Mol. makas, 152/6, 285/33, makascik, 152/7; Par. makas, 889/9, 1379/1, 2061/8, 2209/2; makâs, 2170/1; mîkrâs, 889/9, 1379/6; mîkrâz, 1379/6; makascik, 1386/ 8; mîkrâscik, 889/11; Men. mákâs=forfex: makas, makâs < mikâss] [>19]
- "makreme < Ar. mîkrame [Şevki sh. 49, 130]=' örtü kumaş, bürük' " makrame: Bc, 23a/9, 54b/17, 26; Ba, 170a/11; Bb, 99b/6; Bc, 24a/36(2); mahrame, Ba, 187b/ken., Bc, 23a/9. [Mol. mahrama 143/33, 384/28, 461/21; Par. makrame (sine m.-si), 812/4, 845/1, 982/10, 1007/1, 1014/10, 1578/4; hammâm m.-si, 2000 /7, 2213/11, 2300/3, 4, 2371/9, 10; mahrame (yüz ve el m.-si), 173/9; Har. mahrama; Men. mákrámá, hlk. mahrama (, el makramasi)] [>137]
- "malum < Ar. ma'lûm" ma'alûm: Bb, 106a/24; mağlûm: Bc, 8a/13. [>88, 149]
- "mancınık < Ar. mancanîk < Yun." mancılık: Bb, 21b/18; mancınık, Bb, 120a/23; Bc, 38a/7, 52b/4, 55a/21. [Par. mîncınık, 152/5, 1285/8, 10, 1286/1, 2(2), 1384/4; Men. menceñik = machina: menceñik, menceñik; menceñik, hlk. menceñik] [>157, 239]
- "mangır < bakır [Banguoğlu, 1974,§ 40]" mankır: Ba, 149a/2, 171b/10; Bc, 6a/21(2) (+5). [Mol. mangır, 65/24, mangır, 330/21, 332/10; Par. mengir, 1587/9; mengür, 613/1; 660/3, mangır, 613/1; mangur, mangır, mengir (, pul), 1715/3 ; Men. mangır < mankır; mankır, hlk. mangır ~ mangur = Obolus: mangır, mángur < mánkır] [>74, 159]
- "manzur ='bakılan' " manzûr (m.-umuz): Bc, 66a/ken. [>180]

- "marangoz < Yun. maraggus" marankos: Ba, 70a/23, 122a/34, 125a/5; Bb, 27a/4,5,50a/14, 28a/5 (+7). [Men. marankon, hlk. marangun = marangone: dülger (< P. dürüdger, dürüger), maranko] [>109,129]
- "maskara < mashare " maskara: Ba, 165b/12; mashare, Ba, 206b/31; Bb, 92b/6; mashariyyât, Ba, 200a/22. [Mol. maskara, 140/1, 193/8, 247/31, 32, 248/1, 381/20; m.-luk, 374/32, 381/11; m.-lik, 70/14, 139/29, 374/30; maskare, 74/25, 27; maskre, 70/16; Par. mashare, 248/7, 9(2), 11, 255/11, 270/8, 295/5(2), 8, 9, 299/3, 5, 650/6, 10, 1204/9, 1795/8; m.-lik, 248/4, 296/1, 813/1, 930/12, 1203/1; m.-lık, 224/6, 295/12, 650/8, 823/10, 1795/7, 9, 2190/6; masharalamak, 2040/9; masharalanmak, 255/12, 256/6, 295/7, 650/6, 1204/10; Men. máshâret, hlk. mashara; masharaci; masharalık; masharalatmak] [>139]
- "mastçı='saray yoğurtçusu' " mastıcı (m. başı): Bb, 116a/11; masdıcı, Ba, 94a/25. [Par. mast, 1226/5; Men. mâst (, yoğurt)] [>87, 115]
- "matara < mathare < mithere [Şevki, sh.46, 90, 97]" matara: Ba, 155a/30, 156b/ken.2(2); Bb,111b/7; Bc, 25b/34. [Har. matara; Men. matara =Men.'de mátheret, mitheret kelimesine 1. alet, avadanlık, pusat anlamlarına gelen Instrumentum, 2. Gutturium karşılığı verilmiş. Gutturium: ibrik, âbdestân < âbdesttân, metheret, mitheret] [>12]
- "mavna < Ar. mâ'ûne [Şevki, sh.46,97]" mavna: Ba, 123a/ken; mavuna, Ba, 129b/21, 160a/ken.(2); Bc, 94b/19, 31, 32, 96b/5, 175a/13, 177a/16. [Mol. mavona, 158/31; Par. ma'una, 933/2; Men. mauna (272) = Tiremis major: mahona] [>66, 148]
- "mayalan- < Far. mâye+lan- " mayalan-: Ba, 165b/27. [Mol. maya (indeks); Men. mâye; mâyelemek; mâyelü] [>259]
- "maydanoz < Gr. makedonesi" ma'denos: Ba, 165b/35; Bb, 34a/19: ma'denivâz, Ba, 165b/8, 166b/28; Bb, 34a/20 (Trb. yör.). [Par. ma'denos, 1577/2, 3; mi'denüvâz, 1577/3; Men. má'denoz t., mi'de nüvâz, má'denos, hlk. má'danos = Petroselinum: ma'denos, hlk. magdanos] [>268]
- "mazanne ='ulular, veliler' " mazanne: Ba, 122b/ken.; Bc, 133a/33, 137b/31 [>180]
- "mebhût ='hayran' " mebhût: Ba, 2b/26,129b/33, 149b/23, 156b/ 26; Bb, 65b/6,128b/28, 132b/35; Bc, 39/5, 100b/1 [>195]

- "mebzul = 'bol, çok miktarda' " mebzûl: Ba,137b/18, 19, 204a/36 (+38) [**>184**]
- "mezczup < Ar. meczûb='cezbeli, deli' " mezczup (m. -ı ilâhiden): Ba, 93b/19 [**>120**]
- "medfunlardır" medfûnlard(ır): Ba, 104b/27 [**>8**]
- "medrese" medese: Ba, 86a/24 [**>8**]
- "meflûc='felçli' " mefluç (m. ol-): Ba, 43b/18; meflûc iken: Bc, 174b/9 [**>52, 65, 123**]
- "mefrûz = 'farzedilen' " mefrûz (m. 'ul-kadem): Bc, 83a/6 [**>182**]
- "mef'ul-müş" mef'ûl-miş: Bc, 139b/23 [**>52**]
- "meges = ' sinek' " meges (m. -den): Ba, 11b/15 [**>170**]
- "meh-pâre" mehi-pâre: Bb, 33a/14 [**>90**]
- "mehterhâne = 'büyük davul' " mihter-hâna: Ba,170a/25[Men. mehter hâne] [**>238**]
- "mekr='hile' " mekir (m. -dir): Bc, 14a/20 [**>88**]
- "mektup < Ar. mektûb" mektup: Bb,127a/20. [Mol. (mekteb, 452/7; kitap, 234/9; kitaphane, 234/8; kitabcik, 234/11); Har. mektup, mektüb, mektüp (, kitab, kitap); Men. mektûb (, kitâb)] [**>120**]
- "me'kulât" mâkulât : Bb, 9b/6, 24a/30, 26b/19, 34, 51b/1 [**>3**]
- "melâike < melâ'ike" melâyike: Bb, 36b/36, 37a/1, 67a/38; Bc, 26a/3; melâ'ike ~ melâyike (innallâhe ve m. -tehû): Ba, 25b/17 [**>79, 80**]
- "melâl" maâl: Ba,115b/21 [**>5**]
- "memur" mamur: Ba, 28b/5; Bc,1b/32 (+24); memur, Bb, 35b/15, 52b/7, 53a/3,152a/29; Bc, 31b/19(2) [**>3**]
- "menekşe < Far. benefşe" menekşe: Bb, 51b/3 [Par. benefşe, benefsec, 2409/9, 12; Men. benefşe, hlk. , menekşe, benefsec (, saru benefşe) = Viola: benefşe, hlk. menefşe, menekşe, benefsec] [**>159, 213**]
- "menfez" menfez: Bc, 80b/1, 162b/4 [**>184**]
- "mengene < Yun. mengene" mengâne: Ba, 153a/34. [Par. mengene, 2199/7, 2401/7; mingene, 2291/11, 2292/1; mingenelamak, 2291/5; Men. mengene; mengenelemek] [**>258**]
- "mensup < Ar. mensûb" mensup: Ba, 170a/19; (m. -dır) Ba, 164b/35, 166a/25,170a/ken.; (m. ol-) Ba, 111a/26; (mensûb-dır,)Ba, 197b/1, 20. [Men. mensûb] [**>120**]

- "merdiven < nerd-bân" nerdi-bân: Ba, 196b/2; nerd-bân (...). [Mol. merdeban, 377/2, 4; merdiven, 377/15; Par. nerdibân (n. başı),1576/1; Men. nedübân, hlk. nerdevân = scala: nerdevân, nerdübân, hlk. merdiven] [>90, 242]
- "merd ü ferd" merd ferd: Ba, 103a/6 [>66]
- "meremmet = 'onarınma' " merammât: Bb, 68a/9, 89b/9 [>258]
- "mergup < Ar. mergûb=' önemli, önem verilen' " mergup: Bb, 76a/30; mergûb (...) [>120]
- "mertebesinde ise" mertebesinde ise: Bc, 40a/5 [>58]
- "mesâ'il='meseleler' " mesâ'il ~ mesâyil: Ba, 31b/6, 108a/32; Bb, 118b/23 [>79]
- "mesafe < mesâfe" mesâfe: Bc, 8b/31 [>173]
- "mesele" mesele: Ba,149b/ken; meselei: Bb,83a/30(2). [Men. mes'elet] [>3, 262]
- "mesh" mest: Ba, 89b/30; mesih ét-: Ba, 191a/9; Bc, 170a/33. [Men. (mesh)] [>89]
- "mestûrdur" mestudır: Bb, 102a/17 [>8]
- "mest ü medhûş" mest medhûş: Ba, 2b/1 [>66]
- "meşe < Far. mîşe" meşe: Bb, 69b/28, 116a/14; Bc, 120b/22; mîşe, Bc, 42a/23, 46b/31. [Par. mişe, 2003/7; mişelik, 891/5, 277/7, 1277/2; Men. mişe (, mişe agacı); mişelik = 1. Quercus: mişe, hlk. meşe; 2. Quercatum: mişelik, mişe, bişe] [>245, 259]
- "meşhed = 'şehitlik, mezarlık' " maşad-lık: Bc, 127a/20. [Par. maşat, meşhed, makbere, merkad, 2341/11,2287/1; Men. meşhed] [>12, 258]
- "metropolit < Fr.metropolit" mitrepolid:Ba,205b/23.[Mol. medrobolut, 258/19, 370/4, 5; Par. mitrepolid1647/12, (m.-üñ) 1378/4, (m.-lik) 1648/1; Men. mitropolit] [>116]
- "mevc mevc, fevc fevc" mevcü mevcü fevcü fevc: Bc, 29b/32 [>66]
- "mevsim" mevsem: Ba, 29b/6; mevsim, Bb, 39a/35. [Par. mev-süm, 2162/2, 3; Men. mevsim] [>245]
- "meyve < Far. mîve" meyve: Ba, 175a/32; Bb, 123a/8,125a/34; Bc, 78a/17. [Mol. meyve, 31/4, 19, 146/24, 156/14, 169/26, 243/6, 262/4; Par. meyve, 920/4,5,10,12, 1135/4, 2016/10(2), 2059/5; Har. meyve; Men. mîve, hlk. meyve (, yemiş)] [>78, 245, 259]

- "mezâhib = 'mezhepler' " mezâhib: Bc, 19a/32 [>184]
- "mezbûr = 'adı geçen' " mezbûr: Bc, 12b/19 [>184]
- "mezkur = 'adı geçen' " mezkûr: Ba, 205b/23, 206a/36, 207a/6, (...) ;
mezkû: Ba, 23b/5; Bb, 97a/27 [>8, 184]
- "mezmum = 'yerilmiş, kötülenmiş' " mezmûm: Ba, 160b/3, 171a/ 24,
186a/19 (+6) [>184]
- "mezun = 'izinli' " me'zûn: Ba, 190a/35, 197b/21; Bc, 175a/1 (+8);
mâzûn, Ba, 142b/34, 181a/30, 183a/11 (+4); mâzûn: Ba, 28b/2,
35b/34, 104b/35, 113a/11; Bb, 29b/ 5 [>3, 184]
- "mih < mih= 'çivi' " mihlamak: Ba, 28a/20, 40a/18, 108b/13; Bb,
39a/3, 59b/36, 60a/2; mih-li, Bc, 81b/25. [Par. mihlamak (,
ekser-lemek), 479/8, 481/7; 1091/11; mih (, ekser), 679/10,
1091/12, 1092/1, 3; Har. muh; Men. mih; mihlamak] [>259]
- "mıknatıs < Ar. miğnatıs < Yun. [Şevki, sh. 67, 288], magnêtês [Baydur,
1953]" mıknatıs: Ba,158a/12. [Mol. mıknatus, 76/14; Men.
mıknâtıs = Magnes: mıknâtıs, magnâtıs, mágnâtıs, mágnıtıs] [>26, 130]
- "Mısır < mısır" Mısır: Ba, 171a/34, 184b/20, 21, 196a/13; Bb, 98b/11;
Bc, 78a/29, 177a/10; Mısır-ıla~ile: Ba, 200b/27; Mısır ile: Ba,
200b/27. [Mol. Msr, 131/31; Misir, 324/16; Par. Mısır, 420/10,
934/6, 11; Har. Misir; Men. mısır, Mısır] [>27, 88]
- "mızrap < Ar. mızrâb " mızrâb: Ba, 202a/2 [>182]
- "mide" ma'îde: Ba, 109b/35, 165b/33; Bc, 91b/20; Bb, 59a/13 ; Bc,
91b/21, 22. [Par. mî'de, 1474/10,1475/2, 1483/9, 2182/6, 9, 10,
2381/7, 8; Men. mî'de] [>88]
- "mi'e=yüz(rakam)" miye-de: Ba, 27b/4, 36b/8, 9, 37b/31, 32; Bb,
15a/9, 31b/26; Bc, 11b/36. [Par. (selâse) mâye, 2327/1; Men.
mâyet] [>3, 79]
- "mihen < Ar. mihnet-ler='sıkıntı, eziyet' " mihen: Bc, 16a/34 [>187]
- "mihenk < Ar. mahakk" [Men. máhák, hlk. máhank] [>74]
- "Mikâ'il" Mikâ'il ~ Mikâyil: Ba, 30a/29, 32 [>80]
- "mil = 'uzunluk ölçüsü' " mil (m. -d°r): Bb, 26b/23, 27a/18 [>259]
- "minare ile" minâre ile: Ba, 25b/15 [>30]
- "miskin < Ar. miskîn" miskin (m.-ler): Bb, 7b/33 [>259]
- "misil='benzer' " misil (m.-ler): Bc,151b/36; misil-li,Ba,140a/ken. [Har.
misil; Men. misil] [>88]

- "molla < Ar. mevlâ [Şevki, sh. 40, 112, 322]" monla: Ba,101b/20, 103a/30, 105a/10, 151b/35-36; Bb, 20b/33, 151a/13; Bc, 6a/ken., 11b/23, 35, ken., 12a/7, 13, 16 (+47); molla, Ba, 26a/13, 91b/23, 101b/4; Bb, 66b/12, 119b/1, 3; Bc, 19a/29, 32, 25b/7; Ba, 28a/16, 35b/36, 107/13, 109a/31; Bb, 90b/27; Bc, 5a/18, 23b/1, 2, 48b/23, 25, 49a/19, 49b/12, 161a/7. [Har. molla; Men. mevlâ, hlk. molla] [>74, 84]
- "Moskova" mesko(~u): Bb, 40b/16; Bb, 96a/31, 96b/3, 18; meskov(~uv), Bb, 95b/12; meskov-ı, Bb, 96a/32; meskov-a, Bb, 101b/6; masko, Bb, 40b/15; maskov-uñ, Bb, 44a/13, 96a/30, 36 [>201]
- "muazzam = 'büyük' " mu'azzam (m. -ınuñ): Bb, 66a/20; 'ızâm, Bc, 139b/39 [>180]
- "muhasara < muhâsara = 'kuşatma' " muhasara: Bb, 124a/14. [Par. muhasara, 180/12, 715/10; muhasaralık, 180/12; muhâsara, 180/10; Men. muhâsâre] [>259]
- "muhasıllık = 'tahsildarlık' " mahassıllıĝ-ı-n: Bb, 153a/32 [>248]
- "muhat = 'çevrili' " muhât: Bc, 158a/29 [>189]
- "muhatara = 'tehlike' " muhâtara: Bc, 1b/18 [>187]
- "muhtekir = 'vurguncu' " mühtekir: Ba, 159a/24, 160b/4 [>192]
- "mukavemet = 'direnme' " mukâvimet: Bc, 95a/5. [Men. mukâvemet] [>239]
- "mukayyet = 'kayıtlı' " muĝayyed: Bb, 122b/6 [>104]
- "munis < Ar. mûnis = 'evcilleştirilmiş' " mûnîs (m.. olmuş kebûterler ile): Ba, 185b/26 [>259]
- "muntazamane = ' büyükçe' " muntazamâne: Bb, 56b/35 [>180]
- "murdar < Far. murdâr" mundâr: Bb, 59b/18. [Par. murdar, 1268/1, 2, 3, 4, 1284/8; Har. murdar; Men. mürdâr; mürdârlık; mürdârlamak = Impurus: mürdâr] [>153]
- "musır < Ar. musırr" musır (ol-): Bb, 82b/29; Bc, 139b/33 [>19]
- "muşamba" muşammâ: Bb, 67b/32; Bc, 142a/28. [Mol. (şamaden 79/3; Par. (müşamma'lemek) 1088/10, 12; (şema'dân, 325/7; şemdân, 325/7; şemi' 383/8); Men. müşemma'; (şem'dân, hlk. şamdan, şamadan)] [>4]
- "muzaffer" muzaffer: Ba, 9b/27, 15b/25, 18b/22, 36, 19a/15; Bb, 40b/9, 50b/33, 51a/13; Ba, 14b/17, 56b/32, 62a/10; Bb, 44a/26,

- 146b/31; Bc, 145b/27; musaffer, Ba, 82a/18,206b/6; Bb, 90b/sağ 5, 142a/13, 144a/30; Bc, 3b/18, 19a/18, 60a/26, 94a/19; Ba, 42a/29, 54b/18, 95a/16; muzaffer, Bc, 15a/23(...) [>180]
- "mübalağa = 'aşırılık' " mübâliğa: Bb, 41b/20. [Par. mübâliğa, 100/8, 179/1, 4, 1679/12, 2226/5, 6, 2227/4; Men. mübâlagât, (mübâlagâ ile)] [>239]
- "mübarek" mübârek: Bb, 127b/35 [>8]
- "mübaşeret = 'başlama' " mübâşiret (ét-): Ba, 29b/13, 42a/31; Bb, 52a/22. [Mol. mubaşeret, 97/32, 203/3, 5, 6(...); Har. mübâşiret; Men. mübâşeret] [>239]
- "mücezza = 'gürültülü' " mücezza': Bc, 20b/4 [>184]
- "müczemim-le" müczemim-le: Bc, 20b/29 [>34]
- "müeddep < Ar. mü'eddeb='edepli' " müeddep: Ba,209b/33 (3) [>120]
- "müellif" mâllif: Ba,105b/24; Bc, 3a/33, 10b/7, 12a/25; müellif, Bc, 6a/ken. [>3]
- "müfrit < Ar. [Red.]='aşırı' " müfrit: Bc, 19b/24 [>200, 260]
- "müheyyâ = 'hazır' " muhayyâ: Ba, 62b/19; Bb, 136a/29 [>191]
- "mühimmat < Ar. mühimmât = 'savaş araç ve gereçleri' " mihimmât: Bb, 41b/15. [Men. mühimmât] [>242]
- "mühür < mühr " mühür: Ba, 182b/36; Bc, 114a/26, 176b/15; mühir, Bc, 114a/27. [Mol. muhor, 404/6; muhorlenmiş, 404/4; muhorlemek, 404/3; muhurlemek, 441/12, muhurlenmiş, 393/9; Par. mühür, 124/5, 325/10, 399/12, 2219/1, 2, 3, 4...; mühürünü, 152/12; Har. mühür (m.-idur); Men. mühr, mühür] [>88]
- "müjde" müzde: Ba, 9b/36; 115b/23; müjde, Bb,52b/21, 53a/30. [Mol. muştı, musde, 52/5, 7, 8; muşde, 275/7; m.-ci, 9; muşduluk, 275/6; Har. muştuluk; Men. müjde; müjdecî = Nuntium: quod pronuntio láto datur. müjde, müjdelik, hlk. muştuluk] [>209]
- "mülâhaza = 'görüş, kanaat' " mülâhaza: Ba, 6a/14; Bb, 106b/9; mülâhasa, Bb, 41b/19 [>180]
- "mülakkab = 'lakablı' " mülaggab: Bb, 150b/27. [Mol. (lagab), 94/18, 413/3; Men. mülákáb (, lákáb, hlk. lakab) = Cognomen: lákáb, hlk. lágáb] [>104]
- "mülâyemet = 'yumuşaklık, uysallık' " mülâyimet: Bc, 100a/26. [Men. mülâyemet] [>239]

- "müptelâ ise" mübtelâ ise: Bc, 54a/33 [>57]
- "mürâi < mürâ'î" mürâyî: Bc, 28a/26 [>79]
- "mürde iken" mürde iken: Bc, 21a/22 [>63]
- "mürsel = 'bir çeşit gemi' " mürsâl (Kara m...): Ba, 70a/21 [>258]
- "Mürted < Ar. mürtedd" murtat: Bb, 136b/19, 137a/35, 140b/6, 7, 141a/36, 142b/14, 144b/21, 147b/8 [Men. mürtedd, hlk. mür-tadd] [>258]
- "müsin < Ar. müsinn = 'yaşlı' " müsin: Ba, 194b/19; Ba,45a/20. [Men. müsinn] [>18]
- "müstesnâ" müstesnâ: Bb, 35b/32; Ba, 204b/15; Bb, 9b/20, 118a/10; Bc, 32a/33 [>169]
- "müteyakkız = ' uyanık, harekete hazır' " müteyakkız: Ba, 58a/28 [>180]
- "müzakere = 'bir konuda görüşme' " müzâkere: Ba, 152b/6 [>184]
- "müzevvir < Ar. = 'koğucu' " müzevir: Bc, 99a/19. [Par. müzevvir, 1766/4; müzevvirlik, 191/2, 373/9, 509/7, 817/11; Men. müzevvir, müzewwirlik] [>18]
- "nadas" nadaz: Ba, 164b/22(2); Bc, 74a/17 [Par. nadas, 440/9, 1230/8; natas, 2072, 2265/11; 2073/2,4; Men. nadas, hlk. < nadas] [>109]
- "naaş < na'ş" na'ış (n. -ların): Bb, 46a/36 [>88]
- "naathân = 'naat okuyan' na't-hân: Ba, 152a/9 [>253]
- "nabız < nabz" nabız (ilm-i n. -da): Bc, 62a/33 [>88]
- "nafiz = 'etkili' " nâfiz: Bc, 180a/4 [>184]
- "Nahçıvan" nahçivân (n. -idir): Ba, 44a/10, 116a/16; nahşivânîdir, Ba, 68a/36; Bb, 95a/23; nakşivân, Bb, 77a/33(2) [>208]
- "nahlistan = 'fidanlık' " nahlistân: Bb, 2b/24 [>187]
- "nâib < nâ'ib" nâyib: Ba, 28a/17, 22, 206b/23; Bb, 4a/10, 15, 125b/36, 127a/34, 129b/3; Bc, 2a/26, 8b/27, 13a/36, 15b/29, 16b/20, 19a/33, 24a/12, 38a/17, 11a/33, 135b/35, 148a/22, 164a/4; nâ'ib ~ nâyib: Ba, 112b/10; Bb, 21b/34, 30b/9, 68a/15, 114a/6, 122a/36, 124b/10; Bc, 115a/11; nâ'ib: Ba, 173a/23 [>79, 80, 81]
- "nâil < nâ'il" nâyil: Ba, 168b/18; Bc, 15a/24; nâ'il~nâyil: Ba, 2b/28, 74a/33, 108a/33; Bb, 133b/25, 147a/29, 153a/23; Bc, 154a/31, 157b/19 [79, 80]
- "nâim < nâ'im" nâyim: Ba, 11b/24 [>79]

- "nakil < nakl" nıkil (n.-ci):Ba, 194b/36 [>88]
- "nal" na'ıl (n.-la): Ba,180a/18; Bb, 84a/6; Bc,109a/19; na'ıl-pâre, Ba, 177a/22; na'lça (n.-layarak), Ba, 179b/2; na'lçe, 179a/28, 179b/27. [Par. n'al (atınuñ n.-ini çıkar-), 2027/4; na'lbend, 1315/2, 1322/8; Har. nal; Men. na'l; (na'lçe; na'lçelemek, hlk. na'lçalamak; na'llatmak; na'llamak; na'lbend)] [>88]
- "nalin < Ar. na'lîn " na'lin: Ba, 105b/31, 33, 34, 36, 106a/6, 31, 140a /11(2), 200a/25; Bc, 9b/4, 38a//9, 115b/16, 193b/16-17; na'l-cilik, Ba, 105b/32 [Mol. nallin, 304/2; nalinci, 304/4; nallincik, 304/3; (, nal, 144/30; nalbant, 144/24, 246/28; nallatmak, 144/26; Par. na'lin, 935/4, 2065/8, 2456/6; na'linci, 2456/4] [>259]
- "nameler ile" nâmeler ile: Ba, 24b/17 [>25]
- "namzet < Far. nâm-zed ='aday' " nâm-zâd: Bc, 96a/18. [Men. nânzâd, nânzed; nânzedlik] [>261]
- "nane" na'nâ: Ba, 165b/35; Bb, 70a/3; nâne, Bb, 124b/28. [Par. nâne , na'ne, na'nâ',1348/9; na'ne, 1348/10; Men. na'nâ', na'na' = Menta: ná'ne, hlk. nane, ná'ná'] [>4]
- "nân u nemek" nân nemek: Bb, 61b/2 [>66]
- "narh" narğ (n.-ı cârî): Bc, 148a/22. [Mol. narg, 3/20 (, nargi ko-, 446/19); Men. nârh, hlk. narg (, nârh ko-)] [>102]
- "nasr ='yardım' "nasır (bî-n...)(Buhtunnasr b...olup): Ba, 4a/10) [>88]
- "na'ş-ı-n" naaşın: Bb, 3b/14 [>87]
- "nazargâh ='bakılan yer' " nazar-gâh: Ba, 35a/18 [>180]
- "nazım" nazm: Bb, 56b/35 [>180]
- "nazır ='bakan' " nâzır: Bb, 88b/15 [>180]
- "nazif =' temiz ' " nazîf: Bb, 9b/7, 21b/31, 126a/11; Bc, 53b/30; nasîf, Bc, 2a/7 [>180]
- "nebat ='bitki' " nebât: Bc, 72b/2 [>195]
- "necis < necs [necis < KT] necis (n.-li): Ba, 197b/2; Bc, 43a/31 [>88]
- "nefâis < nefâ'is" nefâyis: Ba, 167b/12 [>79]
- "nefyet- ='sürmek' " nefiy ét-: Bc, 102b/26; nefi ol-, Bc, 58a/35 [>89]
- "nehir < nehr" nehir: Bb, 2b/26; Bc, 113b/9. [Par. neher (n.-üñ), 566/12; Men. nehr, neher] [>88]
- "ne ise " ne ise: Bc, 14b/14 [>57]

- "nekkâre = 'bir çeşit çalgı' " nağara: Ba, 119b/21, 201b/33; nakare ~ nakre (çal-), Ba, 197b/27, 198a/36. [Men. nâkâre, hlk. nagara] KT: nekkâre, zebanzedi nağâra= 'davul benzeri bir çalgı' [>18,104, 259]
- "Nemrutlar" nemrular: Ba, 28b/32 [>13]
- "nere" nere: Bc, 172a/27; nerde, Bb, 145a/5, 147b/31; nerede, Bb, 42a/36(2): nereden, Ba, 33b/19, 20; nerye, Bb, 39b/36; nereye, Bb, 39b/32, 149a/18. [Mol. nereden, 128/10; nereye, 128/31; Par. nerede, 1090/1; nereye, 2390/3; Har. nere (nerede); Men. nerede, nereden, nereye, nerelü, ne yerde, ne yerlü] [20]
- "nesil" nasl: (Enguruyyu'l-asl ve Hirvadu'n-n.)Ba, 103a/14. [Mol. nesl, 322/7; Par. nesl, 2178/10; naslından (= 'neslinden') kesilmiş, 803/1, 4; Men. nesl] [>173, 258]
- "netice = 'sonuç' " netîçe: Bb, 44b/4 [>122]
- "nevâhân = 'hoş (sesle) okuyan" nevâhân-lık: Ba, 186a/1 [>253]
- "n'eyle- " n'eyle-: Bb, 40a/2; Bb,16a/2; Bc, 59b/8, 71a/10; Ba, 132a/8; Ba,149a/12; Bb, 22a/6, 45b/30,55b/30, 135b/29, 154a/19. [Par. ne eylemek, 391/11 Men. = Quid?:... quid faciam: neyler, neylesün < ne eylesün] [>271]
- "nezâfet = 'temizlik' " nezâfet: Ba, 40b/27;Bb,76b/2; Bc,172a/10 [>180]
- "nezir = 'adak, adama' " nezr: Bc, 21a/29; (nezerât) Ba, 137b/35; Bc, 156a/3, 167b/3 (+13); (nezârât) Bc, 73a/22 [>184]
- "nısf='yarı' " nısf: Bc, 112a/31 [>88]
- "nîme < Far. ='yarım' " nime: Bb, 22b/27 [>259]
- "nice ise" nice ise: Bc, 11b/32 [>57]
- "niçin < ne içün" niçün: Ba, 75b/20, 21, 84b/16; Bb, 39b/17, 49b/36, 56a/11, 111b/22, 127b/32 (+41); ne içün, Bc, 175b/7. [Mol. neçun (=neciun), 299/5, 301/8; Par. niçün, 32/11, 391/12, 47/9, 1554/1, 2; Har. niçün; Men. niçün] [>271]
- "nişasta < Far. nişâste" nişasda: Ba, 156a/8; nişasdacıyân, Ba, 156a/7. [Par. nişasta, 110/4; Men. nişâste, hlk. nişet = Amylum: nişâste, hlk. nişeste] [>115, 173]
- "n'işle- " n'işle-: Bb, 145b/34; Bc, 26b/30; Bb, 147a/28; Ba, 205b/26-27; Bb, 135a/7, 146b/6; Ba,115a/29,160a/32; Ba, 22b/22; ne işle-, Bc, 41b/32 [>271]
- "n'it- " n'it- : Bb, 86b/7; Ba, 17b/6, 122b/4 [>271]

- "n'ol-" n'ol-: Bc, 38a/1; Ba, 108a/22, 186a/7; Bb, 138b/17, 155b/10, 19; Bc, 99b/13, 182b/18; ne ol-, Bc, 99b/31. [Par. n'ola, 1389/1; 647/1; n'olaydı, 2431/1; Men. nolsá gerek < ne olsá gerek] [>271]
- "nur iken" nûr iken: Bc, 148b/36 [>64]
- "nühûset ='uğursuzluk' " nühûset: Bc, 27a/15 [>192]
- "o" o: Ba,5b/6, 18a/18, 65b/10,12,17, 67a/16, 67b/8, 91a/9, 100a/34, 133b/30, 134a/ 27, 138a/5, 139b/27 (+28); Bc, 15a/9 (şiiirde), 108a/2, 7, 15; ol, Bc, 14a/,3,5,13, 15, 19, 25,(...). [Mol. o, 332/24, 443/17...; o (kadar), 445/24; ol (zaman) 34/31; Par. o, ol, 431/3, 441/3, 557/6,770/10, 771/12,1238/6, 1249/8,1272/1, 1715/11, 1990/11; o (zaman), 154/4; (odur), 770/11, 771/1; ol yerde, 1720/7; ol yerden, 590/7-8; ol kadar, 2241/1,9 ; ol saat, ol vakt-den, ol zamandan, 85/9, 590/9, 2212/5, 6; Har. o, ol; Men. o, ol (, ol kadar > o kadar)] [>5]
- "od ='ateş'" ot (pileki dérler bir gûne o. taşından tavalar yaparlar.): Bb, 34a/18 [>113]
- "odun" odun: Ba, 27a/4; Bb,113b/25[Par. otun, 237/6, 364/7,835/11, 12, 1329/10,1394/7,1781/8, 9, 2301/5, 7; otunlu, 1238/4, 1578/11, 1579/12; otunlik, odunlik, 277/9; odun, 1237/10,11, 1238/1, 2, 1329/10, 1394/7(2), 2235/2; 277/9] [>112]
- "oğlan" olan (acemi o.-lar): Ba,148b/ 27, 30; oğul-a: Ba, 76b/15; oğl-ı (3. teklik şahıs iy. e.)-n-dan: Bb,146b/33; oğl-um: Bb, 56b/21, 145b/22; oğl-uñı, Ba, 154b/20; Ba, 144a/27, 31; Bc, 5b/7, 8a/27, 26a/31,181b/19, (+42). [Mol. oğlan,122/28, 128/18; Ba,168b/25; Bb, 135a/2, 136a/17; o.-cikler, 304/11, o.-lik, 327/33, 328/1; Par. oğlan; Har. oğlan; Men. oğlan] [>1, 67, 68, 167]
- "okşa- " ohşa-: Ba, 93b/26; Bb, 149b/23. [Mol. okşamak, 6/28, 30, 32, 479/12, 13; Par. ohşamak, 2396/11; o.-lık,15/9, 10,16/1, 38/12, 96/5, 267/8, 9, 346/4, 5, 6, 11,1269/1, 1280/10, 1281/4, 2396/12; Men. ahşamak ~ okşamak] [>47, 136]
- "okurlar-dı" okurlar-dı: Ba, 151b/3 [>39]
- "okyanus < Yun. okeanos" okyonos: Bc, 85a/3,11 [>270]
- "olacak-ken" olacağ-iken: Bc, 80b/14; olacağ-ısa: Bb,56b/5; olacak ise: Bc, 57b/12; ol-aldan: Ba, 14a/15, 119a/22; Bb, 9b/23, 46b/36; Bc, 51a/18; olin-aldan, Ba, 100a/7; Bb, 56a/32; Bc, 108a/5; olay-

- dım: Ba, 14b/35, 36a/6; Bb, 3a/4(2), 43b/5, 55a/7; Bc, 73a/17, 76a/20, 181b/9; olay-dık, Ba, 3a/23; oldu ise: Bc, 49b/1; olmaz-mış: Bc, 59a/15; olmada idi: Ba, 136a/23; Bb, 1114b/30; olmada iken: Bb, 79b/11; Bc, 22a/5, 89a/33, 129a/36; ol-mağın: Ba, 46b/25, 54a/34, 159a/26; Bc, 36b/14, 41b/11, 58a/29, 62b/4, 64b/13, 157a/28, 157b/18; olmağ-ıla: Bc, 43a/24, 105b/13, 114b/26; Ba, 28b/27, 116a/28, 117a/10; Bc, 1b/15, 27b/25; olmak-la: Bc, 88a/12; olmak ile: Bb, 61b/19(2), 68a/4, 99a/30; Bc, 16b/24, 18a/24, 18b/1(+61); olmaz-dı: Bc, 130a/27; olmuş-ken: Bc, 8a/30, 19a/16, 42b/19, 94b/24, 102a/1, 179b/28; olmuşlar iken: Bc, 5a/31; olma-yıyor: Bb, 42a/32,33; olındı ise: Ba, 103b/20; olunur imiş: Bc, 59a/13; olur-dı: Bc, 98b/17; olur-mış : Ba, 209b/26; Bc, 43a/32, 33, 54b/4, 55b/26, 82a/34; olunur-mış, Bc, 59a/12; olur-sa: Bc, 8a/36; olular (sahibi o.)?: Bc, 17b/15; oluyor: Ba, 180b/1, 19; Bc, 96/14, 127b/2; Bb, 130b/18(2) [>7, 22, 30, 31, 32, 37, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 59, 60, 241]
- "olta < volta" volta: Ba, 170a/21; Bb, 52a/6. [Mol. volta, 44/18, 174/11; voltacuk, 174/12; volta ur-, 293/25, 27, 417/6, 8; Par. olta; volta; volta çal-; Men. olta, hlk. volta = Hamus: olta, volta, holta] [>6]
- "omuzu" omz-ı: Ba, 166b/3, 184b/32, 190b/11; omuz-ı, Ba, 167a/12; omuz, Ba, 167a/11 [>67]
- "ona" aña: Ba, 128b/2, 176a/8; Bc, 14a/12, 14b/21, 136a/1 (+129); Bc, 15a/21, 105a/36; Ba, 176/8; Bb, 118b/26; Bc, 14a/12; aña, Ba, 132b/5, 161a/28; Bb, 80a/2; Bc, 4b/15, 173a/21, 176b/7; aña, Bb, 49a/18; Ba, 101a/17; Bb, 83b/15, 133a/15; Bc, 12b/33 (+151). [Har. ona; Men. aña, hlk. oña; ansız, hlk. onsız] [>5]
- "onar onar" oñar oñar: Ba, 209a/2. [Par. onar onar, 637/3] [>167]
- "onca" onca: Bb, 113a/33; Bb, 52a/15; onça, Bb, 113b/3. [Men. (buncá, bundan)] [>75]
- "onda" anda: Bc, 8b/1, 40a/14, 149b/23 (+58) ; Ba, 151a/9, 186b/ 31; Bc, 7b/27 (+293); onda, Bc, 15a/ 5, 97a/9. [Par. onda, 1707/1, 1720/7, (, anda), 17020/7, 1209/7, 1249/9; Men. onda] [>5]
- "ondan" andan: Bc, 118a/21; Bc, 7a/29, 8b/14, 39b/36 (+100). [Par. ondan , 609/1, 1719/7; andan, 2040/11] [>5]

- "onlar" anlar: Ba, 165a/15, 33, 166a/8, 172b/31, 177a/22, (+143); Ba, 178a/36, 183a/15, 183b/12(2), 185b/18 (+188); onlar, Bb, 116a/10, 154a/24; Bc, 28b/20. [Par. onlar, anlar, 771/2, 843/12; onlar, 1268/6, 1715/10; Har. onların] [>5, 75]
- "onu" anı: Bc, 2a/3, 3a/19, 7b/25, 8a/16 14a/8 (+171); Ba, 40b/33; Bc, 8b/1, 15a/13, 80b/7, 139b/19 (+24); onı, Bb, 130b/21, 135a/2; Bc, 92a/32, 97a/9. [Har. anı, onı] [>5]
- "onun" anuñ: Bb, 2b/12, 37b/34, 38b/15, 51a/31, 54b/4, 56b/29, 78b/1; Bb, 31a/7, 57b/12, 58a/27, 68b/31, 70a/19, 70b/18 (+4); onun, Bb, 144b/18. [Par. anuñ, 1673/9, 10, 11, 2040/11; 2390/6; Har. onun] [>5]
- "onun için" anuniçün~içün: Ba, 26a/14, 34b/5; Bb, 63b/29, 71a/26 (+40) [>5]
- "onunla" anuñla: Bb, 33a/32, 78b/2, 134b/35; Bb, 63b/6, 125a/14, 147a/29 (+6); Ba, 96b/27 [Par. anuñla, 1715/12; 1993/5; onun ile, 1993/5] [>5]
- "orada" orada: Bb, 131b/20; ol arada, Ba, 73b/13; ol arada, Ba, 73b/13 [Par. oradan, 1555/8; ol arada, 1184/5, 2301/1; oraya orada) 1192/6; Har. ora, oraya; Men. orada; < ol arada] [>5, 20]
- "ordû-i İslâm" ordû-yı İslâm: Bc, 31a/26; ordû-yı İslâm, Bc, 34b/7, 35a/4, 28, 29 [>81]
- "otağ" otak (o. Meydanı): Ba, 112b/24; otağa, Ba, 185b/13; otak, Bb, 146a/4; o.-cılar, Ba, 112b/20, 22; otağ-lar, Bb, 66a/31; otağ-ına, Bc, 28a/9, 30b/34; (o.-ı menhûs) Bb, 146b/4 [>197]
- "otur- " otur-: Bb, 49a/5, 56a/22, 56b/14, 78b/14 (+62); Bb, 15b/36, 101a/29; oturur-dı: Bc, 14a/5; oturur-duk, Bb, 154a/20 [>44, 199]
- "otuz" otuz: Bb, 79b/3, 81a/36, 121a/25 (+65); Ba, 41b/8, 44b/30, 49b/11, 25, 50b/34, 180b/12; Bc, 71b/3 [>197]
- "oyna-" oyna-: Ba, 163b/22, 204b/35; Bb, 115/33, 117a/3, (+13) [>21]
- "oyna~oyuna" oyun-a: Bb, 55b/36, 56a/25; oyun-ıdır, Bb, 56a/12 [>68]
- "oyuncak" oyuncak: Ba, 200a/(o.-cı) 21, 23, 27 [>20]
- "öbür" obir: Bb, 145b/11; Bc, 153a/18; Bc, 66b/26, 72a/10; Ba, 33a/29, 33b/25, 135a/3, 144a/25, 144b/16, 145b/13 (+10). [Mol. o bir (gün) 226/14, 15; o birisi, 280/30, 332/22, 443/17; Par. obir,

232/4, 331/2, 1024/7, 1058/4, 1076/11, 1468/3, 1630/8,
2305/4; obirisi, 2428/7; Har. obir] [>5]

"ödünç" ödünç (ö. al-): Bc, 28b/31 [>98]

"öğle" öyle: Bb, 152b/27. [Mol. oyle (=oile), 255/13; olande, 215/27;
Par. öyle, 160/11, 750/4, 1352/8, 1353/4, 6(2), 1364/11; ögle
(ö.-lik yeyecek), 1352/9; Har. uyle, üyle; Men. öile(, öyle zemânı,
öyleden soñra, öyle mancasi, öylein, mancá yemek); öilelik yol
[>146]

"ölç-" ölç- (ölc-mekdir): Ba, 146a/16; ölçek-ile, Ba, 146a/16; ölç-, Ba,
159a/26, 161a/13, 161b/2,13, 195b/20 (...) [>97]

"öldürüyor " öldüriyor: Bc, 170b/16-17 [>241]

"Ömer-ile" 'Ömer-ile: Bc, 14b/14, 17 [>26]

"ömrümün" ömr-i-m-ün: Bb 78b/17 [>87]

"ömür ol- " ömür ol-: Bc, 157b/19 [>89]

"öreğesi-yle" öreğesi-yle~le: Bb, 49a/8 [>28]

"öşür < Ar. uşr" öşür: Ba, 169b/3. [Men. uşr] [>88]

"övendire ~ üvendire" ögendire: Ba, 154a/5 [>144]

"öyley-se~ise" öyle ise: Bc, 32a/25 [>57]

"özür < özr" özür: Ba, 188b/31, 206a/7. [Par. 'uzür, 790/11, 791/10;
Men. 'uzr] [>88, 184]

"padişah" pâdişâh (p.-um): Bb, 116a/9, 116b/17; pâdişâ (p.-dır): Ba,
42b/16; badişah: Ba, 68a/21; pâşâh: Bb, 55a/19, 61b/2; Bc,
41a/13. [Men. padişâ, padişâh] [>13, 106]

"pâk = 'temiz' ": Bb, 122b/8. [Har. pak; Men. pak] [>106]

"pâkîze = 'temiz' " : Bb, 111b/35. [Men. pâkîze] [>106]

"paldüm < Far. paldüm = 'semer veya eğer yokuş aşağı giderken
üzerinden düşmesin diye hayvanın arkasından dolanarak semer
veya eğere bağlanan ip vb. şey.' " paldı(i)m (atlaruñ kusun ve p.
-ları(/leri): Ba, 155a/28 [Men. pâldüm = Postila: paldüm, pârdüm;
Mulus: paldüm] [>244]

"pamuk" pamuk: Ba, 187a/14, 15; Bc, 63a/12, 158b/27 [Mol. pambuk,
67/3, 5; Par. pamuk, 230/2; panbuk, 230/2, 5; panbuklı, 230/3;
bambukçı, 1350/7; Har. pambuk; Men. pambûk, pamuk, pamûk
(iplik: pambûk ipliği; pamuk: pamûk ipliği; pembezen: pambuk
atici)] [>77]

"papuç < Far.pây-pûş" pâpûç: Ba,108b/28; pâbûç, Ba, 28a/26,190b/21, 23, 191a/19, 23; Bb, 118a/27; Bc, 120b/30; pâbûc, Ba,126a/17, 190a/6, 8, 13, 15,190b/3, 16, 25, 31, 33, 34,191a/2(2), 202b/18; Bc, 28b/10, 62a/11, 159b/15, 16; pâbûc (sonu ünlüyle açılanlar), Ba, 128a/15, 178b/20, 23, 28, 190a/29, 36, 199a/6; Bc, 39b/19, 63a/36, 159b/14,16, 170a/23, 32 (pâbûc ile) Ba, 199a/6; pâbûc-ciyân, Ba, 190a/6; pâpûc-cı, Ba, 58a/13-14, 89b/23, 24, 190a/8, 13, 15, 36, 190b/16, 202b/8; Bb, 130a/31; Ba, 58a/13, 14; Ba, 190b/31, 33, 34, 191a/2; bâpûc; Ba, 89b/30,190b/26; bâbûç, Ba, 191a/19; bâbûc ile, Ba,190b/3, 4, 191a/19; Bb, 38b/18; Bc, 115b/16; pâyypûş, Ba, 89b/27, 124b/32,179b/27,190a/6; Bb, 55b/23; Bc, 159a/7, 10, 168b/35; pâybûş, Ba, 128a/15; pâpûş, Bc, 73a/7, 81b/25. [Mol. babuc, 24/4, 442/2;papuç,152/19;pabuç, 379/16; pabuçcuk, 379/18; papuciler, 379/19; papucigas 379/17; papuci çıkarmak, 121/7; Par. papuc, 401/6, 677/5, 6; p.-laruñ, 2223/9, 2456/6; papuç, 24/4, 892/10, 2112/4, 2223/7, 2233/7; babuc (b. -uñ),1839/4; Men. pâpûş, hlk. papuc, papuçci (, kefişger) = Sutrina: pâpûççi dükâni; Sutor:pâpûşçi, hlk.pâpucçi; Calcearius: pâpûşçi, hlk. papuççi; calceolus: papuççik; Calceus: pâpûş, hlk. papuc] [>94, 106, 207]

"parmak" parmak: Ba, 40b/13, 21, 78a/9, 132a/37, 151a/5, 170b/21, 194b/16, 198a/8, 200b/22, 206b/24; Bb, 155a/28; Bc, 3a/18, 6a/25, 6b/34, 95b/15, 137a/14, 167a/35; parmak-lık, Bb, 106b/4; Ba, 8b/6, 33b/34, 40b/12, 60a/27, 86b/3, 87b/21, 53b/sağ 2, 66b/2, 71a/29, 144a/24, 182a/36, 179b/30, 189a/7; Bb, 155b/20,21, 22; Bc, 4a/15, 49a/15, 55a/35(2), 36; Ba, 40b/22, 207a/11; Bb, 149a/26; Bc, 13a/32, 23a/22; barmak, Bb, 124b/19; Bb, 124b/28; bamak: Bb, 84a/8. [Mol. barmak, 116/28, 169/8, 183/4, 271/31; parmak, 181/32, 33, 183/3, 5, 9,11,13; Par. barmak, 38/4, 102/12, 324/10, 628/11,12(2)...; parmak, 629/4, 1367/8, 1732/4; Men. parmak] [>7, 117]

"pasta < İt. pasta" pasda: Bb, 110b/16; pasta, Bb, 113b/29; Bb, 114a/4 [>116]

"pastırma" pasdırma: Ba, 172b/16, 175a/3; Bb, 59b/10, 135a/4; Bc, 63b/2, 117b/1(2), 4, 168a/12; Ba, 164b/26, 30, 31, ken (2), 175a/1, 6; Bb, 138b/35; Bc, 117a/35, 36; Ba, 164b/28; basdıma,

- Ba, 175a/1; pasdima : Ba, 175a/1, Ba, 175a/1. [Par. basdurma, 24/11, 349/8, 1627/11; Har.pastorma;Men. pastırma, pastırmá(, doñüz pastırması), pastırma, (, bâlık pastırması) (559)] [>117]
- "paşa" başa: Ba, 60a/30, 61b/10; Bc, 1b/23,2b/26; Eyyüb B.,Bc, 6b/27, 115a/7; beşe, Bc, 104a/14, 169b/27; paşa, Bc, 4a/11. [Men. paşa p.] [>106]
- "patlıcan < Ar. bâdincân < Far. bâdingân" patlıcan: Ba, 154a/25, 166b/28; Bb, 124b/22; bâdincân, Bb, 68b/2. [Men. bâdincân, bâdingân; bâzincân, bâdincan = Melongena: bádlicân, hlk. patlicân; bâdincân, bâdingân] [>118, 126, 157, 266]
- "payesi-yle" pâyesi-yle: Bb, 61b/6; Bc, 91a/17; Bc, 2a/21 [>28]
- "pazarcı" bâzâcı: Ba,175b/20; bâzâr (...) [>8]
- "pazartesi" bâzâr ertesi: Bc, 99a/29; bâzâretesi: Ba, 80a/ken. [Men. bâzâr irtesi, ertesi] [>7, 72]
- "pehlivan < Far. pehlevân" pehlivân: Ba, 204a/8; Bc, 155b/1; behlivan: Ba, 66b/29, 67a/2, 4. [Mol. pehlevan, 236/3; Par. pehlevân, 785 /3, 1023/9, 10, 2355/7; pehlevânlikler, 840/1; Men. pehlüvân; pehlüvânlık] [>106, 239]
- "pek < berk" pek: Ba, 67a/14;Bb, 134b/5, 144a/20 (bk. b>p); (berk(b.-dir), Ba, 182b/25. [Mol. pek, 19/6, 24/11, 25/11; Par. pek, 55/8, 185/9, 147/1; Har. pek; Men. pek = Indurare: pek, berk, peklemek, pekitmek, berkitmek] [>8]
- "pekmez" pekmez: Bb, 128a/35; bekmez, Ba, 208a/4, 208b/17; Bb, 63a/4, 123a/, 128a/35; Bc, 26a/29, 73a/10, 78a/18. [Men. pekmâz = Sapa: pekmâz, hlk. pekmez] [>117]
- "peksimet < Yun. paksimadi" beksümat: Bc, 61a/1; Ba, 156a/13,14, Ba, 147a/22; peksumat, Ba, 147b/27; Ba, 131a/33, 156a/12, ken. 156b/30(2); peksumatçıyân, Ba,156b/11. [Mol. beksimet, 72/15, 17; peysimet, 290/28; Par. beksimet, beksimât, 265/9; Men. peksimât, hlk. peksimet, peksîmet] [>106]
- "pelit < Ar. bellût [Şevki, sh. 191, 263; balût, Deny, 1955, § 97" belid: Bb, 69b/28.[Mol. pellit,162/23; pelid, 80/25; pelud, 364/21; Par. pelid, 387/1; pilid, pelûd, 952/9 ; bilit, belût, 1716/3; Men. pelût, bellût, pelît, pilit, pelîd, pellît = Glans: pelid, pilid, belût] [>18, 116]

- "pembe = 'pamuk' " bembé: Ba, 27b/19(2); pembe, Bc, 3a/15, 20a/33, 22b/35, (...); pembei: Bb, 142a/24. [Men. pembe] [>106, 262]
- "pencere < Far. pencere" pençere: Ba, 120b/17,127a/34, 130a/16, 19, 137a/15,184a/10, 195a/30, 202b/24; Bc, 37a/33, 100a/20, 34, 100b/29, 31, 110b/16, 17, 132b/18, 149b/6, 28, 152a/28, 162b/8(2), 9, 26, 181b)12,(+25); bençere, Ba,134b/22(2); Bb, 152b/25; Bc,110b/16, 170b/20; pencere, Ba, 40a/13, 127a/33; Bb,152b/32; Bc,120b/14,136b/20,170b/ken. [Par. pencere, 225/11, 324/10, 364/4, 571/6, 572/1, 3, 4, 5, 6, 7, 574/4; Har. pecere, pencere; Men. pençere, pencerelû= Fenestra: pencere][>122]
- "penç = 'beş' " benc: Ba, 24a/13, 64b/4. [Men. penc] [>106]
- "pençe" bençe: Bb, 111b/34. [Par. bençe, 1021/9; Men. pence, pençe, hlk. pançâ] [>106]
- "pend = 'öğüt' " bend: Ba, 2b/25. [Men. pend] [>106]
- "perakende < Far. pâre-kende" perekende: Bb,51a/24 [Men. perâkende ~ perâgende] [>259]
- "pertâb = 'uçma' " pertap (p. ét-): Bc, 168b/24 [>120]
- "pes-perde < Far. 'perde arkası' " pes-ü perde : Bc, 99b/11, 101b/11; pes-i perde, Ba, 207b/16. [Men. pes (:.. pes-i perdeden temâşâ iderdi; pes dîvâr, pes-i dîvâr)] [>90]
- "peşin < Far. pişîn" pişin: Ba,16b/16; pişîn, Ba, 4b/28. [Mol. peşin, 119/18; Men. pişîn = 6. Anticipare: pişîn, hlk. peşin almakç] [>259]
- "peşkir < Far. piş-gîr = 'el havlusu' " peşkir: Bb, 69a/33, 117a/1; Bb, 115a/24. [Mol. peşgir, 461/15; Par. pişkir, 1355/2, 2300/5; peşkir, 1317/12; Har. peşkir; Men. pişkir, hlk. peşkir][>245, 259]
- "peşşe = 'sinek' " pişşe: Ba, 11b/16. [Men. peşşe] [>238]
- "peydâ ét- = 'ortaya çıkarmak' " peydât-: Bb, 37b/21 [>271]
- "peynir < Far. penîr" peynir: Ba, 162b/27; Bb, 39b/30, 63a/12, 113b /27,35, 133b/13,36; Ba, 162a/13, 14, 162b/1, 2, 3(2), 10, 13, 14, 25,27, 28, 30; Bb,112b/27,119b/30,120a/30, 31(4), 32; Bc, 104a/20, 21(4), 22, 23(2), 25, 139b/2, 143a/29, 168a/16,169a/(3), 170b/14. [Mol. penir, 82/14, peynir, 152/20; Par. penir (camus p.-i), 357/9,10,12, 849/5, 892/6, 1226/6, 1690/10(...); penirli, 294/2; Har. penyér; Men. penîr, hlk. peynir] [>78, 259]
- "peyveste" beyveste: Bb, 110b/20. [Men. peyveste] [>106]

"pınar" buñar: Bb, 7b32, 10a/23; Bc,14b/36,131b/17; (Bıñar Başı) Bb, 3a/ 24, 33, 6b/12, 18, 7b/20; bınâr, Bb, 63a/19, 21(2), ken. 1, 63b/28, 66b/22, 67b/24; Bc, 27b/25; Bc, 13a/21, 13b/1,30, 14a/11, 25, 29, 35, 16a/4, 18a/35(2), 18b/5, 26b/22, 27b/25, 29a/21, 30a/15, 16, 57a/16, 57b/20, 86a/ 23, 102a/2, 107b/11, 13, 132b/16; Ak b... , Bc, 158a/19; buñar; (Ak b...) Bb, 126b/7; (B... başı) Bb, 3b/4, 10a/25; (Cennet b...)Bb, 67b/28, 68a/3, 68b/24; (Frenk b. -ı) Bb, 126b/5; (Kanlı b...) Bb, 63b/29; (Kayış b. -ı) Bb, 119a/6; Buñarçık[B. depesi], Bc, 131b/7; Buñarhisar, Ba,141b/28. [Mol. puvar, 151/26; suy,14/25; Par. bıñar, 888/6; Men. biñar, puñar] [> 242]

"pıranga < İt. branca": Ba, 164a/8, 188a/25 [>118]

"pırasa < Lat. brassica, Yun. prason" pırasa: Ba,154a/26, 165b/36; Bb, 34a/19. [Mol. prasa, 311/31; Par. prasa, 1629/9; Men. prasa] [>118]

"pide < Yun. pita" pide: Ba, 139a/17; Bb, 128a/4. [Mol. bide, 308/3; Par. pite, 294/2, 882/9, 1608/5, 2064/12, 2297/1, 2, 3; pide, 882/8; Men. bide, hlk. pite] [>115]

"piliç" pilic: Bc, 127a/36 [>94]

"pirinç = 'maden' " birinc: Ba, 109a/15; pirinc, Ba, 30b/16, 35a/34; Bb, 4b/31, 9b/5, 83b/7,12, 89a/, 2, 4, 8, 28, 91a/ 21, 94a/15, 124a/14, 151b/4, 95b/1, (+34) [Men. bîrinc, hlk. pirinc][>94, 106]

"pirinç = 'yiyecek' " pirinc: Ba, 55b/16, 18; Bb, 4b/31, 7a/26, 83b/7, 89a/8; Bc, 41a/27, 57a/15, 131a/25; birinc, Ba,109a/15; (p.-lik) Bb, 91a/21, 93a/34,124a/14: pirinç, Bb,121a/21; pirinç-lik, Bb, 91a/5[Mol. pirinc 355/20; pirinclik, 354/23; Par. pirinç, 1431/8; birinc, 1839/3; Men. birinc, hlk. pirinç] [>94]

"pirlerin= ' yaşlıların' " pîrler-in: Ba, 140a/31, 181a/27 [>167]

"piş-" piş-: Ba, 19b/23, 23a/2, 4, 26a/36, 26b/1, 88a/24; Bb, 8a/15, 10a/24, 34a/17, 18, 22, 38b/13, 58a/29, 74b/34, 95b/9, 106a/32, 118a/15, 118b/2, 130b/3, (+56); piş-gen, Ba, 160a/25, 160b/22, 166a/27; Bb, 148b/12; piş-mededir, Bb, 69b/33; biş-, Bb, 58b/2 [>117]

"piyadece = 'yayan' " biyâdece: Ba, 58b/24. [Men. piyâde] [>106]

- "poğaçā < İt. focaccia" poğaca: Bc,143a/29; poğaçā, Ba,175b/4; Bc, 118b/14, 133b/21 [>96]
- "pota < Far. pûte " pota (p.-cılar): Ba, 183a/27; pote, Ba, 183a/29(2), 30, 183b/13. [Men. pûtât, bûtákât < pûte p.] [>194]
- "poyraz < Yun. boreas" poyraz: Ba, 172b/33. [Mol. poyras, 56/17, 463/14; Par. borâz, 274/7; poyraz, poyraz , 275/4; poyrâz, foriyâs, poyrâz, 154/10, 2380/4; poyrazlı, 275/5; Men. boyrâz, poyrâz, boyrâs, poyâs] [>109, 118, 264]
- "pulluk < Sl. plug, Alm. pflug" pulug: Ba, 154a/5 [>92]
- "pusula < İt. bussola [busola, Deny 1955, § 97]" pusula: Bb, 45b/22. [Mol. pusula, 73/7-8; Par. busula, 278/2; Men. pûsola] [>118]
- "puşda < pûşide": Ba, 150a/25. [Men. pûşide] [>66]
- "put < Far. bût" put: Ba, 25b/31; Bc, 19a/alt.; put, Ba, 25b/28, 29, 30, 26a/1, 194b/4; Bc, 33b/ken.; put-hâne, Bc, 54b/2; put-perest, Bc, 19a/sağ 3; put~pût, Ba, 26a/1; put-gede, Bc, 54b/4, 73a/29; but, Ba, 121a/32; but~bût, Ba, 121a/31. [Mol. put, 189/7, 430/19 (p. peres, 189/9, p. pereslik, 189/8); Par. put, 1039/5, 7, 8, 9, 10, (, pûthâne), 2254/7; puta tap-, 45/720, 50/9, 2168/3, 4; Har. put (, putperest); Men. bût, hlk. pût, put (, bût hâne, bût kede)] [>118, 195, 258]
- "pül = 'köprü' " püll: Bc, 167a/19 [>84]
- "pür = 'dolu' " bür: Bb, 83b/35 [>106]
- "püşt-pâ < Far." püştî-pâ: Ba, 105b/18, 165a/21; Ba, 158b/4 [>90]
- "rabaz < Ar. rabz [Stein. rabaz]" rabta (r.-i zîbâ):Bc,133b/20;Bb, 35b/7; (r.-i Köstence) Bc, 144a/20, 144b/18; (r.-da) Bb, 31b/36, 32a/3; Bb, 32a/1; rabas-da, Bb, 32a/1 [Men. rebáz] [>178]
- "râbita" rabta (r. -cıdır): Bc, 144b/18 [>66]
- "raf < Ar. reff" râf: Ba, 169a/3, 182b/6. [Par. raf, 2064/5; Men. râf] [>18, 258]
- "rahatlık < Ar. râhat-lık = 'hanım, avrat'" râhatlık(r.-inuñ): Bb,133a/18 [>195]
- "raht = 'at takımı' " raht (r.-lı): Bb, 78b/23, 30, 112a/1,19, 145a/36, 151b/1; raht baht (r.-ıyla): Bb, 153b/11. [Men. ráht] [>66, 195]
- "rakı < Ar. 'arak-î [Şevki, sh. 229, 234]" rakı: (...)[Par. Ar.'arakı, 34/2 , 'arak, 34/2; Har. raki; Men. 'árakı, hlk. rakı] [>71]

- "rasâs < Ar. ='gümüş' " rusâs: Ba, 11b/32, 27b/5, 28b/32, 29a/31, 35b/11, 42a/8; Bb, 4b/29, 14b/5, 32a/24; russâs, Ba, 42a/8.
[Men. răsâs, hlk. rısâs] [>84, 249]
- "ravzayı" ravzai: Bb, 89b/3 [>262]
- "rayiha < râ'iha" râyhâ (bed-r.): Ba, 164b/36; rayiha, Ba, 100a/11, 104b/5; Bb, 150a/26, 155a/29, (+17); râyihâ-ciği, Bb, 139b/35; râ'iha~râyiha: Bb, 117a/32. [Par. râyha, 1125/6, 7; bed-râyha, 1706/7, 10, 2154/2; Har. reha; Men. râyhâ, râyhâlü; bedrâihâ] [>3, 66, 79, 80]
- "reâyâ < Ar. ='halk, teba' " ri'âyâ: Ba, 14a/34; Bb, 34a/9; Bc, 98/20.
[Par. re'âyâ, 423/4, 450/3, 562/8; Har. raia, raya; Men. rá'âyâ, hlk. rı'âyâ] [>238]
- "reçel < riçâl" reçel (ayva r.-i): Bc, 3b/9 [Men. riçâl hlk. reçel] [>245, 269]
- "red < redd" red (et-): Ba, 184b/10; Bc, 29a/15. [Par. redd (et-), 1056/6; Har. red (ederse); Men. redd] [>18]
- "refikimiz ='arkadaşımız' " refiğimiz: Bb, 95a/5, 134b/18 [>104]
- "rehin ol- " rehin ol-: Ba, 15b/16 [>89]
- "reis~reyis < re'is" reyis: Ba, 51b/19; re'is: Ba, 92a/8; Bb, 25b/15. [Mol. reis, 295/8; Par. reis, 1647/12, 2225/11; reyislik, 1648/1, 2226/3; Har. rêz; Men. reis, reyyis < reıs = Caput: reis, rés (=rees)] [>79, 81]
- "rençper < Far. rencber='çiftçi' " rencper: Bc, 92b/9. [Mol. reçipar, 252/14; Par. rencper, 1340/2, 3, 1421/8, 1473/5; rençparlık, 1340/2; rencber, 2361/9; Men. rencber, hlk. rençber = Navis mercatoria: rencper gemisi; Operarius: rencper] [>119]
- "renk < Far. renk, ='damar?' " reg (r. -i rûyları): Bb, 62b/29 [>11]
- "re's" râs (maskat-ı râs-ı): Bb, 30a/9 [Par. râsu'l-cebel, 2082/9] [>3]
- "reşş < Ar. ='püskürtme, serpm'e' " rüş: Ba, 155b/13 [>18, 249]
- "re'y et-" rây et-: Bb, 88b/28 [>3]
- "reyy < Ar. ='sulama' " rey (et-, ol-): Bb, 128a/26; Bc, 20b/27, 23a/34, 51a/19, 62b/24, 63a/33, 147a/16; rây, Ba, 82a/9, 112a/36, 143a/21, 160b/23; reyy, Bb, 128a/21, 28; Bc, 20b/35, 22a/4, 24a/20 (...). [Men. reyy] [>18, 258]
- "rihtim < Ar. rihtim" rihtim: Bb, 90b/34; Bc, 116a/24. [Men. rihtim ~ rihtüm p.] [>259]
- "ribat < Ar. ribât ='han, konak' " rabât: Bc, 80a/3. [Men. ribât] [>245]

- "rimâl ü türâb" rimâl türâb: Bb, 146b/2 [>66]
- "Rum" Urum: Ba, 26b/13, 91b/23; Bb, 2b/16, 17, 22a/13, 25b/14, 25, 28b/21, 30, 29a/21, 31b/7, 35b/7, 49b/32, 53b/7, 75b/27, 28, 107b/9, 127a/2 (+58); Urumca, Ba, 165b/10, 170a/18: Rum = 'Anadolu', Bb, 137a/18 (...): Rum='Rum', Ba, 119a/34, 205b/20 (2), 21. [Mol. Urum, 171/10, 362/7,8 (, Urumeli, 171/8, Urum eli, 239/1; Rum eli, 362611, Rumeli, 139/11); Har. Rum (, Rumeli, Urumeli); Men. rûm (, rûm eli; rûmce < rûmîce, hlk. urumce] [>85]
- "Rus" Urus: Ba, 46a/35, 141b/15, 156b/10, 203a/23a/23(2), 36; Bb, 28a/22, 55b/31, 33, 112a/9; Bc, 121a/25, 121b/7: Uruscuk, Ba, 94a/34; Bb, 15b/21, 16b/9. [Mol. Rus (Rus vilayeti), 366/14; Har. (Rus (Rusz); Men. rûs, ûrûs] [>84]
- "rûşenâ = 'tanıdık' " rûşinâ: Ba, 92b/16, 23; Bc, 9a/3, 62b/36, 63a/13, 111a/24, 75a/26, 93a/5. [Men. rûşinâ] [>239]
- "ru'ub = 'dörtte bir' " : Ba, 61a/10 [>88]
- "rûzgar < Far. rûzgâr" rûzigâr: Ba, 200b/16; Ba, 200b/17. [Par. ruvzigâr, 798/11; Men. rûzgâr, hlk. rûzigâr] [>90]
- "saadet-le" sa'âdet-le: Ba, 29b/5; Bc, 15a/23 [>33]
- "sabaha dek" sabaha dak: Bc, 169b/22; sabâhın='sabahleyin', Ba, 34a/12; Bc, 141a/11, 176b/29, 177a/28; sabâhu'l-hayr ='sabahınız hayırlı olsun!', Bc, 37a/35 [>37, 189, 192]
- "sâbi=' 7 ' " sâpi': Ba, 109b/18 [>119]
- "saç" sac: Ba, 100b/1; saçından, Ba, 6b/7 [Par. sıç, 333/7, 9, 11, 334/12, 335/1, 2, 398/9, 10, 2326/8, 9, 10, 11; Har. saç; Men. saç] [>98]
- "saf < Ar. sâff" sâf: Bc, 12b/26 [>261]
- "safer" sefer (mâh-ı s..." sefer: Ba, 59b/18. [>172]
- "sağır" sağır: Ba, 176a/16 [>174]
- "sağmal" sağmal: Ba, 9a/31; Bc, 81a/13; Bc, 81a/12 [>174]
- "sağrıcılarla" sağrıcılar-la: Ba, 177a/3 [>27]
- "sahâbeyi" sahâbei: Ba, 17a/36 [>262]
- "sâhk = 'ezme, dövme' " sahk (ét-): Ba, 183b/14, 191b/18; sahk, Ba, 183a/28 [>173, 201]
- "sahtiyân = 'tabaklanmış deri' " sahtiyân: Ba, 74b/28, 189a/11; Bb, 127b/23. [Par. sahtiyân, 435/4, 2286/11; Men. sâhtiyân] [>187]
- "sahur < sehûr" sahûr: Ba, 203b/6 [>173]

- "sâib < sâ'ib='doğru' " Sâyib: Bc, 6b/31 [>79]
- "sâil < sâ'il 'dilenci' " sâyil: Ba, 100b/6; (= 'isteyen') Ba, 90a/34 [>79]
- "sâim < sâ'im" sâyim: Ba, 31b/30; Bb, 139a/34; Bc, 32b/3, 37a/12 [>79]
- "sâir < sâ'ir" sâyir: Ba, 204b/24, 205a/18, 210/6 (+39) [>79]
- "saka = 'sucu' " sakkâ: Ba, 140b/28, 155a/25, 29, 35, 155b/1, 3, 181a/12; Bc, 157a/16; Ba, 155a/25, 32, 33, 155b/14; sakâyân, Ba, 155a/25, 155b/1; saka başı, Ba, 155a/34, 155b/15, 16, 156b/28, 29; sakkâ başı, Ba, 155b/1, 5; sakkâ, Ba, 63a/5; sakka-hâne, Ba, 148a/5. [Men. saka hlk. < sâkkâe] [>173]
- "saka = 'saka kuşu' " saka: Ba, 188a/18, 188b/8. [Par. saka (s. kuş), 311/12, 345/6, 1264/1] [>173]
- "sakınmak-la" sakınmağ-ıla: Ba, 5b/18, 145a/15; Bb, 46b/3; sakınmak-la: Bb, 16a/18; Bc, 179b/9 [>30, 31]
- "sakil = 'ağır' " sakil (s. -lerimiz): Bb, 148a/9 [>259]
- "sakinler-miş" sâkinler-miş: Bc, 41a/26 [>51]
- "saksâğan" saksığan: Ba, 146a/11. [Mol. saksıgan, 159/30; Men. sâksıgan; saksıgan] [>174]
- "sakyet- = 'sulamak' " sakî ét-: Bb, 2b/24, 4b/14, 7b/18, 61b/36; Bc, 31b/29, 40a/29, 61b/32, 68a/2 [>10, 89]
- "salât-ile" salât-ıla~ile: Bc, 14a/3; salât sıyâm: Bb, 1b/13 [>66, 26]
- "salıncak" salıncak: Bb, 10a/33, 34; Bc, 55a/23(2), 115b/18. [Par. salıncak, 973/1; Men. salıncak, salıncak] [>20, 174]
- "sâliyâne = 'yıllık' " se(~a)lyâne: Ba, 45b/23, 46b/4, 25 [>259]
- "salkım < sark-ım < *sal-k-ım [Clauson]" salkım salkım: Bb, 10a/15; Bc, 40b/34. [Mol. salkım, 337/22; Par. salkum, 1725/11, 12, 1737/12; Men. salkum] [>150, 174]
- "Samatya" Samadya: Ba, 11a/9, 91b/17 [>112]
- "samsun < samsûn < sañsûn='bir cins iri köpek' " samsûn (s.-cı): Bb, 52a/25. [Par. samsun, 326/6, 1387/6; Har. samşon (, samşonci); Men. samsun] [>173]
- "sañç-" sanc- (sanc-a-lar): Bc, 3a/21; sanc-ilup, Bc, 36a/13. [Par. sancmak, 1699/8, 10; sañçmak, 2177/8, 9 (, sancak, 2392/10; ancak, 2391/9); Men. sancmak (, sancak, sancâktâr, sancaktâr yokuşi)] [>97]
- "sansar" sañsar: Ba, 188a/17 [>174]

"sapan" sapan: Ba, 145b/15, 176a/ken. [>174]

"sapırradak" sapırradak: Bb, 134a/5 [>83]

"sara = 'tutu hastalığı' " sarı': Bc, 40b/21. [Par. sara', 782/3; sar', 1296 /4; Men. sar' = Epilepsia: sár' hlk. sárá' hástálığı] [>88]

"saraç < Ar. serrâc = 'ayakkabıcı' " sarâc: Bb, 140a/33; serâc başı, Ba, 189b/35 (2); serrâciyye, Bc, 154b/10; sarrâc, Ba, 148a/11, 157a/2, 177b/2, 3, 189b/8, 13, 14, 18, 26, 190a/, 2, 3, 4, 201b /24; serrâc, Ba, 89b/25; Bc, 62a/19; serrâcân, Ba, 140b/35, 189b /11; serrâclar (çârsûsı), Bc, 136b/23; saraç-hâne, Bc, 116b/36; sarrâc-hâne, Bc, 45a/34, 53a/20-21, 53b/9, 12, 72b/13, 30, 31, 80a/24, 107a/34, 111a/16, 23, 35, 118a/33, 35, 147a/9, 157b/7, 34, 159b/3, 32, 160a/4(2), 36, 160b/8. [Mol. saraç (=saragz), 394/22; Har. (saraç-hane); Men. serrâc] [>18, 121, 173]

"Saraçhâne < Far. serrâc-hâne" saraçhâne: Bc, 116b/36; sarrâc-hâne, Bc, 45a/34, 53a/20-21, 53b/9, 12, 72b/13, 30, 31, 80a/24, 107a/34, 111a/16, 23, 35, 118a/33, 35, 147a/9, 157b/7, 34, 159b/3, 32, 160a/4(2), 36, 160b/8; serrâc-hâne, Ba, 119a/18; Bc, 62a/16, 136b/20. [Mol. saraç (=saragz), 394/22; Har. saraçhane; Men. (serrâc), serrâc hâne] [>18, 123, 173]

"saray < serây" sarây (s. burnı): Ba, 160a/21 [>173]

"Sarihân" Sarhân: Ba, 5a/18, 93a/28, 102a/1 [>66]

"sârik ise = 'hırsız' " sârik ise: Bc, 36b/24 [>57]

"sarımsak" sarımsak: Ba, 134b/4, 165b/23, 164a/31, 164b/6, 165b/36, 166a/3(2), 8, 9, 10, 166b/23, 167a/32 [>174]

"sarmaşık" sarmaşık: Bc, 2a/32 [>174]

"sarnıç < Ar. sıhrîc" sağrıç: Ba, 84b/31; sarnıç, Ba, 8a/19; Ba, 27b/8, 28b/36, 34b/25, 38a/4, 40b/790a/4; Bb, 61b/16, 64b/36, 121a/27,(2), 124a/14, 129a/20, 129b/31, 134a/15, 138a/3; Bc, 35a/1, 38a/28, 52b/1, 59a/8, 71b/31, 77b/33, 79b/31, 81b/30, 82b/13; sahrîc, Ba, 6a/13, 15, 7a/34, 35, 7b/2, 3, 29a/1(2), 38a/4, 84a/11, 22, 90a/5, 116a/8, 138b/29, 147b/23; Bc, 75b /15, 83a/22, 88a/23, 103b/34, 152b/24. [Mol. sarnıç, 93/1-2; Par. sarınc, 419/6, 1638/8; sahrîç, 419/6, 1638/8; Men. sârnic, sâhrîc, sıhrîc; sarnic, sârnic] [>12, 74, 102, 245]

- "sarp" sarb: Bb, 103a/13, 19, 21, 125a/23; Bc, 30b/26, 82a/21; sarp, Bb, 124b/2, 125b/10, 143a/18, (+25). [Par. sarb, 178/7, 642/1, 1275/9, 2108/2; sarblik, 178/2; Men. sarb = Asper: sár] [>108]
- "satmak-la" satmağ-ıla: Ba, 192a/2 [>31]
- "satranç < sad-renc" sad-renc: Ba, 119b/7; s.-bâz, Ba, 24a/19. [Mol. satranc, 376/20, satrancci, 376/23; Par. şatranc, 608/12; Men. sádrenc = tahta: táhta-i şátranc] [>94]
- "savruntu" savruntı: Bb, 131a/15(2), 134b/5 [>20]
- "sayvan < sâye-bân" sâybân: Bb, 16a/10; sâye-bân, Ba, 174b/11-12; Bc, 169b/27. [Par. sâyebân, 1469/4, 2397/6; Men. sâyebân] [>66]
- "sâz-lık" sâz-lığ: Bb, 69b/17, 24; sâzlık, Ba, 69b/24; sâz-lı, Bb, 44a/3; sâzân, Bb, 57b/1 [>173]
- "sebebi-yle" sebebi-yle~le: Bc, 2b/6 [>28]
- "sebz-gûn < Far. " sebiz-gûn: Ba, 30b/30; Bc, 142b/22, 149b/14; sebzi-gûn: Ba, 115a/35; Bb, 3a/22 [>88, 90]
- "sed < sedd" sed (et-): Ba, 134b/1, 136b/5, 199b/10. [Par. sedd (et-), 1493/4, 1788/7, 8, 9; Men. sedd (ét-)] [>18]
- "sefâin < sefâ'in 'sefineler, gemiler' ": Ba, 15a/16 [>79]
- "sefer eş- ='savaşmak' " sefer aş-: Ba, 45a/14; sefer aş-, Ba, 45a/25; Bb, 4a/8, 61b/5, 102b/1 [>257]
- "seher vakti" seherin: Bc, 96b/35 [>37]
- "sehl ='kolay; az, azacık'" sehel: Ba, 201b/9; Bb, 134b/5; Bc, 64a/18. [Mol. sehel, 15/24, 36/33, 37/2, 4, 8, 10, 198/31, 200/8(...); (s. ileri) 36/34; Par. sehil (= 'kolay'), 65/8; (= 'az, azacık') 813/4; sehelce, 654/6, 138/14, 1612/3, 5, 6, 7; Men. sehl, sehil, hlk. sehel (, bir sehelce)] [>88]
- "sekr ='sarhoşluk' " sekir: Ba, 208a/4 [>88]
- "sel < Ar. seyl" sil: Bb, 9a/14, 54a/16. [Men. seyl] [>238]
- "semm ='zehirleme' " şemm: Bc, 38a/33 [>204]
- "sepet < Far. seped " sepet: Ba, 149a/10, 169b/18; Bc, 118b/17, 20; sebet-le, Bc, 98a/17; seped-i, Ba, 121a/31, 121b/9; Bc, 118b/17. [Mol. seped, 153/17; sepetli, 146/12, 14; Par. sepet, 327/3, 358/1, 390/6, 877/4, 1418/7; sepetcik, 327/4, 390/7; sepet-i, 390/8, 1418/7; sepet-dâr, 1634/4; Men. seped, sepet(, 'ârebe, hlk. araba

sepeti, balık sepedi, incir sepedi, değirmen sepedi, sepet-dâr)]
[>126]

"ser-meclis" ser-i meclis: Bb, 83a/3 [>90]

"serâ = 'toprak' " serâ (Murad Han tâbe s...-hu): Bc, 114a/9 [>169]

"serbest" serbes: Bc, 179a/35. [Par. serbest, 706/10, 707/3, 6, 905/7;
Men. serbes, serbestlik] [>12]

"serdar" serdâ (s.-ı 'âlî): Bb, 52b/20; serdârı-ken: Bb, 85a/22 [>8, 61]

"sermest" sermet: Ba, 167a/35; Bc, 107a/28. [Men. sermest] [>16]

"serverlik" servelik: Bb, 15b/31 [>8]

"servi~selvi < Far. serv" servi: Ba, 185a/23, 194b/ken., 195a/1, 197a/
19, 200a/32,34, 204a/16; Bb, 31b/31, 56a/9(2)(+21); Ba, 119b
/10, 131a/ken., 133a/a(2), 21, 134b/20, 135b/20; selvi, Ba,
169a/7; Bb, 56b/7, ken.1 [Mol. selvi, 92/8 (, selvilik, 92/11); Par.
servi, serüv, serüf, 415/2; servilik, 415/3, 4; selvi, 1475/3, 4,
1603/7; Men. servî = *Cupressus: serv, hlk. selv (agaci)] [>87, 151]

"setr < Ar. = 'örtü, örtme' " sütr: Ba, 130a/ken., 131b/22; sütr-i, Bc,
125b/19. [>249]

"sevahil < çl. Ar. sâhil" sevâhil: Bb, 34a/27, 67a/sol 6, 95a/36, 96a/10.
[Par. sâhil, 1855/4, 1858/11; Men. sâhil; (sevahil)] [>192]

"sevad = 'kara' " sivâd: Bb, 1b/32; sivâ, Ba, 6a/25 [Men. sevâd] [>13, 238]

"sevap < sevâb = 'mükafat, ecir' " savâb: Ba, 41a/11, 77b/24, 111a/20;
Bc, 145a/1, 4, 148b/21, 168a/17, 182b/25. [>171]

"sevdager = 'sevdalı' " sevdâgir: Bb, 95b/35 [>244]

"severler-ken" severler-ken: Bb, 65b/33; severse-n: Bb, 135b/35,
157b/15 [>58, 166]

"seyahat-la~le" seyâhet-le: Bb, 16b/23, 24 [>33]

"seyis < Ar. sâ'is" seyis (s.-lik): Bb, 127b/34; sâyisler, Ba, 150a/21;
seyis+hâne (= 'yük atı'), Ba, 166a/9-10, 181a/35, 200a/4; Bb,
134b/6. [Mol. seyis (seis), 289/13; seyishane, 83/25; Par. seyis,
sâyis, 1503/2; Har. seyiz (seiz); Men. sâis, hlk. seis; sâishâne, hlk.
?< segbâne) = *Jumentum: sâishâne, hlk. segsâne, seysene] [>79, 256, 259]

"seyr" seyir (s.-ci): Ba, 188a/25. [Har. seyir (seir); Men. seyr] [>88]

"sıcak" isicak: Ba, 165b/29; Bc, 76a/31; issicak, Bc, 153b/37, 173a/30;
isicak, Ba, 167a/22; Ba, 163b/28, 168a/20; Bc, 26a/31; ısıcak: Bb,
23b/4, 130b/31, 132b/17; issi, Ba, 8b/7, 92a/35, 142b/15, 154b

/3(2), 167a/23, 27, 167b/3, 5(2), 6(2), 7, 8; Bb, 8a/28, 8b/5, 24a/35, 72b/21, 24, 115a/31, 120b/29, 133a/23, 140b/19; Bc, 6b/2, 63a/2, 76a/31, 80b/14, 138 a/34, 154b/2, 166b/26. [Mol. isicak 58/12, 14, 16, 77/2; isicaklik, 77/1; isicaklık, 312/1; issicak, 823/5; (isilik, 58/9-10,76/33); Par. isicak, 1849/7; 312/2, 4, 314/3; (issi,160/12,1849/9,10; issilik, 572/12; ısıllığıla, 883/4; issilü, 314/3; ısıtmak,1849/6, 7; isi, 312/2; ısılık, 312/1); Har. sıcak; Men. issi (, issicak > hlk. sıcak)] [>83, 174, 257]

"sıçan" sıçan: Ba, 172b/23, 207a/16; Bb, 51a/22, 92b/11; sıçan, Ba, 207a/16; Bb, 53a/35. [Mol. sıçan, 413/21, 22; Par. sıçan, 170/2; Men. sıçan, sıçan] [>174]

"sığır" sığır: Ba, 78b/16; Bb, 42a/21; Bc,26a/29,40a/28, 35; Bb, 69b/7; Bc, 40a/ken. [Mol. sigirler(=sighirler dami), 429/18; Par. sığır, 25/3, 268/ 5, 280/5(2), 6, 8, 349/9; Har. sigir (=szigir); Men. sığır] [>174]

"sıkt = 'düşme' " sıkıt: Bc, 181a/7 (>88]

"sınıf < sınıf" sınıf: Ba, 148a/25. [Men. sánf, sınıf] [>88]

"sır < Ar. sırr" sır: Bb, 135b/26. [Mol. sir, 367/21, 28, 29, 392/16, 18, 19, 393/25, 26; sirdaş, 42/16; Har. sir, sirdaş; Men. sir, sırr] [>18]

"sırık" sırık: Bc, 29a/5; Bc,27b/13,14[Mol. sirik,301/29; srik(, mısarak), 304/21, 430/3; Par. sırık,188/9; sırıkcık, 189/6; Men. sırık] Sarissa: sırık [>174]

"sırtlan" sırtlan: Bc, 39b/23; sırtlan: Ba, 164a/10. [Men. sırtlan] [>197]

"sitma" isitma: Bb, 79a/9(2); isitma, Ba, 123b/11; Bc, 120a/15; Bc, 107b/28; isitme, Bb, 25a/20, 79a/7(2), 81a/11; Bc, 17b/24; i-den, Ba, 119a/34. [Mol. sitma, 144/5, 7; ısıtma, 452/26; isitma, 454/10; isitmalik, 417/23, 24, 25; Par. isitme, 845/, 4, 5, 8, 9, 10, 846/1, 4, 5...; Har. sitma; Men. sitma < isitma (, sitma tûtmak)] [>70, 257]

"sihir < sihr" sihir (s. ile): Bc, 20b/17: sihir helâl='sihr-i helâl', Ba, 201a/16. [Par. sahir (ét-), 56/2, 3, 838/8, 841/5, (ol-) 111/5, 6; sahirlemek, 841/6; sihir-den, 698/7, 1083/2, 3, 4, 5; Men. sihr (sihr-ı hálâl)] [>88]

"sika = 'güvenilir' " sika: Bb, 135b/17, 136a/34 [>169]

"sikkesi-yle" sikkesi-yle~le: Bb, 10a/10 [>28]

"sikkeyi" sikkei: Bb, 87a/24 [>262]

"siklet = 'ağırlık' " siklet: Ba, 115a/13 [>169]

"silah-la" silâh-ıla~ile: Ba, 22b/14 [>36]

"silahdar" silâhdâ: Ba, 57a/27, 64a/26, 67a/17, 74b/7, 76a/13; Bb, 67a/19; Bc, 167b/17; silâhdâr (...). [Mol. silihdar, 389/26; Par. silihdâr, 166/7; 2111/7, 476/11; Har. siliktar, silikdar, silihtar, silihdar; Men. silâhtâr, silihtâr = Ensifer: silâhtâr, silâhtâr, hlk silihtâr] [>8]

"silahlar-ıla~ile" silâhlar-ıla~ile: Bc, 90b/17 [>26]

"Silistre" silistre: Ba, 4a/24, 45a/34, 36, 46a/22, 23, 57a/19, 61a/35, 36, 74b/36, 76a/36, 76b/24, 94a/34; Bb, 41a/24, 35, 41b/33, 46b/35, 48b/14, 152a/sol.4, 153b/16. [Har. Silistre]

"Silivri ile" Silivri ile: Bc, 13a/13

"simit < Ar. semîd" simit (s.-ci oğlu): Ba, 183a/13; simid (s.-ci): Ba, 68a/10; simîd-i, Ba, 122a/25. [Par. simid, 375/10; Men. semîd, hlk. simit, (, simîd uni)] [>126, 259]

"Sina" Zina (tûr-ı Z.): Ba, 7b/30. [Par. Tûr-ı sinâ, 1394/2; 2051/12; Men. tûr-ı sinâ] [>108]

"sinagog < Yun. synagoge" sinago: Ba, 119a/25, 124b/2, 131a/25; Bc, 41b/24. [Vig. sinavo, sinavu] [>1]

"sincap" zincab: Ba, 188a/17; Bb, 92b/11, 95b/11; Bc, 53b/28, 62b/8, 78b/6. [Par. zincâb, 263/1, 437/9; (kır) zincâbı , 263/1, 437/9; kır sincâbı, 254/9, 1000/6; zincâbî, sincâbî, 909/7; Men. sincâb, sincâbî; zincâb < sincâb, zincâbî] [>108]

"sinek" sinek: Ba, 11b/14, 16, 184b/26, 212a/23; Bc, 25b/19. [Mol. sinek, 263/15, 23; Par. siñek, 1401/11, 2451/11; Har. sinek (= szinek, Sinek); Men. siñek] [>165]

"siyer" siger: Ba, 14b/16, 142b/11, 145b/32, 184a/19, 198a/29, 198b/27. [Men. siyer] [>146]

"siz ise" siz ise: Bc, 181a/15 [>57]

"soğan" soğan: Ba, 166a/12; Bc, 8b/10; 18b/27. [Mol. sogan, 92/6, 377/16; Par. sogan, 414/10, 11, 12, 967/8; Har. sogan; Men. sogan] [>174]

"soğuk" sovuk: Ba, 7a/35, 36, 10b/35, 34a/16, 22, 84a/21, 90a/20, 184b/35; Bb, 8a/30, 31, 35, 8b/33, 9b/27, 30a/3, 33b/33, 39a

- /13, 15, 16, 43b/8, 46b/3, 16, 59a/24, 25, 69b/17; Bc, 26a/31, 49a/3, 49b/25, 35, 54a/36; Bb, 63a/21, ken. 1, 126b/29, 131a/3; Bc, 53b/10; sovu(k)-caktır, Bc, 160b/36; Ba, 56a/sağ 2, 85b/9, 86b/14, 92a/35; Bb, 30a/27, 59a/25; sovut-, Ba, 126b/15; Bc, 6b/21. [Mol. sovuk, 156/6, 26, 453/13; sovukluk, 453/12; sovut-mak, 218/14, 15, 335/26, 27; Par. sovuk, 33/6, 732/3, 826/7; 183/12, 184/1, 293/5; sovumak, 1730/6, 8,10, 1819/5, 8; sovut-mak, 1134/1, 3, 4; Har. sauk; Men. sovuk, souk][>2, 141, 142]
- "sokak < Ar. zukâk" sokak: Ba, 127b/23, 28, 128b/30, 155b/22, 167b/20, 195a/31. [Par. zokâk, 2398/8, 2188/9, 10(2); zokâkcık, 395/3, 2188/12; sokak, 2188/9, 10(2); Har. sokak; Men. sokak hlk. < sûk = Vicus: sokak, zukâk; Platea: sokak < zukâk ~ sûk] [>132]
- "soluğan" solugan: Bc, 115b/27 [>174]
- "somat < Ar. simât = 'sofra' " somât: Bb, 95a/13, 115a/5, 15, 143a/35; sommât, Bc, 125b/36, 150a/26; sommât sommât, Ba, 51b/25; 189b/23. [Par. somât, 1348/7, 2247/7; Men. sümât, hlk. somât] [>84, 173]
- "sorguç" soguç: Ba, 47b/21; sorguc, Ba, 155a/20, 185b/17, 185b/3(2); sorguc: Ba, 45a/22, 23,185b/14. [Par. sorguc, 410/5; 2125/9; sorguç,1549/6; Men. sorguc, sorguçlü] [>7, 98]
- "söv- " sög- (sög-erek): Ba, 196b/23; Bb, 113b/30; Bc, 100b/4. [Mol. sogmek (= soghmek), 212/21, 22, 23, 280/21, 22, 23, 24; Par. sögmek, 1141/12, 1142/4, 6, 1467/6; Har. süg- ; Men. sögmek] [>144]
- "sual < Ar. su'âl='soru' " sual ~ suval: Ba, 3b/8, 6b/6, 9b/21, 24a/24, 24b/12, 31a/12, 36b/29, 49b/34, 64a/23,109a/12, 112a/14, 115a/23(2), 25, 26(2), 146a/9; Bb, 46b/35, 47b/18, 66b/2, 89a/33, 99a/34, 135a/7, 145b/5, 151b/20, 155b/9; Ba, 19a/25, 76a/8; Bb,17b/35, 37a/16[Mol. suval (=sual), 336/16; Par.su'âl, 1176/9, 11,12,1177/1,2079/6; Har. soal, soval; Men. suâl] [>147]
- "sucuk" sucuk (s.-ciyân): Ba, 166b/29; (sucayığım='sucuklarım') Ba, 166b/30 [>174]
- "sultan-mış" sultân-mış: Bb, 65b/4; sultânı-ken: Bc, 19a/12 [>51,61]
- "sun' = 'yapma' " sung: Bb, 129b/28 [>149]
- "sûr" sûr (s... urunca): Bb, 33b/32; sûr: Ba, 78b/34 [>172, 173]

- "suvar- ='sulamak' " sıvar-: Ba, 158a/12, 161a/23; Bc, 40a/28; suvar-, Bc, 15a/10, 20b/32. [Mol. suvarmak, 16/22, 24, 28, 448/22; Par. suvarmak (atları s.), 7/5, 7, 36/9, 37/1,1202/11; suvaracak (s. yer), 34/4; Men. suvarmak (, atleri suvarmak)] [>242]
- "suyla~su ile" su-y-ıla ~ ile: Bb,132b/31 [>28]
- "sülün" süglün: Ba, 204a/20, 204b/3: Ba,185b/8-9, 171a/19; Bb, 55b/27. [Par. süglün, 814/12] [>1]
- "süreydik" sürey-di-k: Bc, 179b/28 [>43]
- "sürûr u şâdmân" sürûr şâdmân: Bb, 123a/13 [>66]
- "sütret- = 'örtmek' " sûtür ét-: Ba, 100a/5; Bc, 176b/29; s. eyle-, Bb, 135b/6: (s. ol-, Bb, 95a/25. [Par. setir ét-, 1417/1; Men. (sitr*) = *Tegmen: sitr] [>89]
- "şadırvan < Far. şâdurvân [Ştein.]" şâz-revân:Ba,119b/7; Bc,113a/17, 152a/3; Ba, 129b/36, 134b/10, 159a/2, 173b/29, 175a/24; Bb, 9a/10, 10a/19, 81a/26; Bc, 5a/8, 13b/6, 22a/32, 28a/2, 52b/23, 61a/3, 24, 104b/19, 108b/36, 113a/18, 120b/7, 130a/13, 137a/8,150b/34, 152a/5, 158b/9, 162b/9, 168b/23-24, (+4). [Par. şadırrevân, 892/7;1600/6; Men. şâdrevân ~ şâdirvân; şâdrebân ~ şâdirban < şâdirvân ?] [>186]
- "şaduman" şadı-mân: Ba,173a/29. [Par. şâdmân, 92/4; Men. şâdmân, şâdimân, şâdümân] [>90]
- "şâh-râh" şâh-ı râh: Ba, 177a/27. [Men. şâhrâh] [>90]
- "şalgam < Far. şelgam" şergam: Ba, 154a/25, 26, 165b/36; şelgam, Ba, 166b/28; şalgam, Ba, 200b/26. [Mol. şalgam, 337/31; Par. şelgam, 1423/10; şelgamlık, 1423/11, 1740/3, 1741/9, 2004/6; Men. şalgâm = Rapa: şalgam, şelcem] [>152]
- "şarâben [ve sakâhum rabbehum ş. tahûrâ]"şarâpen: Ba,91a/16 [>119]
- "şast ='60' " şast: Bb, 111a/7 [>195]
- "şâyıka< şâ'ika='hevesli": Ba, 68a/25, 68b/14, 15, 78b/19; Bb, 29a/13, 45b/11 [>79]
- "şeâ'ir ='şiarlar' " şa'âyir: Ba, 81b/27, 91b/5 (+17) [>79]
- "şeb-külâh='gecelik külâh' " şep-külâh: Ba,163b/6, 189a/9, 190b/16; şeb-külâh, Ba, 190b/12; (şep-hüncü,) Bc, 4b/8. [Mol. (sepçirak, 361/16); Par. (şebihûn, 2090/11, 2313/8; şebihûnlık, 2091/1, 4; şebçirâk, şebçirâg, 343/9); Men. şeb (, şebhûn, şebçirâg)] [>120]

- "şeb u rûz='gece gündüz' "şeb rûz:Ba,102b/31 [Men. şebürûz][>66,238]
- "şecaat < Ar. şecâ'at" şecâgat: Bc, 17b/5 [>149]
- "şedâid < şedâ'id" şedâyid: Bb, 2a/8, 12, 47a/5, 119b/22, 130a/18, 130b/1, 132a/34, 132b/13, 18, 136b/1 [>79]
- "şehir < şeh'r" şehir: Bb, 28a/14, 76b/6, 126b/11; Bc, (Ak ş.) 31a/1, 109b/26, 131b/11; şeh'r-inde: Ba, 187b/16. [Mol. şehir, 18/8, 68/7; (Ak şehir, 65/5); Par. şehir (ş.-ün kethüdâsı) 134/12, 180/12, 268/3, 275/9; şehirli, 365/5, 395/10, 418/6...; Har. şehir, seher, şehir; Men. şeh'r, şehir = Oppidum: şehercik] [>88]
- "şekil < Ar. şekl" şekil: Bc, 41a/19, 62b/11, 172a/10. [Mol. şekil, 139/25, 259/15, 22, 26, 483/7, 8; Par. şekil, 59/1, 845/2, 383/12, 1131/2(...); Har. şekil; Men. şekl, hlk. şekil] [>88]
- "şem'='mum' " şim'a: Bb, 84a/10; (şim'a-hâne) Ba, 194b/36 [>238]
- "şemâil < şemâ'il" şemâyil: Ba, 74a/12, 203b/27; şemâ'il ~ şemâyil: Bb, 37a/31 [>79, 80]
- "şerâ'it " şerâyit: Bb, 1b/13; Bc, 54a/28 [>70]
- "şerefe < Ar. " şerîfe: Ba, 114a/22, 137a/11; Bb, 5a/17; Bc, 45a/12, 131b/31-32, 146b/18, 148b/18, 149a/12, 149b/36, 150a/4, 12, 154a/12, 160b/30, 164a/14,18, 152b/1, 9,15, 156b/32, 35, 157a/27,157b/6 (+8). [Men. şürfet, hlk. şürfe (4. hlk. şerefe); şürfelü; hlk. şerefelü] [>239]
- "şerifleri ile" şerîfleri ile: Ba, 26a/ken. [>29]
- "şetim < şetm='sövme'" şetim: Ba, 17b/17 [>88]
- "şevârip < Ar. şevârib='bıyıklar' " şevârip: Bc, 85b/29 [>120]
- "şey" şey: Ba, 108b/28, (33+...); şeyciğez, Ba,205a/25. [Par. şey'ler, 135/2, 8, 143/7...; şey'e,1658/9; şeye, 1658/7; Har. şey; Men. şey', şey] [>3]
- "şiir < Ar.< şî'ir" şığır: Bb, 37b/22; şığır: Bb, 37b/22; şî'ir: Bc, 84b/24: şığır, Bb, 37b/22 . [Par. şair (ş. söyle-); Men. şî'r (ş. söyle-)] [>88, 149, 258]
- "şikâr < şikâr='av' " şikâ (ş.-larıyla): Ba,188b/9; şikâr(...) [>8]
- "şimden girü" şimden girü: Ba, 26a/31,167a/5, 205b/7; Bc,101a/ 25, 154a/33, 179a/25, (+14) [Par. şimdengirü, 585/4, 590/12, 654/7; 666/4, 714/8, 1028/9, 1555/12; şimdiden girü, 585/4; Men. şimden giru] [>72]

- "şimden sonra" şimden sonra: Bb,97a/11 [Par. şimden soñra, 1081/1, 1555/12; Men. şimden soñra] [>72]
- "şimdi" şimdi: Bb, 5a/15, 44b/9, 52b/28, 56a/16,34 (+62). [Mol. şindi, 18/12, 14, 18, 20, 22, 24, 36/19, 162/33, 209/25, 258/24, 283 /10; Par. şimdi, 42/1, 2, 97/9(2), 119/8, 1611/12, 2242/2...; şimdıcık, 1028/8; Har. şim, şimdi, simdi; Men. şimdi] [>70]
- "şimşir < Far. şemşir" çimşir: Ba, 200b/5; Bb, 150a/5; cimşir, Ba, 200a /32. [Mol. çimşir, 73/6; Par. çimşir,şimşâd, 277/10; Men. şemşir, hlk. şimşir < çimşir = Buxus: çimşir, şimşâd] [>207]
- "şirâ = 'satma' " şirâ': Bb, 40a/3 [>3]
- "şir u inşâ" şir inşâ: Bb, 118b/3 [>66]
- "şu < uş" şu: Ba, 9b/26, 105b/15; Bb, 134b/18(2), 139b/6, 146b/35, 147b/9; Bc,12b/3, 39a/33, 151b/2 (+16); şol, Ba, 155b/33; Bc, 135a/19; şu, Bc, 12b/3, 39a/33, 76a/21 (+17); şura(ş.-sı): Bc, 141a/20, 141b/18. [Par. şol, 413/5; şol kadar, 2241/1, 8; şu kadar, 2241/2; Har. şu, şol, şol kadar; Men. şu, şol , şol kadar, (, şular, şunlar)] *Hic: işbu, şu, şol, şular, bunlar, şunlar [>5, 70, 271]
- "şuubât < Ar. çl. şu'be" şu'abât: Ba, 202a/8 [>256]
- "şüphe" şübe: Bb, 14b/11(2); şübhe (...). [Par. şübhe, 2012/4; Har. şübhe; Men. şübhe] [>12]
- "taam < ta'm='yemek' " ta'im (t. -da): Bc, 117a/8 [>88]
- "tâ'ât u 'ibâdât" tâ'ât 'ibâdât: Bb,1b/11 [>66]
- "taayyüp < Ar. ta'ayyüb='ayıplama' " taayyüp: Bb, 118b/12 [>120]
- "tabak < Ar. debbâğ='deri işlemecisi' " tabak (t. -laruñ): Ba, 188a/14; tabbâğ, Ba, 121b/23, 3, 122a/32, 177a/3, 188b/24, 29, 189a/2, 6, 14, 34, 189b/2; tabbâğ, Ba,112a/6, 8; tabbâğ-lık, Bb, 15a/15, 21a/11-12; tabbâğ-hâne, Ba, 119a/26-27; Bc, 53b/19; Taba-hâne [yer adı], Bb, 27a/22, 27b/22; Bc, 130b/10-11, 159b/33, 146b/22; tabg ét-, Bc, 10b/33; debâgat, Ba, 188b/16, Bc, 44a/6, 159b/35; debbâğ-lar, Ba, 188b/23, 189b/1; Bc, 10b/32, 136b/24, 161b/1, 162a/23; debbâğ oğlı, Bc, 140b/11, 13; debbâğ-lık, Bb, 34b/24; debbâğ-hâne, Bc, 53a/21, 160a/1; Debbak oğlı, Bc, 140b/21; debbaklar, Bc, 53b/18; debbâhlar bazarı, Bc, 62a/20. [Par. debbâğ, 23/1, 429/5, 468/2, 578/6; debbâğ-hâne, 467/9, 578/5; Men. debbâğ; tábbâk hlk. < debbâğ, (debbâğ hâne) =

Coriarius: debbâg, hlk. tábbâk, debbâg hâne, tâbe hâne, hlk. taphâne] [>124, 127, 128,138, 270]

"tabya < ta'biye" tabye: Bc, 29a/18 [Par. ta'biye, 242/9; Men. tabye] [>4]

"tahin < Ar. tahîne" tahîne: Ba, 200b/7 [>200]

"Tahmasb" tahmas (t.-a): Ba, 39b/22, 42b/8, 52b/5, 52b/sağ.1; Bb, 86a/27, 91a/13, 24, 93b/5, 8,18,19, ken. 2, 35. [Men. táhmasb] [>15]

"tahta < Far. tahte" tahta: Bb, 121a/23, 150a/15, 26, 151b/7, 152a/21; tahtalu, Ba, 6b/2; Ba, 6a/36. [Mol. takta, 91/2; t.-cuk, 447/9; takdaden, 409/12; (peştakta, 389/7); Par. tahta, 180/6, 358/11, 410/4, 1708/5, 1759/11, 2247/1, 2248/1, 4, 5; tahtapûş,363/10; pîş tahta, 230/10; 360/5; 2281/11; Har. takta; (taktakula, tahtakula); Men. táhte, hlk. táhta; táhtelü, hlk. táhtelü] [>187]

"tâib < Ar. tâ'ib='tövbe eden' " tâyib: Ba,145a/23, 188b/26; Bc, 30a/33; tâ'ib ~ tâyib: Ba, 178a/4; Bc, 159b/36 [>79, 80]

"Taif < tâ'if" tâyif (gazâ-yı T...): Ba, 14b/11 [>79]

"tak- " tak- :Ba, 174a/13; takın-: Ba, 175a/6; dakın-, Ba, 181a/31. [Men. takmak] [>111]

"takke < Ar. tâkiye [Stein.]" takye (t.-ciler): Ba, 195a/23; takyeciyân, Ba, 187a/16; takyacı, Ba, 187a/19, 187b/23; takyalar, Ba, 187a/18; takyalı, Ba, 200a/27; t.-cılaruñ, Ba, 187a/17; takyeciler, Bb, 9b/26; takyalı, Ba, 200a/26, 210a/3. [Mol. takye, 71/21 (=takie); Par. takiye, 255/6; Men. tákyá = Pileus: tákyá][>66, 200, 259]

"tandır < Ar. tennûr" tandır (t. masdıı (=köpeği): Bb, 135a/19. [Par. tennûr, 895/3; Men. tenur; tennûr ~ tünnûr a. = Furnus: tennûr, hlk. tandur] [>210]

"tart- " tart- : Ba, 154b/28, 171b/19, 179a/23; dart-, Ba, 125b/10. [Mol. dartmak, 302/6; darti, 302/18; dartılmış, 302/7; dartici, 302/8; Par. tartmak, 1572/3; tartılmış, 1572/5; tartıcı, 1572/6; Men. tartmak, tartu, tartılmış; dârtmak ~ târtmak] [>111]

"târ u mâr ='darmadağınık' "târ ı mâr: Bc, 16a/30. [Men. târûmâr] [>243]

- "tashih" tasîh: Ba, 37a/23, 24, 44a/19, 76b/9,104b/31,148a/18, 171b /7; Bb, 47a/8, 141b/31, 152a/sol.5; Bc,135a/16. [Par. tasîh, tesih (et-); tashîh; Har. (sahi); Men. tâshîh] [>12]
- "taslak" taslak: Ba, 177a/26 [>174]
- "taş" taş: Bb, 67b/30,125a/14, 129a/28,(+118) [Mol. taş,27/34, 47/30, 84/8, 256/26; taş-i, 291/9; daşlık, 56/23; Par. taş, 344/1, 1593 /11, 12, 1594/9, 10,1621/8(2), 2235/3; taşlamak, 1220/1, 4, 6; taşımak, 345/10, 352/4, 7; Har. tas, taş (, daş-, tasi-); Men. tâş, taş (, kıymetlü taş; taş atmak; taşçi, taşçigâz; taşımak; taşirmek)] [>110]
- "tat" tat (t. -lı): Ba, 73a/16; Bb, 150b/34,(+5); tat-lı, Ba, 168b/29(2); tat-lu, Ba, 168b/18; dat-lı, Ba, 167b/15; Bb, 60a/23, 118a/22; Bc, 30b/28, 124b/4. [Mol. dad, 372/23, 373/27; datlı, 14)17, 17/6, 10, 14, 206/2, 3, 408/8; datlilik, 19/28, 31, 33, 127/18, 408/14; datlu, 490/2; tatlı, 23/1, 4, 127/14,15,16,17; datlilik, 127/18; tatlu, 439/9; tatlilik, 439/11; tatliligile, 439/14; Par. tad, 2246 /7; tatlu, 39/1, 51/6, 10, 11, 672/1, 978/11; tatsız, 1296/7, 1591 /2; datsız, 1146/3; Har. dad, datlı; Men. tat, dâd; tatsız, dadsız, tatlü, tatlüce, tatlilik, tatsızlık] [>110]
- "tava < Far. tâbe" tava: Ba, 170a/9, 180b/3; Bb, 34a/20; Bc, 3a/13; Bb, 34a /18. [Mol. tava, 288/18; Par. taba, tava, 857/6, 915/2, 916 /2, 6, 8; tabacık, 1498/5, 1502/10; tava (,tıgan, taba), 915/2, 1498/4, 2250/10; 857/6; Men. tâve, hlk. tâva; tabe p. hlk. tava] [>160]
- "tavâ'if ='taifeler' " tavâyif: Bb, 18a/18 [>79]
- "tavla < Ar. tavîle='at ahır' " tavla: Bb, 65a/16; Bc, 15b/8(2). [Men. távlá, hlk. tavla; tavîlet, hlk. tavla = Equile: áhor, istábil, istábl, tavla, tavîlet] [>66]
- "tavuk" tavuk: Ba, 7a/14, 11b/2, 14a/9,67b/8, 84b/1, 89a/20, 89b/2; Bb, 92b/15, 93b/14; Bc, 27a/30, 168b/20, 170b/34; Bb, 39a/19, 68b/31,114a/4; Bc, 4b/3, 26a/29; Ba, 76b/10. [Mol. tavuk, 159 /5, 7, 252/31; tavukci, 309/12; Par. tavuk, 934/3,934/5, 9, 1354 /3, 1629/10, 2174/12, 2388/12; Har. tauk; Men. tauk ~ tavuk; tauçij] [>142]

- "taya ='dadı?' " taya (t. -ları ve valideleri): Ba, 200a/26; Taya Kadın, Bc,159a/9-10; Taya-zâde, Ba, 64a/17; Daya Hatun Camii, Bb, 146a/6. [Mol. taya, 34/27, 66/24, 372/4; Par. taya, 227/2, 1450/3; Men. dâye] [>110]
- "tayfa < tâ'ife" tayfa: Ba, 164a/14; Ba, 119a/34, 161b/28. [Mol. tayfa, 74/7, 161/17, 267/26, 338/31; tayfeler (indeks); Har. taifa, tayfa, tayfe; Men. tâifet, tâife, hlk. taifa] [>79, 263]
- "tazı" tazı: Bb, 59b/4, 140b/28 [>193]
- "tecelli-i Cemâl" tecellî-yi Cemâl: Bc, 32b/5 [>82]
- "te'dip" tâdîb: Ba, 28a/10 [>3]
- "tefvîz < Ar. ='işî başkasına havale etme' " tevfiz: Ba,19b/30;Bb, 26a/7, 36b/9, 43a/11, 46a/15. [Par. tefvîz (et-)(sipariş et-), 592/8, 9, 1141/3, 1723/6; Men. tefvîz (, işini kimseye ismarlamak)] [>264]
- "tek u pû < Far. = 'araştırma, koşuşturma' " tek i pû: Ba, 144a/7; Bc, 54b/23, 84b/35, 117b/35, 174b/23. [Men. tekâpû ~ tekâpûy] [>243, 263]
- "tekâzâ ="'sıkıntı verme' " takâzâ: Ba, 13b/9, 32b/9 [>193]
- "tekrur < Erm. tekavor" tekrur: Ba, 12a/7, 15b/21; Bc, 148a/2; tekur, Ba, 16a/26, 16b/10, 17b/35, (+42); tekfur, Ba, 15b/21, 16a/14, 16; (Tekirdağ ı) Ba, 18b/20, 19b/8, 48a/36, 49b/21, 76b/21, 166b/34; Bb, 32a/19 (+7). [Mol. tekir (balugi), 466/19, 20; tekircuk, 466/21; Par. tekir balığı, 236/6, 2332/1; tekfur balığı, 236/6, 2332/1; tekil balığı, 236/6; Men. tekir bâliği; tekfûr bâliği < tekir (t. bâliği); (İstambol) tekûrî, tekkûr, tekrûr] [>14, 163]
- "Tekirdağ < Erm. takavor" Tekir dağı: Ba, 18b/20, 19b/8, 48a/36, 49b/21, 76b/21, 166b/34; Bb, 32a/19(+7). [Mol. tekir dagi, 361/31; Men. tekir dâği; tekûr dâği] [>14, 66; tekfur]
- "te'kit" tâkid: Ba, 9b/32; Bb, 50b/35, 54a/23, 127a/27, 144a/3. [Par. tekid, 1688/10, 11; Men. te'kid] [>3]
- "telâmîz < Ar. çl. tilmîz ='öğrenci' " tilâmîz (t. -lik): Bb, 14b/23. [Par. telmiz, 443/8, 2205/2, 2282/5; hem-telmîz, 473/11, 681/2); Men. telâmize ~ telâmîz] [>238]
- "te'lif" tâlif: Ba, 34a/15, 93b/2, 30,95a/27; Bb,6a/29, 21a/16, 22b/23, 31a/7, 149b/34. [Par. telif , 2320/9; Men. te'lif] [>3]

- "temiz < temyîz" temiz: Bb, 59b/18. [Mol. temis 258/26, 29, 31, 261/3, 4, 270/5, 7, 8(...); Par. temiz, 303/10, 11, 362/5, 7(...); temiz-lemek, 1390/11, 1391/7, 8; Har. temiz, temis; Men. temîz] [>10]
- "teneşir < Far. ten-şûy" teneşir: Bb, 63b/13; teneşûy, Bb, 63b/14. [Mol. teneşur, 75/31, 84/21; Par. teneşir, 358/12; Men. tenşûy, teneşûy] [>154]
- "tep- " dep-: Ba, 6b/10, 33a/30, 108a/31, 110a/19, 168a/2, 189a/26; Bb, 65b/21, 127b/22; Bc, 29b/6, 98b/8 127b/22. [Mol. tep-, 456/32; Par. depmek, 1575/4, 7; depmeklik, 227/10, 11, 12, 310/6, 7, 8, 314/5, 7, 8; Har. tep-; Men. depmek, tepmek, depme, tepme] [>111]
- "tepe" tepe: Ba, 111a/8, 118b/10, 177b/34; Bc, 3a/19, 36b/24, 174a/19; tebe, Bb, 117a/11; tepe-li='bir güvercin cinsi' Ba, 186a/19, 20; depe, Bb, 27a/25, 27b/23, 28a/2, 3, 33a/24, 33b/3, 66a/4, (+73); mal depe, Ba, 36a/30, 93a/6. [Mol. tepe, 90/31, 178/3, 261/21; Par. tebe, 953/5; depe, 304/9, 338/1, 409/2, 4, 5, 7, 410/5, 837/9, 959/6, 1393/3, 1582/1, 1601/2, 2082/6, 7, 8, 9, 2396/2; Men. tepe, depe] [>110]
- "terkoz" terkoz: Ba, 131b/11, 12, 132b/35, 141b/16, 188b/8; Bc, 103a/8(2), 122b/10, 145b/25, 168a/15, 33; terköz, Bc, 103a/19 [>109]
- "ters olarak~tersten" tersin (t. eğerli atlar): Ba, 73b/ken.2 [>38]
- "terzi < [Far. derzî Stein.; Deny 1955, §96]" terzi: Bb, 9a/26, 68b/16, 116b/15, (+12); derzî, Ba, 85b/19; Bb, 63a/8, 68b/29, (+10). [Par. derzi, 315/12; Har. terzi; Men. derzi, hlk. terzî] [>124]
- "tesir" te'sîr: Ba, 72a/34; tâsir: Ba, 11b/18, 95a/29 [>3, 169]
- "tevek" teyek (bağ t.-ğinde): Bb, 123a/4. [Par. tevek, 1508/1; teyeklemek, 1057/2, 3, 5] [>145]
- "teyze" deyze: Ba, 202b/24 [>110]
- "tez < Far. tîz" tîz: Ba, 39b/23; Bb, 2a/20, 3a/8. [Mol. tes, 430/30, 445/11, 22, 25; Par. tîz, 1098/9; Har. tez; Men. tîz, hlk. tez] [>259]
- "tezgah < Far. dest-gâh" dezgâh: Ba, 154a/11, 164b/34, 181a/13, 187b/11, 191a/2, 200b/1, 2; Bb, 118a/34, 140b/13(2); Bc, 92a/28. [Par. dezgâh, 2250/11; dezgâhdâr, 231/9, 11(2); destigâh, 1315/11; Men. dest-gâh, hlk. dezgâh, (sarraf) dezgâhı, dezgâhdâr = Trapezita: sârrâf, dezgâhdâr] [>18, 109]

- "tezkire ='şairler antolojisi' " tezkire: Ba,121a/2,128a/23,167a/36 (+6) [>184]
- "tık- " dık-: Bb, 115b/29, 133a/24. [Men. tıkmak ~ tıkamak; tıklamak, dıklamak] [>111]
- "tılsım < Ar. tilesm [Şevki, sh. 100] ='büyü' " tılısmât: Bc, 24b/6; Ba, 12a/6; tilismân, Ba, 55a/19; (mutalsemât) Bc, 24b/5. [Men. tılısm ~ tılsem, çkl. tálâsim ~ tılsemât; tılısmilü = Charasteribus: tılısmilü] [>245]
- "tiftik < Ar. teftík" tiftik: Bb, 103a/24. [Men. teftík~teftik, tiftík] [>238, 259]
- "tipi" dipi: Bb, 44a/15, 45b/33, 69b/14,115a/30; Bc,48b/29, 34, (+13) [>110]
- "tirkeş < tîrkeş ='ok çantası' " tirkeş: Bb, 135b/24. [Har. terkes; Men. tîrkeş, hlk. terkeş] [>259]
- "tir tir " dir dir (ditre-): Bb,71a/34,128b/35, 131b/16,132a/14, 140a /29, 146a/10, (+6) [>110]
- "titre- " ditre-: Bb, 19b/23, 46b/35,51a/22, 66b/4, 71b/34, 128b/35, 131b/16, 132a/14, 133a/12,(+8); ditrerler-di: Bc, 175b/29. [Mol. titremek, 466/25, 27, 29; Par. ditreme, 845/7, 8, 846/12, 1030 /1, 1781/5, 2327/8,9; Men. ditreme, (isitma titremesi)] [>40, 111]
- "tohum < Far. tuhm" tohum: Ba, 154a/7, 200b/26, 212b/19; Bc, 39a/ (2)7; Ba, 174b/15; Bb,138b/35; tohumlan-, Ba 200b/26; tohm-a, Bb, 83a/26, 29. [Mol. tohum, 395/1; tohum, 420/11; Par. tohum, 425/9, 2004/2; tohumlanmak, 827/3; Har. tohum, tohum; Men. tuhm, tohum, hlk. tohum, tohumlü = Semen: töhm] [>88, 193]
- "Tokat" Tokad (T. ve Sivas): Ba, 20a/32; Bb,64b/27; Tokat, Ba, 93a/29; Bb, 61b/27, 29, 131b/1, 2,141a/6; Bb, 61b/27, 28. [Men. tokât, tokát] [>113, 127]
- "Toktamiş" Tohtamiş: Bc, 106b/4 [>136]
- "tokuş- " dokuş-: Bc, 155b/2. [Har. tokuş-; Men. dokuşmak] [>111]
- "tolga" togulka: Ba,176a/ken.(2),1; Bb, 105a/16; Bc, 27b/11, 175b/25, 176a/28, 35; Ba, 176/ken.; Bc, 175b/25, 176a/28; Ba, 176b/1; Bc, 27b/11. [Par. tolga, 1397/10;377/9; togulga, 221/5, 377/9, 11, 378/1, 410/5; Men. tûlga, tûlgá = Galea: tugulga, tulga] [>1]

- "tonoz < Yun. tonos [KT]" toloz (dükkanlarının üzerleri cümle t. kemerler ile mebni): Ba, 200b/13; Bb, 10a/1 [>109, 158]
- "top" tob (t.-lar): Ba, 51b/36, 59b/19, 61a/13; Bb, 41b/8, 43a/9, 51a/29, 121a/12, 137b/32; Bc, 27b/6, (+16); top, Ba, 32a/16, 81b/13, 93b/28, (+350); tob-cı, Ba, 28a/8, 39b/13, 45b/35, 72b/28, 75a/1, 80b/31, 91b/34, 112b/2, 114a/13; Bb, 41a/36, 44b/33 (2), 53a/5, 66b/10, 67a/1, 100a/32, 102b/9, 137b/9, (+23); tobciyân, Ba, 112b/3, 125b/14, 129a/8; Bc, 27b/6, 177b/6, 178a/2; tob-çılar, Ba, 92a/4, 12b/3; Tobhâne, Ba, 74b/2, 123b/12, 13, 124a/27, (+14); Tophâne, Ba, 129a/14, 177a/32, 178a/34-35 (..). [Mol. top, 289/12 (,top-i, 289/26); topci, 73/1; Par. tob, 273/4; t. at-, 273/5, 6, 2114/11; tobcigez, 2228/4, 11; top, 1505/3; topcı, 273/7; top-ı, 347/3, 701/12, 1505/4, 1622/3; Har. top; tophâne; Men. top, tob (, topçı, topçı başı, topci ayvası, tophâne)] [>108]
- "Topkapı-lı" Topkapılı: Ba, 132a/32; Bc, 99b/2, 102a/5, 171b/21; (T. -dan) Bc, 164b/7; Topkapusu; Ba, 140a/11, 175b/8; Bc, 146b/35, 157b/3, 160b/35, 167a/10 [>69]
- "toprak" tobrak: Bb, 60b/10; Bc, 14a/21; toprak, Bb, 24a/4, 25b/25, 26a/4, (+51); Bb, 3a/8. [Mol. toprak, 453/26 (, t. meyvesi, 156/19, t. yemişi, 156/20); toprakden, 409/14; Par. toprak, 440/10, 11, 12; 265/3, 614/6; Har. toprak, toprag; Men. toprak] [>108]
- "topsa~ise" top ise: Ba, 126a/6, 7, 126b/10 [>58]
- "topuz < Ar. debbûs [Şevki, sh. 113, 266, 273]" topuz: Ba, 12b/18, 35b/21, 163b/14; Bb, 65b/12, 96a/20; Ba, 12b/17, 36a/8(2); Bb, 112a/2. [Par. topuz, 70/7, 1338/7, 11, 1596/12; topuz, debbûs, 1338/4; topuzcı, 1339/4, 1631/5; topuzlık, 1538/11(2); Har. topuz; Men. debbûs, debûs, topuz = Clava: topuz, topus, debbûs, debûs]. [>19, 109, 119, 124]
- "torba < tobra [KT]" torba: Ba, 193b/21, 194a/23; Torbalı, Bb, 149a/7, 22; tobra, Bb, 19b/6, 58a/8, 74b/25, 106b/10, 110b/15, 124b/19, 127b/3, 130b/13, 23, 149a/22 (+11); topra, Bb, 92a/35; torba tobra (t. kitâblarla 'ubûr éderler), Ba, 194a/23 [Men. torba~tobra] [>120, 264]

- "Tortum" tortum: Bb,109a/32, 109b/13,19,110a/21, 22, 111b/18(+4);
Bb, 109b/32; Bb, 109b/8; Ba, 47b/35, 49a/9; Bb, 109a/31, 109b
/9, 30, 33, 111a/13, 111b/18 (+5) [>196]
- "toyla=-'ziyafet vermek' " toyla-: Bc,14a/17; doyla-,Ba, 154b/21[>111]
- "toz" toz: Bc, 4b/3, 90a/23; (Tozkoparan) Ba, 25b/33 [>196]
- "Tozanlı" tozanlı: Bb, 61b/25, 27; Bb, 61b/27 [>196]
- "törpü < DLT. törpig" dörpü:Ba,179a/1.[Par.dörpi,1745/4(, dörpilemek,
1745/5; Men. dörpi, dörpi, türpi] [>110]
- "Trabzon" Tarabozan: Bb, 108b/35, Bb, 34a/9; Tarabozon, Ba, 94a/12;
Bb, 111b/21; Tarabzen, Bb, 29b/27; Tarabefzun, Bb, 62a/10, Bb,
30a/8, 30b/16. [Par. Tırabuzen, 993/11] [>92]
- "trompet < Fr. trompette" turumpete: Ba, 10b/15, 198b/23, 203a/30,
203b/4; Bc, 38b/9 [>92]
- "tuğla < Lat. tegula" tula: Ba, 40b/26, 85b/5,6(2), 7,100a/10, 118b/23,
34,36; Bb, 3b/35, 64a/17, 67b/12, 89a/30, 108b/13, 109a/17;
Bc, 2a/27(2), 38a, 61a/15, 71b/18, 110b/26, 111a/14, 136a/22,
146b/9. [Mol. tuğla, 330/20; tuğle, 249/20; Par. tuğla,1224/2;
tuwla, 1337/1; tula, 2250/6; tu'la, 1336/9, 11, 1337/1; Men.
tûglá; tuğla] [>1, 66]
- "tûlânî ='uzunluk, boy'" tûlâni-ce: Bc, 53b/13, 59b/29 [>260]
- "tulumba < İt. tromba" tulumba: Bc, 38b/35. [Par. tulumba, 2337/8, 9;
Men. tûlumba = machina in altum... tulumbá] [>92, 151]
- "tuuç < Çin." tuc": Ba, 11b/14, 28, 12a/7, 13a/10, 184a/10 (+27): tuuç,
Ba, 115b/33, 184a/13, 190b/5 (+14). [Mol. tuc, 74/14, 287/18;
tus, 256/24; Men. tuc] [>94]
- "turac < Ar. durrâc [Şevki, sh. 274, 346]='bir cins kuş' " turâc: Bc, 163a
/11. [Men. dürrâc, hlk. türâc] [>19, 124]
- "Turhan" Durhan (D. Baba): Bc, 130b/10, 165a/19 [>110]
- "Turgut" durgud: Bb, 32a/19; turgud, Ba, 43b/13[Men. turgud] [>110]
- "turp < Far. turb, turub" turp (t. ve şalgam): Ba, 200b/26. [Mol. turp,
338/23; turpcigas,338/22; Men. turp,trup=Raphanus: türb,türüb, hlk.
trup] [>120]
- "turşu < Far, türşî" turşu: Bb, 135a/4, 148b/36, 150a/16; Bc, 3b/13;
turşu, Ba, 165b/32, 35, 36, 166a/1; Bb, 60b/14(2), 121a/34;
turşıcıyân, Ba, 165b/31; türşici, Ba, 118b/26; turşu(u)-cı: Ba, 148a

- /13. [Par. turşı, 32/6; Men. tûrş, türş = Acidus: türşi, türş, lahana türşisi] [>193,258, 260]
- "turunc" turunç: Ba, 119a/13, 175a/24, 26, 28 [>98]
- "tut- " tut-: Ba, 140b/3, 145b/5; Bb, 2a/20; Bc, 98b/20-21, 134a/13, 167a/35, 177a/29, (+6); dut-, Ba, 67a/14, 142b/6; Bb, 20a/36, 35a/26, 42a/6; Bc, 138a/16, 172b/18, 178a/15, (+133). [Mol. dut-, 63/16, 306/8, 9, 316/9, (dutam, 73/33); tut-, 451/7; Par. tutmak, 148/7, 150/6, 1658/2, 3, 4; tutmaklık, 47/2; Har. tut-; Men. dûtmak, tûtmak = Tenere: tutmak] [>111]
- "tutkal" dutkal: Ba, 112a/8, 121b/25, 165a/5, 6, 21-22, 22, 23(2); Bc, 118a/6. [Mol. (tutkalla-), 202/28, 29, 31, 33; Par. tutkal, 431/9, 11; Men. tutkal (, balık tutkalı, ağaç tutkalı)] [>110]
- "tutsak" dutsak: Ba, 80a/12, 17. [Par. tutsak, 342/3, 4, 1662/2; Men. dûtsâk = Captivus: tutsak] [>124]
- "tüfek" tüfenk: Ba, 156b/ken.(2), 177b/31; Bb, 28b/36, 29a/4, 16, 17, 18(2), 30a/22, 26, 36, 30b/21, 34, 73a/5; Bc, 30a/3, 34b/22, 35a/29, 30, 36a/33, 37b/10, 38b/7, 21, 24, 40a/11, 67a/6, 100a/9, 176a/29; tüfek, Ba, 177a/26; Bb, 66a/31. [Mol. tifeng, 57/14, 15, 17, 310/9; tifenkcuk, 383/2; Par. tüfenk, 227/8, 2450/8; Har. tüfenk; Men. tüfenk hlk. tüfek; tûfenk, tüfek]] [>11]
- "tükrüğü" tükrüğü: Bc, 162b/31 [>21]
- "türâb ='toprak' " türap (t. -ile): Bb, 3a/27; Bc, 123a/14 [>120]
- "türbeyi" türbei: Ba, 76a/6 [>262]
- "türki < türkî" türki (t.-si-n): Ba, 208a/10 [>260]
- "türlü" dürlü: Bc, 14a/23, 29, 15a/2, 5,16, 140a/30. [Mol. durlú durlú, 205/22, 24, 472/29; durlulik, 126/22; durli durli, 126/23; Par. dürlü, 101/2, 262/9, 655/4, 5, 733/5, 1313/1, 5, 6, 2097/8, 11, 2098/1, 2, 1312/9; dürlü dürlü , 1111/3, 1153/8, 1465/4(2), 2361/1; dürlüde, 1090/2; turlu, 1312/9; turluda, 1090/2; Har. turli, turlu; Men. dürlü, turlü, hlk. < dürlü (, nice türlü zâhmet çekûp)] [>110]
- "türrehât ='saçma sapan sözler' " turrahât: Bc, 171b/26; türrehât, Bc, 144a/3 [>191, 193]
- "tütsü" dütsi: Bb, 34a/15; Bc, 24b/15, 41b/5. [Par. tütsi (vir-), 1088/5; Men. dütsi, (dütsi vîrmek, etmek)] [>110]

- "tütün" tütün: Ba, 100a/10, 12, 30, 35, 133b/16,141a/31. [Mol. tutun, 157/1; Par. tütün, 1840/1, 2232/1; Men. dütün ~ tütün (dütmek ~ tütme)] [>110]
- "tüy" tüğ: Bb, 67b/21, 92b/17(2), 96a/15(2),121a/34,124a/34, 36, 139a/1, 2, 5,13. [Par. tüy, 2124/8, 9, 2140/9; tüycik, 1908/2; tüylü, 1608/3; tülenmek, 2140/9; Har. tüy; Men. tüy, hlk. tüğ; tüycigez; tüylenmek; tüylü = Hyftrix: uzun tülü kirpi] [>146]
- "ufacık" ufacık: Ba,169a/19. [>2]
- "uğruna" uğur-una: Bb,123a/26,136b/21; uğur-ına, Ba,60a/3, 73b/32; Bb, 109b/35-36, 110b/12, 111b/20, 118b/30, 152a/15, 155a/23 [>68]
- "uluklık-la~ile" ulaklıg-ıla~il: Bb, 142b/24 [>36]
- "uskumru < Yun. skombros" uskumru: Bb, 33b/19; uskumrı, Ba, 132b /36; Bb, 49a/5. [Mol. usgumri (baligi), 385/28; Par. ıskumbrı, 1211/5; uskumrıy, 161/4; Men. sıkomori, hlk. skumri] [>91, 244]
- "uslu" us-lı: Bc, 118a/31 [>174]
- "usta < Ar. üstâd" usta: Ba,118a/20; Ba,130a/9; uste, Ba,129b/16, 177a /22, 184a/33, 208a/2:üstâd, Ba, 199b/6. [Mol. usta, 72/26, 239 /32, 314/25; Par. uste, 361/2, 810/4, 1598/4; üstâdlık, 1288/6, 7, 8, 1291/4; Har. ustâz, usta (=meister); Men. ustâd; üstâ] [>13]
- "ustura < Far. üstûre" ustura: Ba, 184a/22; üstûre, Ba, 193a/16; Bb, 18a/1; Ba, 193a/26; Ba, 145a/32, 33; Bb, 17b/30. [Mol. ustura, 338/18; Par. usture, sûtûre,1745/3; Men.üstûrá < üstûre; üstûre, hlk. ustura] [>173, 194, 258]
- "uyak = 'uygun' "uyah (bunlardan gayrı u. kimse yok idi.): Bc, 97a/3 [>136]
- "uyluk" uyluk: Bc, 49b/17-18; uyuluk, Bb, 154b/31 [>21]
- "uzmâ = 'en büyük' " 'uzmâ: Bb, 54b/31 [>180]
- "üç" üç: Ba, 8a/23, 26a/19, 34b/25, 44a/33, 65b/19, 76b/5, 89a/10, 110b/6, 115b/5; Bb, 110a/2, 110b/33, 122b/36, 130b/26, 134b /6, 144a /25, 151b/19, 152a/18,153a/6,(+31); üç, Ba, 54a/10, 83b/34; bb, 108b/19, (+19...). [Par. üç, 2325/11, 23271, 2; Har. üç; Men. üç] [>98]
- "ümit" ümîz: Bb, 123a/24. [Par. ümiz, 221/10, 693/9, 707/8, 10, 11, 12, 2125/1; 595/6(2); ümîzsiz, 1665/7, 1666/1, 2126/2, 3, 4, 5...;

Har. umiz, ümiz; Men. umid; ümîd; ümîz; ümîdsız; ümîdvâr;
ümidlenmek; ümîzlenmek] [>186]

"ünas < Ar. çkl. insan" enâs: Bc, 40a/30. [Men. ünâs < nâs çkl. insân]
[>248]

"Üsküdar < scutari [Banguoğlu, 1974, § 29]" Üsküdar: Ba, 164b/36.
[Men. üsküdâr, üsküzâr = Üsküdar: 1. Üsküdar][>91]

"üslup < Ar. üslûb" üslup(ü. üzre): Bb, 140b/35; (ü. ile) Bc, 169a/15, (ü.
-ı sâbık) Bc, 170b/2 [>120]

"üvey" üge(y) ~ öge(y): Ba, 180a/3; Bb, 148b/17; Bc, 12b/6. [Mol. oga
(=oghia) (ana), 249/6; oge (=oghe) (baba), 294/28; Par. ögi (ana),
1287/10, 1499/3; 1334/12; Men. ögey, hlk. öge (, ögey ata, ögey
ana, ögey ogul)] [>144]

"üveyik" ügey(i)k: Ba, 186a/33; Bc, 163a/11. [Men. ögeik] [>142]

"vaaz = ' nasihat' " va'z: Ba, 2b/25, 32a/30, 31, 149b/25; Bc, 27a/13,
148b/23, 177a/13; (va'zı nasihat) Bc, 176b/ken.; (vâ'iz) Bc, 156a
/24; va'z, Bc, 148b/24, 176b/27 [>180]

"vadi-i Havran" vâdi-yi Havran: Bc, 33a/32 [>82]

"vah !" vah !: Bb, 141a/4 [>189]

"vaka < vak' " vakı': Bc, 170b/28 [>88]

"vakâyi'ât = 'olaylar' " vakâyi'ât: Ba, 30a/32, 34 [>79]

"vakfı iken" vakfı iken: Bc, 147b/34 [>64]

"valî-i Antakya" vâlî-yi Antâkıyye: Bc, 19a/28 [>82]

"valî-i Budin" vâlî-yi Budin: Bc, 106b/36 [>82]

"valî-i Şam" vâlî-yi Şâm: Bc, 34a/32 [>82]

"validesi-yle" vâlıdesi-yle ~ le: Bb, 147a/33 [29]

"valih < Ar. vâlih = 'şaşkın' " vâleh: Ba, 40b/14, 204a/22. [Men. vâlih (,
vâlihü háyrân oldiler)] [>245]

"van van" vañ vañ: Ba, 164b/23 [>167]

"var-ken" var-iken: Ba, 160b/6; Bb, 42a/17; var iken: Bc, 37b/14; var-
mış: Bb, 94b/14; var-ımuş, Bb, 2a/23; var-ısa: Ba, 10a/6, 11a/31,
148a/21, 192b/1, 200b/34; Bb, 21a/36, 74b/32; var-sa: Ba, 139b
/20; Bb, 47a/28; Bc, 15a/16, 17b/29, 159b/34; var ise: Bc, 3a/5,
30b/16, 84b/18 (+25); vardır: Bb, 30b/5, 142a/9; vardır, Bb, 142a
/13-14; vardı ise: Bc, 23b/18 [>7, 52, 55, 56, 57, 58, 63, 65]

- "varil < Fr. baril " varul: Ba, 167b/13; Bb, 46a/13, 46b/22, 23(2).[Mol. varil, 68/5; Par. varal, varil, 238/1; varul, 278/7; Men. varil = Doliolum: varil, varilcik] [>160]
- "Varvarlı" varvarlı: Bb, 146a/11 [>8]
- "vazife" vazife: Ba, 37a/19, 41a/35, 51b/3, 212b/4; Bb, 24b/5, 32a/34, 36, 33a/18, 105b/26; Bc, 103b/31 [>180]
- "vech" vecih (v. ile): Bc, 77a/34; vecih, Ba, 11b/33-34; ber-veçh, Bb, 111a/15; veçh (= 'yüz'), Bb, 92b/1 [>88, 123]
- "veda" veda: Bc, 34b/6, 40a/27, 101a/31, 139a/8, 144b/4, 166a/26, 174b/17(2), 19, 179b/11, 181b/6; vedalaş-: Ba, 108b/25; Bb, 21b/14, 26a/1, 45b/6, 8, 48b/32, 54a/10, 63b/27, 74a/5, 87b/33, 88a/5, 88b/27, 95b/27, 99a/18, 107a/19, 136b/13, 148a/9, 148b/24(2), 153b/2, 4; Bc, 3b/1, 7a/5, 26b/16, 41a/23, 46b/2, 47a/9, 87a/16, 27, 93a/2, 95b/20, 101a/33, 126a/9, 180b/19 (+13): vedâ'laş-: Bc, 181b/3; vedâ, Bc, 34b/6, 40a/27, 101a/31 (+9) [>4]
- "velyol- = 'çevrilmek' " (keniseden veli olunmuş cami): Bb, 105a/28; Bc, 103a/3 [>10, 89]
- "ver-" ver-e = 'versin': Ba, 44a/18, 84a/3, 90a/21, 98a/26; Bb, 50a/7, 56b/32, 133a/22; vir-ecek, Bb, 22a/36; vir-elim, Bb, 55a/28, 55b/4, 14, 15, 112b/5, 152a/35; Ba, 33a/36; Bb, 142b/16, 154b/31; vir-em, Ba, 74a/31; vir-en, Bb, 128a/29; Ba, 64b/14; Bb, 20a/32; Bb, 55b/13, 142a/22; vir-eniñ, Ba, 67b/29; vir-erek, Ba, 58b/5, 63a/35; Bb, 66a/31-32, 66b/6-7, 92b/5, 114a/23, 155a/2; vir-eyim, Bb, 153a/25; Ba, 109b/15; Bb, 75a/12, 136a/21, 25; ver-ici: Bb, 27b/1; Bb, 55b/16(...); ver-il-, Ba, 47a/2(...); ver-iñ, Ba, 115b/4; ver-ince, Bb, 55b/7, 131b/28 (...); ver-ir, Ba, 24b/31; Bb, 24b/2, 41b/15, 77b/5, 82b/16, 83a/25, 85a/12, 92a/30, 116a/19, 147a/14; vir-ir, Ba, 48a/24; koyuver-ir, Bb, 47b/11; ver-irmiş, Ba, 30a/34 (...); ver-iñ: Bb, 147a/26; koyuver-üp, Ba, 67a/13; ver-üp: Ba, 4a/33; Bb, 38b/30, 89a/21; vir-üp, Ba, 25a/6; Ba, 26b/10, 30b/1, 31b/18 (+200); vir!: Bb, 138b/29; ver! (Bir makrame hapsi v...Trb. yör.), Bb, 33b/34; Ba, 66a/34; Bb, 119b/33, 135b/28; vir-mek: Bb, 54a/3; vir-mem, Ba, 71b/28; Bb, 141b/12, 146b/29 (+101); vir-memişsin, Bb, 141b/9-10; vir-sek, Bb, 83a/27; virse, Ba, 34a/9; Bb, 50a/25 (...); ver-di-m: Ba,

58a/6; Bb, 78b/9, 148a/7 (+264); ver-miş, Ba, 95b/8, 10, 96b/28 (+13); ver-sin, Ba, 64b/13; Bb, 153a/29, 154a/24 (+6); verir-di, Ba, 212a/35; vermiş-ken: Bc, 96a/25; vermiş idi, Ba, 162b/7 (...). [Mol. ver-, 26/18, 43/20, 52/5, 208/17, 480/10(...); Par. vir-, 5/1, 15/8, 1656/5, 6, 7, 8(...); virán, 2409/5; virilmiş, 1253/7, 8; deyver-, 667/5; deyvir-, 505/12, 1724/9, 10; Har. ver-, vir-, bul ver-, dey ver-; Men. vir-, hlk. ver- (, viril-, viresiye al-)] [>39, 46, 55, 60, 222]

"Veysel Karanî < Üveys el-Karnî" Veysel Karanî: Ba, 2a/2,17a/27, 24a/7 [>71]

"vezir < Ar. vezîr" vezir: Ba, 44a/16; vezîr, Bb,115a/19; vüzere (sulehâ -yı v...): Bb, 50b/22 [>259]

"veznet- ='ölçmek' " vezn ét-: Ba, 173a/4 [>88]

"voyvoda < Sl. voyevoda" voyvada: Ba, 124b/8, 25, 192b/6, 209b/15; Bc, 128b/9, 133b/13, 135b/36, 148a/27 (+22). [Men. vayvoda; vayvodalık] [>243]

"vuhûş u tuyûr='kurtlar kuşlar' " hûş tuyûr: Ba, 3a/33, 27/32; Bb, 4b/31, 5a/18; Bc, 138b/13; hûş u tuyûr, Bc, 19a/4, 157b/36; Bc, 45b/23, 164b/24; vuhûş u tuyûr, Bb, 3a/8 [>66, 71, 189]

"vur-" vur-: Ba, 81a/11,163b/31,195b/3, 206b/36, 207b/21; Bb, 115a/9(2), 10(2), 116a/24(2), 119b/17,138b/25,151b/15; Bc, 20b/29, 28b/2, 14, 15(2), 100a/19, 100b/20,, 180a/14, 181a/2, 27; 170a/32; Ba, 196b/12; Bb, 116a/9 23; Bc, 17a/23; ur-mak, Ba, 184b/32, 188b/9; Bb, 34b/5, 43b/21, 56a/24 (+63); Ba, 25a /12, 109a/1; Bb, 146a/25; Bc, 76a/36, 101b/5, 104b/16 (+389); urdı ise, Bc, 98b/8; ursa-n, Bc, 152b/21.[Mol. urmak, 310/29, 30, 329/5; Par. urmak, 244/1, 2, 3, 245/2, 4, 8, 300/2, 3,(...); vurmak, 1169/2, 244/4, 1698/3; Har. vurmak; Men. urmak, hlk. vurmak] [>55, 73, 166]

"vuzû' ='abdest' "vuzû: Ba, 40a/6; vuzûy (tecdîd- i v. édüp) Ba. 55a/16 [>3]

"yahşî < yakışî" yahşî: Bb, 70a/22, 74a/36, 74b/18, 94a/10, 113b/10, 128a/25; Bc, Bc, 50b/19, 98a/22 [>21, 136]

"Yakup < Ya'kûb" Ya'kup (Y... Efendi): Ba, 116b/16 [>120]

"yalçın" yalçın: Ba, 151b/10; Bc, 140a/4, 168a/26, (+52...) [>101]

- "yalnız" yalnız: Bc, 140a/20; yalnız, Bc, 62b/23; Bc, 135b/4. [Mol. yaluvus,410/16,18, yaluvusce,410/17; Par. yaluñuz,77/11, 2078 /12; yaluñuzlık, 2076/8, 2426/3; Har. yaliniz, yalinüz; Men. yalnız, yâlinüz, yalnızlık] [>21]
- "Yalova" yalava: Bb, 153a/19; Bb, 25a/14; Bb, 23b/8; Bb, 25b/4 [>271]
- "yanak" yanak (y.-lı): Ba, 175b/10; Bb, 68b/18,100b/32, 109b/27, 28, 133a/13; Bc, 5b/35, 6a/9, 30b/14, 32a/33, 107b/7, 162a/11, 172b/12. [Men. yañak] [>165]
- "yaparlardı" yaparlar-dı: Ba, 170b/16 [>40]
- "yârî < Far. [Stein.]='yardım' " yarı-cı (y. -ñ) (da'vâcîñ kadı y. Allah olsun) Bb,142a/2 [>67, 259]
- "yasakcı" yasak-cı: Ba, 131a/17, 36, 132b/18, 173a/22, 173b/12, 22; Ba, 131a/27. [Men. yasak; yassak < yesak; yassak (, yassak et-); yassakçi ~ yasakçi] [>174]
- "yat- " yat-: Ba, 68b/18, 186a/8, 187a/30, 195b/2, 207a/9; Bb, 41b /21, 52a/12, 113b/35 (+36); (yat-an), Bb, 110a/22, 132a/20, 133a/18 (+72); (yatak) Ba, 162a/6, 169b/8, 30; Bb, 44a/3, 155a /17; Bc, 18b/4, 57b/4, 165b/7(+9); (yatsı) Bc, 182b/18; yatır-ken: Ba, 4a/b; Bc, 4b/1 [>59, 199]
- "yaylım < yayıl-ım" (bir y. top): Ba, 22b/15, 159b/26; Bc, 30a/4(2), 38b/7, 21 [>21]
- "yay-ın = 'yayınız' " yayın: Bb, 136a/4 [>166]
- "ye-" ye!: Bb, 127a/3; Bc, 26a/33, 179a/10; Ba, 108a/15(2), 17, 115a /26, 168b/29; Bb, 128a/5, 138b/25; Bc, 125a/4, 179a/13, 179b /2; (Al bu ekmeği ye!) Bc, 180b/34; yi-me !: Bb, 15b/36; Ba, 110a/32; Bb, 22a/36, 22b/1(+3); ye-mede, Ba, 168b/17; Bc, 80b /17; yi-meği, Ba, 142a/17; Bb,100b/2; ye-mek, Ba, 26b/1; Bb, 22b/1, 34a/16,117a/35, 118a/19 (+8); ye-medik, Ba, 26a/36; ye-memiş, Bc, 94b/25; yi-memiş, Bb, 15b/32; ye-mesin, Bb, 68a/21; yi-meyüp, Bb, 23b/3; Bc,118a/14; Ba, 94a/19, 161b/35, 168b/4, 8; Bb, 115a/23; yi-se, Bb, 33b/17, 83b/32; Bb, 47a/31, 76a/13; Bc, 31a/31; yi-yesin, Ba, 134b/34; ye-y-e, Bc. 32a/11(2); yi-ye, Bb, 143b/3; ye-yelim, Ba,167b/16; Bb, 135a/3; Bb, 113b/29, 35; Bb, 101a/27, 29, 113b/29, 35; Bc, 30b/17; Ba,154b/2(2); Bb, 115a/7; ye-yen, Ba,170a/22; ye-yeni, Ba,166b/ken.; yi-yen, Bb,

79b/23, 97b/20; Ba,170a/5, 23,170b/16; Ba, 168a/31; Ba, 51b/1, 168a/31, 168b/4; Bc, 32a/36; yi-yerek, Ba, 192a/17; Bb, 51a/15; Bc, 46b/6; yi-yeyim, Ba, 98b/22; ye-di: Ba,16a/1,185b/19; Bc, 26b/4 (+4); ye-di-k, Bb, 40a/2; Ba,150a/11; Bb, 39b/36, 130b/3, 135a/35, 135b/21; Bc, 30b/20; ye-diñiz, Ba, 26b/2, 36; ye-diler, Ba, 34a/33; Bb, 75a/36, 100b/4; ye-diğimiz, Bb, 133a/28; ye-dikleri, Bb, 111b/29; Bc, 78a/34; ye-dim, Bb, 135b/10; ye-dirüp, Ba, 93b/22,107a/9,162b/3; Bb,74b/25; Bc,10b/36, 84b/8; Bb, 149b/19c, 8b/26, 84a/5, 120a/5, 179a/31; ye-yince, Ba, 206b /24; ye-miş, Ba, 204b/28; Ba, 43a/34(2); Bb, 72a/2, 82b/14, 135a/8 (+4); ye-mişiz, Bb, 72a/2; ye-nilüp, Ba, 144a/2; ye-nir mi, Bc, 180b/35; Ba, 170a/1; ye-sin, Bc, 179a/32, 33, 180b/35, 181a/19, 20; Bc, 181a/29; ye-yin, Bb, 135a/2; Ba, 154b/23; ye-yüp: Ba, 32b/32; Bc,170b/14; Bb,70b/2, 80b/35, 99a/33(+37); ye-r: Ba, 164b/23; yi-r, Ba, 143a/34, 35; Ba, 143a/35; Bc, 28b /32, 76b/19; ye-r-ken: Bb, 116a/5; Bc, 90a/27; ye-rler, Bc, 156b /20; yi-rler, Bc, 43a/36; Ba,170a/1; Bc, 3a/20, 76b/20(+8); ye-rse, Bc, 27a/33; ye-r misin: Ba, 165a/34; ye-rsin, Bc, 28b/32; ye-rsiz, Bc, 181a/21. [Mol. ye- 243/18, 19, 20, 21, 288/3; Par. ye-, 1310/11, 1311/1; yeycek, 349/7, 380/5, 6, 389/8; yeyecek 86/10, 96/3, 380/7; yenilür,1311/1; yemek, 380/9, 11; yerken, 380/9; Har. ye-; Men. ye-, (yeyici, yeyecek)= Cibus: yeyecek, yeygü, yeyü, yem, yemek öyle yemeler içmeler] [>223]

"yedi (7)" yedi: Ba, 91b/26; Bb, 28a/34, 55b/20; Bc, 107b/24; Bb, 68a /28, 81a/28, 102b/7 (+1181); yedi yüz, Ba, 44b/34, 50b/16, 90a /8; Bc, 74a/26, 96a/35; yedi-nci, Ba, 59b/18, 89b/18; Bb, 80b /20 (+52). [Mol. yedi (ledi) 400/11, 16, 17; Par. yedi, 635/6, 2023/9, 12; yedişer 2023/10; Har. yedi; Men. yedi] [>233]

"yefallandıy-sa~ise" yef'allandı ise: Bc, 139b/10-11 [>55]

"yektâ" (dür-i y.): Bb, 8b/11. [Par. yektâ, 200/66, 2392/12; Men. yektâ] [>115]

"yel-" yel-: Bb, 119b/33. [Men. yel-mek]. [ev- ='acele etmek']: Par. iv- 63/8, 10, 12, 1206/11; ivdür-,16/11,17/1, 200/7, 1134/10, 1641/11, 12; Har. ev-; Men. iv-, hlk. ev-] [>224]

"yel = 'rüzgar" "yel: Bc,168a/5,175a/6; Ba,122a/7; Ba,146a/16, 166a/4; Bc, 24a/34. [Mol. yel (Iel) 108/18, 259/30 (y. değirmeni), 476 /25; Men. yel (, y. değirmeni, mumı, topı)] [>234]

"yem, yemiş" yem: Bc, 96b/7; Bb, 58a/8, 69b/6; Bc,15b/10, 25a/35, 31a/15; Bc,28a/21, 83a/18; yemiş (y. iskelesi): Ba, 1b/29, 10a /29; (y. iskelesi, paşa), Ba, 28a/11, 53b/27, 145b/18, 26; Bb, 9b/10, 23a/4. [Mol. yemiş 156/14; yemişçi 156/18; yemişli 156 /14; Par. yem, B41/7, ,8 ,10, 11, 85/2, 3, 93/4, 1118/6, 7, 1310= /9; yemlik, 1311/6, 1654/7; yemle-, 790/2, 3, 1118/7; yemiş 2178 /2, 3; Har. yem (iem, yem); Men. yem (, kuş yemi, ata yem kestürmek)] [>235]

"yeniçeri ile" yeniçeri ile: Ba, 28a/8 [>25]

"yer" yir-e: Bc, 120a/1; Ba, 70b/17; Bb, 69b/20, 92a/29 (+124); Bb, 4b/5, 54b/1, 114b/18; Bc, 20b/ken.,172a/33; yer-i: Bb, 54b/30, 67b/33, 115a/34; Bc, 20b/14; yir-i, Bc, 49a/24; Ba, 69b/6, 92a /29; Bb, 154a/2(+127); yer-idir, Bb, 61a/28, 71b/36, 99a/28 (+15); yer-im, Bb, 39b/25, 56b/31, 121a/13; Ba, 145b/17; yer-imiz, Bc, 170b/1; Bb, 34a/9; Bc, 36a/27; yer-i-n, Ba, 99a/21; Bc, 86a/8, 125a/24; yir-i-n, Bb, 27b/10; Ba, 109b/15, 118a/10; Bc, 169a/30 (+3); yer-ince, Bb, 118a/33; yer-inde, Bb, 47a/12, 87a /32; Ba, 33a/17, 56a/11; Bb, 93b/34 (+58); yer-inden, Ba, 55b /23, 59b/35; Bb, 135a/29 (+20); yer-ine, Bc, 114a/3; Ba, 60a /31, 69a/14, 76b/22 (+100); yer-ini, Ba, 8b/25; Bb, 97a/29; yer-iniz, Bc, 100b/14; yer-üñ: Bc, 24b/16; Ba, 20b/19; yer: Ba, 33a/8, 102a/34; Bb,17b/27, 20a/18, 41a/26, 47b/10, 61b/22, 65b/16, 89b/25, 100a/5; Bc, 40a/4, ken., 51b/5, 112a/25, 117b/14, 143b /20, 147b/34; yir, Bb, 18a/36(2); Ba, 32b/3; Bb, 1b/5, 4a/23; Bc, 111b/32; Bb, 78b/10, 79a/15, 115b/32 (+52); yer-de: Ba, 32b/6; Ba,169a/36; Bb,115b/23; Bc, 88b/32, 91a/22; Ba, 96a/26, 113a /20; Bb, 22b/4 (+17); Ba,170b/7; Bb, 69b/29, 78a/35(2), 153a /27 (+296); yer-den, Ba, 191a/14; Ba, 66b/28; Bc, 59b/8, 100b /32; yir-den, Ba, 22a/35, 70b/9; Bc, 177a/28 (+4); Bb, 69b/24, 145a/20, 148b/30 (+82); yer-ler, Ba, 202a/24; yir-ler, Ba, 191a /22; Bb, 108a/20; Bc, 2b/2, 105b/13; Bb, 23a/8; Ba, 46a/3; Bb, 117b/4, 150a/6(+215); yerleşdir-,Bb, 43b/11, 118a/3, 139a/9

- (+7); yer-dir: Bc, 59a/7; yir-dir, Bb, 129b/26; Bb, 82a/36, 99a/28, 133b/10(+94); yer-li, Bb, 43b/11, 118a/33, 148b/29 (+4); Bc, 30b/18; yer-siz, Ba, 19b/23, 23a/2, 26b/1-2; yer-lü: Bc, 100b/14; Ba, 132a/2; Bb, 53a/36, 71a/10. [Mol.yer (Ier) 38/15, 289/4...; Par. yer, 139/12, 161/5, 205/3, 299/10, 322/9, 10,11, 329/3, 349/12; 34/4, 83/1, 475/7,786/6,1016/11(...); yer-de, 101/10; yer-e, 38/1,154/1, 1091/6, 1106/1, 2, 3; yer-li, 658/11; Har. yer (bütün ekli şekillerde);Men. yer~yir(, yerlü~yerli)] [>236]
- "yet- yetiş-" yet-e: Ba, 21a/18; Bc,16a/24(kendi biter, kendi y.); yet-ir- (y.-diler) Bc,14a/20; (y.-üp); Bb,139b/19; yetiş !, Bc, 20b/ 22; Bc,12a/3, 20b/22; yetiş-elim, Ba, 60b/17; yetiş-dirüp, Bc, 4a/28; yetiş-üp, Ba, 19a/31, 57a/17, 59b/1(+15); yet-di: Ba,17b/6; Ba, 53a /22, 70b/30; yet-miş, Bb,141a/7; Ba, 94b/27,104a/23; Bb, 81a/12 (+6). [Par. yet-, 106/4, 1732/6, 2218/6; yetecek, 240/10; yeter, 240/7, 8; yetiş-,106/5, 336/6, 959/8, 960/12, 961/1, 7, 1337/6, 9; Har. yet-, yetiş-; Men. yet- (, yetür-), yetiş- (, yetiştir-)] [>225]
- "yetmiş (70)" yetmiş: Bb,141a/7; Ba, 25a/22,115b/22, 117b/5(+459). [Mol. yetmiş (Ietmisc) 400/9,14; Par. yetmiş, 2023/7; yetmişlik, 2023/8; yetmişinci, 131/5; Har. yetmiş; Men. yetmiş] [>237]
- "yığın" yığı: Ba, 116a/13; yığın, Bc, 60a/31 [>75]
- "yılan" ilan: Bc, 37a/31; yılan, Bb,52b/4 (...)[Mol. illan, 62/9; Har. ilan, yılan; Men. yılan = serpens: yılan] [>9]
- "yırtlaz" yırtlaz: Ba, 159a/30; (gözinüñ biri gazâda mecrûh olup y... olmağıla), Ba, 148a/28 [>175]
- "yine < yan-a" yine: Ba, 94b/20,190a/34; Bb, 70a/11; gine, Bb, 145b/34; Ba, 108a/15(2); Bc, 29a/3, 4; Ba, 190a/35; Bc, 32a/11. [Mol. yene, 344/21, 23, 346/7, 9, 347/13, 410/4, 5; Par. gine, 17/8, 29/5, 119/9, 1491/6; yene, 17/8, 29/5, 119/9, 661/7, 1450/1, 1607/4(...); Har. yene, yine; gine; Men. gene ~ gine; yine, yene] [>241, 249, 259]
- "yirmi" igirmi: Ba,103a/14,126b/32; yigirmi, Ba,167b/32, 202a/34, 202b/18, 210b/2,(+193...). [Mol. yigirmi, 476/22, 23, 480/13, 14, 15; Par. yigirmi, 2379/1,2402/6; Har. igirmi, igirmi; Men. igirmi < yigirmi] [>9]

- "yoğurt" yoğurd: Bb, 39b/30, 76b/27, 113b/27, 35; yoğurcı: Ba, 168a/13. [Mol.yogurt, 163/26, 165/21; yogurd, 228/16; Par. yoğurt, 1491/1, 1709/1; Men. yogurd, yogurt] [>13, 113]
- "yok iken" yok iken: Ba, 23b/2; Bc, 114b/8, 181a/35; yoğ-iken: Bb, 137a/9 [>63, 65]
- "yoksa" yohsa: Bb, 73a/17; Bc, 20b/28; Ba, 145b/24, 155b/23, 164a/12, 181b/31, 190a/13, 208a/13, 27; Bb, 18a/3, 44b/12, 50a/3, 53a/15, 54b/11, 78a/27, 115a/28, 115b/10; Bc, 6a/21, 20b/28, 33b/24, 37a/21, 48a/ken., 60a/15, 70a/10, 74b/27, 32, 77a/34, 85a/34, 92b/4, 96a/3, 22, 24, 99b/14, 100b/14, 114a/10, 122b/20, 23, 138b/28, 156a/14, 166b/3, 180b/2, 181b/36, 182a/11, (+25); yok-sa, Ba, 127b/8; Bc, 76b/27; yoğ-sa, Bc, 41b/4; yoğ-ısa, Bc, 37a/1; yok ise: Bc, 137a/28, 169b/17. [Par. yohsa, 101/3, 2008/4, 5; Men. yoksá, yohse, yogsá] [>56, 57, 58, 136]
- "yoksul" yohsul: Bb, 22a/36. [Par. yohsul, 1071/5, 1638/2; yohsullık, 1638/6; Har. (yok, yokla-); Men. yoksul < yohsul (1177); yohsul (1193) (, yoklamak, yoklık); yohsullık] [>136]
- "yukardan" yokardan: Bb, 140b/12. [Mol. yokarde, 314/28, 438/24; yokarden, 438/25; Par. yukarda, 37/7, 8, 2091/6; yukardan, 100/10, 703/8, 9; yukaru, 37/9, 10); Har. yokar (=yokarda); Men. yokarude, yokarıde, yokardá, yokarda, yokardeki (, yokarı, yokarü, yokari) = Supra: yokarıda, yokardá] [>21]
- "yumruk" yumruk: Ba, 166a/8 [>21]
- "yumurta" yumuta: Bb, 142a/11; yumurtá, Ba, 9b/3, 10b/9; Bb, 69b/7, 142b/17; yumurta Bb, 59b/8(2); Bc, 140a/28; yumurtai, Bb, 142b/17; yumurtla- (y. -mıslardı), Bc, 140a/26 [>1, 7, 22, 43, 262]
- "yumuşak" yumşak: Ba, 174b/14, 212b/15; Bb, 8a/23, 133b/12. [Par. yumuşak, 357/11, 1386/3, 2068/7; yumuşakcık, 1386/6, 7; Men. yumşak, yumşacık] [>21]
- "yurt" yurd: Bb, 37b/27, 34, 38b/30, 43b/34, 91a/11(+6); yurd-l^ok, Ba, 46b/34, 47a/6, 20; Bb, 102a/23 (+4). [Mol. yurd, 173/33, 289/4, 430/9; Par. yurt (tut-), 1016/10; Men. yort, yord, yurt, (mesken ü yortleri)] [>113]
- "yürürdü" yürür idi: Bc, 15a/9 [>46]

- "zabt u rabt" zabt rabt (z. -da): Bc, 79a/23; zabtı rabt (z.-ları), Ba, 28a/7 [>66]
- "zafer" zafer: Bb, 105b/11, 111a/4, 113a/2(+18); (serî'u'z-zafer) Ba, 183a/5: zafer-inde, Ba, 183a/6; safer, Ba, 4b/5, 56b/6; Bc, 66b /12, 74a/24, 106b/21 [>180]
- "zahir < Ar. zahîr ='bir çeşit hastalık' " zahîr: Ba, 15b/12,33b/32 [>189]
- "zahire < zahîre" zahîre: Ba, 15a/16, 24, 20a/18, 20b/29 (+34); zahîre, Ba, 50a/12; zahâyir, Ba, 141b/31, 173a/24; Bb, 143a/26, 144a /32; Bc, 4a/12, 26 (+15); Bb, 111b/11(2); Bc, 42b/5; zahâyir, Bc, 4a/12, 26; Ba, 131b/7; Bc, 42b/5; zuhâyir, Ba, 131b/7. [Mol. sahra, (, yol s.-sı), 479/30; sahire, 483/25; Par. zahire, 2396/5; Har. zahire; Men. zâhîret; zâhîreci] [>183, 188, 266]
- "zahm ='eziyet, zahmet' " zahm: Bb, 146b/36; (zahmet) Bb,8a/36. [Par. (zahmet),2172/4; Har. zahmet; Men. zâhâmet; (zahımdâr)] [>187]
- "zahr ='sırt' " zahr (z.-ı): Ba, 74a/9, 183a/2 [>180]
- "zâid < zâ'id='fazla, artık' " zâyid: Ba, 193a/22 [>79]
- "zâika < zâ'ika" zâyika (küllü nefsin zâyikatün mevt): Ba, 52b/31 [>79]
- "zâ'il < ='yok olan' " zâ'il~zâyil: ba, 204b/34; Bb, 87a/2 [>80]
- "zâkir ='zikreden' " zâkir: Ba, 201a/23 [>184]
- "zâmin ='tazmin eden, karşılayan' " zâmin: Bc, 181a/31 [>182]
- "zamir < Ar. zamîr =' iç, kalp' ": Ba, 212a/28; Bc, 180b/7 [>179]
- "zan < Ar. zann " zann (z.-ım): Bc, 171a/3 [>180]
- "zanbak" zanbak: Bc, 21a/35, 53b/10 [>181]
- "zarf" zarf: Ba, 183a/14 [>180]
- "zat < Ar. zât ='şahıs, kendi' " zât: Ba, 186b/21, 201a/31, 206a/11 (+3); (bizzât) Ba, 30a/22, 32b/17, 20 (+63); (haddizâtında) Bc, 74b/24; (irem-zât) Bc, 63b/11, 68a/21, 83b/8 (+15) [>184]
- "zeâmet ='tumar' " zi'âmet: Bb,65a/21[Har. ziamet; Men. zi'âmet][>238]
- "zelehor" zelehor (z. hammaları): Ba, 170a/34, 170b/4; Ba,170a/35, 173b/14 (2); Ba, 173b/12 [>188]
- "zelil ='alçak, düşkün' " zelil: Bc, 182a/17 [>184]
- "zem < Ar. zemm ='yerme' " zemm: Ba, 205b/6; Bc, 144b/1 [>184]
- "zemistan='kış' "zimistân: Bb, 87a/11,95b/7,136a/13. [Men. zemistân, hlk. zimistân] [>238]

- "zerdüz < Far. zer-dûz='sırma işleyen; sırmalı' "zerdus: Ba,51b/33;
zerdûz, Ba,156a/ 34, 166b/36; Bc, 25b/34. [Mol. zerdus, 339/15,
17, 344/26,(, zerduslemek, 339/14); Par. zerdûzlamak, 1782/12;
zerdizlemek, 1752/4, 5, 6; Men. zerdûz, zerdûzlık] [>133]
- "zerk ='batırma' " zerk (ét-) (kalkanın def'a-i vâhidde z. édüp, iki karış
güzer édüp): Ba, 67a/23, 29, 32; Bc, 97a/29 [>201]
- "zerre" zerre: Ba, 176b/21; Bc, 163b/29, 158a/27, 172a/8 (+10) [>184]
- "zevâid < zevâ'id='fazlalıklar' " zevâyid: Bc, 15a/8, 9 [>79]
- "zevil-ihtiram ='hürmete layık' " zevi'l-ihtirâm: Ba, 120a/1 [>184]
- "zevil-iktidar ='güç sahibi' " zevi'l-iktidâr: Ba, 135b/9 [>184]
- "zevil-mefhum =' anlamlı' " zevi'l-mefhûm: Bc, 145b/6,146a/1 [>184]
- "zevk" zevk: Ba, 146a/15, 162a/13, 174a/2 (+35) [>184]
- "zeyl ='ek' " zeyl: Ba, 144b/7, 153a/26, 162a/36 (+18) [>184]
- "zeynli='süslü' " zeyni-li: Ba, 192b/7 [>87]
- "zilgıt < Ar. zilgîd='korku' " zilgıt: Bc, 20a/28 [>126]
- "zirh < Far. zirh~zirih" zirh: Bb, 98b/3; zirh-cılar, Bc, 176a/26, 34, 35:
(zirh (u) zırırh külâh), Ba, 176a/29, 32, 34, 36; Bb, 135b/23,
136b/32 (+9); (zirh (u) zırırh), Bb, 143b/14; (zirh (u) zırırh külâh)
Bc, 29a/27; zirh, Bb, 112a/18: (zirh (u) zırırh külâh), Ba, 176b/1;
Bc, 25b/14, 30, 29a/27, 98a/22; zirih, Ba, 176a/28, 30, 32, 33,
176b/1; (zireh zirih külâh) Bc, 25b/5; zireh : Ba, 176a/28. [Par.
zirih, 558/4, 955/4, 6; zireh (z. geyinmiş), 1100/10; zirâh (z.
geyenmiş),1100/10; Men. zirh, zirih (, zirh külâh)] [>90,190,191,
247]
- "zî-akl ='akıl sahibi, akıllı' " zî-'akl: Ba, 178a/29, 205b/4; Bc, 98b/11,
181b/21 [>184]
- "zibh ='kesme, boğazlama' "zibih: Ba,126b/9; Bc, 62a/14,151b/6, 164b
/12, 16; zibhet- ('boğazlamak, kesmek'), Ba, 166b/4; Bc, 172b/3;
zibih ol- , Bc, 62a/14; zibih ét-, Ba, 126b/9 [>89, 184]
- "zî-kıymet =' kıymetli' " zî-kıymet:Ba,136b/8,138b/10,196b/32 (+52)
 [>184]
- "zikir < Ar. zikr" zikr: Ba, 194b/14, 202a/ken., 205a/3; Bc, 156a/20
(+57) [>184]
- "zilkade ='ay ismi(Aralık)' " za'l-ka'de: Bc,47a/12 [>184]
- "zimam ='dizgin' " zimâm (z.-lık): Bc, 111b/4 [>184]

- "zimmet" zimmet: Bc, 36a/16; (zimmî) Bc, 62a/34 [>184]
- "zindegânî < Far. ='dirilik' " zindigânî: Bc, 95b/4. [Men. zindegânî; ab-ı z...] [>239]
- "zinnun" za'n-nûn (z.-ı Mısırî): Ba, 149a/5, 152b/30-31, 33,153a/1(+4) [>184]
- "zinnureyn ='iki nur sahibi (Hz. Osman)' "za'n-nûreyn: Ba, 150b/25, 194a/17 [>184]
- "zirâ = 'ölçü birimi' " zirâ': Ba, 123b/21; Bc,19b/21, 28a/12 (...); zâ' (z.-dır): Ba, 9a/12 [>8, 184]
- "zî-rûh ='canlı' " zî-ruh: Bb, 23b/3; ruhiçün, Ba,59b/36; zî-rûh: Bc, 31a/30, 32b/2, 34a/25 (+14) [>184, 259]
- "zîr u zeber" zîr zeber: Ba, 115a/32 [>66]
- "zirve" zirve: Ba, 138b/16, 194a/2, 199a/8 (+41) [>184]
- "zî-şân ='şanlı' " zî-şân: Bc, 9b/16, 25b/23, 53a/1 (+13) [>184]
- "zuhur < zuhr ='öğle'" (z.-da): Bb, 46b/28 [>88]
- "zu'm = 'kanaat'" zu'um (z. -dadır): Bc, 140a/10 [>88]
- "zurna < Far. sûrnây" zurna: Ba,119b/20, 198b/12, 203a/1, 7; Bc, 135a/29; zurna-cı, Ba, 197a/26, 203a/5; zurnacıyân, Ba, 197b/27, 198b/12, 203a/2, 3, 4, 5, 6; zurnazen, Bc, 93b/26; zurnazan, Bc, 95b/8; surna, Ba, 201b/8. [Mol. surna, 305/30; Par. zurna, 1595/1, 2, 3; Har. zurna; Men. sûrnâ, hlk. < zûrnâ ? = Lituus: sûrnâ, hlk. zûrnâ, zurna; Monaulos...lituus: surna, hlk. zurna] [>108]
- "zü-fünûn ='fen sahibi, meslek sahibi' " zü-fünûn:Ba,122b/ken. 128a/25; Bc, 52b/30 [>184]
- "zü'l-cenâhayn ='iki kanatlı' " zü'l-cenâhayn: Bc, 27b/11 [>184]
- "zü'l-iktidar ='güçlü' " zü'l-iktidâr: Ba, 147b/13 [>184]
- "zü'l-minen ='minnet sahipleri' " zü'l-minen: Bc, 14b/18 [>184]
- "zülkarneyn" zü'l-karneyn: Ba,133a/23; zeva'l-karneyn, Ba,127b/20; Bc, 38a/34, 82a/23, 106b/32; Bc, 85a/15 [>184]
- "zürriyet ='soy' " zürriyyet: Ba, 151a/17 [>184]

Özet

Bu çalışmada, 17. yüzyıl Osmanlı sahasının önemli eserlerinden biri olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi esas alınarak bu devirde Türkçe'nin fonetik yapısı (ses değişimleri açısından) ortaya konmaya çalışılmıştır. Seyahatnamenin müellif hattı nüshasının ilk üç cildini taramak suretiyle, fonetik gelişme göstermiş Türkçe ve yabancı kelimeler derlenmiştir. Bu kelimelerin Mol., Par., Har. ve Men.'deki şekilleri de tespit edilerek bu devrin fonetik yapısını aksettiren malzeme bir araya getirilmiş ve bunların topluca değerlendirilebilmesi imkânı elde edilmiştir.

Değişik coğrafyalarda çok çeşitli olayların aktarılması, bu olayların Evliya'nın anlatım özelliğiyle zenginleştirilmesi, bu yapılırken de tabii ki çok zengin bir kelime kadrosunun kullanılması, daha da önemlisi Evliya'nın genellikle fonetik bir imlâ uygulaması SN'yi böyle bir çalışma için önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, SN'den derlenmiş kelimeleri karşılaştırmak için kullandığımız diğer kaynaklar da bu konuda yararlanılacak önemli eserlerdir.

Yabancıların hazırladıkları sözlük ve gramer kitaplarının büyük bir kısmı Latin harfleriyle hazırlanmış olduklarından, eski imlâda çeşitli sebeplerle tespit etme imkânı bulunamayan bazı sesleri (k-/g-, b/p; o/u vb.), bu eserler vasıtasıyla tespit etmek mümkün olmaktadır. Mol. (Latin harfli), Par. (Arap harfli) sözlükleri ve Har. (Latin harfli) konuşma metni ile birlikte, kelimelerin okunuşlarını ve dilde kullanılan yaygın şekillerini gösteren Men. sözlüğü -benzer özellikte başka transkripsiyon metinleri gibi- fonetik çalışmaları için önemli kaynak olma özelliği taşımaktadırlar.

Men.'deki hlk. (halkça) kısaltmasıyla verilen şekiller genellikle SN'deki değişmeli şekillerle birbirine benzemek-

tedirler. Sözlüğün bütünü içinde bu hlk. söyleyişler çok daha anlamlıdır.

Çalışmamızın sınırlarını 17. yüzyıl olarak çerçevelemiş olduğumuz için Seyahatname ve çağdaşı diğer eserler elbette bu hususta tek ve yalnız değildirler. Bunlardan başka özellikle yabancılar tarafından muhtelif tarihlerde telif edilmiş çok sayıda gramer ve sözlük kitabı bulunmaktadır. Hem öncesi hem sonrası asırlarda sözünü ettiğimiz gelişme ve değişimleri gösteren yazılışların bulunduğu eserler mevcuttur. Bunlardan Carbognano'nun eseri kalıplaşmış imlâyla yazılmış kelimeleri transkribe etme şekliyle dikkate değer. Burada harflerin ses değerlerine bağlı kalınmadan kelimelerin doğrudan telaffuzu verilmektedir. Bu şekliyle eser, imlâ kalıplaşması meselesini açıklamakta baş vurulacak önemli bir kaynaktır. Bundan başka, yabancı kelimeler bile kelimenin Türkçe'deki telaffuzuna bağlı olarak ünsüzlerde bir çok kere değişiklikler yapılarak yazılmıştır. Bu bakımdan SN ve çalışmada kullanılan diğer eserlerde gelişmeli şekilleri de geçen kelimelerin, bir asır sonrasında gelişmeli şekilleriyle dile tamamen yerleştikleri anlaşılmaktadır. Türkçe'nin tarihî durumu büyük ölçüde bu eserlerin değerlendirilmesinden sonra ortaya çıkabilecektir.

Bu gün gelişmeli şekilleriyle dile yerleşmiş bulunan Türkçe ve yabancı bir çok kelime, SN ve örnekler aldığımız diğer eserlerde gelişmeli şekilleriyle geçmektedirler. SN bunu çoğu zaman normal anlatım sırasında vermekte, bazen de okuyucunun dikkatini çekecek biçimde yazarak tespit etmektedir. Men.'deki hlk. kısaltmasıyla verilen şekillerle SN'deki şekiller arasında büyük ölçüde paralellik bulunmaktadır. Bu gelişmeli şekiller çoğu zaman diğer eserlerde de tespit edilmişlerdir. Bunun yanında, söz konusu bu kelimeler bilinen kalıplaşmış imlâlarıyla da (belki daha çok yerde) geçmektedirler. Ancak bizim için, özellikle yabancı kelimelerin

orijinal imlâlarından farklı, gelişmeye işaret edecek şekilde yazıya geçirilmiş olması daha anlamlıdır. Bu sebeple, çok sayıda 'câme-şûy'a karşılık bir yerde bile 'çamaşır' şeklinin geçmesi bize bu kelimenin aslı imlâsının korunduğunu ancak söyleyişte kelimenin 'çamaşır' halini aldığını göstermektedir. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu açıklamalardan sonra şu sonuçlara varmak mümkündür: Eski harfli metinlerde imlâ ile söyleyiş arasında kimi zaman büyük farklılıklar vardır. Dilde belli gelişmeler göstermiş kelimeler kalıplaşmış imlâlarıyla yazıda muhafaza edilmişlerdir. Söz konusu gelişmeler, kelimeler dilde belli kullanım sıklığına eriştikten sonra gelişmeli şekliyle yazıya da geçirilmeye başlanmaktadır. SN bu hususta diğer eserlere göre oldukça ileridedir. SN'de imlâ değişikliğini gösteren yazılışlar büyük ölçüde bilinçli işaretlemelerdir. SN ve diğer eserler arasında bir çok kelimenin gelişmeli şekliyle tespit edilmiş olması bakımından bir benzerlik vardır. Bu da göstermektedir ki 17. asır Türkçesi söyleyiş bakımından bu günkü kullanışlardan çok fazla uzak değildir. Bu gelişmeli şekiller konuşma dilinde yaygınlık kazanmış ve yerine göre yazıya da geçirilmeye başlanmıştır.